

006434

Part - I

491.2/v75
part I

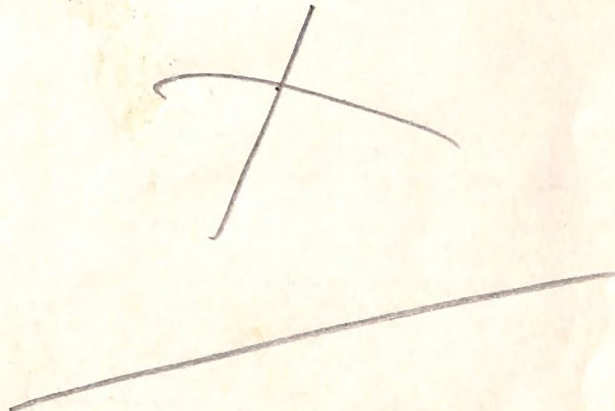
REFERENCE BOOKS
NOT TO BE ISSUED

VOL. I

REFERENCE BOOKS
NOT TO BE ISSUED

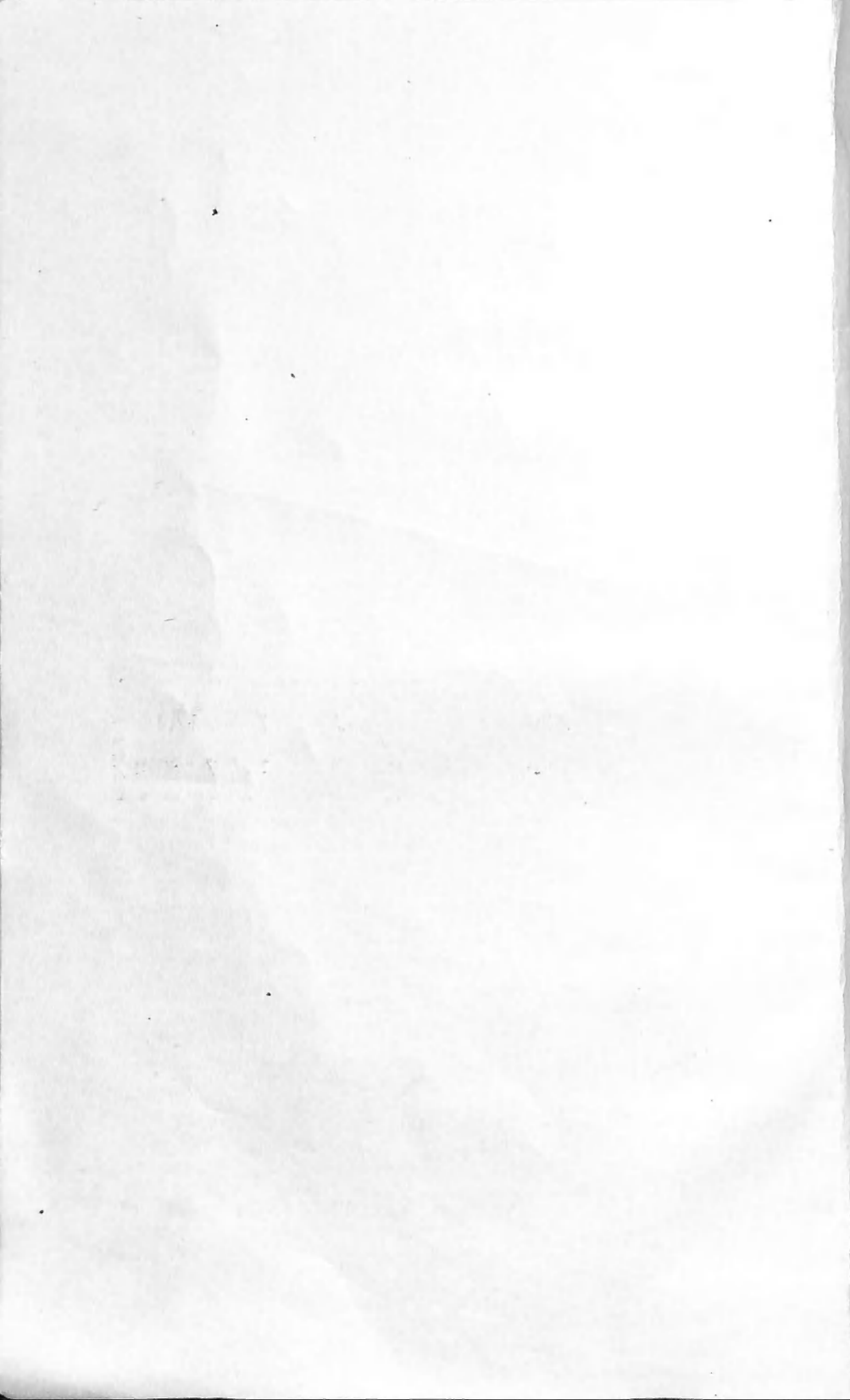
RAMAKRISHNA MATH LIBRARY

BANGALORE-560 019. Phone No. 6613149

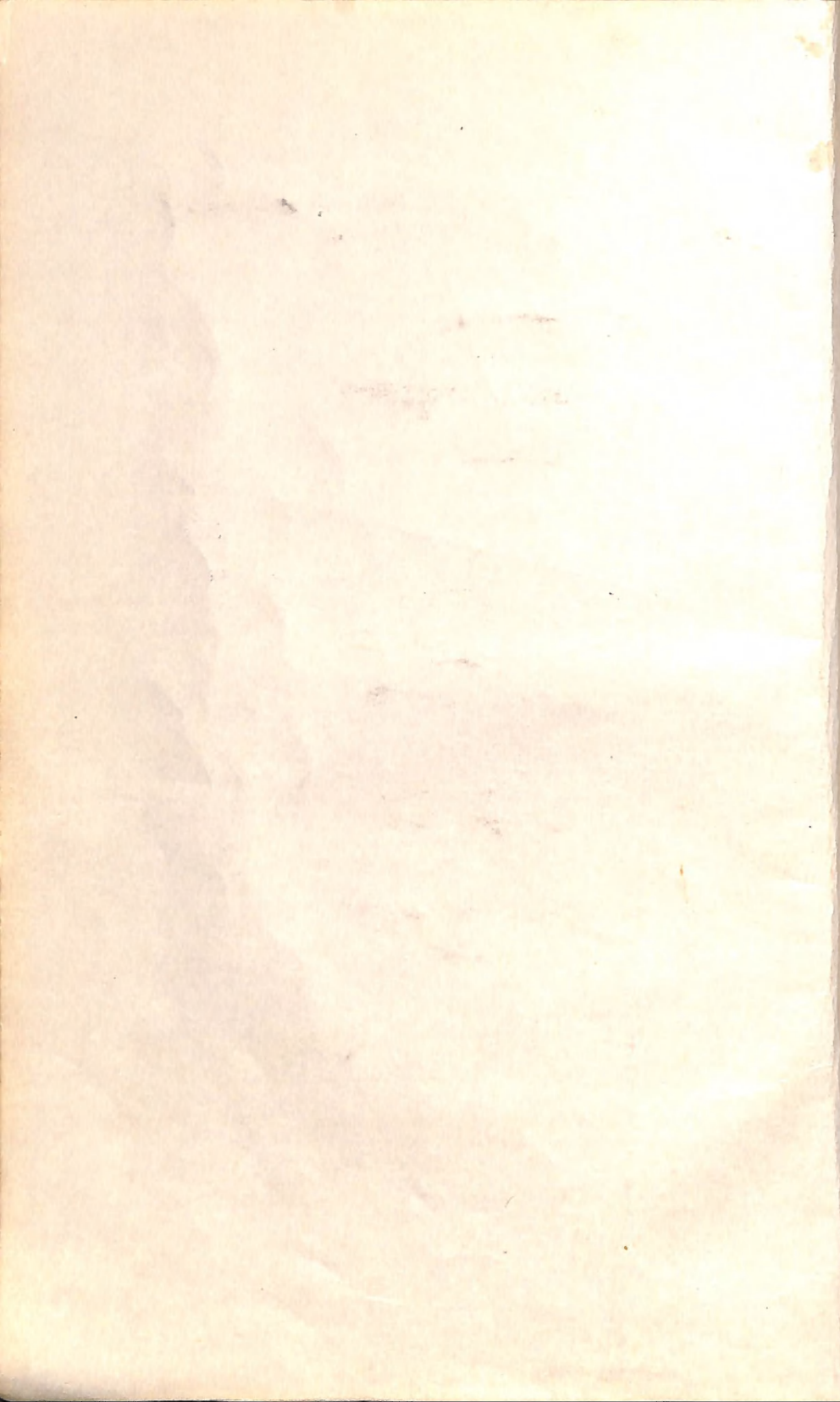
RAMAKRISHNA MATH LIBRARY

BANGALORE-560 019. Phone No. 6613149

RAMAKRISHNA MATH LIBRARY

BANGALORE-560 019. Phone No. 6613149.

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

(ನೊದಲನೆಯ ಭಾಗ)

RAMAKRISHNA MATH LIBRARY

BANGALORE-560 019. Phone No. 6613149

ಲೇಖಕ:—

ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟ.

ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ತರ್ಕ, ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾನ್.

ರಾಷ್ಟ್ರಭಾಷಾ ವಿಶಾರದ

ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಹಾಯೋಪಾಧ್ಯಾಯ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು.

ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡಮಿಯು (ಡೆಲ್ಲಿ)

ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು

ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ರೂ. ಗಳ ಸಹಾಯ

ಧನವನ್ನು ಇತ್ತಿದೆ.

ಗ್ರಂಥ ಕರ್ತಾ.

6434-2a

New Acc No. **6434**.....

Location No.

415 494.814 (PAN) BHA

ಎಲ್ಲಾ ಹಕ್ಕು ಕಾದಿರಿಸಿದೆ.
(ಪ್ರಥಮ ಮುದ್ರಣ)

ಕೆ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ.
ಪ್ರಿಂಟರ್,
ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ್ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಮೈಸೂರು.

P15, 21, 1, 6 *33N56*
LIBRARY
SRI RAMAKRISHNA ASHRAM/
BANGALORE-19.

ಜೆಲೆ 3-8-0

—: ಶ್ರೀ:—

ಶ್ರೀ ಗುರುವರ್ಯರ ಆಶೀರ್ವಚನ

ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂಬ ನಂದಾದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣವು ಮುಖದಂತೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯದ ಜ್ಞಾನವು ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು, ಪಾಣಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ವೈಯಾಕರಣಿಗೆ ಅಗ್ರೀಕರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಬಹು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಇವರು ಈಗ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಸಾರವತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಯಸುವವರೆಲ್ಲರೂ ಮೊದಲು ಓದಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥವೆಂದರೆ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ. ಅದನ್ನು ಈಗ ಸುಲಭವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಸಕಲರಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಇವರ ಪುತ್ರನವು ಶ್ಲಾಘನೀಯನಾಗಿದೆ. ಈ “ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ” ಗ್ರಂಥವು ಎಲ್ಲಾ ಏಧವಿಂದಲೂ ಇಡೀ ಕರ್ಣಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲೆಂದೂ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರೂ ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಲೆಂದೂ ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಸಹಿ)

ತಾ|| 30-11-56

ಮೈಸೂರು

}

ಪಂಡಿತರತ್ನಮ್ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ನೆರೂರು ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ

ವಿಶ್ರಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಧಾನೋಪಾಧ್ಯಾಯರು
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು

1871

1871

1871

1871

ಶ್ರೀಃ

ನಿವೇದನಮ್.

ಸದ್ಬುದ್ಧಿಪ್ರಜೋದಕರಾದ ಶ್ರೀಗುರುವರ ಬ್ರ. ಶ್ರೀ. ಕೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಉಪಾಧ್ಯಾಯ
ರನ್ನೂ ಬ್ರ. ಶ್ರೀ. ನೆರೂರು ಕೃಷ್ಣಚಾರ್ಯರನ್ನೂ ಮನಸಾ, ಶಿರಸಾ ನಂದಿಸಿ
ನಾಲ್ಕು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ.

ನಮ್ಮ ಭಾರತದ ಸಕಲಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತವೇ ಮೂಲ ಭೂತವಾದುದೆಂದು
ಸಕಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ. ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಷೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ವಿನಾದಾಸ್ಪದ
ವಾದರೂ ಗಂಗಾಯಮುನಿಯರ ಸಂಗಮದಂತೆ ಅನಾದಿಯಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಮಾತೃ
ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಪದಗಳು ಸಂಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಹಾಸು
ಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬೆರೆತು ಒಂದಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿವೆ. ನಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತ
ಸಂಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಉಜ್ವಲವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಪಂಪ, ಜಗನ್ನಾಥ, ಕುಮಾರ
ವ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದ ಉದ್ಭಾವಕವಿಗಳ ಸರಸ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ನಮ್ಮ ದೇಶೀಯ
ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ.
ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ವೆಂಬ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆ
ಯಲ್ಲೇ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಗ ಸಂಸ್ಕೃತಕನ್ನಡಗಳ ಬಾಂಧವ್ಯ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ
ಇತ್ತೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯು ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮದಿಂದ
ಸುಬದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದಿಗೂ ಯಾವ ಭಾಷೆಗಳ ಆಘಾತಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದೆ
ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪದಗಳ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣ
ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಚನ, ವಿಭಕ್ತಿಮುಂತಾದ ಪದಗಳು
ವೈವಹೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿ
ಯುತ್ತದೆ. “ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ (ಕ್ರಿಯಾಪದ) ಆಗಿವೆಯೆಂಬ
ಶಾಕಟಾಯನರ ಮಾತನ್ನು ಯಾಸ್ಮರು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪವಿತ್ರವಾದ
ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಯಾಸ್ಮರ ನಿರುಕ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಾನಾ ಋಷಿಗಳಿಂದ
ವಿಸ್ತರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಾನಕರ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೃತದ್ಧಿತ ವಿಭಾಗದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು
ಪ್ರಾಚೀನವೆನ್ನಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ನವ ವ್ಯಾಕರಣಗಳೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ
ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಿಶಲ, ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ನ ಮುಂತಾದವರ ನಾಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನವ್ಯಾಕರಣಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಕೆಲವು ಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾಣಿನಿಗಳು ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವರ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಉಭಯ ಶಬ್ದಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತಿರುತ್ತಾಗ ಜನರ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಇತರ ವ್ಯಾಕರಣಗಳು ನಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಪಾಣಿನಿಗಳ ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸ ಕ್ರಮವು ಅಸದೃಶವಾದುದೆಂದು ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಿಭೂತಿ ಪುರುಷರೇ ಶ್ಲಾಘಿಸಿರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈಗಿನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿಮರ್ಶಕರು ಹೊಗಳುವುದು ವಿಶೇಷವೇನಲ್ಲ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಡಿಯೆಂಬುವನು ಲಕ್ಷ ತೋಕಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವನೆಂದು ಕಥಾ ಸರಿತ್ಯಾಗರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಗಳ ಮುಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ವರರುಚಿಗಳು (ಕಾತ್ಯಾಯನಿ) ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಸಮಕಾಲಿಕರೆಂದು ಕಥಾಸರಿತ್ಯಾಗರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ವಿಮರ್ಶಕರು ಇದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಆರನೇ ಶತಮಾನ, ಅಥವಾ 4ನೇ ಶತಮಾನ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವೆಂದೂ, ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಮೂರನೇ ಶತಮಾನ ವರರುಚಿಯ ಕಾಲವೆಂದೂ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನೇಕರು ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆಂದು ಅವರ ಭಾಷ್ಯಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಾಷೆಯು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಈ ಋಷಿಗಳು ಶಬ್ದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮುನಿತ್ರಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರವಿರಲೇಬೇಕು. ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ವರರುಚಿಗಳು ಅರ್ವಾಚೀನರೆಂದೂ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರೆಂದೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಲೌಕಿಕ ನ್ಯಾಯಗಳೂ, ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ವಿಷಯಪ್ರದರ್ಶನ ಶೈಲಿ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ “ಮಹಾಭಾಷ್ಯಂ ವಾ ಪಠನೀಯಮ್, ಮಹಾರಾಜ್ಯಂ ವಾ ಪಾಲನೀಯಮ್” ಎಂಬ ಸಾಣ್ಣುಡಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕೈಯೆಬರು ಪ್ರದೀಪವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದು ಭಾಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೀಪಕ್ಕೆ ನಾಗೇಶಭಟ್ಟರು ಉಪೋತ್ತವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದು ಭಾಷ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಮೇಲೆ ಭರ್ತೃಹರಿ

ಎಂಬ ವೈಯಾಕರಣನು ಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವಾಕ್ಯಪದೀಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಭಾಷ್ಯೋಪಪ್ಪತ್ತಿವಾದ ವೈಯಾಕರಣ ಸ್ಫೋಟವಾದವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಮವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ಸ್ಫೋಟಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಮಂಡನ ಮಿಶ್ರರು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ನಾಮನ, ಜಯಾದಿತ್ಯರು ಸೇರಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪದಮಂಜರಿಯೆಂಬ ಭಾಷ್ಯಾಶಯಗಳನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹರದತ್ತನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ವೃತ್ತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೂತ್ರ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯೆಂಬ ಜೈನ ವೈಯಾಕರಣನು ಸುಲಭವಾದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ವೃತ್ತಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದನು. ಆ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರೂ ಆ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕಾಮುದಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ಲೋಕೋಪಕಾರ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಸೂತ್ರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೂ (ಶಬ್ದ ಕೌಸ್ತುಭ) ಬೃಹದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯದಂತೆ ನಾಗೇಶಭಟ್ಟರು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲದೆ ಮಂಜೂಷಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವೈಯಾಕರಣರ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಪರ ಮತಖಂಡನವೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷವು ಅಗಾಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಪಾರ ಅನಂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಆದರೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೊದಲು ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಬಾಲಕರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ವರದರಾಜರು ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕಾಮುದಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದವುಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸೂತ್ರ ವೃತ್ತಿ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕಾಮುದಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ಪ್ರಕರಣ ನಿವೇಶಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ

ದಿದೆ. ಅವಾಂತರ ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನೇಕವಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಂಟನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಗಳ ಸಾಪೇಕ್ಷವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಮವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೂ ಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಸಂಧಿಗಳು ಸುಬಂತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಾದುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಮಪದದ ಮೇಲೂ ತಿಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞಂತಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸುಬಂತ್ಯ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃತಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಿಜ್ಞಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣ ಹೇಳಿದೆ. ಕೃದಂತ, ನಾಮಗಳ ಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೃದಂತ ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪದಗಳಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣ ತದ್ಧಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸಮಾಸದ ಮೇಲೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಕರಣದ ಅಳವಡ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನ ಪರ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥವು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಷೆಗಳಾದ ಹಿಂದೀ, ಬಂಗಾಳಿ, ಆಂಧ್ರ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿತವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಾಂತದ ಜನರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಬಹು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕನ್ನಡ ಬಂಧುಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಉಂಟಾಗಲು ಸಹಾಯವಾಗಲೆಂಬ ಮಹದ್ದೇಶದಿಂದ ನಾನು ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸರಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಸಾಹಸ ಮಾಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಉಭಯ ಭಾಷಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಆದರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವರೆಂದೂ, ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿಯೇ ಹೊಂದುವರೆಂಬ ಭರವಸೆಯಿಂದಲೂ, ವಿಶಾಲ ಕರ್ಣಾಟಕದ ನವೋದಯದ ಸುಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬಾಂಧವರ ಮುಂದೆ ಇದನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ. ಇಂಥದೊಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗುವುದು ಇದೇಮೊದಲೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. “ಗಚ್ಛತಃ ಸ್ವಲನಂ ಭವತ್ಯೇವ” ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಿಯಂತೆ ಅಲ್ಪಜ್ಞನಾದ ನನ್ನ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದು. ಸಹೃದಯರು ಅವುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವುದಲ್ಲದೆ ಕೃಪೆಯಿಟ್ಟು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

“ಸದಸಿ ಕಥನಂ ಚಾಪ್ಯುಪಕೃತೇ” ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಿಯಂತೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನನಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನಿತ್ತು ಈಗ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೂ ಉದಾರ

ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಮಹಾರಾಜಕಾಲೇಜಿನ ಫಿಲಾಸಫಿ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಶ್ರೀ. ವಿ. ಮುದ್ದಲಿಂಗಣ್ಣ ಎಂ. ಎ, ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಣೀಕಾಲೇಜಿನ ಹಿಂದೀ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಮ. ದೇವೇಗೌಡ, ಎಂ. ಎ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸ್ಮರಿಸಿದರೂ ಅಲ್ಪವೇ. ಇವರಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿರುವ ನನ್ನ ಮಿತ್ರವೃಂದಕ್ಕೂ ಚಿರಮುಣಿಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ವ್ಯಾಕರಣಶಬ್ದಗಳು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದರೂ ತಾಳ್ಮೆಯಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡಿ ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮಾಲಿಕರಾದ ಶ್ರೀಕೆ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾಲಾವಕಾಶವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವು ಲೋಪ ದೋಷಗಳು ತಲೆ ಹಾಕಿವೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಸರಿಪಡಿಸಿ ಓದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕನ್ನಡಮಾತೆಯ ಅಡಿಧಾವರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಬಂಧುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆದರಿಸಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಿ ನವೋದಿತಕರ್ಣಾಟಕವನ್ನು ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲೆಂದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಸಾಹಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು

ತಾ || 1-11-56

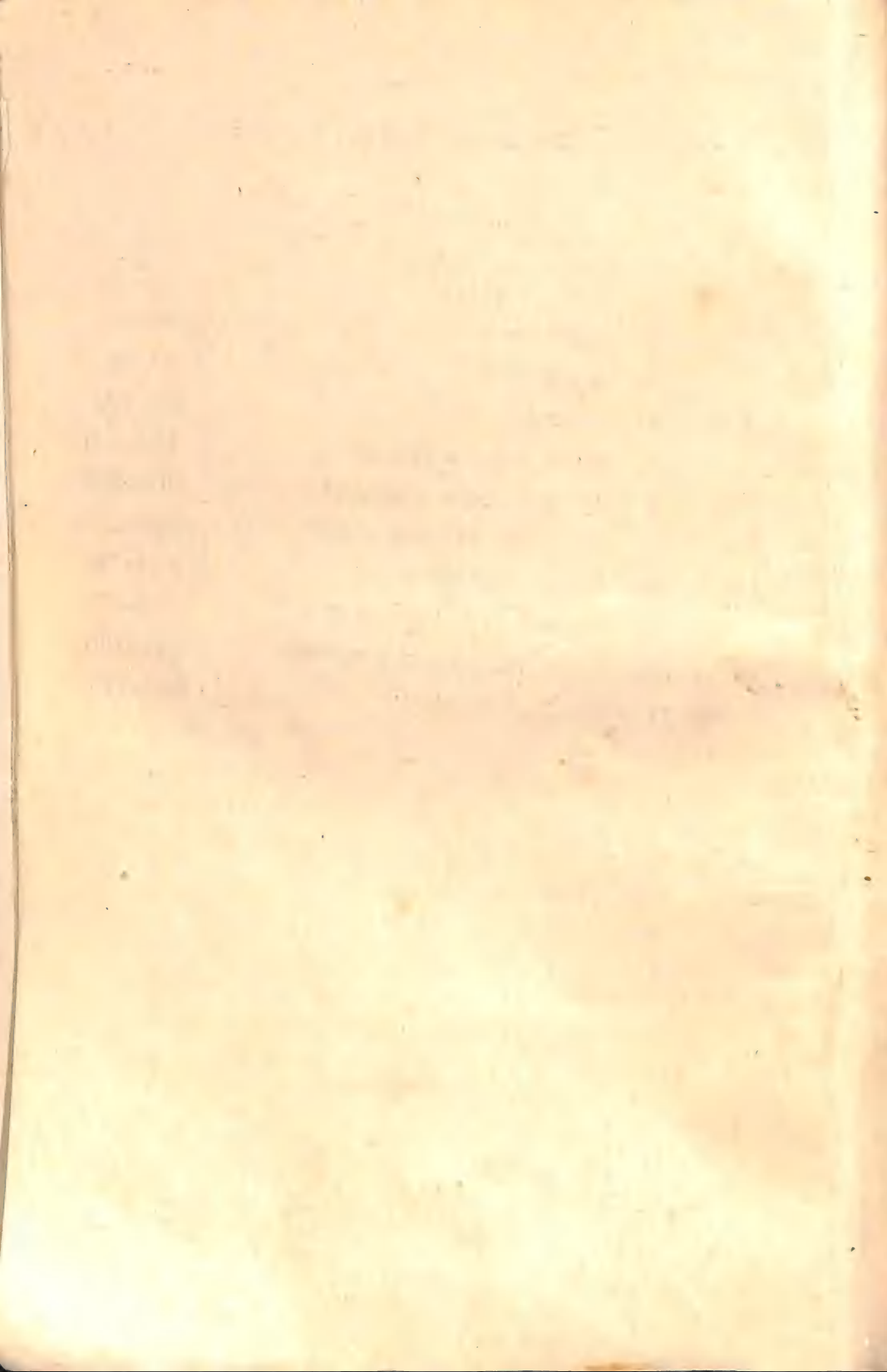
ಸಜ್ಜನ ವಿಧೇಯ,
ಜಿ.ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟ.
ಲೇಖಕ

1892-1893

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ (ಪೂರ್ವಾರ್ಧ)

	ಪುಟ
1. ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣಮ್	1-19
2. ಅಚ್ ಸಂಧಿಃ	20-63
3. ಹಲ್ ಸಂಧಿಃ	64-91
4. ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿಃ	92-102
5. ಅಜಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್	103-201
6. ಅಜಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್	202-223
7. ಅಜಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಪ್ರಕರಣಮ್	224-239
8. ಹಲಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್	240-342
9. ಹಲಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್	343-352
10. ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್	353-365
11. ಅನ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಮ್	366-373

‘ ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ ’ ಗ್ರಂಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು

ಶ್ರೀ:

ಶ್ರೀ ದ್ವಾರಕಾಧೀಶೋ ವಿಜಯತೇತರಾಮ್

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯ ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣಪಾರಾ-
ವಾರೀಣ ಯಮನಿಯಮಾಸನಪ್ರಾಣಾಯಾಮಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಧ್ಯಾನಧಾರಣಸಮಾಧ್ಯ-
ಷ್ಠಾಂಗಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನನಿಷ್ಠ ತಪಶ್ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅನಾದ್ಯವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಗುರುಪರಂಪರಾ-
ಪ್ರಾಪ್ತಪಣ್ಣಿತಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಿಹ್ಯಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥ-
ಪ್ರಕಾಶಕ ಸಾಂಖ್ಯತ್ರಯಪ್ರತಿಪಾದಕ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಸರ್ವತಂತ್ರಸ್ವತಂತ್ರ
ನಿಖಿಲನಿಗಮಾಗಮಸಾರಹೃದಯ ಶ್ರೀಮತ್ಸುಧನ್ವಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ
ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಗುರುಭೂಮಂಡಲಾಚಾರ್ಯ ಚಾತುರ್ವರ್ಣಶಿಕ್ಷಕ ಗೋಮತೀ-
ತೀರವಾಸಿ ಶ್ರೀಪತ್ನಿಮಾಮ್ನಾಯ ಶ್ರೀದ್ವಾರಕಾಶಾರದಾಪೀಠಾಧೀಶ್ವರ ಶ್ರೀಮದ್ವಗ-
ದ್ಗುರು ಶ್ರೀ ೧೧೦೮ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀಮದಭಿನವ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ-
ತೀರ್ಥ ಸ್ವಾಮಿಭಿಃ

ಅಸ್ಮದತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟಾನಾಂ ವಿಷಯೇ ಕಾಲ-
ತ್ರಯವಿರಚಿತನಾರಾಯಣಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕಾಶಿಷಃ ಸಮುಲ್ಲಸಂತುತರಾಮ್ | ಶ್ರೀ
ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತ ಶ್ರೀ ದ್ವಾರಕಾಶಾರದಾಪೀಠವಿಷಯಿಣೀ
ಭಕ್ತಿರನನಧಿಕಶ್ರೀಯೋನಿದಾನಮಿತಿ ಸಾರ್ವಜನೀನಮೇತತ್ | ವಿಶೇಷತಸ್ತು.

ಭವದ್ರಚಿತಕನ್ನಡಾನುವಾದಸಹಿತಾ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಸಾದರಮವಾ-
ಲೋಕ್ಯತ | ಕನ್ನಡಭಾಷಾಯಾಮಯಮಪೂರ್ವೋ ಗ್ರಂಥೋ ವ್ಯಾಕರಣಾಭ್ಯೇ-
ತ್ಯಾಣಾಂ ಬಾಲಾನಾಂ ಕೃತೇ ಪರಮೋಪಯೋಗೀತಿ ಸಂಶ್ಲಘನೀಯತಾಮಹತಿ
ಭವದೀಯೋಯಂ ಸಮುದ್ಯಮವಿಶೇಷಃ | ಶುಭಾ ಆಶಿಷಃ ಸಮುಲ್ಲಸಂತುತರಾಂ
ಯತ್ ಭಗವತೋಃ ಶ್ರೀದ್ವಾರಕಾಧೀಶ ಶ್ರೀಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರಯೋರನುಕಂಪಯಾ
ಗ್ರಂಥೋಯಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಾರಮಾಪ್ನುಯಾತ್ ತಥಾ ತಲ್ಲ ಭಮಾಕಲಯತಾತ್
ಭಾತ್ರವೃಂದಮಿತಿ ಶಮ್.

ಮು. ದೂರ್ವಾಸಪುರಮ್

ದುರ್ಮುಖಿ ಸಂ. ಮಾರ್ಗ. ಕೃ. ೧೩

ಕ್ರಮ ಸಂ. ೬೯

ಶ್ರೀನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಯಃ

(ಇಲ್ಲಿ ಮಠದ ಮುದ್ರೆ ಇರುತ್ತೆ)

ಶ್ರೀ

(ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಠದ ಮುದ್ರೆ ಇರುತ್ತೆ.)

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಪರವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯ ಶ್ರೀಮಚ್ಛಂಕರಭಗವತ್ಪಾದ-
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಶ್ರೀಕಾಂಚೀಕಾಮಕೋಟೀಪೀಠಾಧಿಪ ಜಗದ್ಗುರು ಶ್ರೀಮಚ್ಛಂದ್ರಶೇಖ-
ರೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಶ್ರೀಪಾದ್ಯಃ

ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕ
ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟವಿಷಯೇ ಕ್ರಿಯತೇ ನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಿಃ |

ಸಕಲಜೀವಜಾತಾಭ್ಯುದಯ ನಿಃಶ್ರೇಯಸಸಾಧನಸಾಮಗ್ರೀ ಭಗವದುಚ್ಛಾಸ-
ಭೂತಾಕೃತ್ರಿಮಶ್ರುತಿಭಿಃ ತದರ್ಥೋಪಪಾದಕ ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣಾದಿಭಿಶ್ಚ ಪ್ರತಿ-
ಪಾದ್ಯತೇ | ಶ್ರುತ್ಯಾದೀನಾಂ ಗೃಹ್ಯವಾಣವಾಣೀವಿರಾಜಮಾನಾನಾಂ ಸಮೀಚೀನ-
ಮರ್ಥಮಧೀತವ್ಯಾಕರಣಾ ಏವ ಜ್ಞಾತುಂ ಪ್ರಭವಂತಿ | ವ್ಯಾಕರಣೇಷು ನವಸ್ವಪಿ
ಮಹೇಶ್ವರವರ್ಣಸಮಾನ್ಮಾಯಮೂಲಕಾ ಪಾಣಿನ್ಯುಪಜ್ಞಾ ಆಷ್ವಾಧ್ಯಾಯೈವಾಗ್ರ-
ಸ್ಥಾನಂ ಭಜತೇ | ತಸ್ಯ ಯಥಾರ್ಥಮರ್ಥಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸುಲಭತಯಾ ಬೋಧ-
ಯಿತುಂ ಶ್ರೀಭಟ್ಟೋಜಿದೀಪ್ತತಃ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ವಿರಚ-
ಯಾಮಾಸೇತಿ ವಿದಿತಚರಮಿದಮಭಿಜ್ಞಾನಾಮ್ | ತಾಂ ವಿಸ್ತೃತಾಂ ಸಿದ್ಧಾಂತ-
ಕೌಮುದೀಂ ಪೂರ್ಣತಯಾಧ್ಯೇತುಮವಕಾಶರಹಿತಾನಾಂ ಗೃಹ್ಯವಾಣವಾಣೀಪರಿ-
ಚಯವಿಧುರಾಣಾಂ, ಕರ್ಣಾಟಭಾಷಾಭಿಜ್ಞಾನಾಂ ಚ ಲಘುಬೋಧಾಯ ತತ್ಸಂ-
ಗ್ರಹತ್ವೇನ ಗ್ರಥಿತಾಂ ಭವದ್ರಚಿತಕರ್ಣಾಟಭಾಷಾನುವಾದಯುತಾಂ ಜೇಮಾಂ
ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಮವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಂದಮಾನಂದಂ ಭಜಾಮಃ |

ವಿಜಯಯಾತ್ರಾಸ್ಥಾನಮ್

ಶ್ರೀಕಾಂಚೀಕ್ಷೇತ್ರಮ್

ದುರ್ಮುಖಿ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ವಿಕಾದಶೀ

ನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಿಃ

ಶ್ರೀ

‘ ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ ’ ಭಾಗಗಳು ಹಸ್ತಗತವಾದವು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣವು ವೆಡಂಭೂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವ ಜನರ ಮನೋಭ್ರಾಂತಿ
ಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದುದಾಗಿದೆ. ಸರಿಯಾದ
ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ಹೊರಬೀಳುವಂತೆ
ಈಶನು ಕೃಪೆಮಾಡಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ತಾ. ೩೧-೧೨-೫೬

ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲಾ

ನಂ. ೯೯೦/೫೬-೫೭

(ಸಹಿ) ಶ್ರೀ ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗಳು

ಶ್ರೀ ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲಿ ಮಠ

ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ನಯ ತಿಳಿಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಚಿಸಿದ 'ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ನೋಡಲಾಯಿತು. ಬಹುಶ್ರಮದಿಂದ ಬರೆದ ಈ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವ ಅಲ್ಪಪ್ರಜ್ಞನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ ಸಹ ಸುಲಭ ಬೋಧವಾಗುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಷಯವೂ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಾದರೂ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯದಿದ್ದರೆ ಆ ವಿದ್ಯೆಯು ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಲಾರದು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರೀತಿಯಿಂದ ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೊಡಗೊಂಡ ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಮಂದಪ್ರಜ್ಞರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದ ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರ ಶ್ರಮ ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ತರದ ಅಪಾಯದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಬಾಲ್ಯದಾರಭ್ಯ ತುದಿಯತನಕ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಶಾಂತರೀತಿಯಿಂದ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೂ ನಯ ನೇಂದ್ರಿಯವು ಹೇಗೆ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದೋ ಅದರಂತೆ ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಾದರೂ ಮೊದಲು ವ್ಯಾಕರಣ ಕಲಿಯುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದದ್ದು. ಮೇಲಾಗಿ ದೇವನಾಡಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಂತೂ ವ್ಯಾಕರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಾಕರಣೇನ ವಿನಾಶ್ಯಂಧಃ' ಎಂಬಂತೆ ಲಿಂಗವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಮರಜನರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೋಧವಾಗುವ ರೀತಿಯಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಶ್ರಮವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಇವರು ಮಾಡುವ ಶ್ರಮವು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲೆಂದು ಹಾರೈಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸಹಿ) ಸರ್ವಜ್ಞೇಂದ್ರಸರಸ್ವತೀಸ್ವಾಮೀ

The publication of the Kannada translation with lucid notes of 'Laghu Siddhantha Kaumudi' by Vidwan G. Vishnumurthi Bhatta has been welcome news to me. The English translations by J. R. Ballantyne and S. R. Ray are there for people who know English.

The study of Sanskrit is becoming very popular now. People who know Kannada are coming in large numbers to study Sanskrit. The greatest facility for them all is the Kannada translation of the books on Sanskrit grammar.

It is no exaggeration if I say that Vidwan Vishnumurthi Bhatta has done the greatest service to those that want to study Sanskrit in the New Mysore State by his lucid translation of 'Laghu Siddhantha Kaumudi' with illuminating notes, etc. This is no small piece of work. It is a splendid success. The Kannada people should ever be grateful to him for this sincere service.

He is eminently qualified to bring out beautiful translations of 'Siddhantha Kaumudi', 'Patanjala Mahabhashya', etc., in lucid Kannada and thus enrich the Kannada literature also.

He is a Vidwan in Alamkara Sastra also. Hence his Kannada translations of Alamkara granthas will be very helpful and really useful. It may not be out of place to mention that he has passed the Vidwan Examination of the Madras University—with Kannada as the main language—in the first class and secured the *First Rank*.

I sincerely congratulate him and trust that the Kannada people will enable him to serve the students of Sanskrit and Kannada in many ways. He richly deserves all encouragement.

1090, Chamaraja Agrahar,
Mysore: 22-3-1957

}

A. N. Narasimhia,

M.A., Ph.D. (London)

(Retd.) Principal,

Maharaja's Sanskrit College, Mysore

ವಾಗ್ದೇವಿಯ ವಿವಿಧ ವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಸೌಧದಂತಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಚ್ಛಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಅಡಿಗಲ್ಲು. ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದರೂ ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪವೇ ಸರ್ವತೋಮುಖವೂ ಸರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲು ಶೇಖರಾದಿ ಸಾಧನಗಳು ಸಿದ್ಧವಿದ್ದರೂ ಚಿಕ್ಕ ಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕೆ ವರದರಾಜರ ಲಘುಕೌಮುದಿಯ ಉದಯವೇ ಆಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅದು ಸಂಸ್ಕೃತಮಯವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ದೂರವಾಗಲು ಅದನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗ ಸಹೋದರರಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಕನ್ನಡಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹವೂ ಸ್ತುತ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಈ ಕೃತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷಾಸೇವೆಯನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ತಿರುಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರಗೊಳಿಸುವ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ಕೈಗೊಂಡಂತಾಯಿತು. ಕನ್ನಡ ವಾಚ್ಛಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಭಟ್ಟರ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರವನ್ನೀಯುವ ಮೂಲಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ತೋರಿ ಇನ್ನೂ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಅಮೋಘ ಕೃತಿಗಳು ಅವರಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವರಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

ಇತಿ,

ವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಚರಣಸೇವಕ,

ಶಾ|| 6-4-1957

ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ

ಕೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸೋಪಾಧ್ಯಾಯ

ಪ್ರಧಾನಾಧ್ಯಾಪಕ

ಸಂಸ್ಕೃತಪಾಠಶಾಲಾ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ದ.ಕ.

Vidwan G. Vishnumurti Bhatta has rendered a very valuable service to the world of Kannada letters by bringing out a Kannada translation—with additional notes and supplements—of the 'Laghusiddhanta Kaumudi'. His work is both reliable and readable. It is so far the best—and the only—introduction available to the Kannadiga for gaining an insight into the intricacies of Sanskrit Grammar. It is a real 'Paniniya Pravesika'. It becomes clear to the reader of this book that the author is a master not only of Sanskrit grammatical literature but also of the method of its exposition. And his love of this subject as well of the Kannada people is evidenced by his writing and publishing—on his own—this technical work of

nearly a thousand pages. Here is a patriotic scholar who needs and deserves every encouragement and assistance. Substantial grants towards defraying the heavy cost of this publication will induce him, I am sure, to undertake even more ambitious projects. In fact, I am optimistic enough to look forward to a Kannada rendering of Patanjali's 'Mahabhashya' from the Vidwan's expert pen.

Maharaja's College }
MYSORE }
24th April 1957 }

T. N. Sreekantaiya, M.A.
Professor and Head of the
Department of Kannada

'Laghu-Siddhanta-Kaumudi' is a Sanskrit Grammar which is invariably studied by all students of the Sanskrit Colleges, whatever subject they may afterwards specialise in. It serves as an introduction to the larger **Siddhanta-Kaumudi**, if not also in a sense, a substitute for it. So far, no Kannada translation of this most useful work was available. Vidwan Sri Vishnumurti Bhatta of the Maharaja's Sanskrit College here has now brought out a translation. From a perusal of it I find that the author's work is very carefully done and the notes he has added are very detailed in character and touch every important point; they are also written in a fairly simple and clear style. I believe this book fills a long-felt want and in my opinion, therefore, is richly deserving of liberal patronage from the Kannada public whom the author has laid under a deep debt of gratitude.

Maharaja's College, }
MYSORE }
24-3-1957 }

N. Sivarama Sastry, M.A.
Professor of Sanskrit & Head of the
Department of Sanskrit, Pali and Prakrit

Vidwan G. Vishnumurti Bhatta has done the greatest service to students of Sanskrit in particular and to students of Kannada in general by publishing the 'Laghu Siddhanta Kaumudi' in the Kannada script and a commentary in Kannada. The commentary on Sutras is written in simple and lucid Kannada and clearly explains the implications of the Sutras. It is singularly free from pedantry and provides easy reading. For those who do not know the technicalities of Sanskrit grammar, it forms a very good introduction. To students of Kannada grammar, the book affords a most useful background, acquainting them with the scope, outlook and methods of Sanskrit grammar which forms the basis of all grammatical writings in Kannada. This is the first time in the history of Kannada that such an attempt has been made and the author deserves the warmest congratulations of all interested in Kannada and Sanskrit. His work is worthy of all encouragement by learned bodies such as the Universities and the Sahitya Academi of the Govt. of India and its branches in the Provinces. I am sure the Kannada public interested in learning will heartily

welcome the publication of the present book and look forward to many more works of the same kind from the learned author.

Maharaja's College, Mysore

Dated 10-3-1957

D. L. Narasimhachar, M.A.

Professor of Kannada

‘ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ’ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಮಹೋಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞಾನವು ಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯು ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯ ಸಂಗ್ರಹವೆನ್ನಬಹುದು (Abridgement). ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಿಗಳು, ಕಾವ್ಯಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ಹಿಂದೀ ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯ ಓದಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಕನ್ನಡಿಸಿರುವ ಶ್ರೀ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರವರಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಚಿರಋಣಿಗಳಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಮೂಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿಯೊಡನೆ ಸುಗಮವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹ ಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಉಭಯಭಾಷಾಪಂಡಿತರಾದ ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕೇವಲ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ, ಕೇವಲ ಭಾಷಾಸೇವಾರೂಪವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆದರಿಸಲರ್ಹವಾಗಿದೆಯಾಗಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಶ್ರಮವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರೆಂದು ಅಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು : ೨೪-೩-೫೭

ಎನ್. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಾಸ್ತ್ರಿ
ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲ್

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಗರಿಗೆ ದೊರಕಲೆಂದು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಉದ್ಯಮ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಕೀರ್ತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಜಿ. ವಿಷ್ಣು ಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ವರದರಾಜ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಬರೆದ ‘ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. ‘ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ’ ಎಂಬ ನಾಮಾಂಕಿತವಾದ ಪರಿವರ್ತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರ ವೃತ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ವೇದಾಂಗವೆನಿಸಿದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿದೆ. ‘ಕಾಣಾದಂ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್’

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಇದು ಭಾಷಾಜ್ಞಾನ-ಸಾಹಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ವಿಕಾಸಗಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಅದರ ಬಹಳ ಗಹನ.

ಇದರ ಗಹನತೆಯನ್ನು ಸಡಿಲಪಡಿಸಲು ಈ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಉದ್ಯಮ ತುಂಬ ಸಹಾಯಮಾಡಿದೆ. ಅಖಂಡ ಭಾರತವೇ ಭಾರತಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ತಳಹದಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಒತ್ತಿ ಹೇಳಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ತರ್ಕ-ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರ-ಸಾಹಿತ್ಯ-ಅಲಂಕಾರ, ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ-ಹಿಂದಿ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ತರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗಹನವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತಹ ಉತ್ತಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಬಲದಿಂದ ಕೈಗೊಂಡ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಶ್ಲಘ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ತಿಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇವರ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರೆತು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೇವೆಯು ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರರಿಂದ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಆಗಲೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್

ಪಾಟೀಣಕರ ಚಂದ್ರಶೇಖರಭಟ್ಟ

೧೫-೩-೫೭

ಸಂಸ್ಕೃತೋಪನ್ಯಾಸಕ

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ

ಶ್ರೀ ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಲಘುಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ 'ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ನೋಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸರಳವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಉಪಕಾರವು ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದದ್ದು. ಈ ಸುಸಮಯವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಇವರಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಲು ಮಹಾಜನರು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕ. ವ್ಯಾಕರಣಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಿಳುವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು: ೨೪-೩-೫೭

} ಕೆ. ವಿ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಯ್ಯಂಗಾರ್
ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ

THESE THINGS ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE
 AND THEY ARE ALL PARTS OF THE SAME WHOLE

॥ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶಾಯ ನಮಃ ॥

॥ ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ ॥

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

ಮಂಗಳಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮಂಗಳಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಬೇಗ ಪ್ರಖ್ಯಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಸೂಕ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದುವವರೂ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಲು ಆಚರಿಸಿ ಓದಿದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಕರಣವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವ ರೆಂದು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಗ್ರಂಥದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ನತ್ವಾ ಸರಸ್ವತೀಂ ಜೀವೀಂ ಶುದ್ಧಾಂ ಗುಣ್ಯಾಂ ಕರೋಮ್ಯಹಮ್
ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಾಯ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಮ್ ॥

‘ದೋಷರಹಿತಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತಗುಣಯುಕ್ತಳೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ನಾನು (ವರದರಾಜನು) (ಬಾಲಕರಿಗೆ) ಪಾಣಿನೀಯವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಪಲು (ತಿಳಿಯಲು) ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣ

ಮಂಗಳವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟದೇವತೆಯನ್ನು ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೂ ಪದ್ಧತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯ ಧ್ಯಾನವೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಬೇಗನೆ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಅಧಿಕಾರ, ಸಂಬಂಧ, ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯ ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವುದು ವಿಷಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಅಂದರೆ ಅದರ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಬಾಲರೇ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು. ಬಾಲರೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವರು ಮಾತ್ರವೆಂದಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದರೂ ತಿಳಿಯದ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳವರು, ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಸಾದಕ ಮುಂತಾದ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕುನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬೇಗನೆ ಆದರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂಗಳ ಮಾಡಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ ಇ ಉ ಣ್ ೧ || ಋ ೨ ಕ್ ೩ || ಏ ಓ ಜ್ ೪ ||
 ಏ ಔ ಚ್ ೫ || ಹ ಯ ವ ರ ಲ್ ೬ || ಲ ಣ್ ೭ || ಇ ಮ
 ಜಿ ಣ ವ್ ೮ || ರ್ ೯ ಭ ಇ ೧೦ || ಘ ಢ ಧ ಷ್ ೧೧ ||
 ಜ ಬ ಗ ಡ ದ ಶ್ ೧೨ || ಖ ಘ ಥ ಠ ಡ ಚ ಟ ತ ವ್ ೧೩ ||
 ಕ ಪ ಯ್ ೧೪ || ಶ ಷ ಸ ರ್ ೧೫ || ಹ ಲ್ ೧೬ || ಇತಿ ಮಾಹೇಶ್ವ
 ರಾಣಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ||

ಇವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಹೇಶ್ವರನಿಂದ ಬಂದ ಸೂತ್ರಗಳು. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರ ವೆಂದರೆ ಪದಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ವರ್ಣವಿಲ್ಪದೇ ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹೃತವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವು

6೦ - whole alphabet
 6೧ - Any vowel
 6೨ - " consonant
 6೩ - A Semi-vowel

6೪ - A soft consonant
 6೫ - A hard "
 6೬ - A soft unspirited
 6೭ - " " aspirate

ಪಾಣಿನಿಗೆ ಶಿವನ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಯಿತೆಂದು “ ನೃತ್ತಾವಸಾನೇ ನಟರಾಜರಾಜೋ ನನಾದ ಢಕ್ಕಾಂ ನವಪಂಚವಾರಂ | ಉದ್ಭರ್ತುಕಾಮಃ ಸನಕಾದಿಸಿದ್ಧಾನೇತದ್ವಿಮರ್ಶೇ ಶಿವಸೂತ್ರಜಾಲಮ್ || ಎಂದು ನಂದಿಕೇಶ್ವರಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಶಿವನು ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಡಮರು ಧ್ವನಿಯ ನೆಪದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರ ಸಮಾನ್ವಯ (ವೇದ) ವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಮೊದಲು ಗ್ರಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇವೆ. ಕೆಲವು ಪದಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಕಾರವು ಎರಡು ಬಾರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಇವು ಶಿರಸ್ಸಿನಂತಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಹೇಳಿದುದು ? ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

|| ಅಣಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥಾನಿ ||

ಅಣ್ ಆದಿಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅಣಾದಯಃ | ಅಣಾದಯಶ್ಚ ತಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಶ್ಚ ಅಣಾದಿಸಂಜ್ಞಾಃ | ಅಣಾದಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಅರ್ಥಃ (ಪ್ರಯೋಜನಂ) ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ ಅಣಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥಾನಿ | ಇದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಣ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವವುಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅಣ್ ಅಕ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವುಗಳಾದುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಣ್ ಅಕ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಏಷಾಮಂತ್ಯಾ ಇತಃ ||

ಅಂತೇ ಭವಃ ಅಂತ್ಯಃ | ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಇತ್ತಿನಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಅಕ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಕಾರಾದಿಷ್ಟಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಃ | ಅಣ್ ಮಧ್ಯೇ ತ್ವಿತ್ಸಂಜ್ಞಾಕಃ ||

ಹಯನರಬ್ ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಂಜ

ನವು ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರೆಯ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದೆ. ಹಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಸುಖೋಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಹ್ಯಾಂವ್‌ರ್ ಎಂದು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ' ಉರಣ್‌ರಪಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರ ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇದೊಂದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬಂದುವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧. ಹಲನ್ತ್ಯಮ್ || ೧-೩-೩ ||

|| ಉಪದೇಶೇ ಅಂತ್ಯಂ ಹಲ್ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಹಲ್ ಅಂತ್ಯಂ ಎಂದು ಎರಡುಪದಗಳಿರುವ ಸೂತ್ರ. "ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಮಸಂದಿಗ್ಧಂ ಸಾರವದ್ವಿತ್ವತೋಮುಖಂ | ಅಸ್ತೋಭಮನವದ್ಯಂ ಚ ಸೂತ್ರಂ ಸೂತ್ರವಿದೋ ವಿದುಃ " ಎಂಬುದಾಗಿ ಕಡಿಮೆ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗದೆಯೂ, ಸಾರವತ್ತಾದ ಅರ್ಥೋಪೇತವಾಗಿಯೂ, ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲು ಬರುವಂತೆಯೂ, ವಿಶೇಷ, ಸಾಮಾನ್ಯದೋಷವರ್ಜಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೇ ಸೂತ್ರ ಸ್ವರೂಪವು. ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸಕಲಾಂಶಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ.

ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ರೀತಿ ಇದೆ. ¹ " ಸಂಜ್ಞಾ ² ಚ ಪರಿಭಾಷಾ ³ ಚ ವಿಧಿನಿಯಮ ⁴

⁵ ಏವ ಚ | ⁶ ಅತಿದೇಶೋಧಿಕಾರಶ್ಚ ಷಡ್ವಿಧಂ ಸೂತ್ರಲಕ್ಷಣಂ " || ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರ, ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ, ವಿಧಿಸೂತ್ರ, ನಿಯಮಸೂತ್ರ, ಅತಿದೇಶಸೂತ್ರ, ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆಗಾಗ ಬಂದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪೂರ್ತಿಯಾಗಲು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಲ್ಲವಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬೇಕಾದ ಪದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನುತ್ತಾರೆ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಅಪಕರ್ಷಣೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೋ ಅದೇರೀತಿ ಪ್ರಕೃತ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ವಿಸರಣಾಮು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತ ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪದೇಶೇ, ಇತ್ ಎಂಬ ಎರಡುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:-ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ವರ್ಣಗಳು ಇತ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಾಕ್ಯಜ್ಞಾನನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಪದಗಳ ಜ್ಞಾನನಾಗಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವೆಂದರೇನು ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬರುತ್ತದೆ ಅದುದರಿಂದ ಉಪದೇಶಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪದೇಶ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣಮ್

ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಆದಿಯ ಉಚ್ಚಾರಣೆ. ಉಪದೇಶವೆಂಬಲ್ಲಿ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವೂ ಘಂಜಾಂತವಾದ ದಿಶ ಧಾತುವೂ ಇದೆ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಆದಿಯೆಂತಲೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೆಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಣಸಮಾನ್ವಯವೂ ಉಪದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

1 2 3 4 5 6
“ ಧಾತು ಸೂತ್ರ ಗಣೋಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಲಿಂಗಾನುಶಾಸನಮ್ ||

7 8 9
ಆಗಮಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಶಾ ಉಪದೇಶಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ”

ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ, ಸೂತ್ರ, ಗಣ, ಶಾಕಟಾಯನಪ್ರದೇಶ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರ, ವಾರ್ತಿಕ, ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ, ಆಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದೇಶ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಾಹೇಶ್ವರಸೂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರೇಷ್ಟದೃಷ್ಟಂ ಪದಂ ಸೂತ್ರಾಂತರಾದನುವರ್ತನೀಯಂ ಸರ್ವತ್ರ ||

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಪದವು ಎಲ್ಲಿ ಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಆಯಾಯ ಹಿಂದಿನ ಯಾ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಲೋಪವೆಂದ

ರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನೋಡಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಲೋಪಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೨. ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ ||೧||೧||೬೦||

ಪ್ರಸಕ್ತಸ್ಯಾದರ್ಶನಂ ಲೋಪಸಂಜ್ಞಾಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅದರ್ಶನಂ, ಲೋಪಃ| ಎರಡು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅದರ್ಶನವೆಂದರೆ ತೋರ
ದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ
ದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಶಬ್ದವಿಷಯಕ ಶ್ರವಣವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ದರ್ಶನ.
ಸ್ಯಾಭಾವಃ ಅದರ್ಶನಂ | ' ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ
ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. ಆಗ
ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ—ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಲೀ ವರ್ಣಕ್ಕಾಗಲೀ ಶ್ರವಣ
ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಶ್ರವಣವಾಗದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉಚ್ಚಾರಣೆ
ಮಾಡದಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಲೋಪ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇತ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩. ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ || ೧-೩-೯ ||

||ತಸ್ಯೇತೋ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್||

ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಎಂಟು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಚ್ಛಬ್ದವು ಹಿಂದಿನದನ್ನು ಪರಾ
ಮರ್ಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು
ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ.
ಪ್ರಕೃತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ
ಅವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಅವುಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನ
ವೇನು? ಅಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ಣಾದಯೋಃಣಾದ್ಯರ್ಥಃ ||

|| ಅಣಾದಿಃ ಅರ್ಥಃ (ಪ್ರಯೋಜನಂ) ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅಣಾದ್ಯರ್ಥಃ ||

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಣ್ ಕ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಣ್ ಅಕ್ ಎಂಬವೇಮುಂತಾದ
ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವುಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ಕೆಲವು

ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೀತಿ ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೪. ಆದಿರಂತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ || ೧-೧-೭೧

|| ಅಂತ್ಯೇನೇತಾ ಸಹಿತ ಆದಿರ್ನುಧ್ಯಗಾನಾಂ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಆದೀ, ಅಂತ್ಯೇನ, ಸಹ, ಇತಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಸ್ವಂ ರೂಪಂ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಶಬ್ದ ಸಂಜ್ಞಾ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನು ವೃತ್ತವಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಿಯಿಂದರೆ ತನಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿವೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಂತ್ಯವೆಂದರೆ ತನಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದಿ ಅಂತವೆನ್ನುವ ವರ್ಣಗಳ ಪೂರ್ವಾಪರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದಿ ಅಂತ್ಯವೆಂದಮೇಲೆ ಮಧ್ಯವೆಂಬುದು ಆಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:—ಅಂತ್ಯನಾದ ಇತ್ ವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದ ಆದಿವರ್ಣವು ತನಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇತಾ ಎಂದು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪ್ರಧಾನ. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವ ಅಂದರೆ ಇತ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಿಂದಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಥಾ ಅಣಿತಿ ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ |

ಏವಮುಚ್ಛ ಹಲ್ ಅಲ್ ಇತ್ಯಾದಯಃ ||

ವರ್ಣ ಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಅ ಇ ಉ ಣ್ ಎಂದು ಮೊದಲನೇ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯನಾದ ಇತ್ ಣಕಾರ. ಇದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದ ಆದಿಯೆಂದರೆ ಅಕಾರ. ಆಗ ಅಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತನಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅ ಇ ಉ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಹಲ್ ಎಂದರೆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಲ್ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಲಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ 'ಆದಿರಂತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಿದಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಪ್ರತ್ಯಾಹ್ರಿಯಂತೇ ವರ್ಣಾಃ ಯತ್ರ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳುವ ದಿಂದರ್ಥ. ಅ ಇ ಉ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಲಘುವಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗು

ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಮಾಡಬಹುದಾದರೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವವನು ನಲವತ್ತೆರಡು ಮಾತ್ರ. ಣಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಅಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ ಇಕ್ ಉಕ್ ಎಂದು ಕಕಾರದಿಂದ ಮೂರು, ಏಜ್ ಎಂದೂ ಜಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಮಾತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ ಅಚ್, ಇಚ್ ಏಚ್ ಐಚ್, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು. ಟಕಾರದಿಂದ ಅಟ್ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸರಣಕಾರದಿಂದ ಅಣ್ ಇಣ್ ಯಣ್, ಎಂದು ಮೂರು. ಮಕಾರದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಮ್, ಯಮ್, ಇಮ್ ಜಮ್, ಇಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಯಜ್. ಷಕಾರದಿಂದ ಎರಡು. ಝಷ್, ಭಷ್. ಶಕಾರದಿಂದ ಆರು. ಅಶ್, ಹಶ್, ವಶ್, ಝಶ್, ಜಶ್, ಬಶ್. ವಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಭವ್. ಯಕಾರದಿಂದ ಐದು. ಯಯ್, ಮಯ್, ಝಯ್, ಖಯ್, ಚಯ್, ರೇಫದಿಂದ ಐದು. ಯರ್, ಝರ್, ಖರ್, ಚರ್, ಶರ್. ಲಕಾರದಿಂದ ಆರು. ಅಲ್, ಹಲ್, ವಲ್, ರಲ್, ಝಲ್, ಶಲ್. ಹೀಗೆ ನಲವತ್ತೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವರದ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಹಲ್ ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜನ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸ್ವರಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪುಲ್ಲತ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫. ಉಕಾಲೋಽಜ್ಞು ಸ್ವದೀರ್ಘಪುಲ್ಲತಃ || ೧-೨-೨೭ ||

ಉಶ್ಚ ಉಶ್ಚ ಉಶ್ಚ ವಃ | ನಾಂ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲೋ ಯಸ್ಯ
ಸೋಽಚ್ ಕ್ರಮಾತ್ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪುಲ್ಲತಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಉಕಾಲಃ, ಅಚ್, ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುಲ್ಲತಃ, ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉಕಾಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ವಃ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲೋ, ಯಸ್ಯ ಸಃ ಉಕಾಲಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದುದು ಫಲಿತಾರ್ಥ ಮಾತ್ರ. ವಿಗ್ರಹವಲ್ಲ. ವಃ ಅಂದರೆ ಉಕಾರದ ಬಹುವಚನ. ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿದರೆ ಉಃ ಉ ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ದೀರ್ಘಶ್ಚ ಪುಲ್ಲತಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪುಲ್ಲತಃ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೂ ಈ ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರೇತರ ಯೋಗದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ಬರುವುದಾದರೂ ನಪುಂಸಕವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಷ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಒಂದೇ ಸಮಾಧಾನವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಉತ್ತರವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉ ಉ ಉಃ ಎಂದು ಕೋಳಿಯ ಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಮ್ಯ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ

ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ, ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಕೋಳಿಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಒಂದುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಉ ಎಂಬ ಕೋಳಿಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಎಷ್ಟು ಸಮಯ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಸಮಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಉ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಮಯದಷ್ಟು ಸಮಯವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದೂ, ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳಾರಣೆಯಷ್ಟು ಸಮಯವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಪು ತವೆಂದೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದೂ, ಎರಡುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದೂ, ಮೂರುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಪು ತವೆಂದೂ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಅರ್ಧಮಾತ್ರಾಕಾಲವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲ. ಈ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ, ಪು ತಗಳು ತಿರುಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೂರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುದಾತ್ತಾದಿ ಭೇದೇನ ತ್ರಿಧಾ ||

ಹೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ, ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರುವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದೊಂದೂ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾತ್ತಾದಿಸ್ವರಾಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉದಾತ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೬. ಉಚ್ಚೈರುದಾತ್ತಃ || ೧-೨-೨೯ ||

ಉಚ್ಚೈಃ ಉದಾತ್ತಃ || ಎರಡುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ವರ್ಣಗಳವಿವರಣಾ ಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚೈಃ ಅಂದರೆ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಲುಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಅನುದಾತ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ.)

೭. ನೀಚೈರನುದಾತ್ತಃ || ೧-೨-೩೦ ||

ನೀಚೈಃ ಅನುದಾತ್ತಃ || ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನೀಚೈಃ ಎಂದರೆ ಕೆಳಭಾಗವೆಂದರ್ಥ. ತಾಲ್ವಾದಿಸ್ಥಾನಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸ್ವರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೮. ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ ||೧-೨-೩೧ ||

ಎರಡು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅನು ದಾತ್ತವೆಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳ ಧರ್ಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಾವ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತತ್ವ ಅನುದಾತ್ತತ್ವ ರೂಪಗಳಾದ ವರ್ಣ ಧರ್ಮಗಳು ಸಂಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಸ್ವರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥಭಾಗ ಉದಾತ್ತಧರ್ಮದಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಅರ್ಥಭಾಗ ಅನುದಾತ್ತ ಧರ್ಮದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಸ್ವರಿತಲಕ್ಷಣ. ಸ್ವರ ನಿಯಮ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ನನವಿಧೋಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮನುನಾಸಿಕಾನನುನಾಸಿಕತ್ವಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಿಧಾ||

ಹೀಗೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರವು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದರೂ ತಿರುಗಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ, ಅನನುನಾಸಿಕತ್ವ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದು ಸ್ವರವು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೯. ಮುಖನಾಸಿಕಾವಚನೋಽನುನಾಸಿಕಃ ||೧-೧-೪||

ಮುಖಸಹಿತನಾಸಿಕಯೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ವರ್ಣೋಽನುನಾಸಿಕ-

ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ |

ಮುಖನಾಸಿಕಾವಚನಃ, ಅನುನಾಸಿಕಃ || ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಮುಖಸಹಿತಾ ನಾಸಿಕಾ, ಮುಖನಾಸಿಕಾ. (ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪವಾದ ಸಮಾಸ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವೆ ದ್ವಂದ್ವ ಮಾಡಿದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.) ಉಚ್ಯತೇ (ಉಚ್ಚಾರ್ಯತೇ) ಇತಿ ವಚನಃ (ವಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲ್ಯುಟಿಗೆ ಅನಾದೇಶ) ಮುಖನಾಸಿಕಯಾ ವಚನಃ ಮುಖ ನಾಸಿಕಾ ವಚನಃ | ಇಲ್ಲಿ ಮುಖವೆಂದರೆ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚ ರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಹೀಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ

ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧಗಳಾಗಿ
ಭೇದಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಒಂಭತ್ತು ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ
ಯಾವಯಾವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

**ತದಿತ್ಥಮ್ — ಅ ಇ ಉ ಋ ಋ ಋ ವರ್ಣಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮ್ಪ್ರಾಪಾದಶ
ಭೇದಾಃ | ಸ್ವರ್ಣಸ್ಯ ದ್ವಾದಶ, ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಭಾವಾತ್ |
ಏಚಾಮಪಿ ದ್ವಾದಶ, ತೇಷಾಂ ಹ್ರಸ್ವಭಾವಾತ್ |**

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರಭೇದಗಳು ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಅ ಇ ಉ ಋ, ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅ ಎಂಬುದೊಂದು ಮೊದಲು ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ, ಪುನಃ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ಅದು ಒಂದೊಂದೂ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತವೆಂದು ಮೂರು ರೀತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಒಂಭತ್ತಾಗಿಯೂ, ಈ ಒಂಭತ್ತು ಒಂದೊಂದೂ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟುತರವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಉಳಿದ ಮೂರೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಸ್ವಕಾರಕ್ಕಾದರೂ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಕಾರ ಮಾತ್ರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೋಲುತ್ತಾ ಕಾರವೆಂಬ ಭಾಷ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣ. ಹೋತ್ವ + ಸ್ವಕಾರವೆಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಸ್ವಕಾರವನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಹ್ರಸ್ವದ ಆರು ಭೇದಗಳೂ ಪುನಃ ಆರು ಭೇದಗಳೂ ಸೇರಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಏಚಾ ಅಂಕರೆ ಎ ಓ ಐ ಔ ಇವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡೇ ಭೇದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಆಗ ಅದರ ಆರು ಭೇದಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾಹೇಶ್ವರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದೇ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದರೆ ಅವುಗಳ ಭೇದಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆ? ಯಾವುದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಹೇಳುವುದು ಸಹಜ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಎಂದರೆ ಅದು ತನ್ನ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಅಣುದಿತ್ಸರ್ವಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣ ಪದದ ಜ್ಞಾನಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸರ್ವಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞಾಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೦. ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸರ್ವಣಮ್ || ೧-೧-೯ ||

ತಾಲ್ಪಾದಿಸ್ಥಾನಮಾಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚೇತ್ಯೇತದ್ವ್ಯಯಂ ಯಸ್ಯಯೇನ
ತುಲ್ಯಂ ತನ್ನಿಧಃ ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ, ಸರ್ವಣಂ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಸ್ಯಂತಿ (ಉಚ್ಚಾರ್ಯ
ಯಂತಿ) ವರ್ಣಾನ್ ಅನೇನ ಇತಿ ಆಸ್ಯಂ | ಯಾವುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳು ಉಚ್ಚರಿಸ
ಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ, (ಇದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅದು ಆಸ್ಯ, ಆಸ್ಯೇ
ಭವಂ ಆಸ್ಯಂ | ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳಾದ ತಾಲ್ಪಾದಿಗಳು.
ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ಯತ್ನಃ ಪ್ರಯತ್ನಃ | ಆಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನವೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಯತ್ನ.
ಆಸ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚ ಆಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಾ | ತುಲ್ಯಾ ಆಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನಾ ಯಸ್ಯ
ತತ್ ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಮ್ || ಸಮಾನವಾದ ತಾಲ್ಪಾದಿಸ್ಥಾನವೂ ಆಭ್ಯಂತರ
ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಈ ಎರಡು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದರೊಡನೆ ಸಾಮ್ಯವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳು
ಪರಸ್ಪರ ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಯಾವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನವೂ
ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸರ್ವಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ
ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕಂಠಸ್ಥಾನವೂ ವಿವೃತವೆಂಬ ಆಭ್ಯಂತರ
ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಸರ್ವಣ ಹದಿನೆಂಟೂ ಅಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ
ಹೇಳಿದರೆ ಋಕಾರ ಮತ್ತು ಌಕಾರಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದ
ರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಸರ್ವಣ
ದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸೂತ್ರ ರಚಿಸಿರುವು
ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಾ ೧) ಋ ಌ ವರ್ಣಯೋರ್ನಿಧಃ ಸಾರ್ವಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ||

ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. “ಉಕ್ತಾನುಕ್ತದುರುಕ್ತಚಿಂತನಾತ್ಮಕಂ
ವಾಕ್ಯಂ ವಾರ್ತಿಕಂ” ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಲಕ್ಷಣ. ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ,
ಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಹೇಳದೇ ಇರುವ ಅಂಶ, ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಅಂಶ, ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಚಾರ
ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ‘ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸರ್ವಣಂ’
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞೆಯು ಸಾಕಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ
ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಕಾರ ಌಕಾರಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಸ್ಥಾನವಾದರೂ
ಪರಸ್ಪರ ಸರ್ವಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥ. ಆಗ ಋ
ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಹದಿನೆಂಟುಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಌಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೂ ಸರ್ವಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವೂ ಸಮಾನವಾದ ಅಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಕ್ಷಾವಚನವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ—

ಅಕುಹವಿಸರ್ಜನೀಯಾನಾಂ ಕಂಠಃ | ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು |
ಋಟ್ಟಿರಷಾಣಾಂ ಮೂರ್ಧಾ | ಋತುಲಸಾನಾಂ ದಂತಾಃ | ಉಪೂ-
ಪಧ್ಮಾನೀಯಾನಾಮೋಷ್ಮಾ | ಇಮಜಣನಾನಾಂ ನಾಸಿಕಾ ಚ |
ಏದೈತೋಃ ಕಂಠತಾಲು | ಓದಾತೋಃ ಕಂಠೋಷ್ಮಮ್ |
ವಕಾರಸ್ಯ ದಂತೋಷ್ಮಮ್ | ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಸ್ಯ ಜಿಹ್ವಾ-
ಮೂಲಮ್ | ನಾಸಿಕಾ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ||

ಇದು ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕೋಷಕ. ಅ ಅಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಕು ಅಂದರೆ ಕವರ್ಗವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ, ಕವರ್ಗಕ್ಕೂ ಹಕಾರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಇಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಯಕಾರ ಶಕಾರಗಳಿಗೂ ತಾಲು ಸ್ಥಾನ (ಹಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗ). ಋಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೂ ಟವರ್ಗಕ್ಕೂ ರೇಫಷಕಾರಗಳಿಗೂ ಮೂರ್ಧಾಸ್ಥಾನ (ತಾಲುವಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗ). ಋಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಿಗೂ ತವರ್ಗಕ್ಕೂ ಲಪಗಳಿಗೂ ದಂತಸ್ಥಾನ. ಉಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ ಪವರ್ಗಕ್ಕೂ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಕ್ಕೂ (ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಗಪ ಗಘ ಇದರ ಸ್ವರೂಪ) ಓಷ್ಮಸ್ಥಾನ (ತುಟೆ). ಇನ್ನು ಎರಡೆರಡು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಇಮಜಣನ ಈ ಐದು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲದೆ ನಾಸಿಕಸ್ಥಾನವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಏಕಾರ ಐಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಂಠ ಮತ್ತು ತಾಲುಸ್ಥಾನ. ಓಟೆಗಳಿಗೆ ಕಂಠ ಮತ್ತು ಓಷ್ಮಸ್ಥಾನಗಳು. ವಕಾರಕ್ಕೆ ದಂತ ಮತ್ತು ಓಷ್ಮಸ್ಥಾನ. ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಕ್ಕೆ (ಇದನ್ನೂ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ೫ಕ ೫ಖವೆಂದು ಇದರ ಸ್ವರೂಪ.) ನಾಲಿಗೆಯ ಬುಡ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಸ್ಥಾನ. ಹೀಗೆ ಇವುಗಳು ವರ್ಣಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಥಾನಗಳು. ಇನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯತೋ ದ್ವಿಧಾ—ಅಭ್ಯಂತರೋ ಬಾಹ್ಯಶ್ಚ | ಆದ್ಯಃ ಪಂಚಧಾ-
ಸ್ಪೃಷ್ಟ + ಈಷತ್ಸ್ಪೃಷ್ಟ + ಈಷದ್ವಿವೃತ + ವಿವೃತ + ಸಂವೃತ-
ಭೇದಾತ್ | ತತ್ರ ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಸ್ಪರ್ಶಾನಾಮ್ |

ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟಮಂತಃಸ್ಥಾನಾಮ್ | ಈಷದ್ವಿವೃತಮೂಷ್ಮಣಾಮ್ |
 ವಿನೃತಂ ಸ್ವರಾಣಾಮ್ | ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಾವರ್ಣಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗೇ
 ಸಂವೃತಮ್ | ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದಶಾಯಾಂ ತು ವಿನೃತಮೇವ ||

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಯತ್ನ ಆಭ್ಯಂತರವೆಂದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯತ್ನವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ
 ದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಆಭ್ಯಂತರ,
 ಬಾಹ್ಯವೆಂದು ಯತ್ನವು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯ ಆಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವು ಸ್ಪೃಷ್ಟ,
 ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷದ್ವಿವೃತ, ವಿನೃತಸಂವೃತವೆಂದು ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಐದರಲ್ಲಿ
 ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಕರಗಳಿಗೆ (ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಸ್ಪೃಷ್ಟ
 ಪ್ರಯತ್ನ. ಅಂತಃಸ್ಥವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಈಷತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನ. ಉಷ್ಮವರ್ಣಗಳಿಗೆ
 ಈಷದ್ವಿವೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ವಿನೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ
 ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂವೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ)
 ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿನೃತಪ್ರಯತ್ನವೇ. ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನಸ್ತೇಕಾದಶಧಾ—ವಿನಾರಃ ಸಂವಾರಃ ಶ್ವಾಸಃ ನಾದೋ
 ಘೋಷೋಽಘೋಷೋಽಲ್ಪಪ್ರಾಣೋ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಉದಾ-
 ತ್ತೋಽನುದಾತ್ತಃ ಸ್ವರಿತಚ್ಛೇತಿ || ಖರೋ ವಿನಾರಾಃ ಶ್ವಾಸಾ
 ಅಘೋಷಾಶ್ಚ | ಹಶಃ ಸಂವಾರಾ ನಾದಾ ಘೋಷಾಶ್ಚ | ವರ್ಗಾಣಾಂ
 ಪ್ರಥಮತ್ಯತೀಯಪಂಚಮಾ ಯಣಶ್ಚಾಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಃ | ವರ್ಗಾಣಾಂ
 ದ್ವಿತೀಯಚತುರ್ಥಾ ಶಲಶ್ಚ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಃ ||

ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನವು ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ವಿನಾರ, ಸಂವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ನಾದ,
 ಘೋಷ, ಅಘೋಷ, ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತವೆಂದು
 ಅವುಗಳ ಹೆಸರು. ಖರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಖ, ಘ, ಛ, ಠ, ಡ, ಚ, ಟ, ತ, ಕಪ, ಶ. ಷ, ಸ,)
 ವಿನಾರ, ಶ್ವಾಸ, ಅಘೋಷವೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. ಹಶ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ
 (ಹ, ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಜ, ಮ, ಙ, ಣ, ನ, ಝ, ಭ, ಘ, ಥ, ಧ, ಜ, ಬ, ಗ, ಡ, ದ)
 ಸಂವಾರ, ನಾದ, ಘೋಷವೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. ವರ್ಗದ ಒಂದನೆಯ,
 ಮೂರನೆಯ, ಐದನೆಯ ವರ್ಣಗಳೂ ಯಣ್ (ಯ, ವ, ರ, ಲ,) ವರ್ಣಗಳೂ ಅಲ್ಪ
 ಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವುಗಳು. ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣ
 ಗಳಿಗೂ, ಶಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ (ಶ, ಷ, ಸ, ಹ) ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವು. ಸ್ವರಗಳಿಗೆ
 ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿವೆ. ಇದು ಬಾಹ್ಯ

ಪ್ರಯತ್ನವಿವೇಕ. ಆಯಾಯ ಯತ್ನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಿದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಾದಯೋ ಮಾವಸಾನಾಃ ಸ್ವರ್ಶಾಃ | ಯಪೋಽನ್ತಸ್ಥಾಃ | ಶಲ
ಉಷ್ಮಾಣಃ | ಅಚಃ ಸ್ವರಾಃ | ೫ಕ ೫ಖ ಇತಿ ಕಪಾಭ್ಯಾಂ
ಪ್ರಾಗರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶೋ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಃ | ೫ಪ ೫ಫ ಇತಿ
ಪಘಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಗರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಃ | ಅಂ ಅಃ
ಇತ್ಯಚಃ ಪರಾವನುಸ್ವಾರವಿಸರ್ಗೌ ||

ಕಕಾರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮಕಾರದವರೆಗಿರುವ (ವರ್ಗೀಯಾಕ್ಷರಗಳು) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಸ್ವರ್ಶ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯವರಲ ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಅಂತಸ್ಥ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಷಸಹ ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಉಷ್ಮಾ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಚ್ (9) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕ ಮತ್ತು ಖ ವರ್ಣಗಳ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗದಂತಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ 'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಫಗಳ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗದಂತಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ 'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಕಾರಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ (ಸ್ವರದ) ಬಿಂದುವಿಗೆ 'ಅನುಸ್ವಾರ'ವೆಂದೂ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಬಿಂದುಗಳಿಗೆ 'ವಿಸರ್ಗ'ವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾನ ಪ್ರಯತ್ನವಿವೇಕವು ಶಿಕ್ಷಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಮುಂದೆ ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮ್ಯವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಈ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಭಾಗ ಮಾಡುವಾಗ ಕ್ರಮಸ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗ 'ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಂದು ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಸವರ್ಣವಿದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸವರ್ಣಗ್ರಾಹಕಸೂತ್ರ)

೧೧. ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ || ೧-೧-೬೯ ||

ಪ್ರತೀಯತೇ ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಅವಿಧೀಯಮಾನೋಽಣುದಿಚ್ಛ

LIBRARY

SRI RAMAKRISHNA ASHRAMA

BANGALORE-19.

P15, Cx1, 1, 6

33W56

9120

ಸರ್ವಣಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಾತ್ | ಅತ್ರೈವಾನ್ ಸರೇಣ ಣಕಾರೇಣ |
ಕುಚುಟುತುಪು ಏತೇ ಉದಿತಃ |

ಅಣ್, ಉದಿತ್, ಸರ್ವಣಸ್ಯ, ಚ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉತ್ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಉದಿತ್. ಪ್ರತೀಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂದರೆ ತೋರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಅಣಾದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಧೀಯತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದು. ಉದಿತ್ತೆಂದರೆ ವರ್ಗಿಯಾ. ಕ್ಷರಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಅಣ್ ಅಕ್ಷರಗಳೂ (ಸ್ವರ ೧. ಯವರಲಗಳೂ) ಉದಿತ್ ವರ್ಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ “ಇಕೋ ಯಣ್ ಅಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಎಂದರೆ ಇ ಉ ಋ ೠ ನಾಲ್ಕು ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವರ್ಣಸಮಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಆ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ತನ್ನ ಸರ್ವಣಕ್ಕೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇ ಎಂದರೆ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶವಾದುದರಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಯಣ್ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವರ್ಣ ಸಮಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ (ಅನನುನಾಸಿಕ) ಯವರಲ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ‘ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ ಎಂದು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳಿದರೆ ಅದರ ಎಲ್ಲಾ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಣ ಸಮಾನ್ವಯದಲ್ಲಿ ಣಕಾರ ಎರಡು ಕಡೆ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಪರಣಕಾರವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಹೀಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು “ಅತ್ರೈವಾನ್” — ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೊಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ (ಲಣ್ ಣಕಾರ) ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದಲೇ (ಅ ಇ ಉಣ್) ಹೇಳಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪ್ರಾಚೀನರು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವೇಣೈವಾನ್ ಗ್ರಹಾಃ ಸರ್ವೇ ಪರೇಣೈವೇಣ್ಗ್ರಹಾ ಮತಾಃ || ಯತೇಣುದಿತ್

ವರ್ಣಸ್ಯೇತ್ಯೇತದೇಕಂ ಪರೇಣ ತು || ” ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಣ್ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಣಕಾರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ‘ ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣಕಾರವೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಉದಿತ್ ಎಂದರೆ ಏನು ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾನ ವಿನೇಚನಿ ಮಾಡುವಾಗ ಕು, ಚು, ಟು, ತು, ಪು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಯಾಯಾ ವರ್ಗಗಳು ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗಿವೆ. ಕು, ಎಂದರೆ ಕವರ್ಗ. ಹೀಗೆ ಚು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಸೂತ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದ ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತದೇವಮ್—ಅ ಇತ್ಯಷ್ಟಾದಶಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ | ತಥೇಕಾರೋಕಾರೌ ||

ಋಕಾರಸ್ತ್ರಂಶತಃ | ಏನಂ ಲೃಕಾರೋಸಿ | ಏಚೋ ದ್ವಾದಶಾನಾಮ್ | ಅನುನಾಸಿಕಾನನುನಾಸಿಕಭೇದೇನ ಯವಲಾ ದ್ವಿಧಾ ;

ತೇನಾನನುನಾಸಿಕಾಸ್ತೇ ದ್ವಯೋರ್ಧ್ವಯೋಸ್ಸಂಜ್ಞಾ ||

“ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಂಟಾದ ಅರ್ಥಸಾರ ಹೀಗಿದೆ. ಅ ಎನ್ನು ಅಕಾರ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟುಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳು. (ಇವೆರಡೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.) ಋಕಾರವು ಮೂವತ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕಾರ ಋಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಾವರ್ಣ್ಯ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಋಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಲೃಕಾರವೂ ಕೂಡಾ ಲೃಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳು ಋಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟುಭೇದಗಳು ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಏ ಓ ಐ ಒ ಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತವೆ. (ಅವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ). ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣಕಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಹಯವರಲವರ್ಣಗಳೂ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣಗ್ರಾಹಕಗಳು ಹೇಗಾಗುತ್ತವೆ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹ ರ ಎಂಬವುಗಳು ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದರೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ. ಯವಲಗಳು ಮಾತ್ರ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಅನನುನಾಸಿಕ ಯವಲಗಳು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಉಪಾತ್ತಗಳಾದರೆ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ

ವರ್ಣವಿಭಾಗವನ್ನೂ, ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಸವರ್ಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ, ಸವರ್ಣ ಗ್ರಾಹಕ ವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಹಿತಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨. ಸರಃ ಸಂನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ || ೧-೪-೧೦೯ ||

ವರ್ಣಾನಾಮತಿಶಯಿತಃ ಸಂನಿಧಿಃ ಸಂಹಿತಾಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ವಾತ್ ||

ಮೂರು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸರಃ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಸಂನಿಕರ್ಷವೆಂದರೆ ಸಾಮೀಪ್ಯ. ಅರ್ಥ ಮಾತ್ರಾಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ವರ್ಣಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮೀಪ್ಯವೇನಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳಿ ಒಂದು ನಿಮಿಷ ವಾದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಸಂಯೋಗಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩. ಹಲೋಽನಂತರಾಃ ಸಂಯೋಗಃ || ೧-೧-೨ ||

ಅಚ್ಚಿರವ್ಯಹಿತಾ ಹಲಃ ಸಂಯೋಗಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಹಲಃ, ಅನಂತರಾಃ, ಸಂಯೋಗಃ || ಮೂರುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ಅಂತರ ಮನಕಾಶಾವಧಿ ಪರಿಧಾನಾಂತರ್ಧಿಭೇದತಾದರ್ಭ್ಯೇ” ಎಂದು ಅಮರವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಧಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಅಂತರಂ (ವ್ಯವಧಾನಂ) ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅನಂತರಾಃ | ವಿಜಾತೀಯ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವು ಗಳು. ಹಲಿಗೆ (ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ) ವಿಜಾತೀಯವಾದವುಗಳು ಸ್ವರಗಳು. ಈಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ (ಸ್ವರ) ಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕು. “ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಮುದಾಯೇ ವರ್ಣಾಃ ಇತಿ” ಸಂಯೋಗಃ | ಹೀಗೆ ಅನ್ವರ್ಥ ಸಂಜ್ಞೆ ಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಸುಧ್ + ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ಧ + ಯ್ಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ ಸಂಜ್ಞಾ.

(ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪. ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ ಪದಮ್ || ೧-೪-೧೪ ||

ಸುಬಂತಂ ತಿಜಂತಂ ಚ ಪದಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ, ಪದಂ || ಎರಡುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸುಪ್ ಚ ತಿಜ್ ಚ ಸುಪ್ತಿಜಾ | ಸುಪ್ತಿಜಾ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ || “ ಸ್ವಾಜಸ್...ಪ್ ” ಎಂದು ಮುಂದೆ ನಾಮ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. “ ತಿಸ್ತಸ್...ಜ್ ” ಎಂದು ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅ ಹದಿನೆಂಟಕ್ಕೆ ತಿಜ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಸುಪ್ತಿಜಂತಗಳು. “ ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇಶ್ವರಯ ನಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಭಿ ಸಂಬಂಧತೇ ” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ ನಾಡಿ ಅದರಮೇಲೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪದ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಪದವು ಆ ದ್ವಂದ್ವ ದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾಪದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ತಿಜ್ಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವನಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತ, ತಿಜಂತವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸುಪ್ತಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತಿಜ್ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪದವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸುಪ್ತಿಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ನಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಾಮಃ ಇದು ಸುಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದ. ಭವತಿ ಇದು ತಿಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣಮ್

ಈ ರೀತಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತಿ ಎಂಬುದು ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಅಚ್ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣ

ಅಥಾಚ್ ಸಂಧಿಃ

(ಯಣ್ ಸಂಧಿಃ)

ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಯಣ್ (ಯ ವ ರ ಲ) ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

(ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫. ಇಕೋ ಯಣಚಿ || ೬-೧-೨೨ ||

ಇಕಃ ಸ್ಥಾನೇ ಯಣ್ ಸ್ಯಾದಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಷಯೇ || ಸುಧೀ+ ಉಪಾಸ್ಯಃ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ||

ಇಕಃ ಯಣ್, ಅಚಿ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಕಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ. “ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇಯೋಗಾ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್” ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ. ಅಧಿಕಾರ ವೆಂದರೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ. ತನ್ನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳದೆ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ತಾನು ಹೋಗಿ ತಾನೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. “ಸಂಹಿತಾಯಾಂ” ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯವಾದ ವರ್ಣಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:- ಅತಿಶಯ ವಾದ ವರ್ಣ ಸಾಮೀಪ್ಯವಿರುವಾಗ ಇಕ್ಕಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಚ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಧೀ+ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಧೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉ ಈ ಎರಡೂ ಇವೆ. ಇವು ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉ ಆ ಅ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದರೂ ಸಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೂ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರವೆಂದರೆ ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಸಾಕೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯವಿಹತ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬. ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೧-೧-೬೬ ||

ಸಪ್ತಮೀನಿರ್ದೇಶೇನ ವಿಧೀಯಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾಂತರೇಣಾ-
ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಮ್ ||

ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. “ಅನಿಯಮೇ ನಿಯಮಕಾರಿಣತ್ವಂ” ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ಲಕ್ಷಣ. ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಿತ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರ ವಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಿನ್, ಇತಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂದರೆ ಸಕಲಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದದಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥ. “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಅ ಇ ಮುಂತಾದುವುಗಳು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ದಿತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರಯ ಬಂಧಿದೆ. ನಿರ್ ಎಂಬುದು ನೈರಂತರ್ಯವನ್ನೂ ದಿತ್ ಧಾತುವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾರ್ಥದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ಯವಧಾನವು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ಥಾನಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣದ ವ್ಯವಧಾನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆಯೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮುಂತ್ಯವಿರುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಪರೇ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಚ್ಚಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಯಣ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಂದ ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಚ್ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವೃತ್ತಿಯಾದ ಇಕ್ಕಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಈಗ ಉಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ (ಧಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ರೂಪವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯ ವ ರ ಲ ಎಂದು

ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. “ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ತಾಲು ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಯಕಾರವೇ ಬರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಹೇಗೆ ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ? ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸದೃಶ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭. ಸ್ಥಾನೇಽಂತರತಮಃ || ೧-೧-೫೦ ||

ಪ್ರಸಂಗೇ ಸತಿ ಸದೃಶತಮಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ವಾತ್ | ಸುಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಇತಿ ಜಾತೇ ||

ಸ್ಥಾನೇ, ಅಂತರತಮಃ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಂಗ. ಪ್ರಸಂಗವೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. “ಅತಿಶಯತಃ ಅಂತರಃ ಅಂತರತಮಃ” | ಅಂತರವೆಂದರೆ ಸದೃಶವೆಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣಾಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾಲುಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರವೇ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನ, ಅರ್ಥ, ಗುಣ, ಪ್ರಮಾಣ, ಈ ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಯ, ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುವುದನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಗುಣವೆಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನ. ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಮಾತ್ರಾಸಾದೃಶ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವೊಂದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸುಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದೇಶಯಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯರಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮. ಅನಚಿ ಚ || ೮-೪-೪೭ ||

ಅಚಃ ಪರಸ್ಯ ಯರೋ ದ್ವೇ ವಾ ಸ್ತೋ ನ ತ್ವಚಿ || ಇತಿ ಧಕಾರಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವೇನ ಸುಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯ ಇತಿ ಜಾತೇ ||

ಅನಚಿ, ಚ|| ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ಯರೋನುನಾಸಿಕೇನುನಾಸಿಕೋ ವಾ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಯರಃ ವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, “ಅಜೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವೂ ದ್ವೇ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಅಚ್, ಅನಚ್, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನಚಿ. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ನಚ್ ನಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅದಲ್ಲದೆ ಅವರಂತಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯುದಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ನಚ್ ನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಪರ್ಯುದಾಸಾರ್ಥಕವಾದ ನಚ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ನಚ್ ಪ್ರತಿಷೇಧವೆಂದರೆ ಅಭಾವ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಚ್ ಅಲ್ಲದೆ ಅಚಿನಂತಿರುವ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಲೇಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ರಾಮಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚ್ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಯರಃ ಎಂಬುದು ಸಷ್ಠ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ) ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಚಿನ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು “ತಸ್ಮಿನ್ನಿ ತಿನಿದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಪರಿಭಾಷೆಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಂಚಮ್ಯಂತವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಅನ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡೂಬಂದುಕಡೆ ಬಂದರೆ ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಂದೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಸಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಚ್ಚಿನ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಯವರಹ್ + ಶಷಸರ್) ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಸಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ ವರ್ಣ ಧಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಕಾರಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹೀಗೆ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದು ಸುಧಾಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಪೂರ್ವದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಜಶ್ತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೯. ರ್ಘುಲಾಂ ಜಶ್ ರ್ಘುತಿ || ೮-೪-೫೩ ||

ಸ್ವಸ್ವನ್ | ಇತಿ ಪೂರ್ವಧಕಾರಸ್ಯ ದಕಾರಃ

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಝತಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನೈವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಝಲ್‌ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಝತ್ ವರ್ಣಗಳು ಅನೈವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜತ್‌ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಝಲ್, ಪೂರ್ವಧಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಝತ್ ಅಂದರೆ ಧಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜತ್ ವರ್ಣ ಆದೇಶ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾನ್ಯದಿಂದ ಜತಿನಲ್ಲಿ ದಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುದ್ಧಾಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಯೋಗಾಂತಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ || ೮-೨-೨೩ ||

ಸಂಯೋಗಾಂತಂ ಯತ್ಪದಂ ತದಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ, ಲೋಪಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪದಸ್ಯ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ “ಪದಸ್ಯ” ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸಂಯೋಗಃ ಅಂತಃಯಸ್ಯ ತತ್, ಸಂಯೋಗಾಂತಮ್, ತಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ” | ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಪದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅಂತಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾದ ಪದವೆಂದರೆ ಸುದ್ಧಾಯ್ ಎಂಬ ಪದ. ಅದರ ಅಂತ ಯಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸಂಯೋಗವೇ, ಅಂತವಾದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದೆ ? ಅಂದರೆ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಆ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧. ಅಲೋನ್ಯಸ್ಯ || ೧-೧-೫೨ ||

ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟೋನ್ಯಸ್ಯ ಅಲಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅಲಃ, ಅಂತ್ಯಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಷಷ್ಠೀಸ್ಥಾನೇಯೋಗಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ
ಷಷ್ಠೀ, ಸ್ಥಾನೇ, ಎಂಬುವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು
ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿ
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿ
ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯಾವುದಾದರೊಂದರ
ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆದೇಶವು ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಲ್
ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲೋಪ
ರೂಪ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಲೋಪಾದೇಶವು ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ
ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಲ್ ಎಂದರೆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು
ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಯಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ

ಹೀಗೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸುದ್ಧಾಧ್ಯಾಯ + ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನಾ|| (ಯಣಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ) ಸುದ್ಧ್ಯಸಾಸ್ಯಃ ||

ಸಂಯೋಗಾಂತಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಾದರೆ ಯಣ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ
ನಿರ್ವೇಧವು ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಸಂಯೋಗಾಂತವು ಯವರಲವರ್ಣಗಳಾದರೆ ಲೋಪ
ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗದ ಅಂತ್ಯವು ಯಕಾರ (ಯಣ್)
ವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುದ್ಧ್ಯ
ಸಾಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಇಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ. ಉಳಿದ ಉ, ಋ, ೠ
ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನುದ್ಧ್ವರಿಃ | ಧಾತ್ರಂಶಃ | ಲಾಕೃತಿಃ |

ಮಧು + ಅರಿ: ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಅಕಾರರೂಪ ಅಚ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ವಾ + ಅರಿ: ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಅನಚಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಮಧ್ವಾ + ಅರಿ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಝಲಾಂಜಶ್ಝಶಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ವದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಕ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯಣ್ ಆದುದರಿಂದ 'ಯಣಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಮಧ್ವಾ + ಅರಿ: ಎಂದಿ ರುವಾಗ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಮಧ್ವರಿ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧು ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹ ರಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದರ್ಥ. ಧಾತ್ಯ + ಅಂಶ: ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಧಾತ್ಯಾರ್ + ಅಂಶ: ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಅನಚಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಧಾತ್ಯಾರ್ + ಅಂಶ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಝಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಝಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೇಫಯ ಣ್ಣಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ನಿಷೇಧ. ಧಾತ್ಯಂಶ: ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಭಾಗವೆಂದರ್ಥ. ಃ + ಆಕೃತಿ: ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಲ್ + ಆಕೃತಿ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೇರಿಸಿದರೆ ಲಾಕೃತಿ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲೃಕಾರದಂತೆ ಅಕಾರವುಳ್ಳುದು ಲಾಕೃತಿ: ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಥಾಸಂಖ್ಯದಿಂದಲೂ ಲಕಾರಾದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಮುಗಿಯಿತು

ಯಾಂತಾದೇಶ, ವಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿ:—

೨೨. ಏಚೋಯವಾಯಾಪಃ || ೬-೧-೭೮ ||

ಏಚಃ ಕ್ರಮಾದಯ್ ಅನ್ ಆಯ್ ಅನ್ ಏತೇ ಸ್ವರಚಿ ||

ಏಚಃ, ಅಯವಾಯಾಪಃ | ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅಯ್ಚ, ಅನ್ಚ, ಆಯ್ಚ, ಅನ್ಚ ಅಯವಾಯಾಪಃ | ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:— ಏಚಿಗೆ (ಏ ಓ ಏ ಔ) ಅಚ್ ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಯ್, ಅನ್, ಆಯ್, ಅನ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಏ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಸರವಾದರೆ ಅಯ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ

ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶವೂ, ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯ್, ಆದೇಶವೂ, ಔ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆನ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತವೆ, ಇಲ್ಲಿ ಏ ಏ ಗಳಿಗೆ ಯಾಂತವಾದ ಆದೇಶವೂ ಓ ಔ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವಾಂತವಾದ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾಂತಾದೇಶ ವಾಂತದೇಶ ಸಂಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬಂದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

೨೩. ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್ |೧-೩-೧೦|

ಸಮಸಂಬಂಧೀ ವಿಧಿಯುಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಹರಯೇ | ವಿಷ್ಣವೇ |
ನಾಯಕಃ | ಪಾವಕಃ ||

ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ, ಅನುದೇಶಃ, ಸಮಾನಾಮ್ || ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಾನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. ಅನುದೇಶನೆಂದರೆ ವಿಧಾನ=ವಿಧಿ. “ಸಂಖ್ಯಾಂ ಅನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ.” ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ:- ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿರುವವುಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೀರದೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೇದಕ್ಕೆ ಒಂದನೇದೂ ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ “ಕ್ರಮಾತ್” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಹರಯೇ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕ ಸಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಘೋರ್ಜಾತಿ” ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ (ಗುಣ) ಬರುತ್ತದೆ. ಹರೇ + ಏ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಅದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಏ) ಪರನಾದುದರಿಂದ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಅಯ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವು ಶತ್ರುನಿನಂತೆ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರ ಹೋಗಿ ಹರ್ + ಅಯ್ + ಏ ಎಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಹರಯೆ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣವೇ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಷ್ಣೋ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೋ + ಅನ್ + ಏ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ವಿಷ್ಣವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಯಕ: ಇದು ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ನೀ (ಇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವಲ್ಪ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಏ) ಬಂದರೆ ನೈ+ಅಕ: ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮನ್ವಯ. ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್+ಆಯ್+ಅಕ:, ನಾಯಕ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾವಕ: ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಸಾವಕನೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ. ಪೂ (ಇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ. ಪ್+ಅಕ: ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆನ್ ಆದೇಶ. ಪ್+ಆನ್+ಅಕ:=ಸಾವಕ: ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಂತಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪. ನಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೬-೧-೭೯ ||

ಯಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ಓದಾತೋರವ್ ಆನ್ ಏತಾಸ್ತಃ ||

ಗನ್ಯಮ್ | ನಾನ್ಯಮ್ ||

ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಾಂತಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಂತಃ, ಯಿ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಯಿ ಎಂಬುದು ಯಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವೇ ಅಂತನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಲಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಯಕಾರಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಯಸಿ ನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ನಹಣೇ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟು ಅದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ (ತದಂತಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ) ಆ ವರ್ಣವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಯಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ವರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ ಅಂತ್ಯೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ ನಾಂತಃ | ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಆದೇಶವೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ ಆನ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವುದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಬಂದರೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಅವುಗಳೇ ಸ್ಥಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯಕಾರವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಪರವಾದಾಗ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೆ (ಕ್ರಮವಾಗಿ) ಅನ್ ಆನ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗವ್ಯಮ್ | ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಗೋವಿನ ವಿಕಾರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೋ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ + ಅನ್ + ಯ, ಗವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಹೇಳಿದೆ. ಔಕಾರಕ್ಕೆ ನಾನ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ, ನಾವಾ ತಾಯ್ಂ | ದೋಷಿಯಿಂದ ದಾಟಿಸಲ್ಪಡುವುದು. “ ನೌವಯೋಧರ್ಮ..... ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನೌ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಆನಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್ + ಆನ್ + ಯ, ನಾವ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ನಿರ್ದೇಶ. ನಾವ್ಯಮ್.

(ಯಕಾರಾದಿ ಪದ ಪರವಾದಾಗ ಆನಾದೇಶ ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| (ಅಧ್ಯ ಪರಿಮಾಣೇ ಚ||)

|| ಗವ್ಯೂತಿ ||

ಅಧ್ಯಪರಿಮಾಣೇ, ಚ | ದ್ವಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ‘ ಗೋಯೂತೌ ಭಂದಮ್ಯಸ ಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ’ ಎಂದು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಗೋಃ, ಯೂತೌ, ಎಂದೂ, ‘ ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ ’ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಪಸಂಖ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳುವುದು. ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಾಕಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಅಧ್ಯಪರಿಮಾಣವೆಂದರೆ ಮಾರ್ಗದ ಪರಿಮಾಣ ವಿಶೇಷ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ಮಾರ್ಗಪರಿಮಾಣ ವಿಶೇಷರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಗವ್ಯೂತಿ. ಉದಾಹರಣೆ. ಹಸುವು ಕೂಗಿದರೆ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಕೇಳುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಉದ್ದವಾದ ಮಾರ್ಗ. ‘ ಗವ್ಯೂತಿಃ ಸ್ತ್ರೀ ಕ್ರೋಶಯುಗಮ್ ’ ಎಂದು ಅನುರ. ಎರಡುಮೈಲು ಮಾರ್ಗ. ಗೋ + ಯೂತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಗ್ + ಅನ್ + ಯೂತಿಃ = ಗವ್ಯೂತಿಃ. ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೂತಿ ಎಂಬುದು ಯಕಾರಾದಿಪದ. ಆದುದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(ಗುಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫. ಅದೇಜ್ ಗುಣಃ || ೧-೧-೨ ||

ಅತ್ ಏಜ್ ಚ ಗುಣಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅದೇಜ್, ಗುಣ: | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಚ್ಛ (ತ್ + ಚ) ಏಜ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರ: ಅದೇಜ್. ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಅತ್ ಎಂದಾಗ ಬೇರೆ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಏಜ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ (ಏಕಾರ ಓಕಾರ) ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಏಕಾರ ಓಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಗುಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ. ಅತ್ ಎಂದರೆ 'ಅಣುಧಿತ್ಸರ್ವಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳೂ ಏಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವರಗಳ ಭೇದ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬. ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ || ೧-೧-೨೦ ||

ತಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಚ ತಾತ್ಪರಶ್ಚೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣಸಮಕಾಲ-

ಸ್ಯೈವ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಇದು ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. ತಪರಃ, ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಪರಃ ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ತಪರಃ ತಪರಃ ಎಂದು ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದಕ್ಕೆ ತಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ತಪರಃ | ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ತಾತ್ ಪರಃ ತಪರಃ | ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಕಾರವೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಒಂದು, ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು. ಅತ್ ಮೊದಲಿನದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ತ್ + ಏಜ್ ಇದು ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ತಸ್ಯ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತತ್ಕಾಲಃ. ತಸ್ಯ ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ | ತಪರವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಬೇಕೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯಾವ ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರವಿದೆಯೋ, ಅದೂ, ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದೂ (ಎರಡನೇ ತಪರ) ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣದ ಸಮಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹ್ರಸ್ವವಾದರೆ ಕೇವಲ ಏಕಮಾತ್ರಾಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಪು ತನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ತಪರ ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಮಾತ್ರಾಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಆರು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ ಎಂದರೆ ಅದರ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದು "ಅಣುಧಿತ್ಸರ್ವಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೇವಲ ಅದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರಕೃತ “ಆದೇರ್ಜ್ ಗುಣಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ + ತ್ + ಏರ್ಜ್ ಎಂದು ಭೇದ ಮಾಡಿದರೆ ಹೊಸಲಿನ ಮೇಲೆ ದೀಪವಿಟ್ಟಂತೆ ತಕಾರವು ಎರಡು ಕಡೆಗೂ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದಿದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥವುಳ್ಳ ತಪರ. ಏರ್ಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದಿದರೆ ತಾತ್ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಪರ. ಇಲ್ಲಿ ಅ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ತ್ + ಏರ್ಜ್ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಗಳಾದ ಏಕಾರ ಓಕಾರ ಮಾತ್ರ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಅಕಾರ, ದೀರ್ಘವಾದ ಏಕಾರ ಓಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಆ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
(ಗುಣಸಂಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭. ಆದ್ಗುಣಃ || ೬-೧-೮೭ ||

ಅನರ್ಣಾದಚಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪರಯೋರೇಕೋ ಗುಣ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ |
ಉಪೇಂದ್ರಃ | ಗಂಗೋದಕಮ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ ಗುಣಃ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ‘ಇಕೋ ಯಣಚಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬುದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ’ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ‘ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಚಿನ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. ಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಅನರ್ಣಾದಿಂದ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಗುಣ (ಅ. ಏ. ಓ) ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. (ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಗುಣರೂಪ ಆದೇಶ) ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ ಎಂದರೆ ಅಕಾರದ ಸಂಚರ್ಮಿ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಪರವಲ್ಲ. ಇದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಣುದಿತ್ಸ ವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು

ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉಪ+ಇಂದ್ರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಎಂಬ ಅಚ್ಛಂಧಿ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಮತ್ತು ಇಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಣ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ತಾಲುಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಗುಣಗಳಾದ ಅ, ಏ, ಓ, ಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಏಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಏ+ನ್ದ್ರಃ = ಉಪೇಂದ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಗಾ+ಉದಕಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಚ್ಛಂಧಿಪರವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠ ಓಷ್ಠಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ಓಕಾರ ರೂಪಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂ+ಓ+ದಕಮ್ = ಗಂಗೋದಕಮ್. ಅಚ್ಛಂಧಿ ಎಂದರೆ ಅಕಾರಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಏ ಓ ಐ ಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅಚ್ಛಂಧಿ ಉಳಿದಿರುವುದು ಈ ಉ ಋ ೠ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇ ಉ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಋ ೠ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಕಾರ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗುಣ ಯಾವುದು? ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನ. ಕಂಠ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನವುಳ್ಳದ್ದು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ೠಕಾರಕ್ಕೆ ದಂಠಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಕಂಠದಂತ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಮೂರೂ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಋಕಾರ ೠಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಚ್ಛಂಧಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮. ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ || ೧-೩-೧ ||

ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕೋಜಿತ್ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ |

ಉಪದೇಶೇ, ಅಚ್ಛಂಧಿ, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಇತ್ | ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉಪದೇಶ ವೆಂದರೆ ಮೊದಲಿನ ಉಚ್ಚಾರಣೆ. ಧಾತು ಸೂತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಜ್ಞರ್ಣವು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಅನುನಾಸಿಕ, ಇದು ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು

ಹೇಗೆ? ಸೂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದವರು ಪಾಣಿನಿ ಮುಂತಾದವರು ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಅವರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕಾಃ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ | ಲಣ್ ಸೂತ್ರಸ್ಥಾವರ್ಣೇನ ಸಹೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ರೇಫೋ ರಲಯೋಃ ಸಂಜ್ಞಾ ||

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯತೆ ಇತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ | ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಭಾವಃ ಅನುನಾಸಿಕ್ಯಂ | ಅನುನಾಸಿಕದ ಭಾವ. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಅನುನಾಸಿಕ್ಯಂ ಯೇಷಾಂತೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕಾಃ | ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಅನುನಾಸಿಕದ ಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಪಾಣಿನಿ ನಾ ಶ್ಲೋಕ್ತಂ ಪಾಣಿನೀಯಮ್ | ತದಧೀಯತೆ ವಿವಂತಿ ನಾ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ || ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ಅಥವಾ ಓದುವವರು ಪಾಣಿನೀಯರು. ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಷ್ಯರೇ ತಿಳಿದುಲ್ಪಡುವ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅನುನಾಸಿಕನಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇತ್ತಾದ ಅಕಾರದೊಡನೆ “ಹಯವರಬ್” ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಆದಿರಂತೈನ ಸಹೇತಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಎಂಬುದು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾದುದರಿಂದ ರ ಲ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ರ ಎಂಬುದು ರ ಲ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ರ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಆದರಿದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋ ಃ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸ್ವರನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯. ✓ ಉರಣ್ ರವರಃ || ೧-೧-೫೧ ||

ಋ ಇತಿ ತ್ರಿಂಶತಃ ಸಂಜ್ಞೇತ್ಯುಕ್ತಮ್ | ತತ್ಸಂಜ್ಞೇ ಯೋಣ್ ಸ ರವರಃ ಸನ್ನೇವ ಪ್ರವರ್ತತೇ | ಕೃಷ್ಣದ್ಧಿಃ | ತವಲ್ಕಾರಃ ||

ಉಃ, ಅಣ್, ರವರಃ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಃ ಎಂಬುದು ಋಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ. “ಋ ವರ್ಣಯೋಃ ಮಿಥಃ ಸಾವರ್ಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್” ಎಂದು ದರಿಂದ ಋಕಾರ

ವೆಂದರೆ ಅದರ ಮೂವತ್ತು ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಕ್ಷ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ರಪರವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ರ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾದುದರಿಂದ ರ ಲ ವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಃಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ರಪರಃ | ರಶಿರಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಲಶಿರಸ್ತವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಅ ಇ ಉ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದಾದುದರಿಂದ ಏ ಔ ಏ ಓ ಮುಂತಾದುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಕಾರ ಳಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಅಕ್ಷ ಮಾತ್ರ. ಅದೂ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದ ಅಕಾರವು ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಯೂ ಳಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದ ಅಕಾರವು ಲಪರವಾಗಿಯೂ (ಅಲ್) ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಕೃಷ್ಣ + ಮುದ್ದಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚಾದ ಋಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ರೂಪಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬರುವಾಗ ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ ಆದೇಶ. ಕೃಷ್ಣ + ಅರ್ ದ್ಧಿಃ = ಕೃಷ್ಣ ದ್ಧಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ತವ + ಳಕಾರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅ ಮತ್ತು ಳಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಲ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತವ + ಅಲ್ ಕಾರಃ = ತವಲ್ಕಾರಃ

(ಪದಾಂತ ಯಕಾರವಕಾರ ಲೋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೦೫ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ || ೮-೩-೧೯ ||

ಅನರ್ಣಪೂರ್ವಯೋಃ ಪದಾಂತಯೋರ್ಯವಯೋರ್ಲೋಪೋ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪರೇ ||

ಲೋಪಃ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ.....ಯೋತಿ” ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ”, “ಅಶ್ಚಿ”, ಎಂಬ ಪದಗಳೂ “ವೈಯೋರ್ಲಘು ಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ವೈಯೋ” ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು “ವೈಯೋ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ದ್ವಿಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ದ್ವಿಪದನಾಂತವಾಗಿ ವಿವರಣಾನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಾ ಚ ಯಾ ಚ ವ್ಯಾ ತಯೋಃ ವೈಯೋ | ಅಃ ಪೂರ್ವಃ ಯಾಭ್ಯಾಂ ಅಪೂರ್ವಾ | ತಯೋಃ ಅಪೂರ್ವಯೋಃ | ಅಕಾರವೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. “ಪದಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ

ಸ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ. ವಿಶೇಷಣ ನಾಡಿದಾಗ ಅದೇ ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರ್ಣಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಾಂತ ವಕಾರಾಂತವಕ್ಕೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರ್ಥ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಘುವಾದ ಅರ್ಧವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಕಾರವೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅತ್ ಸಕಲ್ಯವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದುದರಿಂದ ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಾ ಅಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹರೇ+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಎಚೋಯನಾಯಾಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಇ) ಅಚ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಹರಯ್+ಇಹ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಯಕಾರ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಿದೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಅತ್ (ಇ) ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಹರ+ಇಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹರಯಿಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣೋ+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ ತದೆ. ಅದೇಶ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣವ್+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪದಾಂತವಾದ ವಕಾರವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪದಾಂತವಾದ ವಕಾರವಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅತ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ + ಇಹ ಎಂದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿಷ್ಣವಿಹ ಎಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯೋಃ ಎಂದು ವಕಾರಯಕಾರ ಕ್ಷಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಕಾರವಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಣಸಮಾನಾಯ ದಲ್ಲಿ ಯವ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದೆ.

ಹರೇ+ಏಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದು ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಹರ+ಏಹ ಎಂದಾದಾಗ “ಓಮಾ ಇೋಶ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಆಚಾನ ಆಕಾರ. ಈಗ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ+ಇಹ ಏಹ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಆಚಾನ ಆಕಾರ. ಈಗ ಆದು ಸರವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದು ಪರದಲ್ಲಿ ಏ ರೂಪವಾದ ಪರರೂಪವು ಬಂದೇ ಅದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣೋ+ಇಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ ಮಾಡಿದಾಗ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಷ್ + ಇಹ ಎಂದಾದಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಸರವಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಉಪಾಯ ವನ್ನು ಹೇಳಲು ಅಸ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಒಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ || ೮-೨-೧||

ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಂ ಪ್ರತಿ ತ್ರಿಸಾದ್ಯಸಿದ್ಧಾ, ತ್ರಿಸಾದ್ಯಾನುಸಿ
ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಪರಂ ಶಾಸ್ತ್ರವಸಿದ್ಧಮ್ || ಹರ ಇಹ, ಹರಯಿಹ |
ವಿಷ್ಣು ಇಹ, ವಿಷ್ಣುವಿಹ ||

ಪೂರ್ವತ್ರ, ಅಸಿದ್ಧಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಹೋಗಿ ಏಕವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಎಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಮೊದಲಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪೂ ಹಿಂದಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲಿನ ಪಾದ ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇದಕ್ಕೇ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇವುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಸಾದಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪೂರ್ವತ್ರ ಅಂದರೆ ಇದರ ಹಿಂದಿನವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಂದಿನವುಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತ್ರಿಸಾದಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಸಾದಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯವು ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದು ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಮುಂದೆ ತ್ರಿಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರವು ಅಸಿದ್ಧ. ಪರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿದರೂ ಪೂರ್ವದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಶ್ರುತದಿಂದಲೇ ಇಹ, ವಿಷ್ಣು ಇಹ, ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಮಾಡಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಸಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಇದು ಇದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರರೂಪವಿಧಾಂತ ಸೂತ್ರವೂ (ಓಮಾ ಜೋಶ್ವ) ಗುಣವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವೂ (ಆದ್ಯಾಣಿ) ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಲೋಪವಾದುದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವವಕಾರ ಇನೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞಾ, ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಚ್ಛಂಧವಾಗಿದ್ದವಾದುದರಿಂದ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಗುಣಸಂಧಿಗಳು ಬರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪವಿರುವ ಒಂದು ರೂಪ, ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಒಂದುರೂಪ

ಹೀಗೆ ಎರಡೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನೇ ಹರ ಇಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದರೆ ಗುಣಸಂಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೨. ವೃದ್ಧಿರಾದೈಚ್ ||೧-೧-೧||

ಆದೈಚ್ ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ವೃದ್ಧಿಃ ಆದೈಚ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆಚ್ ಏಚ್ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಆದೈಚ್. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ ಎಂಬುದೂ ಏಚ್ ಎಂಬುದೂ ತಪರ. ಆತ್ ಸಂಚಮೀ ಏಕವಚನವಲ್ಲ. ತಪರವಾದುದರಿಂದ “ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವುಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಆತ್ ಎಂಬುದು ತಕಾರವೇಪರವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಏಚ್ ಎಂಬುದು (ತ್+ಏಚ್) ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ದೀರ್ಘವಾದ ಅಕಾರವೂ ಏ, ಔ ಗಳೂ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಆ ಏ, ಔ ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩. ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ || ೬-೧-೮೮ ||

ಆದೇಚಿ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಗುಣಾಪವಾದಃ |

ಕೃಷ್ಣೈಕತ್ವಮ್ | ಗಂಗಾಘಃ | ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್ | ಕೃಷ್ಣಾತ್ಕಂತ್ಯಮ್ ||

ವೃದ್ಧಿಃ, ಏಚಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಸಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪೂರ್ವ ಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. “ಯೇನ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯಾಪವಾದಃ” ಎಂದು ಅಪವಾದದ ಲಕ್ಷಣ. ಒಂದು ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ

ಹಾಗೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ಛಾ ಪರವಾದಾಗ ಏಚೂ ಅಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬರಬೇಕು. ಅಚ್ಛಾಸಾಮಾನ್ಯ ಏಚ್ಛಾ ವಿಶೇಷ. ಹೀಗೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಹೇಳಿದೆ. ವೃದ್ಧಿಯು ನಿರವಕಾಶವಾದುದರಿಂದ ಅಪವಾದ. ಗುಣವಾದ್ದೋ ಏಚ್ಛಾ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇ ಉ ಋ, ಲೃ ಪರವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಶೇಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣ + ಏಕತ್ವಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಏ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಆದೇಶ, ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನ. ಆಗ ವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಐಕಾರಾದೇಶ, ಕೃಷ್ಣ + ಐ + ಕತ್ವಂ = ಕೃಷ್ಣಲಕತ್ವಮ್. ಗಂಗಳಿ + ಓಘಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚಿನ ಓ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಓಕಾರಕ್ಕೂ ಕಂಠೋಷ್ಠ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಔಕಾರರೂಪ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗಳಿ + ಔಃ = ಗಂಗಳಿಘಃ. ದೇವ + ಐಶ್ವರ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಐಕಾರರೂಪ ಏಚ್ಛಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಐಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಐಕಾರ ರೂಪವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವ + ಐ + ಶ್ವರ್ಯಂ = ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್. ಕೃಷ್ಣ + ಔತ್ಕಣ್ಡ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಔರೂಪ ಏಚ್ಛಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಔಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠೋಷ್ಠ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮಾನ್ಯವುಳ್ಳ ಔಕಾರ ರೂಪವೃದ್ಧಿ, ಕೃಷ್ಣ + ಔ + ತ್ಕಣ್ಡ್ಯಂ = ಕೃಷ್ಣಾತ್ಕಣ್ಡ್ಯಮ್. ಏಚಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈಗ ಕೆಲವು ಸಂಧಿಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಸೂತ್ರ)

೩೪. ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂತ್ಸು || ೬-೧-೮೯ ||

ಅವರ್ಣಾದೇಜಾದ್ಯೋರೇತ್ಯೇಧತ್ಯೂರೂಢಿ ಚ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ
ಸ್ಯಾತ್ | ಉಪೈತಿ | ಉಪೈಧತೇ | ಪ್ರಷ್ಠಾಹಃ | ಏಜಾದ್ಯೋಃ
ಕಿಮ್ ? ಉಪೇತಃ | ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರೇದಿಧತ್ ||

ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಏತಿಶ್ಚ ಏಧತಿಶ್ಚ ಉಪಾಚ ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂತಃ ತೇಸು ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂತ್ಸು | ಇಲ್ಲಿ ಏತಿ ಏಧತಿ ಎಂಬುದು ಇಣ್ ಧಾತು, ಮತ್ತು ಏಧಧಾತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಇಚ್ಛಿಸ್ಥಾ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ” ಧಾತುವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದಾದರೆ ಇಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ (ಇ) ಹಚ್ಚಿಯಾಗಲೀ ಶಿಸ್ಥ (ತಿಉಃಕೆ) ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿಯಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್

(ಇ) ಧಾತುವಿಗೂ ಏಧಧಾತುವಿಗೂ ಶ್ರುತ್ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಏತಿವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿದಾಗ ಏಚೀ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಬರುತ್ತದೆ. ಉಚಿನಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಸಂಜಮ್ಯಂತಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವೂ ಏಧಧಾತುವೂ ಉಠಾದೇಶವೂ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪೈತಿ (ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ). ಇದು ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆ. ಉಪ+ಏತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಏಕಾರಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಏಕಾರವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಏ+ತಿ=ಉಪೈತಿ. ಉಪ+ಏಧತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಏಧ ಧಾತುವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಏ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಕಾರಾದೇಶವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಏ+ಧತೇ=ಉಪೈಧತೇ. ಪ್ರಸ್ಥ+ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಊಕಾರವು ಊಚಿನ ಊಕಾರ ಪ್ರಸ್ಥಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಪ್ರಸ್ಥವಾಟ್. ಪಳಗಿಸುವಾಗ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಎತ್ತು. ವಹ=ಪ್ರಾಪಣೇ ವಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿ “ವಾಹ ಊಹ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಊಹ್ ಮಾಡಿದರೆ ಊಹಃ (ಊಹ್+ಶಸ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಊಹ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಊಕಾರಕ್ಕೂ ಕಂಠೋಷ್ಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಔಕಾರವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ಥ್+ಔ+ಹಃ=ಪ್ರಸ್ಥಾಹಃ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ದಳಕೃತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದೇ ದಳಕೃತ್ಯವೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವೂ ಏಧ ಧಾತುವೂ ಪರವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏತಿ ಏಧತೇ ಎಂದು ಏಜಾದಿಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪುನಃ ಏಕೆ ಏಜಾದಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು? ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ ಅಂದರೆ ಉಪೇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಣ್ ಧಾತುವು ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಏಜಾದಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಲಿನ ಲಟ್ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಏತಿ, ಇತಃ ಯಂತಿ | ಏಷಿ, ಇಥಃ ಇಥಿ ಏಮಿ, ಇವಃ, ಇಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಏಕಾರಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಉಪ+ಇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದುದು

ರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಏಜಾದಿ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಏಜಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಉಪೇತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್. (ತಾವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಡಿ). ಇದು ಏಜಾದಿಯಾಗದ ಏಧಧಾತುವಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಏಧಧಾತುವು ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಏಜಾದಿಯಾದರೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಇದಿಧತ್ ಎಂದು ಣಿಚ್ಛಿನಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಏಧಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ಛಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಲುಜ್ ಲಕಾರ ಒಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷವಿಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಿಧತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಡಾಗಮ ಬಂದು ವೃದ್ಧಿಬಂದು ಐದಿಧತ್ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕಾದುದು. ಆದರೆ ಮಾ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಿಧತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಏಧಧಾತುಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿಹೇಳಿದ್ದರೆ ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಜಾದಿಏಧಧಾತುವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಏಜಾದಿವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪರರೂಪಸಂಧಿಗೂ ಗುಣಸಂಧಿಗೂ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಉಪ+ಏತಿ, ಉಪ+ಏಧತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಏಜಾಪರರೂಪಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವೂ ಪ್ರಸ್ಥ+ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಶೇಷವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಅಕ್ಸಾದ್ಗುಹಿನ್ಯಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ||

ಅಕ್ಸಾದ್ಗುಹಿಣೀ ಸೇನಾ ||

ಅಕ್ಸತ್, ಊಹಿನ್ಯಾಂ, ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ || ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಊಹಿಣೀ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ ಅಕ್ಸಾದ್ಗುಹಿಣೀ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಸೇನಾ ಅರ್ಥ ವಿನರಣೆ. 21840 ರಥವೂ 21870 ಆನೆಗಳೂ, 65610 ಕುದುರೆಗಳೂ, 109350 ಕಾಲಾಳುಗಳೂ ಇರುವ ಸೇನೆಗೆ ಅಕ್ಸಾದ್ಗುಹಿಣೀ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷ+ಊಹಿಣೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಊಕಾರಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿ ಔಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಕ್ಸಾದ್ಗುಹಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಶೇಷ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಪ್ರಾದೂರ್ಭೋಧೋಢ್ಯೇಷ್ಯೇಷ್ಯೇಷು ||

ಪ್ರಾತ್, ಉಪೋಧೋಢ್ಯೇಷ್ಯೇಷ್ಯೇಷು || ದ್ವಿಪದನಾರ್ತಿಕ. ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪ ಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಹ, ಉಢ, ಉಢಿ, ಏಷ, ಏಷ್ಯ, ಇಷ್ಟು ಶಬ್ದಗಳು ಪರನಾದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವೂ ಗುಣಪರರೂಪಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ+ಉಹಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಹಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಅತಿಶಯ ತರ್ಕವುಳ್ಳವನು) ಪ್ರ+ಉಢಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ವೃದ್ಧಿಬಂದರೆ ಪ್ರಾಢಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಪುಷ್ಪನಾದವನು) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರ+ಉಢಿಃ=ಪ್ರಾಢಿಃ. (ಅತಿಶಯನಾದ ವೃದ್ಧಿ) ಪ್ರ+ಏಷಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅ+ಏ ಇವುಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರೈಷಃ. (ಕಳುಹಿಸುವಿಕೆ) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರ+ಏಷ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರೈಷ್ಯಃ. (ಸೇವಕನು). ಮೂರು (ಮೊದಲು) ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುಣವೂ ಕೊನೆಯ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಪರ ರೂಪವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿವಿಧಾಯಕನಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸೇ ||

ಸುಖೇನ ಋತಃ ಸುಖಾರ್ತಃ | ತೃತೀಯೇತಿ ಕಿಮ್? ಪರಮರ್ತಃ | ತ್ರಿಪದ- ನಾರ್ತಿಕ. ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಕಾರದದೇಸೆಯಿಂದ ಋತವೆಂಬ ಶಬ್ದ ಪರನಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್ಛಗಳ (ಅ+ಋ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಸುಖೇನ ಋತಃ ಎಂದುದು ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹ. ಸುಖ+ಋತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಖ್+ಆರ್+ತಃ=ಸುಖಾರ್ತಃ ! ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದುದೇಕೆ? ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ | ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಋತಶಬ್ದ ಪರನಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಶ್ಚಾಸೌ ಋತಶ್ಚ ಪರಮರ್ತಃ | ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ. ಅದುದರಿಂದ ಪರಮ+ ಋತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ (ಅರ್) ಪರಮರ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾ|| ಪ್ರವತ್ಸತರಕಂಬಲವಸನಾರ್ಣದಶಾನಾಮೃಣೇ ||

ಪ್ರಾರ್ಣಮ್ | ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ನಾರ್ತಿಕ. ಪ್ರವತ್ಸತರಕಂಬಲವಸನಾರ್ಣದಶಾನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯ ಛದ್ಧಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಬಂದಿದೆ. ಪ್ರ, ವತ್ಸತರ, ಕಂಬಲ, ವಸನ, ಮುಣ, ದಶ, ಈ ಶಬ್ದಗಳ

ಪರದಲ್ಲಿ ಋಣಶಬ್ದ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್ಛಂಧಿಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರ+ಋಣಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ. (ಆರ್): ಪ್ರಾರ್ಣಮ್. ಅಧಿಕಸಾಲ. ವತ್ಸತರ+ಋಣಂ=ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್ ಕರುವಿಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡಿದ ಸಾಲ. ಕಂಬಲ+ಋಣಂ=ಕಂಬಲಾರ್ಣಮ್. ಕಂಬಳಿಗೋಸ್ಕರಸಾಲ. ವಸನ+ಋಣಂ=ವಸನಾರ್ಣಮ್. ವಸ್ತ್ರಕ್ಕೋಸ್ಕರಸಾಲ. ಋಣ+ಋಣಂ=ಋಣಾರ್ಣಮ್. ಒಂದುಸಾಲತೀರಿಪಲು ಮಾಡಿದ ಇನ್ನೊಂದುಸಾಲ ದಶ+ಋಣಂ=ದಶಾರ್ಣಮ್ ಒಂದುದೇಶ. ದಶಾರ್ಣಮ್ ಎಂದು ಒಂದು ನದಿಯೂ ಇದೆ.

(ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೩೫. ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ || ೧-೪-೫ ||

ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ತುಃ | ಪ್ರ ಪರಾ
 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
 ಅಪ ಸಮ್ ಅನು ಅವ ನಿಸ್ ನಿರ್ ದುಸ್ ದುರ್ ನಿ ಅಜ್
 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22
 ನಿ ಅಧಿ ಅಪಿ ಅತಿ ಸು ಉತ್ ಅಭಿ ಪ್ರತಿ ಪರಿ ಉಪ ಏತೇ
 ಪ್ರಾದಯಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವೆಂಬಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಅನ್ವಯಹೊಂದುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು. ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾನ ಮಾಡಲು ಈ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೩೬. ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ || ೧-೩-೧ ||

ಕ್ರಿಯಾನಾಚಿನೋ ಭ್ವಾದಯೋ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ತುಃ ||

ಭೂವಾದಯಃ ಧಾತವಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಭೂಶ್ಚ ವಾಶ್ಚ ಭೂವಾ | ಆದಿಶ್ಚ ಆದಿಶ್ಚ ಆದೀ | ಭೂವಾ ಆದೀ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಭೂವಾದಯಃ | ಆದಿಶ್ಚ ಆದಿಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆದಿಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಎರಡನೇ ಆದಿ ಶಬ್ದವು ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಭೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೂ ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯ. ಭೂ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಾಸದೃಶಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ವಾಸಾದೃಶ್ಯ. ಆಗ ವಾಸದೃಶವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಭೂ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಧಾತು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ನಾ ಎಂಬುದು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಒಂದು ನಾ = ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತು. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕವಾದ ಅನ್ವಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಅನ್ವಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಭೂ ಎಂಬುದೂ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಭೂಮಿವಾಚಕ ಭೂ ಶಬ್ದ. ಇನ್ನೊಂದು ಭೂ = ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿ ಭೂ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ನಾ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಭೂ ಎಂಬುದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭೂ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಧಾತೂಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೭. ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿ ಧಾತೌ || ೬-೧-೯೧ ||

ಅನರ್ಣಾಂತಾದುಪಸರ್ಗಾದೃತಿಕಾರಾದೌ ಧಾತೌ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ

ಸ್ಯಾತ್ || ಪ್ರಾಚ್ಯತ್ವಿತಿ ||

ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಋತಿ, ಧಾತೌ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಆತ್ ” ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಋತಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಋತಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವರ್ಣನಾದುದರಿಂದ “ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಕ್ರಹಣೇ ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೌ ಎಂಬುದೂ ಸಪ್ತಮೀ ಆದುದರಿಂದ ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರಮಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. “ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತು ವಿದ್ಧಿರ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್ಛಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರ + ಮುಚ್ಚತಿ. ಪ್ರ ಎಂಬುದು ಅನರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗ. ಮುಚ್ಚತಿ ಎಂಬುದು ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತು. ಆದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ

ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆ ಎಂಬುದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ + ಆರ್ + ಚ್ಚತಿ = ಪ್ರಾಚ್ಛತಿ. ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(ಪರರೂಪಸಂಧಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೮. ಏಜ್ ಪರರೂಪಮ್ || ೬-೧-೯೪ ||

ಅದುಪಸರ್ಗಾದೇಜಾದೌ ಧಾತೌ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ |
ಪ್ರೇಜತೇ | ಉಪೋಷತಿ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ | “ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿಧಾತೌ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಧಾತೌ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಜ್ ಎಂಬುದು ಧಾತೌ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೆ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏಜಾದಿಯಾದ ಧಾತುಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಏಜ್ (ಏ ಓ) ಆದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ + ಏಜತೇ. ಏಜ್ಯ = ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಪ್ರ ಎಂಬುದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗ. ಏಜತೇ ಎಂಬುದು ಏಜಾದಿಯಾದ ಧಾತು. ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಏಕಾರಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರದರೂಪ ಏಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ + ಏ + ಜತೇ = ಪ್ರೇಜತೇ || ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉಪ + ಓಷತಿ ಉಪ ದಾಹೇ ಧಾತು. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಓಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವಾದ ಓಕಾರ ಒಂದೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್ + ಓ + ಷತಿ = ಉಪೋಷತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಟಿ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೯. ಅಚೋನ್ಮಾದಿ ಟಿ || ೧-೧-೬೪ ||

ಅಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೋನ್ಮಾಃ ಸ ಆದಿಯು ಸ್ಯ ತಟ್ಟಿಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ |

ಅಚಃ, ಅಂತ್ಯಾದಿ, ಟಿ ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಟೀ. ಅಚ್ ಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಥವಾ ಪೈಕಿ ಎಂದರ್ಥ. ಜಾತ್ಯೈಕವಚನ.

ಏಕವಚನವಿದ್ದರೂ ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೇ ಭವಃ ಅಂತ್ಯಃ | ಅಂತ್ಯಃ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅಂತ್ಯಾದಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಚ್ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಂತ್ಯವೋ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಟಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ಗಳು ಇದ್ದರೆ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ಜಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ನಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯ ಎಂದರೆ ಅಸ್. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ಟಿ ಯೆಂದೂ ಹಲಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ಮತ್ತು ಹಲ್ ಸೇರಿ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪರರೂಪವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಶಕನ್ಧಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ ವಾಚ್ಯಂ ||

ತಚ್ಚ ಟೀಃ | ಶಕಂಧುಃ | ಕರ್ಕಂಧುಃ | ಮನೀಷಾ | ಆಕೃತಿಗಣೋಯನ್ | ಮಾರ್ತಂಡಃ ||

ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಶಕಂಧು ಶಬ್ದವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದು ಒಂದು ಗಣ. ಶಕಂಧು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವ ಪೂರ್ವಪರಗಳು ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಬಂದರೆ ತಚ್ಚ ಟೀಃ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪರರೂಪವು ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ಟಿಗೂ ಪರಶಬ್ದದ ಆದಿ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶಕ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಟಿಗೆ ಅಂಧು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಸೇರಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಶಕಾನಾಂ ಅಂಧುಃ ಶಕಂಧುಃ ಶಕದೇಶದವರ ಬಾವಿ. ಶಕ+ಅಂಧುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಿ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೂ ಅಂಧು ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ರೂಪವಾದ ಅಕಾರವೇ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಶಕಂಧುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸನರ್ಥದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಕರ್ಕ+ಅಂಧುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಕರ್ಕಂಧುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್+ಈಷಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಟಿ ಅಸ್. ಇದಕ್ಕೂ ಈಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ಈಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮನ್+ಈ+ಷಾ, ಮನೀಷಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಕಂಧು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕೆಲವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಇದರಂತೆ ಇತರ ಸಂಧಿ ಬರುವಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಕೃತ್ಯಾ ಗಣ್ಯತೇ ಇತಿ ಆಕೃತಿಗಣಃ | ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪರ ರೂಪವು ತೋರುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥವು ಗಳು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಆಕೃತಿ ಗಣವೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಮಾರ್ತಂಡ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಕಂಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಮಾರ್ತ+ಅಂಡಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬೇರೆ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಕಂಧಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಮಾರ್ತಾಂಡಃ ಎಂದು ತಿಳಿಯದೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಇದು ತಪ್ಪು. ಮಾರ್ತಂಡನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯ.

(ಪರರೂಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೦. ಓಮಾಜೋಶ್ಚ ||೬-೧-೧೫||

ಓಮಿ ಆಜ್ಞಾ ಚಾತ್ಪರೇ ಪರರೂಪನೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ವಾತ್ | ಶಿವಾ
ಯೋಂ ನಮಃ | ಶಿವ ಏಹಿ ||

ಓಮಾಜೋಃ ಚ|| ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಏಜ್ಞಾ ಪರರೂಪಂ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ಪರರೂಪಂ” “ಆತ್ ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ಆತ್” “ಏಕಃ ಪೂರ್ವ ಪರಯೋಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಓಮ್ ಚ ಅಜ್ಞಾ ಚ ಓಮಾಜಾತಯೋಃ ಓಮಾಜೋಃ | ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓಮ್ ಮತ್ತು ಆಜ್ಞಾ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದ. ಶಿವಾಯ+ಓಂ ನಮಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರವೆಂದರೆ ಯಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಓಂ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಓಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಓಂ ಎಂಬುದು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಾಯ+ಓಂ+ನಮಃ ಶಿವಾಯೋಂ ನಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಜ್ಞಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಏಹಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಹಿ ಹೇಗಾಯಿತೆಂದು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಲ್ಲಿ ಜಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಂ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ “ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಹಿ ಎಂಬುದು ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಲೋಪ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ

ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಆ+ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಆಜ್ಞಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಇ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೂ ಆಜ್ಞಿ ಎಂಬುದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಏಕಾದೇಶವು ಎರಡರ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತಾದಿವದ್ಭಾವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೧. ಅಂತಾದಿವಚ್ಚ ॥೬-೧-೮೫॥

ಯೋಽಯಮೇಕಾದೇಶಃ ಸಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂತವತ್ಪರಸ್ಯಾದಿವತ್
॥ಶಿವೇಹಿ॥

ಅಂತಾದಿವತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ವಯ. ದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತವತ್ ಆದಿವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪೂರ್ವ ಪರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವದ ಅಂತದಂತೆಯೂ ಪರದ ಆದಿ ಯಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಅದೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಅದು ಆದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಆ ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಶಿವ+ಆ+ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವೂ ಅಕಾರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆ+ಇಹಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಉಪಸರ್ಗ ಕಾರ್ಯ ವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಅ+ಇ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆಜ್ಞಿ ಪರವಾಗಿರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದರೆ ಏ ಇದ್ದರೂ ಆ ಇದ್ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ “ಓಮಾಜೋಶ್ಚ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಶಿವೇಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲೈ ಶಿವನೇ ಬಾ ಎಂದರ್ಥ.

(ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೨. ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ ॥೬-೧-೧೦೧॥

ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇಽಪಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪರಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ ಏಕಾದೇಶಃ
ಸ್ಯಾತ್ | ದೈತ್ಯಾರಿಃ ॥ ಶ್ರೀಶಃ | ವಿಷ್ಣೂದಯಃ | ಹೋತ್ಯಾಕಾರಃ॥

ಅಕಃ, ಸವರ್ಣಃ, ದೀರ್ಘಃ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಇಕೋ ಯಣಚಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ಅಚಿ” ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಅಕಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ**— ಅಕ್ಕಿಗೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ದೈತ್ಯ + ಅರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಅಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೀರ್ಘ (ಆ) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದೈತ್ಯಾರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಕ್ಷಸರ ಶತ್ರು. ಶ್ರೀ + ಈಶಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಈಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ದೀರ್ಘ. ಈಕಾರಾದೇಶ, ಶ್ರೀಶಃ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ. ವಿಷ್ಣು + ಉದಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಲು ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಉಕಾರಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣು ದಯಃ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ. ಹೋತ್ಯ + ಋಕಾರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋ ಋಕಾರಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಋಕಾರ ಏಕಾದೇಶ. ಹೋತ್ಯಕಾರಃ. ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಪರವಾದಾಗಲೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಾದರೆ ದೀರ್ಘವಾದ ಋಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ.

(ಪೂರ್ವರೂಪ ವಿಧಾಯಕ ಸಂಧಿ)

೪೩. ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ||೬-೧-೧೦೯||

ಪದಾಂತಾದೇಜೋತಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವರೂಪನೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ |

ಹರೇನ | ವಿಷ್ಣೋನ ||

ಏಜಃ ಪದಾಂತಾತ್ ಅತಿ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದು ಏಜಃನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ**— ಪದಾಂತವಾದ ಏಜಃಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ತಪರ ನಾಡಿ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹರೇ + ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಏಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹರ್ + ಏ + ನ = ಹರೇನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣೋ + ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಜಃನ ಓಕಾರ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಓಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೋನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಾಂತಾದೇಶನಾಂತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಚ್ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೆಂದರೆ ಸಂಧಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದು ಇದ್ದಂತೇ ಇರುವುದು. ಇದೂ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಸಂಧಿಯ ವಿಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೪. ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ || ೬-೧-೧೨೨ ||

ಲೋಕೇ ವೇದೇ ಚೈಜಂತಸ್ಯ ಗೋರತಿ ವಾ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ಪದಾಂತೇ |
ಗೋಅಗ್ರಮ್, ಗೋಃಗ್ರಮ್ | ಏಜಂತಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಚಿತ್ರಗ್
ಗ್ರಮ್ | ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ? ಗೋಃ ||

ಸರ್ವತ್ರ, ವಿಭಾಷಾ, ಗೋಃ | ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪದಾಂತಾತ್ ” “ ಅತಿ ” ಎಂಬುದೂ, “ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮನ್ಯಯಸರೆ ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ” ಎಂತಲೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಭವತಿ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಂದರೆ ನಿರ್ವಿಕಾರ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಯಾವ ಸಂಧಿಯೂ ಬರದೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಸರ್ವತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ. ಏಜಃ ಎಂಬುದು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ “ ಯೇನ ವಿಧಿವತ್ ದಂತಸ್ಯ ” ಎಂಬಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಏಜಂತವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ (ವಿಭಾಷಾ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ, ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪದದ ಕೊನೆಯಾಗದಿರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ವಾ, ವಿಭಾಷಾ, ಅನ್ಯತರ ಸ್ಯಾಮ್, ಬಹುಲಮ್, ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ವಾ ಎಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಘವ ಗಾರವ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋ ಎಂಬುದು ಏಜಂತವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದ. ಇದು ಪದವಾದುದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ, ಅನಾದೇಶಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅವುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ “ ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಯು ಬಂದರೆ ಗೋಃಗ್ರಮ್ ಎಂಬರೂಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸೂತ್ರ

ದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏಜಂತಸ್ತುಕಿಮ್? ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಗೋ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರೆ ಸಾಲದೆ? ಗೋಶಬ್ದವು ಏಜಂತವೇ
ಆಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ತಿರುಗಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದುದು ಏಕೆ? ಅಂದರೆ
ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. “ಏಕ
ದೇಶ ವಿಕೃತಮನನ್ಯತಾ” ಒಂದುಕಡೆ ವಿಕಾರಬಂದರೆ ಅದು ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಪರಿಭಾಷೆ ಇದೆ. ನಾಯಿಯ ಬಾಲ ಕತ್ತರಿಸಿ
ಹೋದರೆ ಅದು ನಾಯಿ ಆಗದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಯಿಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಅದರಂತೆ
ಚಿತ್ರಗು+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಗು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರಾಃ
ಗಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ನಾನಾಬಣ್ಣದ ಹಸುವುಳ್ಳವನು) ಚಿತ್ರಗುಃ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ
ಸಮಾಸ. ಸಮಾಸವಾದಮೇಲೆ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಉಕಾರಬಂದಿದೆ.
ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಗೋಶಬ್ದವೇ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದವೆಂದು
ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು ಯಣ್ ಸಂಧಿಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗು
ತ್ತದೆ. ಏಜಂತವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಏಜಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ
ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಲ್ಲ. “ಇಕೋ ಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ (ವ್) ಬಂದು
ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ? ಗೋಃ
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ತಪ್ಪಿಸಲು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏಜಂತ
ವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಆಗ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಅಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗೋ+ಅಸ್
ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ
ಪದಾಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದವೆಂದರೆ ಸುಬಂತವಾಗಿರಬೇಕು.
ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತೇ (ಅಸ್) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗೋಶಬ್ದ ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅಸ್ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಅದು ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಂತಸಿಗಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ
ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವೆಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೇಫವಿಸರ್ಗ
ಗಳು ಬಂದು ಗೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೪೫ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ | ೧-೧-೫೫ ||

ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ನ ಏಕಃ ಅನೇಕಃ, ಅನೇಕಃ
ಅಲ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನೇಕಾಲ್, ಶಕಾರಃ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶಿತ್, ಅನೇಕಾಲ್ ಚ ಶಿತ್ಸ

ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್. ಅನೇಕ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಆದೇಶವೂ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಆದೇಶವೂ ಪಕ್ಷಿಗನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನು ವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದೇಶಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಸ್ಥಾನಿಯ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಎರಡು ಆದೇಶಗಳು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. “ಅಪ್ತೇಭೂಃ” ಅಪಧಾತುವಿಗೆ ಭೂ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಪಧೋಗಿ ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕಾಲಾದ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತಾದೇಶವನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೪೬. ಜಿಚ್ಚ | ೧-೧-೫೩ ||

ಜಾದನೇಕಾಲಪ್ರಸ್ತುತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಜಿತ್, ಚ, | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಜಕಾರಃ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಜಿತ್. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರವೇಕೆ? ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದೂ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವೆನ್ನಬೇಕು. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅನೇಕಾಲಾದ ಮತ್ತು ಶಿತ್ತಾದ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು “ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅನೇಕಾಲಾದರೂ ಅದು ಜಕಾರ ಇತ್ ಗುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು “ಜಿಚ್ಚ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. “ಜಿಚ್ಚ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತೋಪಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ

(ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಜ್ಞ ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೭. ಅವಜ್ಞ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ | ೬-೧ ೧೨೩ ||

ಪದಾಂತೇ ಏಜಂತಸ್ಯ ಗೋರವಜ್ಞ ವ್ಯಾಚಿ | ಗಮಾಗ್ರಮ್, ಗೋಗ್ರಮ್ | ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ? ಗವಿ ||

ಅವಜ್ಞ, ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅತಿ ಎಂಬುದು

ಅನುಸ್ತುತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. “ ಇಕ್ಕೋ ಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬುದೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಗೋಃ ” ಎಂದೂ “ ಪದಾಂತೇ ” ಎಂದೂ ಅನುಸ್ತುತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ವೋಟಾಯನಸ್ಯ ಎಂದುದರಿಂದ ಸ್ವೋಟಾಯನಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಸರವಾದಾಗ ಅವಜ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ + ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಜಂತವಾದ (ಓ) ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಸರವಾದುದರಿಂದ ಅವಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರವು ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಜತ್ತಾಯಿತು. “ ಜಿಚ್ಚ ” ಎಂಬ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಓಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ + ಅವ + ಅಗ್ರಮ್ = ಗವಾಗ್ರಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಚಿನಿಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ “ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಂಧಿ ಬಂದರೆ ಗೋಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್? ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೇ? ಸಾಮಾನ್ಯ ಗೋ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಸಾಲದೇ? ಅಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೇ ಹೋದರೆ ಗವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅವಜಾದೇಶ ಬಂದು ಆ ರೂಪ ಆಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉಳಿಯುವುದು ಇಕಾರ. ಇದು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಿ ಓಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗುವುದು. ಇ ಪರವಾದಾಗ ಗೋ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋ ಶಬ್ದ ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಸರವಾದರೂ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಜಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಗೆ ಅಚ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ “ ಏಜೋಃ ಯವಾಯಾನಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್ + ಅವ್ + ಇ = ಗವಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅವಜಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೮ ಇಂದ್ರೇ ಚ || ೬—೧—೧೨೪ ||

ಗೋರವಜ್ ಸ್ಯಾದಿಂದ್ರೇ | ಗನೇಂದ್ರಃ ||

ಇಂದ್ರೇ ಚ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಗೋಃ ” “ ಅವಜ್ ಸ್ವೋಟಾಯನಸ್ಯ ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಅವಜ್ ” ಅನುಸ್ತುತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:**—ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಜತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿಬಂದರೆ ಗೋ + ಇಂದ್ರಃ

ಗ್+ಅವ+ಇಂದ್ರಃ, ಗವ+ಇಂದ್ರಃ ಎಂದಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛಂಧವಾದುದರಿಂದ
“ಅದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವು ಬಂದರೆ ಗವೇಂದ್ರಃ
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪುತಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೯. ದೂರಾದ್ಧೂತೇ ಚ || ೮—೨—೮೪ ||

ದೂರಾತ್ಸಂಭೋಧನೇ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೀಃ ಪುತೋ ವಾ ||

ದೂರಾತ್ ಹೂತೇ ಚ | ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. “ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೀಃ ಪುತಃ ಉದಾತ್ತಃ”
ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.
ವಾಕ್ಯದ ಟೀಗೆ (ಅಂತ್ಯ) ಪುತವು ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು
ಅದರರ್ಥ. ವಾಕ್ಯ ಯಾವರೀತಿಯಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೂತವೆಂದರೆ
ಆಹ್ವಾನ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದನ್ನು ಕೇಳ
ದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ದೂರ.
ಇಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನದಿಂದ ಸಂಭೋಧನೆಯು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ದೂರದಿಂದ
ಸಂಭೋಧಿಸುವಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ವಾಕ್ಯದ ಟೀಗೆ ಪುತ ಬರುತ್ತದೆ, ಟಿಯಂದರೆ
ಅಂತ್ಯದ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಜನ. ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯಳ್ಳ
ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪುತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ. ಕೃಷ್ಣನೇ ಬಾಯಂದು ಇದು
ದೂರದಿಂದ ಕರೆಯುವ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುತ ಬಂದರೆ
ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ೩ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪುತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ
ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೫೦. ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ || ೬—೧—೧೨೫ ||

ಏತೇಚಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯುಃ | ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ೩ ಅತ್ರ ಗೌಶ್ವರತಿ ||

ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ | ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. ಪುತಾಶ್ಚ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಶ್ಚ
ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ | ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂದರೆ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಅದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
“ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮನ್ಯಪರೆ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ” ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀಯಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ಛ (ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ)
ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ಪುತಗಳೂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳೂ ಅಚ್ಛಂಧವಾದಾಗ

ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ಟಿಗೆ ಪುನಃಕೇಳಿದೆ. ಆ ಪುನಃಕೇ ಆಚಾರವಾದರೆ ಸಂಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ೩ ಅತ್ರಗಾಶ್ಚರತಿ. ಕೃಷ್ಣನು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅನನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯುವ ವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣನೇ ಬಾ ಇಲ್ಲಿ ಹಸು ಮೇಯುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃಷ್ಣ ೩ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃಕೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚಿನ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವರ್ಥದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯಾಗದೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೧. ಈದೂದೇದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ | ೧-೧-೧೧ ||

ಈದೂದೇದಂತಂ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ಹರೀ ಏತಾ |

ವಿಷ್ಣೂ ಇಮಾ || ಗಂಗೇ ಅಮಾ ||

ಈದೂದೇತಾ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಈತ್ ಚ, ಊತ್ ಚ, ಏತ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಈದೂದೇತಾ. ಇದು ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ “ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇದೇ ಅಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ್ ಊತ್ ಏತ್ ಎಂದು ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ “ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:-ಈಕಾರಾಂತವಾದ ಉಕಾರಾಂತವಾದ, ಏಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಹರೀ, ಶಂಭೂ, ಗಂಗೇ, ಮುಂತಾದ ದ್ವಿವಚನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದರೆ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಯಾವಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹರೀ + ಏತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಇಕೋ ಯಣಚಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಸಂಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹರೀ ಏತಾ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ವಿಷ್ಣೂ ಇಮಾ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಣಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಗಂಗೇ + ಅಮಾ (ಗಂಗಾಶಬ್ದಸ್ತೀಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನ) ಇಲ್ಲಿ ‘ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅದಸ್ಮ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೫೨. ಆದಸೋನಾತ್ | ೧-೧-೧೨ ||

ಅಸ್ಮಾತ್ಪರಾನೀದೂತೌ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಸ್ತಃ | ಅಮೀ ಈಶಾಃ | ರಾಮ-
ಕೃಷ್ಣಾವಮೂ ಆಸಾತೇ | ಮಾತೃಕಿನ್ಮಾ ? ಅಮುಕೇಷತ್ರ ||

ಅದಸಃ ಮಾತೃ | ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪಷ್ಠಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದಸಾ ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ ಮಕಾರವೆಂದರ್ಥ. ಅದಶ್ಚಬ್ದದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಈತ ಉತ್ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಮ್ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ—ಅದಶ್ಚಬ್ದವಯವವಾದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗಳು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛಪರವಾದರೆ “ ಪುತ್ರಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅಮೀ+ಈಶಾಃ ಅಮೀಯಂಬುದು ಅದಶ್ಚಬ್ದದಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ರಾಮಕೃಷ್ಣ+ಅಮೂ+ಆಸಾತೇ ಇಲ್ಲಿ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಏಚೋಯವಾಯಾಸಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಆನಾದೇಶ. ರಾಮಕೃಷ್ಣಾವಮೂ+ಆಸಾತೇ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಶ್ಚಬ್ದದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಣ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅಮೂ ಎಂಬರೂಪವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಪುಲ್ಲಿಂಗವೆರಡರ ದ್ವಿವಚನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದರೂಪಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮೂ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಬರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸೂತ್ರದ ಪದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ ಮಾತ್ರಿಮ್ ” ಮಕಾರದ ಪರವಾಗಿರುವವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ? ಅಮುಕೇಷತ್ರ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತೃಪದವಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಅದಸಾ ಶಬ್ದದ ಈದೂದೇಶಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಮುಕೇಷತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಧಿಯಾಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾತೃ ಇದ್ದರೆ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಈಗ ಮಕಾರವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಮೂರೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಸಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಕಚ್ ಸಹಿತವಾದ ಅದಸಾಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮುಕೇ ಎಂಬರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮುಕೇ+ಅತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಬಾರದೇ

ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಮಕಾರದ ಪರವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಸಂಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅನುಕೇಷತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದೇ “ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ, ಹೀಗೆ ಮಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಫಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲೇಬೇಕು.

(ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೩. ಚಾದಯೋಃ ಸತ್ವೇ | ೧-೪-೫೭ ||

ಅದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಶ್ಚಾದಯೋ ನಿಸಾತಾಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಚಾದಯಃ ಅಸತ್ವೇ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾನಿಸಾತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಸಾತಾಃ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ ಸತ್ವವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ (ಪದಾರ್ಥ.) ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. “ದ್ರವ್ಯಸುಷ್ಯವೇ ಸಾಯೇಷು ಸತ್ತ್ವಮ್” ಎಂದು ಅನುರ. ನ ಸತ್ತ್ವಂ, ಅಸತ್ತ್ವಂ. ದ್ರವ್ಯವಲ್ಲದಿರುವುದು ಚ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಚಾದಯಃ | ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಗಣಸಾತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ದ್ರವ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳು ನಿಸಾತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪಶುವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭಾಗಃ ಪಶುಃ (ಆಡು ಪಶುಜಾತಿ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಷ್ಪಂ ಪಶುಮನ್ಯತೇ (ಚನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದದ್ದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಶುವೆಂದರೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೫೪. ಪ್ರಾದಯಃ | ೧-೪-೪೮ ||

ಏತೇಽಪಿ ತಥಾ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ಅಸತ್ವೇ” ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಸಾತಾಃ ಅಧಿಕಾರ. ಸುಲಭವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇವೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ದ್ರವ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದ ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳೂ ನಿಸಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು

“ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. (೨೨) ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೫೫. ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಜ್ | ೧-೧-೧೪ |

ಏಕೋಚ್ಛ ನಿಪಾತ ಅಜ್ಞವರ್ಜಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಇ ಇಂದ್ರಃ |
ಉ ಉಮೇಶಃ | ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋಽಜಿತ್ ; ಆ ಏನಂನು ಮನ್ಯಸೇ |
ಆ ಏನಂಕಿಲ ತತ್ | ಅನ್ಯತ್ರ ಜಿತ್ ; ಆ (ಈಷತ್) ಉಷ್ಣಮ್
ಓಷ್ಣಮ್ ||

ನಿಪಾತಃ ಏಕಾಚ್ಛ ಅನಾಜ್ಞ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಈದೂದೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಶ್ಚಾಸೌ ಆಚ್ಛ ಏಕಾಚ್ಛ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ, ಒಂದಾದಸ್ವ ರವೆಂದರ್ಥ. ನ ಆಜ್ಞ ಅನಾಜ್ಞ. ಆಜ್ಞ ಅಲ್ಲದಿರುವುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. -ಆಜ್ಞಯಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಆಚ್ಛ (ಸ್ವರ) ರೂಪವಾದ ನಿಪಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇ ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಚ್ಛಪರವಾದಾಗ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇ ಉ ಮುಂತಾದ ಒಂದೊಂದೇ ಆಚ್ಛಗಳೂ ನಿಪಾತಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಸೂತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಸ್ಮಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇ, ವಿಕರ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಉಮೇಶವೆಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಆಜ್ಞ ಪ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಜಕಾರವು “ಹಲಂತ್ಯಂ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ “ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾದರೆ ಆ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆ ಎಂಬುದೇ ಜಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಆಜ್ಞೆಗನಾತ್ರ ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋಃ ಅಜಿತ್ ವಾಕ್ಯ, ಸ್ಮರಣ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿಲ್ಲದ ಆಕಾರ, ಚಾದಿಸೂತವಾದ ಆಕಾರ. ಆಜ್ಞ. ಪ್ರಕಾಂತವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ವಾಕ್ಯ. ಒಂದು ವಿಸಯಸ್ಮರಿಸುವುದು ಸ್ಮರಣ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಿಸುವುದು

ಆ ಎಂಬುದು ಜಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲ. ಆ ಏವಂನು ಮನ್ಯಸೇ | ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ ನೀನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತೀ. ಆ+ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ. “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಆ ಏವಂ ಕೆಲ ತತ್. ಇದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿ ಅದರಂತಿರುವ ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವ ಮಾತು ಇದರಂತೆಯೇ ಅದು ಇತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನಾದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅನ್ಯತ್ರ ಜಿತ್. ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಕಾರವೆಲ್ಲಾ ಜಿತ್ತೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನುಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಅದು ಆಜ್ ಎಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಅನಾಜ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ (ಈಷತ್) ಉಷ ಮ್ = ಓಷ ಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಜಿತ್. ಆ ಈಷತ್ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶ. ಆ+ಉಷ ಮ್ (ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಸಿ) ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಓಷ ಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಮತ್ತು ಆಜ್ಗಳ ವರ್ವೇಕವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುಶ್ಲೋಕವು ಹೇಳಿದೆ “ಈಷದರ್ಥೇ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಮರ್ಯಾದಾಭಿವಿಧೌ ಚ ಯಃ | ಏತಮಾತಂ ಜಾತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋರಜಿತ್ || ಸ್ವಲ್ಪವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗಲೂ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅವಧಿ (ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಸೇರಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಆ ಎಂಬುದು ಜಿತ್ತಾದ ಆಕಾರ. ಆಜ್ ವಾಕ್ಯ, ಸ್ಮರಣ ಈ ಎರಡರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಜಿತ್ತಲ್ಲ. ಕೇವಲಾಕಾರ.

(ಓದಂತನಿಸಾತಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೬. ಓತ್ | ೧-೧-೧೫ ||

ಓದಂತೋ ನಿಸಾತಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಅಹೋ ಈಶಾಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ನಿಸಾತಃ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ವಿಸರಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಓತ್ ಎಂಬುದು ನಿಸಾತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ—ಓಕಾರಾಂತವಾದ ನಿಸಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಹೋ ಈಶಾಃ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಹೋ ಯಂಬುದು ಚಾದಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿತನಾಗಿದೆ. ಇದು ಓಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಈಶಾಃ ಎಂಬುದು ಸರವಾದಾಗ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶಪ್ರವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ.

(ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೫೭. ಸಂಬುದ್ಧೌ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಾನನಾರ್ಷೇ | ೧-೧-೧೬ ||

ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕ ಓಕಾರೋ ವಾ ಪ್ರಗೃಹ್ಯೋನೇದಿಕೇ ಇತೌ ಸರೇ
ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ, ವಿಷ್ಣು ಇತಿ, ವಿಷ್ಣು ನಿತಿ ||

ಸಂಬುದ್ಧೌ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಇತೌ, ಅನಾರ್ಷೇ | ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. “ ಓತ್ ” ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಓಕಾರ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಓಕಾರ. ಶಾಕಲ್ಯವೆಂಬುದು ಋಷಿಯಹೆಸರು. ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯಬರುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಋಷಿಯೆಂದರೆ ವೇದ. ಋಷಾಭವಃ ಆರ್ಷಃ, ನ ಆರ್ಷಃ ಅನಾರ್ಷಃ | ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಇತಿ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸದೆ ಇತಿಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ (ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಇತಿ ಶಬ್ದ) ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ (ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕ) ಓಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ. ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. (ಓ) ವಿಷ್ಣೋ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಓಕಾರವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಇತಿ ಶಬ್ದಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣು + ಇತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಛ (ಇ) ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣು + ಇತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಪವಾದದ್ದು “ ಪೂರ್ವತ್ಸಿದ್ಧಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದಂತೆ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದು

ವಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ, ಅವಾದೇಶ, ವಕಾರಲೋಪ ಈ ಮೂರುಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಮೂರು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ವಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೮. ಮಯಃ ಉಚ್ಚಾರಣೋ ವೋ ವಾ | ೮-೩-೩೩ ||

ಮಯಃ ಪರಸ್ಯ ಉಚ್ಚಾರಣೋ ವೋ ವಾಚಿ | ಕಿಮ್ವಕ್ತಮ್ |

ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್ ||

ಮಯಃ, ಉಚ್ಚಾರಣಃ, ವಾ, | ನಾಲ್ಕು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ ಜಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾ ದಚಿ ಭಮುಣ್ಣಿತ್ಯಮ್ ” ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಅಚಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಪಂಚಮೀ “ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಯಿನ ಅನ್ವ ವಹಿತ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಇಕಾರ “ ಹಲಂತ್ಯಂ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಮಯಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಏಕಾಚಾದ ನಿಸ್ಪಾತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಿಮ್ವಕ್ತಮ್ ಕಿಮ್ + ಉ + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಯ್ ಕಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಉ ರೂಪವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ. ವಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕಿಮ್ + ವ್ + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಿಮ್ + ಉ + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚಾದ ನಿಸ್ಪಾತವಾದುದರಿಂದ “ ನಿಸ್ಪಾತ ಏಕಾಚನಾಜ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ “ ಪುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್. ಕಿಮ್ + ವ್ + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಮೋನುಸ್ವಾರಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಕಾರಾದೇಶವು “ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಇಕ್ಕೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೯. ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವತ್ವ | ೬-೧-೧೨೭ ||

ಪದಾಂತಾ ಇಕೋ ಹ್ರಸ್ವಾ ವಾ ಸ್ವರಸವರ್ಣೇಚಿ | ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮಾ

ಧ್ಯಾನ ಸ್ವರ ಸಂಧಿಃ | ಚಕ್ರಿ ಅತ್ರ, ಚಕ್ರೈಶ್ಚ | ಪದಾಂತಾ ಇತಿ
ಕಿಮ್ ? ಗೌರ್ಯಾ ||

ಇಹಃ, ಅಸವರ್ಣೇ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಹ್ರಸ್ವಃ ಚ || ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ.
“ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪದಾಂತಾತ್” “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ “ ಅಚಿ ” ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಹಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ.
ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸವರ್ಣೇ ಪದವು ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿರುವ
ದರಿಂದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಸವರ್ಣವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾ
ದಾಗ ಪದಾಂತವಾದ ಇಕ್ಯಿಗೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.
“ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ
ಬಂದಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಎರಡನೇ
ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ವೃತ್ತಿಕಾರನು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಆ ಅರ್ಥ ಬರುವಂತೆ
ಬೇರೆ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮಾನ್ಯಾನ್ವಯ ಸಂಧಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾನ
ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯಾವ ಸ್ವರಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕ್ಯಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮಾಡಿದ
ಮೇಲೂ ಯಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಾದರೇ ಮೊದಲೇ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಮಾಡಬಹುದಿತ್ತು.
ಇಕಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಈಕಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಯಣ ಬಂದರೆ ರೂಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಆಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಸಫಲವಾಗಬೇಕಾ
ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ವರಸಂಧಿಯೂ ಬರಬಾರದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವನೆಂದು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ವಾಕ್ಯದ್ವಯ ಕಲ್ಪನೆ ಅವಶ್ಯಕವಿ
ಲ್ಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಚಕಾರ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಾಕ್ಯ
ದ್ವಯಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ
ವಾಕ್ಯದ್ವಯ ಬೇಡವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಉದಾ—: ಚಕ್ರಿ+ಅತ್ರ
ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಇಹ್ ಈಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಲ್ಲದ ಅಚ್
(ಅಕಾರ) ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಂತೆ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅದು ಸಫಲ
ವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರಿ+ಅತ್ರ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಣ
ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಣಿನಿ ಮತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ರಿ+ಅತ್ರ
ಎಂಬಲ್ಲಿ “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಪದಾಂತಾ ಇತಿ ಕಿಮ್ ?
ಪದಾಂತವಾದ ಇಹ್ ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಪದಾಂತತ್ವ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ
ವಾದ ಇಕ್ಯಿಗೆ ಅಸವರ್ಣ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ
ಗೌರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೂ (ಗೌರೀ+ಔ) ಬರಬೇ
ಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತವಾದ ಇಹ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಗೌರೀ+ಔ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ

ಈಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಪದಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಔ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಅದು ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತತಿಜಂತವಾದುದು ಪದ. ಅಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದು ಗೌರ್ಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಾಗ ಆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯರ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೦. ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ | ಉ-ಉ-ಉ ||

ಅಚಃ ಪರಾಭ್ಯಾಂ ರೇಫಹಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಯರೋ ದ್ವೇ ನಾಸ್ತಃ
ಗೌರ್ಯಾ ||

ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ದ್ವೇ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ- “ಯರೋನುನಾಸಿಕೇ ಅನು ನಾಸಿಕೋ ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯರಃ, ವಾ, ಅನುನೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ- ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ಎರಡೂ ಪಂಚಮೀ “ತನ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯರಃ ಷಷ್ಠೀ. ರಶ್ವಹಶ್ವರಹಾ, ತಾಭ್ಯಾಂ ರಹಾಭ್ಯಾಮ್ | ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಚ್ಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಹಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ- ಗೌರ್+ಯ್+ಔ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಔಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ಯರ್-ವರ್ಣಯಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದರೆ ಗೌರ್+ಯ್+ಔ=ಗೌರ್ಯಾ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗೌರ್ಯಾ. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವನಿಷೇಧವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ನ ಸಮಾಸೇ ||

ವಾಪ್ಯಶ್ಚಃ ||

ದ್ವಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ವಾಪ್ಯಾಂ ಅಶ್ಚಃ ವಾಪ್ಯಶ್ಚಃ | ಸಪ್ತಮೀ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತಲೋಪವಾದಾಗ ವಾಪೀ+ಅಶ್ಚ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಂತೆ ಪದಾಂತ ವಾದ ಈಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಬಾವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆ ಎಂದರ್ಥ.

(ಅಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೧. ಋತ್ಯುಕಃ | ೬-೧-೧೨೮ ||

ಪದಾಂತಾ ಅಕಃ ಋತಿಸರೇ ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ | ಬ್ರಹ್ಮ + ಋಷಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ ||

ಋತಿ, ಅಕಃ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಏಜಃಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತಾತ್ ಅನುವೃತ್ತನಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಥ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಋತಿ ಸಪ್ತಮೀ. “ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಋಕಾರದ ಅನೃವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಋಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ಕಿಗೆ ಋಕಾರಪರವಾದಾಗ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ “ ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ ” (ಹಿಂದಿನಂತೇ) ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದ ಇಕವರ್ಣಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ. ಬ್ರಹ್ಮಾ + ಋಷಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ ಇದಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹ್ರಸ್ವಸಾಫಲ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬೇರೆ ಸಂಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವಬಾರದಿದ್ದರೆ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಾದುದರಿಂದ “ ಉರಣ್ಣರಪರಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಬಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತಾಃ ಕಿಮ್? ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ ಎಂದು ಏಕೆ? ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದೇ ಹೋದರೆ ಆರ್ಚ್ಯತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆ + ಋಚ್ಚತ್. ಋಚ್ಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ ಎಂಬುದು ಋಚ್ಚ ಧಾತುವಿನ ಆವಯವ ಪದಾಂತವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತತ್ವವಿಶೇಷಣ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಆ ಎಂಬುದು ಪದಾಂತವಾದ ಆಕಾರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲ. “ ಅಭಿಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಬಂದರೆ. ಆರ್ಚ್ಯತ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಋಷಿಣಾಮ್ | ಸಪ್ತರ್ಷಿಣಾಮ್ || ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ (ಹಲ್) ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಹಲಸಂಧಿಃ

(ಶ್ರುತ್ವಸಂಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೬೨. ಸ್ತೋಃ ಶ್ವನಾ ಶ್ವಃ || ೮-೪-೪೦ ||

ಸಕಾರತವರ್ಗಯೋಃ ಶಕಾರಚವರ್ಗಾಭ್ಯಾಂ ಯೋಗೇ ಶಕಾರಚ-
ವರ್ಗಾ ಸ್ತಃ | ರಾಮಶ್ವೇತೆ | ರಾಮಶ್ವಿನೋತಿ | ಸಚ್ಚಿತ್ |
ಶಾರ್ಜಾಜ್ಜಯ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಸ್ತಾಚ ತುಶ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ತಃ. ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ
ನಪುಂಸಕವಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಷವಾದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಂ-
ದಿದೆ. ಅರ್ಷವೆಂದರೆ ಋಷಿ ಹೇಳಿದುದು. ನಾವು ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪು. ಇತರೇ
ತರ ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸಾಧುವಾದರೂ ದ್ವಿವಚನ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ
ದ್ವಿವಚನ ಮಾಡದಿರುವುದು ಅರ್ಷವೆನ್ನಬೇಕು. ಹೀಗೆಮುಂದಿನ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ತೋಃ ಪಷ್ಠಿ. ಶ್ತಾಚ ಚುಶ್ಚ ಶ್ವಃ ತೇನ ಶ್ವನಾ, ತ್ವತೀಯಾ-
ಶ್ವಃ ಪ್ರಥಮಾಂತ. ತು. ಚು ಇವು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ-
ಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಸ್ಥಾನಿ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗ ನಿಮಿತ್ತ. ಶಕಾರಚವರ್ಗ
ಆದೇಶ. ಶ್ವನಾ ಎಂಬುದು ಸಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವತೀಯಾ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಕಾರ
ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಆದೇಶ
ವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ, ಆದೇಶ, ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು
ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ “ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ
ಮೊದಲನೇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೇದು ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಎರಡನೇದು ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಯಮ ಬರ-
ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ನಿಷೇಧಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಯೋಚಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ
ಎರಡಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಯಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ಥಾನಿ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ
ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮ. ಸ್ಥಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಸಕಾ-
ರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದ
ರೊಂದರ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಯೋಗವೆಂದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಪರನಿಯಮವೂ
ಇಲ್ಲ. ಸಕಾರ ತವರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರಚವರ್ಗ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ
ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರತವರ್ಗವಿದ್ದರೂ
ಆದೇಶ ಬರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ
ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚವರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಸ್ + ಶೇತೇ, (ರಾಮನು

ಮಲಗುತ್ತಾನೆ.) ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರ ಬಂದರೆ ರಾಮಸ್ + ಶೇತೇ = ರಾಮಶ್ಚೇತೇ. ರಾಮಸ್ + ಚಿನೋತಿ. ನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ, (ರಾಮನು ಆರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಸತ್ + ಚಿತ್, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಸಚ್ಚಿತ್ (ಸದ್ಭೂತಿಯಾದ) ಶಾರ್ಙ್ಗನ್ + ಜಯ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ಶಾರ್ಙ್ಗಜ್ಜಯ, (ವಿಷ್ಣುವೇ ಜಯಶೀಲನಾಗು)

(ಶ್ರುತ್ವನಿಷೇಧ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೩. ಶಾತ್ | ಉ-ಉ-ಉ ||

ಶಾತ್ವರಸ್ಯ ತವರ್ಗಸ್ಯ ಶ್ರುತ್ವಮ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿಶ್ವಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಶಾತ್ ಶಕಾರದ ಪಂಚಮೀರೂಪ. “ನಪದಾಂತಾಪ್ತೋರನಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಪದವೂ “ಸ್ತೋಃಶ್ರುತಾಶ್ಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತೋಃ” “ಶ್ರುಃ” ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಾತ್ ಪಂಚಮೀ ಆದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದ್ವಿತ್ಯುತ್ಪತ್ತರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆ ನಿಯಮವಿರುವುದಾದರೆ ಈ ನಿಷೇಧವು ಕೂಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ಕೇವಲ ಸ್ಥಾನಿಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆನಿಯಮವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿಶ್ವಃ ವಿಶ್ + ನಃ ವಿಚ್ಛಧಾತುವಿಗೆ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಭ್ರೋಃಶೂಠನುನಾಸಿಕೇಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ತವರ್ಗದ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರುತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಃ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಚ್ಛಧಾತುವಿಗೂ ನಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರಶ್ + ನಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿ ನಂತೇ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಪ್ರಶ್ನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಠುತ್ವಸಂಧಿವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೪. ಸ್ವನಾ ಸ್ವಃ || ಉ-ಉ-ಉ ||

ಸ್ತೋಃ ಸ್ವನಾ ಯೋಗೇ ಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ | ರಾಮಸ್ವಸ್ವಃ | ರಾಮಸ್ವೀ-
ಕತೇ | ಪೇಷ್ವಾ | ತಪ್ತೇಕಾ | ಚಕ್ರಿಣ್ಧಾಕಸೇ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸ್ತೋಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಚ ಟುಶ್ಚ ಸ್ವಃ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಅರ್ಷವಿಕವಚನ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಕಾರತವರ್ಗ

ಗಳಿಗೆ ಸಕಾರಟವರ್ಗಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಸಕಾರಟವರ್ಗಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನಿಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಥಾಸಂಖ್ಯನಿಯಮ. ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ರಾಮಸ್ + ಸ್ತುತಃ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ (ನಿಯಮದಿಂದ) ಸಕಾರಾದೇಶ. ರಾಮಸ್ತುತಃ (ರಾಮನು ಆರನೆಯವನು). ರಾಮಸ್ + ಟೀಕತೇ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಟೀಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ರಾಮಸ್ತೀಕತೇ (ರಾಮನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ). ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉದಾಹರಣೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಪೇಷ್ + ತಾ (ಪುಡಿಮಾಡುವವನು). ಪಿಸ್ತುಸಂಚೂರ್ಣನೇ ಧಾತು. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಟೀಕಾರಾದೇಶ. ಪೂರ್ವಪರನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದರಿಂದ ತಕಾರಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ + ಟೀಕಾ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟೀಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಟೀಕಾರಾದೇಶ. ತಟ್ಟೀಕಾ. (ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ). ಚಕ್ರಿನ್ + ಧಾಕಸೇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಟೀಕಾರದ ಧಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಟೀಕಾರಾದೇಶ. ಚಕ್ರಿನ್ ಧಾಕಸೇ. (ವಿಷ್ಣು ವೇ ಹೋಗುತ್ತೀ),

(ಫುಟ್ಟನಿಷೇಧಸೂತ್ರ)

೬೫. ನ ಪದಾಂತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್ ||೮-೪-೪೨||

ಪದಾಂತಾಟ್ಟವರ್ಗಾತ್ಪರಸ್ಯ ಅನಾಮಃ ಸ್ತೋಃ ಸ್ವರ್ನ ಸ್ಯಾತ್ |
ಷಟ್ ಸಂತಃ | ಷಟ್ ತೇ | ಪದಾಂತಾತ್ಕಿಮ್ ಈಟ್ಟೇ | ಟೋಃ
ಕಿಂ | ಸರ್ವಿಷ್ವನಾಮ್ ||

ನ, ಪದಾಂತಾತ್, ಟೋಃ, ಅನಾಮ್ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಸ್ತೋಃ ಸ್ವರ್ನ" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಾಮ್ ಎಂಬುದು ಸ್ತೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಟೀಕಪದ. ಅಂದರೆ ಅದರಮೇಲಿನ ಷಷ್ಟೀವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಲೋಪಮಾಡಿ ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ, ಟೋಃ ಸಂಚಮಾ. ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪದಾಂತವಾದ ಟೀಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸಕಾರತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಫುಟ್ಟ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಮ್ ಷಷ್ಟೀಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಫುಟ್ಟ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಷಟ್ ಸಂತಃ (ಆರುಜನ ಸಜ್ಜನರು). ಇಲ್ಲಿ ಟೀಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಫುಟ್ಟ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಂದಿದ್ದರೆ ಸಂತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಷಟ್ + ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಟೀಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿ

ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತಾತ್ ಕಿಮ್ ? ದಳಕೃತ್ಯ (ಪದಪ್ರಯೋಜನ) ನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಟನರ್ಗವೆಂದುವೇಕೆ ? ಟನರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತುವಿಗೆ ಸ್ವತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಸಾಲದೇ? ಅಂದರೆ ಈಟೀ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈಡ ಸ್ತುತಾ ಧಾತು. ಲಟ್ಟಿ ನಲ್ಲಿ ತೇ ಸ್ವತ್ವಯು ಬಂದಾಗ ಈಡ್ + ತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪದಾಂತವಾಗಬೇಕು ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಪ್ರಕೃತ ತೇ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದ ಈಡ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ಡಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವತ್ವ ಬಂದು ಈಡ್ + ಟೀ ಆಗಿ " ಖರಿ ಚ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೂ ಟಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಈಟೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ). ಟೋಃ ಕಿಮ್ ? ನಿಮಿತ್ತ, ಸಕಾರಟನರ್ಗವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಟನರ್ಗ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದು ದೇಕೆ ? ಅಂದರೆ ಸರ್ವಿಷ್ವಮನು ಸರ್ವಿಷ್ + ತಮನು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ವತ್ವ ಬಂದು (ತಕಾರಟಕಾರ) ಸರ್ವಿಷ್ + ತಮನು = ಸರ್ವಿಷ್ವಮನು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸಕಾರ ನನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುವಿನ ತಕಾರ ವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಇಷ್ಟವಾದ ರೂಪವಾಗನೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಟನರ್ಗ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವತ್ವನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವ ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಅನಾಮ್ನನತಿ ನಗರೀಣಾಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ||

ಷಣ್ಣಾಮ್ | ಷಣ್ಣವತಿಃ | ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ ||

ಅನಾಮ್ನನತಿನಗರೀಣಾಂ, ಇತಿ, ವಾಚ್ಯಮ್ || ತ್ರಿಸದ ವಾರ್ತಿಕ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಸಾಕಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕ ಆರಬ್ಬವಾಗಿದೆ. ನಾಮಿನ ನಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸಕಾರ ತನರ್ಗಗಳಿಗೆ ಸ್ವತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನನತಿ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೂ ನಗರೀ ಶಬ್ದದ ನಕಾ ಗ್ನಾ ಸ್ವತ್ವ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ ವೆನ್ನಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರರ ಮತ. ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿ ರುವುದರಿಂದ ಇವೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಷಡ್ + ನಾಮ್. ಷಷ್ಠಃ ಬ್ಧಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬದುವಚನ ನಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ " ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾಸೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಡ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರ ವುದರಿಂದ ಡಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪರದನಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ವನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಸ್ವತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್ + ಣಾಮ್. "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ

ನಿತ್ಯಂ ” ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ, ಸಣ್ಣಾಮ್, (ಆರರ) ಸಡ್ + ನವತಿ: ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವತ್ವ ಬಂದರೆ ಸಡ್ + ಣವತಿ: “ ಯರೋನುನಾಸಿಕೇ ಅನುನಾಸಿಕೋವಾ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಸಣ್ಣ ವತಿ: (ತೊಂಭತ್ತಾರು) ಸಡ್ + ನಗರ್ಯಃ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವತ್ವ, ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರ. ಸಣ್ಣ ಗರ್ಯಃ (ಆರು ಪಟ್ಟಣಗಳು)

(ಸ್ವತ್ವನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರ)

೬೬. ತೋಃ ಸಿ | ಲ-ಳ-ಳ೩ ||

ನ ಸ್ವತ್ವಮ್ | ಸನ್ನಿಷ್ಠಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತೋಃ ಸ್ವೀ, ಸಿ ಸವ್ಮೀ, “ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಕಾರ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಸ್ವತ್ವನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ + ಸ್ವಃ ಉದಾಹರಣೆ. ತವರ್ಗದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಿಷೇಧಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜಸ್ತ್ವಸಂಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೭. ರ್ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ || ಲ-೨-೩೯ ||

ಪದಾಂತೇ ರ್ಝಲಾಂ ಜಶಃ ಸ್ಯುಃ | ನಾಗೀಶಃ ||

ರ್ಝಲಾಂ, ಜಶಃ, ಅಂತೇ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ರ್ಝಲ್, ಜಶ್, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ರ್ಝಲಾಂ ಸ್ವೀ. ಜಶಃ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ. “ ಪದಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ರ್ಝಲ್ ನರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ನರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ವಾಕ್ + ಈಶಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. “ ಸುಪ್ತಾಂತಂ ಪದಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾಕ್ ಎಂಬುದು ಪದ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಬರಬೇಕು “ ಸ್ಥಾನೀಂತರತಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಕಾರರೂಪ ಜಸ್ತ್ವವು (ಕಂಠಸಾನ್ಯ) ಬಂದರೆ ನಾಗೀಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಧಿ)

೬೮. ಯರೋನುನಾಸಿಕೇನುನಾಸಿಕೋ ವಾ || ಲ-ಳ-ಳ೩ ||

ಯರಃ ಪದಾಂತಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೇ ಪರೇನುನಾಸಿಕೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ||
ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ, ಏತದ್ ಮುರಾರಿಃ ||

ಯರಃ, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಅನುನಾಸಿಕಃ ವಾ | ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಯರಃ ಷಷ್ಠೀ. ಅನುನಾಸಿಕೇ ಸಪ್ತಮೀ ಆದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ನಪದಾಂತಾಽಪ್ಯೋರನಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪದಾಂತಾತ್” ಎಂಬುದು ಅನು ವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣ “ಮುಖನಾಸಿಕಾ ವಚನೋನುನಾಸಿಕಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇ, ಮ, ಜ, ಣ, ನ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಗಳು. ಏತದ್ + ಮುರಾರಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರ ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ಅದಕ್ಕೆ ಮಕಾರರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕವು ಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ದಂತ ಸ್ಥಾನ. ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ನಕಾರರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಏತನ್ ಮುರಾರಿಃ, ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಏತದ್ + ಮುರಾರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕ ವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ || ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್ ||

ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ | ಚಿನ್ಮಯಮ್ ||

ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಭಾಷಾಯಾಂ ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಾರ್ತಿಕ ಕಾರ್ಥ-ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ ತಚ್ಚ ಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ + ಮಾತ್ರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ (ಯರ್) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ (ಅಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು). ಚಿದ್ + ಮಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಮಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕಾದೇಶ. ಚಿನ್ಮಯಮ್, ಚೇತನಸ್ವರೂಪವೆಂದರ್ಥ.

(ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೯. ತೋರ್ಲಿ || ೮-೪ ೬೦ ||

ತವರ್ಗಸ್ಯ ಲಕಾರೇ ಪರೇ ಪರಸವರ್ಣಃ | ತಲ್ಲಯಃ | ವಿದ್ವಾಲ್ಲಿಖತಿ |
ನಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೋ ಲಃ ||

ತೋಃ ಲಿ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪರಸವರ್ಣಃ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತು ಎಂಬುದರ ಷಷ್ಠೀ

ತೋ: ಆಗಿದೆ. ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ರೂಪಗ್ರಹಣ. ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಲಕಾರಪರವಾದಾಗ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಲಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್+ಲಯಃ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದ ಲಕಾರದ ಸವರ್ಣಲಕಾರವೇ ಬಂದರೆ ತಲ್+ಲಯ ತಲ್ಲಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್+ಲಿಖತಿ. ಇಲ್ಲಿ ತವರ್ಗದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರ ಬರಬೇಕು. ನಕಾರ ಅನುನಾಸಿಕವಾದುದರಿಂದ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನಾಸಿಕ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಲಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ "ನಸ್ಯಾ-ಲಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿದ್ವಾಲ್ಲಿಖತಿ ||

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೦. ಉದಃ ಸ್ಥಾಸ್ತವ್ಯೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ||೮-೪-೬೧||

ಉದಃ ಪರಯೋಃ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ |

ಉದಃ, ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಪರಸವರ್ಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಸ್ವರಿತೇ ನಾಧಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತದಿಂದ ಕೂಡಿದುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸವರ್ಣವೆಂದು ಒಂದೇಸಮಾಸಪದವಾದರೂ ಸವರ್ಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಉದಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮಿ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭು ಎರಡು ಧಾತುಗಳು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾ ಮತ್ತು ಸ್ತಂಭುಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದ ಸವರ್ಣವು ಆವೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉವಿನ ಅನ್ಯವಹಿತಪರವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ? ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದಲ್ಲವೇ ಅಂದರೆ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮಿಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೭೧. ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ ||೧-೧-೬೭||

ಪಂಚಮಿನಾದೀತೇನ ಕ್ರಿಯಾನಾಣಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾಂತರೇಣಾ. ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಜ್ಞೇಯಮ್ ||

ತಸ್ಮಾತ್, ಇತಿ, ಉತ್ಪರಸ್ಯ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಸಕಲ ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮಂತ್ಯದ ಅನುಕರಣ. ಇತಿ ಎಂದ

ಮೇಲೆ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ತೋರಿ ಅನ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾದಾಗ ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಸಂಚಮಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಚಮ್ಯಂತರಕ್ಕಿಂತ ವರ್ಣಾಂತರವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಅನ್ಯವಹಿತಪರವಾದ) ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಯಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ. ಪ್ರಕೃತ ಉದೇ: ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಉದಿನ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾಪ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿದರೆ ಅನ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ, ಸಪ್ತಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಿಸಿದರೆ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಸಪ್ತಮಂತ್ರದ ಅನ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಸಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದೂ ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಂಚಮ್ಯಂತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥ (ಪರಕ್ಕೆ) ಎಂತಲೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರೇ (ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ಎಂತಲೂ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾಪ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ಸಂದರೆ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆದಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ನಿಯಮಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೭೨. ಆದೇ: ಪರಸ್ಯ ||೧-೧-೫೪||

ಪರಸ್ಯ ಯದ್ವಿಹಿತಂ ತತ್ತಸ್ಯಾದೇರ್ಬೋಧ್ಯನ್ | ಇತಿ ಸಸ್ಯ ಥಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ವಿಹಿತಂ ಎಂಬುದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಪರದ ಆದಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಿನ ಪರವಾದ ಸ್ಥಾಪ್ತಂಭಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣರೂಪ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾಪ್ತಂಭಗಳ ಆದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ದಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಹೇಳಬೇಕು, ದಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಐದು. (ತವರ್ಗ) ತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಸದೃಶವಾದ ವರ್ಣ ಯಾವುದು ? ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯ ಐದು ವರ್ಣ

ಗಳಿಗೂ ಇವೆ. ಅಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಯಾವುದೂ ಸಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಹಾ ಪ್ರಾಣ. ವಿವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ಅಘೋಷಪ್ರಯತ್ನಗಳಿವೆ. ತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳದ್ದು ಧಕಾರಮಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಧಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ “ಇತಿ ಸಸ್ಯ ಥಃ” ಎಂದಿದ್ದಾನೆ ಉದ್ + ಥಾಢಾನಂ. ಉದಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಢಾತು ಬಂದಿದೆ. ಸ್ಥಾಢಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ಥಾನಂ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉದ್ + ಥಾಢಾನಂ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಆದೇಶ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಝರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೩. ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ || ೮-೪-೭೫ ||

ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಝರೋ ನಾಲೋಪಃ ಸವರ್ಣೇ ಝರಿ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಝಯೋ ಹೋನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ವಿಕಲ್ಪ) “ಹಲೋಯಮಾಂ ಯಮಿ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹಲಃ” “ಲೋಪಃ” ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಯ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಝರ್ ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದ್ + ಥಾಢಾನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ದಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝರ್ ವರ್ಣ ಮೊದಲಿನ ಧಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಝರ್ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಧಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಉದ್ + ಥಾನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಚತ್ವರಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೭೪. ಖರಿ ಚ || ೮-೪-೭೬ ||

ಖರಿ ಝಲಾಂ ಚರಃ ಸ್ಯುಃ | ಇತ್ಯುದೋ ದಸ್ಯ ತಃ | ಉತ್ಥಾನಮ್ | ಉತ್ತಮ್ಭನಮ್ ||

ಖರಿ, ಚ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಝಲಾಂ ಜತ್ ಝತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಝಲಾಂ” “ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಚರ್” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಖರ್ ಪರವಾದಾಗ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದ್ + ಛಾನಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಉದಿನ ದಕಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಧಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ ಬರಬೇಕು. ಚರ್ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ತಕಾರವೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಉತ್ + ಛಾನಮ್ = ಉತ್ಥಾನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉತ್ ಛಾನಮ್ ಎಂದೇ ರೂಪಹೇಳಬೇಕು. ಉದಿಗೆ ಸ್ತಂಭ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಉತ್ತಂಭನಮ್ ಉದ್ + ಸ್ತಂಭನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಉದ್ + ಛ್ + ತಂಭನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರರೂಪ ಸವರ್ಣ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧಕಾರಲೋಪ. ದಕಾರಕ್ಕೆ “ ಖರಿ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ, ಉತ್ + ತಂಭನಮ್ = ಉತ್ತಂಭನಮ್. ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಉತ್ + ಛ್ + ತಂಭನಂ = ಉತ್ಥಂಭನಂ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೫. ಝಯೋಃ ಹೋಃ ನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ೮ — ೪ — ೬೨ ||

ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಹಸ್ಯ ನಾ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ | ನಾದಸ್ಯ ಘೋಷಸ್ಯ
ಸಂನಾರಸ್ಯ ಮಹಾಪ್ರಾಣಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ವರ್ಗಚತುರ್ಥಃ |
ವಾಗ್ಗೌರಿಃ | ವಾಗ್ಗೌರಿಃ ||

ಝಯಃ, ಹಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಉದಃಸ್ಥಾ ಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಸ್ಯ” “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸವರ್ಣಃ” ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಅನ್ಯಯ, ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಘವಗಾರನವಚರ್ಚೆಯಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ನಾ ಬದಲಾಗಿ “ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್” ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಝಯಃ ಸಂಚಮೀ. ಹಃ ಹಕಾರವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಝಯ್ ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ + ಹರಿಃ. ಜಸ್ತದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ವಾಗ್ + ಹರಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಝಯ್ ಗಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ. ಇಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಸವರ್ಣ ಬರುವುದಾದರೆ ಕವರ್ಗ ನೈದೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ

ಅಂತರತನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು “ನಾವಸ್ಯ ಘೋಷಸ್ಯ.....” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ನಾದ, ಘೋಷ, ಸಂವಾರ, ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ವರ್ಣವು ಘಕಾರ ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ, (ಹಶಃ ಸಂವಾರಾ ನಾದಾ ಘೋಷಾಶ್ಚ) ಆಗ ಘಕಾರವು ಬಂದರೆ ವಾಗ್ + ಘರಿಃ ವಾಗ್ಗರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಾಗ್ಗರಿಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ತವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೬. ಶಶ್ಚೋಟಿ || ೮-೪-೭೩ ||

ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಶಸ್ಯ ವೋ ವ್ಯಾಟಿ | ತದ್‌ಶಿನ ಇತ್ಯತ್ರ ದಸ
ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಜಕಾರೇ ಕೃತೇ ಖರಿ ಚೇತಿ ಜಕಾರಸ್ಯ ಚಕಾರಃ |
ತಚ್ಚಿನಃ | ತಚ್‌ಶಿನಃ ||

ಶಃ, ಛಃ, ಅಟಿ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಝಯಃ” “ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಃ ಷಷ್ಠೀ. (ಶ್ ಶಾ ಶಃ) ಛಃ ಪ್ರಥಮಾಂತ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಝಯಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಖ್‌ಪರವಾದಾಗ ಭಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್‌ + ಶಿನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಮಾಡಿದಮೇಲೆ “ಖರಿಚ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್‌ + ಶಿನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಬರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದರೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್‌ + ಶಿನಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಖರಿಚ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ ತಚ್‌ + ಶಿನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇ ರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಬೇಕು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆಂದು “ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ಝಯ್ ಚಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿದೆ. (ತಚ್‌ + ಶ + ಇವ) ಅದುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್‌ + ಛಿನಃ = ತಚ್ಚಿನಃ | ಭಕಾರಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತಚ್‌ಶಿನಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. (ತಸ್ಯಶಿನಃ = ಅನನಶಿನಃ).

(ಭತ್ತನಿಯಾಮಕವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಭತ್ತನುಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ||

ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ ||

ಭತ್ತಂ, ಅಮಿ, ಇತಿ, ವಾಚ್ಯಮ್ || ಚತುಷ್ಟವವಾರ್ತಿಕ. ಝಯಿನ ಪರವಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಭತ್ತವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಅದು ಸಾಲದೆಂದು ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಭತ್ತಬರುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ. ತದ್+ಶ್ಲೋಕೇನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೊದಲು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ರುತ್ತದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ “ ಖರಿಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್+ಶ್ಲೋಕೇನ; ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಶಕಾರಕ್ಕೆ (ಶ್+ಶ್ಲೋಕೇನ) ಲಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಲಕಾರ ಅಟಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಅಮ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಲಕಾರ ಅಮಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ತಬಂದರೆ ತಚ್ಚಾ ಲೋಕೇನ= ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಆ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ). ಅಮಿನ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾದರೆ ಭತ್ತವಿಲ್ಲ. ವಾಕ್+ಶ್ಚೋಕತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಮಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭತ್ತವಿಲ್ಲ.

(ಅನುಸ್ವಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೭೭. ಮೋಃನುಸ್ವಾರಃ || ೮-೩-೨೩ ||

ಮಾಂತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಅನುಸ್ವಾರೋ ಹಲಿ || ಹರಿಂ ವಂದೇ ||

ಮಃ ಅನುಸ್ವಾರಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಮಃ ಪಃ. “ ಪದಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. “ ಪದಸ್ಯ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ. “ ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ, “ ಹಲಿಸರ್ವೇಷಾಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಹಲಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಪಃಪ್ರಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ “ ಅಪೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಾದುದು ಮಕಾರವೇ ಆದುದರಿಂದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಹರಿಮ್+ವಂದೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಹರಿಂ ವಂದೇ. (ವಿಷ್ಣು ನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.)

(ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೮. ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಿ || ೮-೩-೨೪ ||

ನಸ್ಯ ಮಸ್ಯ ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘುಲ್ಯನುಸ್ವಾರಃ | ಯಶಾಂಸಿ | ಆಕ್ರಂ-
ಸ್ಯತೇ | ರ್ಘುಲಿ ಕಿಮ್ ? ಮನ್ಯತೇ ||

ನ, ಚ, ಅಪದಾಂತಸ್ಯ, ರ್ಘುಲಿ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಮಃ ಎಂಬುದೂ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಃ ನಃ ಎರಡೂ ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅಪದಾಂತವಾದ (ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ರ್ಘುಲ್ ವರ್ಣಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಾಂಸಿ. ಯಶಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ದೀರ್ಘ. ಯಶಾನ್ + ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರ ಪದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶ. ಯಶಾಂಸಿ. ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ. ಆಜ್ಞಾ ಉಪಸರ್ಗ. ಕ್ರಮಧಾತು. ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮ್ + ಸ್ಯತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಮಧ್ಯವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ. ರ್ಘುಲಿಕಿಮ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರ್ಘುಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಏಕೆ ? ಅಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದರೆ ದೋಷವೇನು ? ಮನ್ಯತೇ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರ್ಘುಲಿಯೆಂದು ನಿಮಿತ್ತ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಪದಾಂತವಾದರೂ (ಮನ್ + ಯತೇ) ಯಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೯. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ || ೮-೪-೫೮ ||

ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ | ಶಾಂತಃ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಯಯಿ ಸಪ್ತಮಿ. ಅನುವೃತ್ತಾದಿಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ವರ್ಣಪರವಾದರೆ ಪರಸವರ್ಣ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಂತಃ. ಶಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ. ಶಾಮ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಯನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ತಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ

“ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವಿರುವ ತಕಾರದ ಸರ್ವರ್ಣವಾದ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ಶಾನ್ತತಃ = ಶಾಂತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪಪರಸರ್ವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೦. ನಾ ಪದಾಂತಸ್ಯ || ೮-೪-೫೯ ||

ತ್ವಜ್ಜರೋಷಿ | ತ್ವಂ ಕರೋಷಿ ||

ನಾ, ಪದಾಂತಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಪದಾಂತವಾದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪರಸರ್ವರ್ಣ, ತ್ವಮ್ + ಕರೋಷಿ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಮಕಾರಕ್ಕೆ (ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ) ಅನುಸ್ವಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರರೂಪ ಯಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರಸರ್ವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಜಕಾರ (ಅನುನಾಸಿಕ) ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಜ್ಜರೋಷಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ತ್ವಂಕರೋಷಿ.

(ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೮೧. ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ || ೮-೪-೬೬ ||

ಮಪರೇ ಹಕಾರೇ ಪರೇ ಮಸ್ಯ ನೋ ವಾ || ಕಿಮ್ ಹೃಲಯತಿ,
ಕಿಂ ಹೃಲಯತಿ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. | “ಮೋಽನುಸ್ವಾರ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಮಃ” ಎಂಬ ಸ್ವರಾಂತಪದವೂ, “ಮೋರಾಜಿಷಮಃ ಕ್ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಮಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಮಪರಃ. ಮಕಾರವೇ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಹೇ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಮಕಾರ ಪರವಾದ ಹಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಮಕಾರವೇ ಇರುವಾಗ ತಿರುಗಿ ಮಕಾರವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಹೇಳಿದೆ. ಕಿಮ್ + ಹೃಲಯತಿ (ಏನನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ?) ಇಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ಕಿಂ ಹೃಲಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯವಲ ವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ನಾ ||

ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಯ, ವ, ಲ ಪರವಾಗಿರುವ ಹಕಾರಪರವಾದರೆ ಯವಲಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಿಮ್ + ಹ್ಯಃ. ಇಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರಾದೇಶ. ಮಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿಮ್ ಹ್ಯಃ (ನಿನ್ನೆ ಏನು?) ಯಕಾರ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಿಂ ಹ್ಯಃ | ಕಿಮ್ + ಹ್ಯಲಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ವಕಾರ. ಕಿಮ್ ಹ್ಯಲಯತಿ, ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಕಿಂ ಹ್ಯಲಯತಿ ಕಿಮ್ + ಹ್ಲಾದಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಲಕಾರಾದೇಶ. ಕಿಮ್ ಹ್ಲಾದಯತಿ, ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ಕಿಂ ಹ್ಲಾದಯತಿ (ಏನು ಸುಖಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ?)

(ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಲೌ. ನಪರೇ ನಃ || ಲ-೩-೨೭ ||

ನಪರೇ ಹಕಾರೇ ಮಸ್ಯ ನೋವಾ || ಕಿನ್ ಹ್ಯತೇ ; ಕಿಂ ಹ್ಯತೇ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹೇ” ಪದವೂ “ಮೋನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಮಃ” ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ನಃ ನಪರಃ ತಸ್ಮಿನ್ ನಪರೇ. “ಹೇಮಪರೇ ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ನಕಾರವೇ ಪರವಾಗಿರುವ ಹಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿಮ್ + ಹ್ಯತೇ. ಹ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರವಿದೆ (ಹ್ + ನು) ಆದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಕಿನ್ ಹ್ಯತೇ || ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ಮೋನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಿಂ ಹ್ಯತೇ || ಏನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಮುಂದೆ ಟಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಕಕಾರ ಇತ್ತಾದ ವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಹಾಕಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಯವಗಳಂತೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಗಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬರುವುದಾದರೆ ಅವು ಆಧ್ಯವಯವಾಗಿಯೇ ಅಂತಾ ವಯವಾಗಿಯೇ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆದ್ಯಂತಾನಯನ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೪. ಆದ್ಯಂತೌ ಟಿಕಿತೌ || ೧-೧-೪೬ ||

ಟಿತ್‌ಕಿತೌ ಯಸ್ಯೋಕ್ತೌ ತಸ್ಯ ಕ್ರಮಾದಾದ್ಯಂತಾನಯನೌ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆದಿಶ್ಚ ಅಂತಶ್ಚ ಆದ್ಯಂತೌ | ಟಿಶ್ಚ ಕ್ ಚ ಟಿಕೌ | ಟಿಕೌ ಇತೌ ಯಯೋಸ್ತೌ ಟಿಕಿತೌ | ಟಿಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ನಾಗಿದೆ. ಟಿಕೌ ಎಂಬುದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇತ್ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾದರೆ ಟಿತ್ ಕಿತೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಟಿಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದ್ದು, ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದ್ದು. “ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗುವೆಯೋ ಅವುಗಳ” ಎಂದು ಅರ್ಥಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಟಿತ್ ಕಿತೌ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗುವೆಯೋ ಅವುಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದ್ಯನಯನವಾಗಿಯೂ ಅಂತಾನಯನವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಟಿತ್ತಾದುದು ಆದ್ಯನಯನವಾಗಿ, ಕಿತ್ತಾದುದು ಅಂತಾನಯನವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮಿತ್ರನಂತೆ ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇವು ಆಗಮಗಳು, ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಬರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಅದೇಶಗಳು ಈ ಟಿತ್‌ಕಿತೌಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೪೫. ಜ್ಞೋಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್ ಶರಿ || ೮-೨-೨೮ ||

ನಾ ಸ್ತಃ ||

ಜ್ಞೋಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್, ಶರಿ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಕುಕ್‌ಚ ಟುಕ್‌ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾ ಹಾರಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಬರು ತ್ತದೆ ಜ್ಞ ಚ ಣ್ ಚ ಜ್ಞಾ ತಯೋಃ ಜ್ಞೋಃ. “ಹೇಮಪರೇ ನಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶರಿ ಸಪ್ತಮಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಜಕಾರಣಕಾರಗಳಿಗೆ ಶರ ಸರ ವಾದಾಗ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಕ್ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಟುಕ್ ಇವು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಂತಾನಯನವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದ ರಿಂದ “ನಾಸ್ತಃ” (ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ) ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞ + ಪಞ್ಞಃ. ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಶರಿನ ಪಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಕುಕ್ ಆಗಮ. ಜಕಾರದ

ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ್ + ಸ್ವಃ ಕಕಾರಸಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ || ಇಲ್ಲಿ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಖಕಾರ ಹೇಳುವನಾರ್ಥಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
(ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರವಿಧಾಯಕವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ
ವಾಚ್ಯಮ್ ||

ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ ಸ್ವಃ, ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ, ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ | ಸುಗಣ್ಠ್ಃ ಸ್ವಃ,
ಸುಗುಣ್ಠ್ಃ ಸ್ವಃ | ಸುಗಣ್ಠ್ಃ ಸ್ವಃ ||

ಆರು ಪದವುಳ್ಳ ವಾರ್ತಿಕ. ಪುಷ್ಕರಸದಃ, ಅಪತ್ಯಂ ಪುನೂನ್, ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿಃ. ಬಾಹ್ಯಾದಿಗಣಪತಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವರ ಒಬ್ಬರು ಪ್ರಯಾಕರಣರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಚಯಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಘಟಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಶ್ವ ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವರ್ಗದ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣಗಳು ಆದಿ ಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ, ಹಿಂದೆ ಕುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ + ಸ್ವಃ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ + ಸ್ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಣ್ಠ್ಃ + ಸ್ವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಸುಗುಣ್ಠ್ಃ + ಸ್ವಃ ಎಂದಾಗ ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಗಣ್ಠ್ಃ ಸ್ವಃ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮಗಳೂ ವಿಕ್ಲಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಃ ಸ್ವಃ. ಸುಗುಣ್ಠ್ಃ ಸ್ವಃ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ.
(ಧುಡಾಗಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

ಲಃ. ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್ || ೮-೨-೨೯ ||

ಡಾತ್ವರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಧುಡ್ವಾ | ಸಟ್ಸಂತಃ, ಸಟ್ಸಂತಃ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಹೇ ಮಸರೇವಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಡಃ ಪಂಚಮೀ. ಸಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಡಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಡಕಾರದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಸಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಕಾರದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ “ ಉಭಯನಿರ್ದೇಶೇ ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲೀಯಾ ” ಸಪ್ತಮೀ ಪಂಚಮೀ ಎರಡೂ ಒಂದೆಡೆ ಹೇಳಿದಾಗ

ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೆಂದರ್ಥ ಕೊಡುವ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ. ಸಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ಡಕಾರದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಟಾ ಆಗುವ ಬರುತ್ತದೆ. ಧುಟಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ವಿಸಿ. ಟಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿಯುವುದು ಧಾ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ—ಷಡ್ + ಸಂತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಪರವಾಗಿದೆ. ಷಷ್ ಶಬ್ದ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಪ್ತ ಬರುವುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ. ಇದು ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಯಂತಾ ಟಕಿತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಡ್ + ಧಾ ಸಂತಃ. ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರರೂಪ ಖರ್ ವರ್ಣಪರವಾದುದರಿಂದ “ಖರಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್ + ತ್ ಸಂತಃ. ಪುನಃ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಟ್ ಸಂತಃ. ಧುಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಷಡ್ + ಸಂತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಟ್ ಸಂತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಧುಡ್ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೭. ನ ಶ್ವ || ೮-೩-೩೦ ||

ನಂತಾತ್ವರಸ್ಯ ಸ್ಯ ಧುಡ್ವಾ || ಸನ್ ತ್ಸಃ, ಸನ್ ಸಃ ||

ನಃ ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸಿ”, “ಧುಟಾ”, “ಹೇಮ ಸರೇ ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಾ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಂತ್ಯವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಃ ಎಂಬ ಪಂಚಮಂತ್ಯವು ವಿಶೇಷಣ. “ಯೇನವಿಧಿಸ್ತ ದಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಕಾರಾಂತ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ + ಸಃ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಟಾ ಆಗಮ. ಸನ್ + ಧಾ ಸಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಕಾರಕ್ಕೆ “ಖರಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಸನ್ ತ್ ಸಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧುಟಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ ಸನ್ ಸಃ. ಇರುವ ಅವನು ಎಂದರ್ಥ.

(ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೮. ಶಿ ತುಕ್ || ೮-೩-೩೧ ||

ಪದಾಂತಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಶೇ ಪರೇ ತುಗ್ವಾ | ಸಜ್ಜಾಂಭುಃ, ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ |
ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ | ಸರ್ಜಾಶಂಭುಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನಃ” ಅನುಸ್ವತ್ತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಷ್ಕಂತ
ನಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಧಿಕೃತವಾದ “ಪದಸ್ಯ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. “ನಾ” ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಅನುಸ್ವತ್ತಿಯಿದೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ತುಕ್ ಆಗಮ ವಿಕಲ್ಪ
ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ ಎಂದು ಮೊದಲು ಲಬ್ಧವಾದರೂ
“ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತುಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಸನ್+ಶಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ
ತುಕ್ ಆಗಮ. ತುಕ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಕಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.
ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತಾದುದರಿಂದ
“ಅದ್ಯಂತಾ ಟಕಿತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್+
ಶಂಭುಃ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ತೋಃ ಶ್ವನಾಶ್ವಃ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಈ ಚಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅದರ ಸಂಬಂಧ
ದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರಝಯ
ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಾರ
ರೂಪ ಅಪ್ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಶಶ್ಲೋಟಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶ.
ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರರೂಪ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರರೂಪ ಝರ್
ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಣವಾದ ಭಕಾರರೂಪ ಝರ್ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ “ಝರೋ
ಝರಿಸರ್ವಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ. ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ.
ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂಭುಃ. “ಶಶ್ಲೋಟಿ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಭತ್ತಮೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸರ್ಜಾಚ್ಛಂ
ಶಂಭುಃ. “ಶಿ ತುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು
ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ವತ್ತಮಾತ್ರ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ಜಾಶಂಭುಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ತುಕ್ ಭತ್ತ, ಚಲೋಪರೂಪ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು
ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಾಂತಕಾಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರು
ತ್ತಾನೆ. [ಇಭಾ ಇಚಫಾ ಇಚಶಾ ಇಶಾವಿತಿ ಚತುಷ್ವಯಂ ||] ರೂಪಾಣಾಮಿಹ
ತುಕ್ ಭತ್ತ ಚಲೋಪಾನಾಂ ವಿಕಲ್ಪನಾತ್ || ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬಂದರೆ ಇಭ
ವರ್ಣಗಳೂ “ಝರೋಝರಿ ಸರ್ವಣೇ” ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮೂರು ಇಚಫವರ್ಣಗಳೂ,
“ಶಶ್ಲೋಟಿ” ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇಚಶವರ್ಣಗಳೂ, ತುಕಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇಶವರ್ಣ
ಇರುತ್ತವೆ.

(ಜಮುಟಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೪೫✓ ಜಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾದಚಿ ಜಮುಣ್ ನಿತ್ಯಮ್

|| ೮—೩—೩೨ ||

ಹ್ರಸ್ವಾಪ್ತರೋ ಯೋ ಜಮ್ ತದಂತಂ ಯತ್ಪದಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪರಸ್ಯಾಚೋ
ಜಮುಟ್ | ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾತ್ಮಾ | ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ | ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ ||

ಜಮಃ, ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಅಚಿ, ಜಮುಟ್, ನಿತ್ಯಮ್ | ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ.
ಜಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ (ಜಣನ). ಇದು ಪಂಚಮಾ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ
ಅದು ಪಂಚಮಂತ್ಯವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾದುದರಿಂದ ಪದಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಮಃ
ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತ
ಬಾಧ. ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಪದಾತ್ ಎರಡೂ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದಿತಿ”
ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಚಿ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ
ಯಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪಂಚಮಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು
ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಜಮ್ (ಜ, ಣ, ನ) ಇದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚಿಗೆ
ಜಮುಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಮುಟ್ ಟಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಜಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಮೇಲೆ
ಟಿತ್ ಮೂಡಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ಆದ್ಯಂತಾ
ಟಿಕಿತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಯಥಾ
ಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರದ ಪರದ ಅಚಿಗೆ ಜಕಾರ, ಣಕಾರದ ಪರದ ಅಚಿಗೆ
ಣಕಾರ, ನಕಾರಪರದ ಅಚಿಗೆ ನಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಹೇಮಪರೇ ವಾ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ನಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರು
ತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ+ಆತ್ಮಾ ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದು ನಿತ್ಯದ
ಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಯಂಬ
ಆಚ್ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ+ಜ್ಞ ಆತ್ಮಾ=
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಣ್+ಈಶಃ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರರೂಪ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರ
ದಲ್ಲಿ ಣಕಾರರೂಪ ಜಮ್ ಇದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರರೂಪ ಅಚಿಗೆ ಣಕಾರವು
ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್+ಅಚ್ಯುತಃ ಅಕಾರ
ರೂಪ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರವಾಗಿ ನಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ
ರೂಪ ಅಚಿಗೆ ನಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸನ್+ನ್ಅಚ್ಯುತಃ ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೦. ಸಮಃ ಸುಟಿ || ೮-೩-೫

ಸಮೋ ರುಃ ಸುಟಿ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಃ ಸಷ್ಟೀ. “ಮತುವಸೋ ರು ಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ರುಃ” ಅನುಸ್ವತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಟಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ”-ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸುಟಿನ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸುಟಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಿಗೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಮಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೆಂದಾಯಿತು. ಸಮ್+ಸ್ಮರ್ತಾ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸಂಪರಿಭಾಷಾಂ ಕರೋತಾ ಭೂಷಣೇ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಿನ (ಮತ್ತು ಪರಿ ಎಂಬುದರ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್+ಸಕರ್ತಾ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸುಟಿ (ಸಕಾರ) ಬಂದುದರಿಂದ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೧. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ || ೮-೩-೬

ಅತ್ರ ರುಪ್ರಕರಣೇ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೋ ವಾ ||

ಅತ್ರ, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ತು, ವಾ || ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ಮತುವಸೋರು ಸಂಬುದ್ಧಾ” ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ಆಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅತ್ರ ಅಂದರೆ (ಇಲ್ಲಿ) ಈ ರುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ರುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಎರಡು. ಒಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರ. ಇನ್ನೊಂದು “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಎಂಬುದು. ಅದು ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸಾಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತು ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥಕ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಈ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾ

ಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ, ಅಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ. ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೨. ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ || ೮-೩-೪ ||

ಅನುನಾಸಿಕಂ ವಿಹಾಯ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ತುತ್ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಾಗಮಃ ||

ಅನುನಾಸಿಕಾತ್, ಪರಃ, ಅನುಸ್ವಾರಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲ್ಯಬಂತಪದ ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಬಂದ ಪಂಚಮೀ. “ಪ್ರಾಸಾದಾತ್ ವೀಕ್ಷತೇ” ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಸಾದಮಾರುಹ್ಯ ವೀಕ್ಷತೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆರುಹ್ಯ (ಹತ್ತಿ) ಎಂಬುದು ಲೋಪಹೊಂದಿದೆ. ಆಗ ಪಂಚಮೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಹಾಯ (ಬಿಟ್ಟು) ಎಂಬ ಲ್ಯಬಂತವು ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವಾಗ (ಬಿಟ್ಟು) ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ರುವಿನ ಪೂರ್ವದ ಪರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಮಧ್ಯೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದಿರುವಾಗ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದ ಪರವಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ-ಈಗ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಸರ್ಗವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೩. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ || ೮-೩-೧೫ ||

ಖರಿ ಅವಸಾನೇ ಚ ಪದಾಂತಸ್ಯ ರೇಫಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಃ ||

ಖರವಸಾನಯೋಃ, ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ರೋ ರಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ರಃ” ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ರಃ ಎಂಬುದು ವಿತೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ರೇಫವೇ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಾದುದು ರೇಫವೇ. ಖರವಸಾನಯೋಃ

ಸಪ್ತಮಾ ದ್ವಿವಚನ. ಇದು ನಿಮಿತ್ತ, ಖರ್ಚ ಅನುಸಾನಂ ಚ ಖರವಸಾನೇ ತಯೋಃ, ಖರವಸಾನಯೋಃ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಖರ್, ಅನುಸಾನವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. “ವಿರಾಮೋವಸಾನಮ್” ಎಂದು ಮುಂದೆ ವರ್ಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅನುಸಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಖರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಸಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ಸಂ+ಸ್ಕರ್ತಾ. ಸಂ+ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವನ್ನು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವಿಧಾಯಕವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ ||

ಸಸಸ್ಕರ್ತಾ | ಸಂಸ್ಕರ್ತಾ ||

ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಸಮ್ ಚ ಪುಮ್ ಚ ಕಾನ್ ಚ ಸಂಪುಂಕಾನಃ, ತೇಷಾಂ ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ. ಸಮ್, ಪುಮ್, ಕಾನ್ ಇವುಗಳ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಸಮಿನ ವಿಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾವೇಶ ಆಗ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅನುನಾಸಿಕದ ರೂಪ ಸಸಸ್ಕರ್ತಾ. ಅನುಸ್ವಾರದ ರೂಪ ಸಂಸ್ಕರ್ತಾ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಹಲವು ರೂಪಗಳಾದರೂ ಬಾಲಿಗೆ ದುರ್ಬೋಧವೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

(ಪುಮಿಗೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೪. ಪುನುಃ ಖಯ್ಯನ್ವರೇ || ೮-೩-೬ ||

ಅನ್ವರೇ ಖಯಿ ಪುನೋ ರುಃ | ಪುಸ್ಕೋಕಿಲಃ | ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ ||

ಪುನುಃ, ಖಯಿ, ಅನ್ವರೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ರುಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಅನ್ವರಃ. ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಇದು ಪರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಖಯ್ಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪರವಾಗಿರುವ ಖಯ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. ಪುನುಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಮ್ ಪರವಾಗಿರುವ ಖಯ್ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪುಮಿಗೆ ರು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪುಮಿನ ಅಂತ್ಯವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪುಮ್+ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖಯ್

ಕಕಾರ (ಕೋ) ಇದಕ್ಕೆ ಓ ರೂಪವಾದ (ಕ್ + ಓ) ಅಮ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅಮ್ ಪರವಾದ ಖಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪುಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಪುರ್ + ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರುತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರಗಳು ಬಂದರೆ ಪುರ್ + ಕೋಕಿಲಃ, ಪುರ್ + ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. “ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ (ಪುಮ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ) ಬಂದಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಪುಸ್ಕೋಕಿಲಃ, ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಡು ಕೋಗಿಲೆ ಎಂದರ್ಥ.

(ನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೫. ನಶ್ಚವ್ಯಪ್ರಶಾನ್ || ೮-೩-೭ ||

ಅಮ್ನುರೇ ಭವಿ ನಾಂತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ರುಃ, ನ ತು ಪ್ರಶಾನ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ||

ನಃ, ಭವಿ, ಅಪ್ರಶಾನ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಮ್ನುರೇ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಪದಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. “ನಃ” ಸಷ್ಠ್ಯಂತವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ರುಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಅಮ್ ಪರವಾದ ಭವ್ (ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ) ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. (“ಅತೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದದಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಪ್ರಶಾನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರುತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಶಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ನುರ ಭವ್ ಪರವಾದರೂ ರುತ್ವವಿಲ್ಲ. ಚಕ್ರಿನ್ + ತ್ರಾಯಸ್ವ ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಭವ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ರೇಫರೂಪ (ತ್ + ರ್ + ಆ) ಅಮ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪರವಾದ ಭವ್ ಆಯಿತು. ಆಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿರ್ + ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವೂ “ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ಪರೋನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿರ್ + ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿರ್ + ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ರೇಫಗಳಿಗೆ ವಿಸರ್ಗಬಂದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ ಹೇಳಲು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಸಮ್, ಪುಮ್, ಕಾನ್ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸತ್ವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೬. ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ || ೮-೩-೩೪ ||

ಖರಿ || ಚಕ್ರಿಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ | ಅಪ್ರಶಾನ್ ಕಿಮ್ ?
ಪ್ರಶಾನ್ ತನೋತಿ | ಪದಸ್ಯೇತಿ ಕಿಮ್ ? ಹಂತಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. “ಖರವಸಾ-
ನಯೋರ್ವಿಪರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಖರಿ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸ
ದಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತಹೇಳಿದರೆ ಆಗ
ಅದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಖರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ
ಸ್ವರಿತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ಖರ್
ಪರವಾದಾಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್
ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದು
ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಶಾನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಲ್ಲವೇಕೆ? ಪ್ರಶಾನ್ + ತನೋತಿ
ನಿಷೇಧಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪ ಅಮ್ ಪರವಾದ
ತಕಾರರೂಪ ಭವಪರವಾದುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಅದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ.
ಆದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಹೇಳಿದೆ. ಪದಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರವೆಂದುದು
ಏಕೆ? ಹಂತಿ. ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ತಿಪ್ರಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ಹನ್ + ತಿ
ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಭವಪರವಾದುದರಿಂದ ರುತ್ವಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತ
ವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರವು (ಪದಾಂತವಾಗದೆ) ಪದನುಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ನ್ಯಾನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೭. ನ್ಯಾನ್ ಪೇ || ೮-೩-೧೦ ||

ನ್ಯಾನಿತ್ಯಸ್ಯ ರುರ್ವಾ ಪೇ ||

ನ್ಯಾನ್, ಪೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ನ್ಯಾನ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಟೀಕಪದ.
ಇದರ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಟೀ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪದದ
ಮೇಲೆ ಷಷ್ಟಿ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದ
ರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ನ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ
ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ರು” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಉಭಯಥಕ್ಷು”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಉಭಯಥಾ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪೇ
ಸಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀರೂಪ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ನ್ಯಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ (ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ)
ಪಕಾರಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನ್ಯಾನ್ + ಪಾಹಿ. ಇಲ್ಲಿ
ಪಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ನ್ಯಾನ್ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದರೆ

ನ್ಯಾರ್ + ಪಾಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ
ನ್ಯಾರ್ + ಪಾಹಿ ನ್ಯಾರ್ + ಪಾಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ “ ಖರವಸಾನಯೋ
ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ
ಬೇರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋಕ ಋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೮. ಕುಪ್ಪೋಃ ಋಕ ಋಪೌ ಚ || ೮-೨-೨೭ ||

ಕವರ್ಗೇ ಪವರ್ಗೇ ಚ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಋಕ ಋಪೌ ಸ್ತಃ, ಚಾದ್ವಿಸರ್ಗಃ ||
ನ್ಯಾರ್ ಋಪಾಹಿ, ನ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ, ನ್ಯಾರ್ಋಪಾಹಿ, ನ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ | ನ್ಯಾರ್
ಪಾಹಿ ||

ಕುಪ್ಪೋಃ, ಋಕಋಪೌ ಚ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಕುಪ್ಪ ವುಪ್ಪ ಕುಪೂ, ತಯೋಃ
ಕುಪ್ಪೋಃ ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗ ಗ್ರಹಣ. ಕವರ್ಗ, ಪವರ್ಗ ಪರವಾದಾಗ
ಎಂದರ್ಥ. “ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ” ಅನುವೃ
ತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತಾದೇಶಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವು ಲಬ್ಧ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಕಾರವು ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.
ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ, ಪವರ್ಗಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವೂ, ಉಪಧ್ಮಾ
ನೀಯೂ (ಕ್ರಮವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ
ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಯಿತು. ಕಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗ ಸದೃಶವಾದುದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀ
ಯವೇದೂ, ಪಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗದಂತಿರುವುದು ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವೇದೂ
ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧ್ಮಾನೀ
ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್ಯಾರ್ಋಪಾಹಿ, ನ್ಯಾರ್ಋಪಾಹಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ವಿಸರ್ಗವೂ
ಬರುವುದೆಂದುದರಿಂದ ನ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ ನ್ಯಾಃ ಪಾಹಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಆಗು
ತ್ತವೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೇ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನ್ಯಾರ್ ಪಾಹಿ
ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಆಮೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೯. ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇಡಿತಮ್ || ೮-೨-೨೮ ||

ದ್ವಿರುಕ್ತಸ್ಯ ಪರಮಾನ್ವೇಡಿತಂ ಸ್ವಾತ್ ||

ತಸ್ಯ, ಪರಂ, ಆಮೇಡಿತಮ್ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ ” ಎಂದು

ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ತಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಎಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೋ (ಎರಡುಬಾರಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ) ಅಲ್ಲಿ ಪರದರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಷಿತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾನ್ ಕಾನ್ ಎಂದು ಎರಡುಸಲ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾದಾಗ ಎರಡನೆಯ ಕಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಷಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯುಂಟು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕಾನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೦. ಕಾನಾಮ್ರೇಷಿತೇ || ೮-೩-೧೨ ||

ಕಾನ್ ಕಾರಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾದಾಮ್ರೇಷಿತೇ | ಕಾಂಸ್ಕಾನ್, ಕಾಂಸ್ಕಾನ್ ||

ಕಾನ್, ಆಮ್ರೇಷಿತೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಕಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ. “ರುಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕಾನಿಗೆ ಆಮ್ರೇಷಿತ ಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕಾನಿನ ಅಂತ್ಯದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾನ್+ಕಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಎರಡನೆಯಕಾನ್ ಆಮ್ರೇಷಿತ. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕಾನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಕಾರ್+ಕಾನ್ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಾರ್+ಕಾನ್ ಕಾಂರ್+ಕಾನ್. “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಪರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಇದಕ್ಕೆ “ಕುಷ್ಟೋ ಲಕ್ಷನಾಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಕಾನ್ ಕಾನ್, ಕಾಂಸ್ಕಾನ್, ಎಂದು ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೧. ಛೇ ಚ || ೬-೧-೨೩ ||

ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಛೇ ತುಕ್ | ಶಿವಚ್ಛಾರಯಾ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಛೇ ಛಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀ. “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ” “ತುಕ್” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**.

ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಭಕಾರಪರವಾದಾಗ ತುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಸ್ಯ ಛಾಯಾ ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ. ಶಿವ+ಛಾಯಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ತುಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಯಂತಾ ಟಕಿತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವತ್ + ಛಾಯಾ ಎಂದಾದಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ. ಶಿವನಕಾಂತಿ.

(ಏಕಲ್ಪ ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೦೨. ಪದಾಂತಾದ್ವಾ || ೬-೧-೭೬ ||

ದೀರ್ಘಾತ್ ಪದಾಂತಾಚ್ಛೇ ತುಗ್ ವಾ | ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ,
ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ ||

ಪದಾಂತಾತ್, ವಾ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ದೀರ್ಘಾತ್” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಸಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತುಕ್” “ಭೇಜ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಭೇ” ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ದೀರ್ಘಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ತುಗಾಗಮ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಾತ್ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರವಾದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮವೆಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ತುಗಂದು ನಿರ್ಣೀತವಾಗಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಛಾಯಾ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ದೀರ್ಘ ಈಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಭಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದರೆ (ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತಾವಯವ) ಲಕ್ಷ್ಮೀತ್ ಛಾಯಾ. ಆಗ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ. ತುಗಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಹಲ್ ಸಂಧಿಃ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಯು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ

॥ ಅಥ ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿಃ ॥

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೦೩. ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ॥ ೮-೩-೩೪ ॥

ಖರಿ ॥ ವಿಷ್ಣು ಸ್ತೌತಾ ॥

ಇದು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. (96 ಸೂ.) ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ತಿರುಗಿ ಹೇಳಿದೆ. “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ (ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ) ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು ಸ್ + ತ್ರಾತಾ “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ “ಖರವಸಾನಯೋಃ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ವಿಷ್ಣುಃ ತ್ರಾತಾ. ಇಲ್ಲಿ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣು ಸ್ತೌತಾ. ವಿಷ್ಣು ವು ರಕ್ಷಕನು.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೪. ವಾ ಶರಿ ॥ ೮-೩-೩೬ ॥

ಶರಿ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗೋ ವಾ ॥ ಹರಿಃ ಶೇತೇ, ಹರಿಶ್ಚೇತೇ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಶರ್ಪರೇ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರ. ಇದರಿಂದ “ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ” ಎಂದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಶರಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಧಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹರಿಸ್ + ಶೇತೇ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಹರಿಃ + ಶೇತೇ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಶರಿನ ಶಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಹರಿನ್ + ಶೇತೇ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ತೋಃಶ್ಚನಾಶ್ಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಹರಿಶ್ + ಶೇತೇ = ಹರಿಶ್ಚೇತೇ. ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೫. || ಸಸಜುಷೋರುಃ || ೮-೨-೬೬ ||

ಪದಾಂತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಸಜುಷಶ್ಚ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸಸಜುಷೋಃ ರುಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಸಶ್ಚ ಸಜುಷಶ್ಚ ಸಸಜುಷೌ ತಯೋಃ ಸಸಜುಷೋಃ. ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎಂದರ್ಥ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ “ಸಸಜುಷೋಃ” ವಿಶೇಷಣ. “ಯೇನನಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೂ ಎಂದರ್ಥ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷಿನ ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೂ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ “ಉಪದೇಶೀಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ “ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ಶಬ್ದಕ್ಕೂ (ಸಕಾರಕ್ಕೆ) ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾವಕನಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಿವಸ್ ಇಲ್ಲಿ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಶಿವರ್. ಇದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಯುತ ಎಂಬ ಪದ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ (ಶಿವರ್ + ಅಚ್ಯುತಃ) ಕಾರ್ಯಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ರುವಿಗೆ ಉಕಾರವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೬. ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ || ೬-೧-೧೧೩ ||

ಅಪ್ಲುತಾದತಃ ಪರಸ್ಯ ರೋರುಃ ಸ್ಯಾದಪ್ಲುತೇತಿ || ಶಿವೋಚ್ಯತಃ ||

ಅತಃ, ರೋಃ, ಅಪ್ಲುತಾತ್, ಅಪ್ಲುತೇ-|| ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅತಃ ಪಂಚಮೀ. ತಪರಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಪ್ಲುತಾತ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವೆಂದುದರಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘಪ್ಲುತವ್ಯಾನ್ವತ್ತಿಯಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯತಸ್ಥಿಸಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ರೋಃ ಷಷ್ಠೀ. “ಋತಉತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಉತ್” ಅನುನೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಉಕಾರವೆಂದರ್ಥ. “ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಿ” ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅನುನೃತ್ತಿ. ಅಪ್ಲುತೇ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪ್ಲುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ಅಪ್ಲುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರವು ಪರವಾದಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ

ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವರ್ + ಅಚ್ಯುತಃ. ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರದಮೇಲೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವಿದೆ. ಅದರ ಸರದಲ್ಲಿ ರು ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ (ಅಚ್ಯುತಃ) ಸರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉತ್ಪ ಬಂದರೆ ಶಿವಉ + ಅಚ್ಯುತಃ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಸರವಾದುದರಿಂದ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರೋಕಾರಗಳಿಗೆ ಓಕಾರರೂಪ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವೋ + ಅಚ್ಯುತಃ. ಇಲ್ಲಿ ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಜಾಗೆ (ಓ) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಸರವಾದುದರಿಂದ “ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಓಕಾರಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ “ ಶಿವೋಚ್ಯುತಃ ” ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿವನು ಪೂಜ್ಯನು.

(ಉತ್ಪನ್ನಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೭. ಹ ಶಿ ಚ ॥ ೬-೧-೧೧೪ ॥

ತಥಾ ॥ ಶಿವೋ ವಂದ್ಯಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅತಃ, ರೋಃ ಅಪ್ಪುತಾತ್ ” ಈ ಮೂರುಪದಗಳು ಅನುನೃತ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. “ ಋತಉತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಉತ್ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುನೃತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಪುನಃ ಪುನಃ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ಹ್ (ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ) ಸರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಸ್ + ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಶಿವರ್ + ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪ್ಪುತವಾದ ಅಕಾರದಸರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ವಕಾರರೂಪ ಹ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶಿವಉ + ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶಿವೋ ವಂದ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರುವಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವೆಂದುದರಿಂದ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ರುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪನ್ನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತರ್ + ಗಚ್ಚ ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಂದೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುವಿಗೆ ಯಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೦೮. ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋತಿ ॥

॥ ೮-೨-೧೭ ॥

ವಿತತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ರೋರ್ಯಾದೇಶೋತಿ | ದೇವಾ ಇಹ, ದೇವಾ-
ಯಿಹ | ಭೋಸ್, ಭಗೋಸ್ ಅಘೋಸ್ ಇತಿ ಸಾಂತಾ
ನಿಸಾತಾಃ | ತೇಷಾಂ ರೋರ್ಯತ್ಪೇ ಕೃತೇ ||

ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಯಃ, ಅತಿ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಭೋಸ್
ಚ ಭಗೋಸ್ಚ ಅಘೋಸ್ಚ ಅಪ್ಪ ಭೋ ಭಗೋ ಆಃ, ಏತೇ ಪೂರ್ವೇ ಯಸ್ಮಾತ್
ಸಃ ಭೋ ಭಗೋ ಅಪೂರ್ವಃ, ತಸ್ಯ. ಭೋ....ಪೂರ್ವಸ್ಯ. ದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವ
ಶಬ್ದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಭೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಭಗೋ
ಪೂರ್ವವಾದ, ಅಘೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಅವರ್ಣ ಪೂರ್ವವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
ಇವುಗಳಿಗೆ ರುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಅವರ್ಣವೆಂದುದರಿಂದ “ ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರ-
ತ್ಯಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-
ಭೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಭಗೋ ಪೂರ್ವವಾದ, ಅಘೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಅವರ್ಣ ಪೂರ್ವ
ವಾದ ರುವಿಗೆ ಅತ್ ಸರವಾದಾಗ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮೊದಲು
ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ
ದೇವಾಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ದೇವಾರ್ + ಇಹ
ಎಂದಿರುವಾಗ ರುವಿಗೆ ಅತಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಇಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ರುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಅಕಾರವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ವ ಬಂದರೆ ದೇವಾಯ್ + ಇಹ ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಅತ್ ಸರವಾದುದರಿಂದ
“ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ
ಇಹ. ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದೇವಾಯಿಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭೋಸ್, ಭಗೋಸ್.
ಅಘೋಸ್, ಈ ಮೂರೂ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ನಿಸಾತಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ
“ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ಮಾಡಿದರೆ ಭೋರ್, ಭಗೋರ್, ಅಘೋರ್,
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಸರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಯತ್ವನಾಡಿದರೆ ಭೋಯ್ ದೇವಾಃ, ಭಗೋಯ್ + ದೇವಾಃ, ಅಘೋಯ್ +
ದೇವಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೦೯. ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್ || ೮-೩-೨೨ ||

ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ವಾದ್ಧಲಿ ||
ಭೋ ದೇವಾಃ | ಭಗೋ ನನುಸ್ತೇ | ಅಘೋ ಯಾಹಿ ||

ಹಲಿ, ಸರ್ವೇಷಾಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಪ್ರೋಲ್ಘಾ ಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯಸ್ಯ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. “ ಲೋಪಃ ಶಾಕಟಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಲೋಪಃ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದೆ ಆಯಾಯ ಋಷಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಮತದಿಂದಲೂ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು “ ಸರ್ವೇಷಾಂ ” ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ಭೋ, ಭಗೋ, ಅಘೋ, ಅಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪವರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೋಯ್ + ದೇವಾಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭೋಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ರೂಪಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭೋ ದೇವಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಭಗೋ ನಮಸ್ತೇ, ಅಘೋ ಯಾಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಕಾರಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

(ರೇಫಾದೇಶವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೦. ರೋಃ ಸುಪಿ || ೮-೨-೬೯ ||

ಅಹೋ ರೇಫಾದೇಶೋ ನ ತು ಸುಪಿ | ಅಹರಹಃ | ಅಹರ್ಗಣಃ ||

ರಃ, ಅಸುಪಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಅಹನ್ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಪದ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಥಿಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ನ ಸುಪ್, ಅಸುಪ್, ತಸ್ಮಿನ್. ಅಸುಪಿ. ಸುಪ್ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ. ಇದುಪರದಲ್ಲಿ ರಚಾರದು ಎಂದರ್ಥ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸ್ಥಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಿಧಾನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ “ ಅರೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹನ್ + ಅಹನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಹನ್ ಶಬ್ದ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹ್ + ಅಹನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ “ ಅಹನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ. ಅಹರಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ನಕಾರಕ್ಕೂ “ ಅಹನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರುತ್ವಕ್ಕೂ ರೇಫಾದೇಶಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ರುತ್ವ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಪೂರ್ವವಾದುದರಿಂದ “ ಭೋಗ ಭಗೋ....ತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ರೇಫ ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಉತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾನು ಬಂಧ

ಯುಕ್ತ

ಉಕ್ತ ಉಕ್ತ

ಯುಕ್ತ

ವಿಲ್ಲ. ಅಹ್ನಂ ಗಣಃ ಅಹರ್ಗಣಃ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಹನ್ + ಗಣಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಸ್ಪರ್ಶದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ರು ಅಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ “ಹರಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ರೇಫಲೋಪವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೧. ರೋ ರಿ || ೮-೩-೧೪ ||

|| ರೇಫಸ್ಯ ರೇಫೇ ಪರೇ ಲೋಪಃ ||

ರಃ, ರಿ, || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಡೋ ಧೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಲೋಪಃ” ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ರಃ ಷಷ್ಠೀ. ರಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.-ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಸರವಾದರೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನರ್ + ರಮತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಪುನ ರಮತೇ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೧೧೨. ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ

|| ೬-೩-೧೧೧ ||

ಧರೇಫಯೋರ್ಲೋಪನಿಮಿತ್ತಯೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಣೋ ದೀರ್ಘಃ |
ಪುನಾ ರಮತೇ | ಹರೀ ರಮ್ಯಃ | ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ | ಅಣಃ ಕಿಮ್ ?
ತೃಡಃ, ವೃಡಃ | ಮನಸಾರಥ ಇತ್ಯತ್ರ ರುತ್ವೇ ಕೃತೇ ಹರಿಚೀತ್ಯುತ್ವೇ
ರೋರೀತಿ ಲೋಪೇ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ಧ್ರಲೋಪೇ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಅಣಃ, || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಧ್ವಚ ರೇಫಶ್ಚ ಧ್ರಾ, ತಾ ಲೋಪಯತೀತಿ ಧ್ರಲೋಪಃ | ಧಕಾರವನ್ನೂ ರೇಫವನ್ನೂ ಲೋಪಮಾಡುವುದು ಯಾವುದೋ ಅದು ಧ್ರಲೋಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಧಲೋಪ, ರೇಫ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಡೋ ಧೇ ಲೋಪಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಸರವಾದಾಗ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಧಲೋಪನಿಮಿತ್ತ ಧಕಾರವೇ, ಹಾಗೇ ರೇಫ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತ ರೇಫವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.-ಧಮತ್ತು ರೇಫಗಳ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದದ್ದು (ಧಕಾರ, ರೇಫ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪುನ + ರಮತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಿದ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪುನಾರಮತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಅ ಇ ಉ

ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹರೀ ರಮ್ಯಃ. ಹರಿಸ್ + ರಮ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಹರಿರ್ + ರಮ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಸರವಾದುದರಿಂದ “ರೋರಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಲೋಪಮಾಡಿದ ರೇಫವು ಸರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಆದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹರೀ ರಮ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕ್ತಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಶಂಭುಸ್ + ರಾಜತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಆದ ಉಕ್ತಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ. ಅಣಃ ಕಿಮ್? ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಲೋಪ ರೇಫ ಲೋಪಮಾಡಿರುವ ವರ್ಣಸರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವೆಂದರೆ ದೋಷವೇನು. ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದುದೇಕೆ? ಅಂದರೆ, ವೃಥತ್ವಃ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತೃಹೂ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾದಾಗ ತೃಹ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್ + ತ. ರ್ಭುಷ್ವರ್ಣದ ಸರದಲ್ಲಿ ತಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ರ್ಭುಷ್ವರ್ಣೋಘೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್ + ಧ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಷ್ಠುನಾ ಷ್ಠುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಠುತ್ವದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್ + ಧ “ಘೋಢೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಧಲೋಪಮಾಡಿದ ಧಕಾರ ಸರವಾದುದರಿಂದ ಅಣಃ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಋಕಾರಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣ್ ಹೇಳಿದರಿಂದ ಋಕಾರ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ತೃಢಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವೃಹೂ ಉದ್ಯಮಸೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಸರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧತ್ವ, ಧತ್ವ, ಷ್ಠುತ್ವ, ಧಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ವೃಢಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣಿಗೆ ದೀರ್ಘವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ + ರಢಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಮನರ್ + ರಢಃ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದ ಸರದಲ್ಲಿ ರು ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೃ ರೂಪವಾದ ರೇಫ ಸರವಾದುದರಿಂದ “ಹತಿ ಚ”, ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫಸರವಾದುದರಿಂದ “ರೋರಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಎರಡೂ ಸಮಬಲವುಳ್ಳವುಗಳು. ಆವಾಗ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿನಾದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಯಾಮಕಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಸರಸೂತ್ರ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೧೧೩. ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಸರಂ ಕಾರ್ಯಮ್ || ೧-೪-೨ ||

ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ವಾತ್ | ಇತಿ ಲೋಪೇ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ || ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮಿತಿ ರೋರೀತ್ಯಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾ-
ದುತ್ಸಮೇನ | ಮನೋರಥಃ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿಸ್ತೃತೀಧವೆಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೆಂದರ್ಥ. ವಿರೋಧವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳವರಿಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದರೆ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವ ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚರಿತಾರ್ಥಗಳಾಗಿ (ಸಾಫಲ್ಯ ಹೊಂದಿ) ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ತುಲ್ಯ ಬಲವಿರುವಾಗ ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ “ ರೋ ರಿ ” ಸೂತ್ರವು ಹರೀ ರಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. “ ಹತಿ ಚ ” ಸೂತ್ರವೂ ದೇವೋ ವಂದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಫಲ್ಯ ಹೊಂದಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರ “ ರೋ ರಿ ” ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ. “ ಹತಿ ಚ ” ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ. ಆದುದರಿಂದ “ ರೋರಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಲೋಪವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಮನರಥ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ “ ರೋ ರಿ ” ಸೂತ್ರವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ತ್ರಿಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಮಾಡಿದರೂ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದು “ ಹತಿ ಚ ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. “ ಪೂರ್ವತ್ರಾ- ಸಿದ್ಧಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತ್ರಿಸಾದಿಯು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಸಾದಿ ಇದೆಯೆಂಬ ಜ್ಞಾನವೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ “ ಹತಿಚ ” ಸೂತ್ರವು ಅಲ್ಲಿ ರೇಫ ಇದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತ ಬಂದರೆ ಮನ ಉ+ರಥಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಓಕಾರ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಮನೋರಥಃ ಎಂದಾ ಗುತ್ತದೆ.

(ಸುಲೋಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೧೪. ಏತತ್ತದೋಃ ಸುಲೋಪೋಕ್ತೋರನರ್ಜಾ ಸಮಾಸೇ
ಹಲಿ || ೬-೧-೧೩೨ ||

ಅಕಕಾರಯೋರೇತತ್ತದೋರ್ಯಃ ಸುಸ್ತಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಹಲಿ ನ ತು
ನರ್ಜಾ ಸಮಾಸೇ | ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ | ಸ ಶಂಭುಃ | ಅಕೋಃ ಕಿಮ್ ?

ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ | ಅನರ್ಜಸಮಾಸೇ ಕಿಮ್ ? ಅಸಃ ಶಿವಃ | ಹಲಿಕಿಮ್ ?
ಏಷೋತ್ರ ||

ಏತತ್ತದೋಃ, ಸು, ಲೋಪಃ, ಅಕೋಃ, ಅನರ್ಜಸಮಾಸೇ, ಹಲಿ || ಆರು
ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸು ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಸ್ವರೀಕ. ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಏತಚ್ಚ
ತಚ್ಚ ಏತತ್ತದಾ ತಯೋಃ ಏತತ್ತದೋಃ. ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏತತ್ತದೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ಅನ್ವಯ ಅವಿದ್ಯನಾನಃ ಕಕಾರಃ ಯಯೋಸ್ತಾ ಅಕೌ, ತಯೋಃ ಅಕೋಃ,
ನನರ್ಜಸಮಾಸಃ ಅನರ್ಜಸಮಾಸಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನರ್ಜಸಮಾಸೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಕಕಾರ
ವಿಲ್ಲದಿರುವ ಏತದ್ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಹಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ
ಬರುತ್ತದೆ. ನರ್ಜಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ. ಏತದ್
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. “ ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ.
ಏಷಸ್ + ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏತಚ್ಚಬ್ದಸಂಬಂಧಿ ಸುವಿಗೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್
ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಚ್ಚಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ
ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾಡಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ತ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ. ಸಸ್ +
ಶಂಭುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಸ ಶಂಭುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಕೋಃ
ಕಿಮ್ ? ” ದಳಕೃತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಏತತ್ತಚ್ಚಬ್ದವೆಂದು
ದೇಕೆ ? ಕೇವಲ ಏತತ್ತಚ್ಚಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದಿದ್ದರೆ “ ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ ” ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪ
ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಏತದ್ ಶಬ್ದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ
“ ಅನ್ವಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾ ಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೀಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಯ ಮೊದಲು
ಅಕಚ್ ಆಗಮಬರುತ್ತದೆ. ಏತದ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಟಿ ಅದ್. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಅಕಚ್
(ಅಕ್) ಬಂದರೆ ಏತಕದ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರಬಂದರೂ ಅದು
ಏತಚ್ಚಬ್ದವೆಂದೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಏಷಕಸ್ +
ರುದ್ರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪವನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡಲು ಕಕಾರರಹಿತವಾದ
ಏತತ್ತಚ್ಚಬ್ದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ “ ಸಪಜಃ ಸೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ಸ.
ಅದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಹಪಿ ಚ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ಸ. ಏಷಕ + ಉ +
ರುದ್ರಃ | ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಷಕೋ ರುದ್ರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನರ್ಜಸಮಾಸೇ ಕಿಮ್ ?
ನರ್ಜಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಅಸಃ ಶಿವಃ ಇಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ
ಬಾರದಿರಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ನ ಸಃ ಅಸಃ. ಇದು ನರ್ಜಸಮಾಸ. ಅಸಸ್ + ಶಿವಃ
ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ರುತ್ಸ, ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಸಃ ಶಿವಃ
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಿಕಿಮ್ ? ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲೋಪವೆಂದುದೇಕೆ ?

ಅಚ್ ಪರವಾದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಷಸ್ + ಅತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವಬಂದರೆ ಏಷರ್ + ಅತ್ರ. ಅಕಾರ ಪೂರ್ವವಾದ ರುವಿಗೆ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ “ಅತೋರೋ.....ತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪ. ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ “ಏಷಃ ಪದಾಂತಾದತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಾದೇಶ. ಏಷೋಽತ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಚ್ಚಬ್ದದ ಸುಲೋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೧೫. ಸೋಽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಪಾದಪೂರಣಮ್ |

೬-೧-೧೩೪ ||

ಸ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸೋಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದಚಿ ಪಾದಶ್ಲೇಲ್ಲೋಪೇ ಸತ್ಯೇನ ಪೂರ್ಯೇತ | ಸೇಮಾನುವಿಡ್ಧಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ | ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ ||

ಸಃ, ಅಚಿ, ಲೋಪೇ, ಚೇತ್, ಪಾದಪೂರಣಮ್ | ಪಂಚನದ ಸೂತ್ರ. ಸಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾವಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಲೋಪ ವಾಗಿದೆ. ಉಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. ಸುಲೋಪಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನು ವೃತ್ತಿ. ಅಚ್ ನಿಮಿತ್ತ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ತಚ್ಚಬ್ದದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾ ದಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೇ (ಶ್ಲೋಕಾದಿಗಳ) ಪಾದಪೂರ್ತಿಯಾ ಗುತ್ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ. ಹಾಗಿಲ್ಲವಾದರೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಸೇಮಾನುವಿಡ್ಧಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್” ಇದು ವೇದದ ಋಕ್ನಿನ ಒಂದು ಪಾದ. ಸಸ್ + ಇಮಾನುವಿಡ್ಧಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಮಾಡಿದರೆ ಪಾದ ಸರಿಯಾ ಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸ + ಇಮಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಲೋಪ ಮಾಡ ದಿದ್ದರೆ ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ವ ಲೋಪಬಂದು “ಸ ಇಮಾ.....ತಿಮ್” ಎಂದು ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದ ರಿಂದ ಲೋಪ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲೋಪವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿ ಸಲು ಶ್ಲೋಕಪಾದವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ” ಸಸ್ + ಏಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿ. ಸೈಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದರೇ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಒಂದಕ್ಷರ ಕಡೆಮೆ ಯಾಗಿ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ರುತ್ವ ಯತ್ವ,

ಯಲೋಪ ಬಂದು ಸ ಏಷ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಷರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಭಂದೋಭಂಗ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪನೂಡಿದೆ.

|| ಇತಿ ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿ: ||

—: ಶ್ರೀ:—

ಈ ರೀತಿ ಪಂಚಸಂಧಿಗಳು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಪಂಚಸಂಧಿಗಳು. ಅಚ್ ಸಂಧಿ (ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಧಿ) ಹಲ್ ಸಂಧಿ. (ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತ ವಾದ ಸಂಧಿ) ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿ. (ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಕಾರ್ಯ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ. ಸ್ವಾದಿಸಂಧಿ. (ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಧಿ) ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

|| ಪಾಣಿನೀಯೇ ನಮಃ ||

ಸೂಚನೆ

ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮುಃ ಕ್ವೌ || ೮—೩—೨೫ ||

ಕ್ಷಿಬಂತೇ ರಾಜತಾ ಪರೇ ಸಮೋ ಮಸ್ಯ ಮ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ |
ಸಮ್ರಾಟ್ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ರಾಜಿ ಎಂಬುದು ಇಗಂತದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಕ್ವೆ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ಕ್ಷಿಬಂತ ವಾದ ರಾಜ್ಯಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಸಮ್ + ರಾಟ್. “ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮಕಾರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ರಾಟ್. (ಚಕ್ರವರ್ತಿ). ಹಲಂತದಲ್ಲಿ ಇದು 77ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದುದರಿಂದ 81ನೆಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಥ ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಈಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಎರಡುವಿಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಜಂತಶಬ್ದ, ಹಲಂತಶಬ್ದ. ಲಿಂಗವಿಭಾಗದೊಡನೆ ಹೇಳಿದರೆ ಆರುರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೬. ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಮ್

|| ೧-೨-೪೫ ||

ಧಾತುಂ ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಂ ಚ ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ ಅರ್ಥವಚ್ಛಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅರ್ಥವತ್, ಅಧಾತುಃ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಮ್ || ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅರ್ಥಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅರ್ಥವತ್. “ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ” ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನ ಧಾತುಃ ಅಧಾತುಃ ಕ್ರಿಯಾಪದವಲ್ಲದಿರುವುದು. ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲದಿರುವುದು. ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲದಿರುವುದು, ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.— ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅರ್ಥವಳ್ಳ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವೆಂದರೆ ನಾಮಪದ. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಾತುಃ ಎಂದು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೇ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ, (ಅಣ್, ಠಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ (ರಾಮಃ, ಹರಿಂ ಮುಂತಾದವುಗಳು) ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೂ “ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸದೇ ಇರುವ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವೇನಿದೆಯೋ ಅದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ರಾಮ, ಗೋ, ಲಿಹ ಇವೇ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇವು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳು. ಈಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ವಿಭಾಜಿಸಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಸಿಗುವುದಾದರೆ ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ವಿಭಾಜಿಸಲುಬಾರದ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಶಬ್ದಗಳು ಡಿತ್ವಮುಂತಾದವುಗಳು

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸುಬಾವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು (ನಾಮದಪ್ರತ್ಯಯ) ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೭. ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ || ೧-೨-೪೬ ||

ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಾಂತಾ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ತಥಾ ಸ್ಯುಃ ||

ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಕೃಚ್ ತದ್ಧಿತಶ್ಚ ಸಮಾಸಶ್ಚ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಃ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಂ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತ ನಾಮದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಗ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕೃದಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾಸವೂ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃದಂತ ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜಪುರುಷ ಇದು ಸಮಾಸ ಪದ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲ. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ? ಅಂದರೆ ನಿಯಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. “ಸಿದ್ಧೀಪತಿ ಅರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ “ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಒಂದು ನಿಯಮ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲ ಧಾತುವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ. ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿಯಮವು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮ, ಕುಂಭಕಾರ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕೃದಂತಗಳು. ಔಪಗವ, ದಾಶರಥಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳು. ಅಕ್ಷಶಾಂಡೆ, ರಾಜಪುರುಷ, ಚಿತ್ರಗು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸಮಾಸಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ನಾಮವಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಮಪದಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. 1) ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಬಾರದ ನಾಮಪದ. ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಪ್ರಾತಿಸದಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವ್ಯಯವೂ ಅವಯವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಹೆಸರೂ ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. 2) ಕೃದಂತನಾಮ. 3)

ತದ್ಧಿತಾಂತನಾಮು. 4) ಸಮಾಸ. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

೧೧೮. ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ೩-೧-೧ ||

ಆ ಪಂಚಮಪರಿಸಮಾಪ್ತೇರಧಿಕಾರೋಯಮ್ ||

ಇದು ಒಂದುಪದವುಳ್ಳ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂದನೇಪಾದದ ಒಂದನೇಸೂತ್ರ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೋಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಹೇಳುವುದೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಅರ್ಥಪ್ರತ್ಯಾಯಕತ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಂ.” ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವಾರ್ಥಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅನ್ವರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೧೯. ಪರಶ್ಚ || ೩-೧-೨ ||

ಅಯಸುಪಿ ತಥಾ ||

ಪರಃ ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇದೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪೂರ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು, “ಇದೂ ಹಾಗೆಯೇ” ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೦. ಚ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ || ೪-೧-೧ ||

ಜ್ಯೋತಾತ್, ಆಬಂತಾತ್, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾತ್ ಇತ್ಯಾಪಂಚಮಸಮಾಪ್ತೇ-

ಜ್ಯೋತಾತ್, ರಧಿಕಾರಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಜ್ಞೇಚ, ಆಪ್ಚ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಂ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ
ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಮ್. ತಸ್ಮಾತ್ ಜ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾತ್. ಇದೂ ಅಧಿಕಾರ
ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರುಪದಗಳಿವೆ. ಜ್ಞೇ, ಆಪ್, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ
ವೆಂದರೆ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನುಳಿದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ
ಬೋಧಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಜ್ಞೇ ಎಂಬುದು ಜ್ಞೇಪ್, ಜ್ಞೇಷ್, ಜ್ಞೇನ್, ಈ
ಮೂರನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಎಂದು ಈಮೂರರ
ಕೊನೆಗೆ ಇತ್ ಹೇಳಿ ಲೋಪಮಾಡಿದರೆ ಉಳಿಯುವುದು ಜ್ಞೇ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞೇ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೂರನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಪ್ ಯಂಬುದೂ ಟಾಪ್, ಡಾಪ್,
ಚಾಪ್ ಎಂದು ಮೂರನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಯನರ್ಥ ಲೋಪವಾದರೆ
ಉಳಿಯುವುದು ಆಪ್ ಆಗ ಜ್ಯಂತ, ಆಬಂತವೆಂದರೆ ಈ ಆರುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ
ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಇದು
ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಗಳು ಜ್ಯಂತದ ಮೇಲೂ, ಆಬಂತದಮೇಲೂ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ
ಎಂದು ಈ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಜ್ಞೇ, ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ
ಬೇರೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುಂದಿನ
ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಸೂತ್ರವು ಇದರ
ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರುಸೂತ್ರಗಳೂ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥ
ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರಸೂತ್ರದೊಡನೆ ಏಕಾರ್ಥ್ಯ
ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೇ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ, ಹೀಗೆ
ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾನುವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೧. ಸ್ವಾಜಸಮೌಟ್ ಭಸ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಜ್ಞೇ ಭ್ಯಾಮ್
ಭ್ಯಸ್ ಜಸಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಜಸೋಸಾಮ್ ಜ್ಯೋಸ್ಸುವ್ ||

೪-೧-೨ ||

ಸು ಔ ಜಸ್ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾ || ಅನ್ ಜಟ್ ಶಸ್ ಇತಿ
ದ್ವಿತೀಯಾ || ಟಾ ಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ | ಜ್ಞೇ ಭ್ಯಾಮ್

ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ | ಜಸಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಪಂಚಮೀ |
ಜಸ್ ಓಸ್ ಅಮ್ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ || ಜಿ ಓಸ್ ಸುಪ್ ಇತಿ ಸಪ್ತಮೀ ||

ಒಂದು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸುಚ, ಔಚ, ಜಸ್ ಚ, ಅಮ್ ಚ, ಔಚ, ಶಸ್
ಚ, ಟಾಚ, ಭ್ಯಾಮ್ ಚ, ಭಿಸ್ ಚ, ಐಚ, ಚ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್. ಚ, ಜಸಿ ಚ,
ಭ್ಯಾಮ್ ಚ, ಭ್ಯಸ್ ಚ, ಜಸ್ ಚ, ಓಸ್ ಚ, ಅಮ್ ಚ, ಜಿ ಚ, ಓಸ್ ಚ, ಸುಪ್
ಚ, ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ | ಸ್ವಾಜಸ.... ಸುಪ್ || ಇಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗ
ಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿವೆ.
1) ಪ್ರಥಮಾ (ಉ) 2) ದ್ವಿತೀಯಾ, (ಃ) 3) ತೃತೀಯಾ (ಇಂದ) 4) ಚತುರ್ಥಿ
(ಓಸ್ಕರ ಗೆ ಕೈ) 5) ಪಂಚಮೀ (ದೇವಿಯಿಂದ) 6) ಷಷ್ಠೀ (ಅಗೆ) 7) ಸಪ್ತಮೀ
(ಅಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಇವುಗಳ ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಥಮಾ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಹಿಂದಿನ
ವೈಯಾಕರಣರಿಂದ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ,
ಬಹುವಚನವೆಂದು ಮೂರು ವಚನಗಳಿವೆ. ಆಗ ಒಂದೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮೂರು
ಮೂರು ವಚನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದರಿಂದ
ಒಂದೊಂದು ನಾಮಪದವೂ 21 ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕಾರ್ಯ
ವಿಧಿಸುವಾಗ ಸಂಬೋಧನೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು
ಹೆಸರು. ಇವುಗಳ ವಿನೇಕವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ
ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸು, ಔ,
ಜಸ್ ಈ ಮೂರು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಅಮ್, ಔಚ, ಶಸ್,
ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ಟಾ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭಿಸ್, ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ಐಚ, ಭ್ಯಾಮ್,
ಭ್ಯಸ್, ಚತುರ್ಥಿವಿಭಕ್ತಿ. ಜಸಿ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್, ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ. ಜಸ್,
ಓಸ್, ಅಮ್, ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ. ಜಿ ಓಸ್, ಸುಪ್, ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ. ಈ ಏಳು
ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಕು
ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕೊನೆಯ ಪ್ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದರೆ ಸುಪ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 21
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದರೆ
ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ
ಸೂತ್ರಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಆಗುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸು ಮುಂತಾದ 21, ಪ್ರತ್ಯಯ
ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜ್ಯಂತದ ಮೇಲೂ ಆಬಂತದ ಮೇಲೂ ಪ್ರಾತಿಸದಕದ ಮೇಲೂ
(ಪರವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ರಮ್ (ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ)
ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಘೞ್ (ಅ ಉಳಿಕೆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಮ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು
ಕೃದಂತ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಇದರ ಪರಕ್ಕೆ ಸು ಮುಂತಾದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.
“ಖಲೇಕಪ್ರೇತನ್ಯಾಯ” ದಿಂದ ಅಂದರೆ ಕಣದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯ ಕಾಳನ್ನು ಹರವಿದಾಗ

ಎಲ್ಲಾ ಪಾರಿವಾಳಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಗುವಂತೆ ರಾಮವೆಂಬ ಒಂದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕೆ ದಮೇಲೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆ ಬಂದರೆ ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯವಾಗಲೀ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲೀ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ವಚನವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೨೨. ಸುಪಃ || ೧-೪-೧೦೩ ||

ಸುಪ್ತೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ವಚನಾನ್ಯೇಕಶ ಏಕವಚನದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ-
ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ತುಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸುಪಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನ. “ತಾನ್ಯೇಕವಚನದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಾನ್ಯೇಕಶಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನದ್ವಿವಚನಬಹುವಚನಾನಿ. ಏಕಶಃ ಎಂದು ಎರಡುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಏಕಶಃ ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದೂ ಎಂದರ್ಥ. “ತಿಜಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪಃ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸುಪಿನ ಮೂರು ಮೂರುವಚನಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸುಪ್ ಅಂದರೆ 21 ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಅವಯವವುಳ್ಳ 7 ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಮೂರು ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಸು, ಔ, ಜಸ್ ಎಂದು ಮೂರು ಅವಯವಗಳು ಇವೆಯಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸು ಏಕವಚನ, ಔ ದ್ವಿವಚನ, ಜಸ್ ಬಹುವಚನವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮನು ಎಂಬರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಮೂರುಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಪಡಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸು, ಔ ಜಸ್‌ಗಳೂ ಕೂಡಾ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಎರಡನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಪಡಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೨೩. ದ್ವೈಕಯೋರ್ಧ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ || ೧-೪-೨೨ ||

ದ್ವಿತ್ವೈಕಯೋರೇತೇ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವೈಕಯೋಃ, ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿ. ಏಕ ಸೇರಿ ದರೆ ಮೂರಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ದ್ವಿ ಎಂಬುದ ರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಏಕ ಪದದಿಂದ ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ವಿತ್ವ, ಏಕತ್ವ, ಎರಡೇ ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಸದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿದರೆ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿದರೆ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಒಬ್ಬ ರಾಮನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿನಕ್ತಾ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರ “ ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕಇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. “ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವ ಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನಸಾನಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೨೪. ವಿರಾಮೋವಸಾನಮ್ || ೧-೪-೧೧೦ ||

ವರ್ಣಾನಾಮಭಾವೋವಸಾನಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ || ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ||

ರಾಮಃ ||

ವಿರಾಮಃ ಅನಸಾನಮ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ವಿರಮ್ಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ವಿರಾಮಃ | ಯಾವ ವರ್ಣ ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೇ ಮುಗಿಯುತ್ತದೋ ಮುಂದೆ ವರ್ಣ ಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ವಿರಾಮ. ಆಗ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ ವಿರಾಮವಾಗಬ ಹುದು ಮುಂದಿನ ಶೂನ್ಯವೂ ವಿರಾಮವಾಗಬಹುದು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥ ವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಮುಂದೆ ಯಾವವರ್ಣಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅನಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ ಅನಸಾನ. ಅಥವಾ ಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿನ ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಅನಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರು ತ್ತದೆ. ರಾಮಸ್ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದ. ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ ಸಸುಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ರಾಮರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಸಾನ ಪರವಾದುದರಿಂದ (ಎನೂ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) “ ಖರವಸಾನಯೋವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ರಾಮಃ ರಾಮನು. ಇಬ್ಬರು ರಾಮರು ಎಂದರ್ಥವಿನಕ್ತಾಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನವಾದ್ದರಿಂದ

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ರಾಮ, ರಾಮ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಾತಿಸದಕವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲು ಏಕಶೇಷ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಏಕಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೫. ಸರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕವಿಭಕ್ತಾ ||

೧-೨-೬೪ ||

ಏಕವಿಭಕ್ತಾ ಯಾನಿ ಸರೂಪಾಣ್ಯೇವ ದೃಷ್ಟಾನಿ ತೇಷಾಮೇಕ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ||

ಸರೂಪಾಣಾಂ, ಏಕಶೇಷಃ, ಏಕವಿಭಕ್ತಾ || ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. ಸಮಾನಂ ರೂಪಂ ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ ಸರೂಪಾಣಿ, ತೇಷಾಂ ಸರೂಪಾಣಾಮೇ. ಶಿಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಶೇಷಃ. ಏಕಶ್ಚ ಸೌ ಶೇಷಶ್ಚ ಏಕಶೇಷಃ. ಏಕಸ್ಯಾಂ ವಿಭಕ್ತೌ ಏಕವಿಭಕ್ತಾ. ವೃದ್ಧೋ ಯೋಗಾ- " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಏವ " ಪದವು ಅನುನ್ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಿಭಕ್ತಿಪದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಾನವಾದರೂಪವುಳ್ಳವುಗಳೇ ಅನೇಕವಿದರೆ ಅವುಗಳಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಳಿದವೆಲ್ಲವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆಂದು ಈಪದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಒಂದುವಿಭಕ್ತಿಪದವಾದಾಗ ಯಾವ ಅನೇಕರೂಪಗಳು ಸಮಾನ ಅನುಪೂರ್ವಿಯಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಟ ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಿಪದವಾದಾಗ ರಾಮ ರಾಮವೆಂಬ ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳ ಎರಡು ಪದಗಳು ದೃಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರಾಮವೆಂಬ ರೂಪಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಉಳಿದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಲೋಪವಾದುದರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. "ಯಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ಸ ಲುಪ್ಯಮಾನಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯೀ" ಲೋಪವಾದುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಳಿದದ್ದು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಆಕರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ, ಪ್ರಕೃತ ರಾಮವೆಂದು ಒಂದೇಪದ ಉಳಿದರೆ ರಾಮ+ಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪದವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ಕ್ರಮಸ್ತಾಪ್ತವಾಗುವ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೨೬ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ || ೬-೧-೧೦೨ ||

ಅಕಃ ಪ ಥನಾದ್ವಿತೀಯಯೋರಚಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾ ದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಇತಿ ಸ್ತಾಪ್ತೇ||

ದ್ವಿಸದಸೂತ್ರ. “ ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಅಕಃ ಸರ್ವೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಕಃ ” “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಚಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎರಡು ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿ. ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಕ್ಕಿಗೆ (ಅ. ಇ ಉ. ಋ) ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದ ಅಕ್ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಪರದ ಅಚ್ ವರ್ಣಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಆದ ಪೂರ್ವದ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮಠಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕ್ ಮಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಆಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅಚ್ಚಾದ ಟೆ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆಕಾರ ಟೆಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದ ಸರ್ವಣವಾದ ದೀರ್ಘವೆಂದರೆ ಆಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೭. ನಾದಿಚಿ || ೬-೧-೧೦೪

ಆದಿಚಿ ನ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ || ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ | ರಾಮಾ ||

ನ, ಅತ್, ಇಚಿ || ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. ‘ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ ’, ‘ ದೀರ್ಘಃ ’ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅತ್ ಪಂಚಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಚ್ ಪರವಾದರೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಆಕಾರ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ವರಗಳು. ಪ್ರಕೃತ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಟೆಕಾರರೂಪ ಇಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರವಾದ ‘ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ’ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಟೆಕಾರರೂಪ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಾ. ಇಬ್ಬರು ರಾಮರು.

ಒಬ್ಬನು ಎಂದು ವಿನಾಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಸು ಬರುತ್ತದೆಂದೂ ಇಬ್ಬರು ಎಂದು ವಿನಾಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಟೆ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಮೂರು ರಾಮರು ಅಥವಾ ಬಹುರಾಮರು ಎಂದು ವಿನಾಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೨೮. ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್ || ೧-೪-೨೧ ||

ಬಹುತ್ವವಿನಕ್ಕಾಯಾಂ ಬಹುವಚನಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ಎಂಬುದು ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ವಾಚಕ. ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ವಿನಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಬಹುಷು ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಿವೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಅವಯವಗಳ ವಿನಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಹುಷು ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಬಹುರಾಮರು ಎಂದು ವಿನಕ್ಷೆಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವಾದ ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಷ್ಟು ರಾಮರಿರುವರೋ ಅಷ್ಟು ಸಲ ರಾಮ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದಾಗ “ ಸರೂಪಾಣಾಮೇಕಶೇಷ ಏಕವಿಭಕ್ತಾ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಂದೇ ರೂಪ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸೂತ್ರಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಪ್ರಕೃತ ರಾಮ + ಜಸ್ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿಯುವ ವರ್ಣನಿಷ್ಕರ್ಷಗೋಸ್ಕರ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ತನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೯. ಚುಟೋ || ೧-೩-೭ ||

ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯಾ ಚುಟೋ ಇತಾ ಸ್ತಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಇತ್ ” “ ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ” “ ಆದಿಭಾಟುಡವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಆದಿಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ, “ ಆದಿಃ ” ಎಂಬುದನ್ನು ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಸೃಣಾಸು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಚುಶ್ಚ ಟುಶ್ಚ ಚುಟೋ. ಉದಿತಾದುದರಿಂದ ಚನರ್ಗಟವರ್ಗಗಳಿಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚನರ್ಗಟವರ್ಗಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಸ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿದೆ. ಚನರ್ಗವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ “ ತಸ್ಯಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಸವಾದ ಸೂತ್ರವು ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೊದಲು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೩೦. ವಿಭಕ್ತಿಶ್ಚ || ೧-೪-೧೦೪ ||

ಸುಪ್ತಿಜಾ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ ||

ವಿಭಕ್ತಿಃ, ಚ, || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸುಪಃ ” “ ತಿಜಸ್ತ್ರೀಣಿ ”..... ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ತಿಜಃ ” ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸುಪ್ತಿಜಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸುಪ್ತಿ ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯ ತಿಜ್ ಅಂದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬರುವ 18 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸುಪ್ತಿ ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೧. ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ || ೧-೩-೪ ||

ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನವರ್ಗಸಮಾ ನೇತಃ | ಇತಿ ಸಸ್ಯ ನೇತ್ವನ್ || ರಾಮಾಃ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ತುಶ್ಚ ಸ್ವಚ ಮಶ್ಚ ತುಸ್ಮಾಃ | ತು ಯಂಬಲ್ಲಿ ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ತನರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. “ ಉಪ ದೀಶೈಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಇತ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಬಹುವಚ ನಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನರ್ಗ ಸಕಾರಮಕಾರಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕ್ಕೆಗೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅಚ್ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರಾಮಾಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ ಸಪಜುಷೋರಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅನಪಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ, ರಾಮಾಃ, ರಾಮಾಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನರಾಮರು.

ರಾಮ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಕಃಪವರ್ಣದೀರ್ಘಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿನಾಡಿದರೂ ಪ್ರಕೃತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ ವಾದವಾಗಿ “ ಅತೋ ಗುಣೇ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳು

ವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಬಂದು ಇಷ್ಟ ರೂಪವಾಗಿದೆ.

(ಸಂಬೋಧನಾ ವಿಭಕ್ತಿ.)

ಸಂಬೋಧನಾ ತಿಳಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಹಿಂದೆ ಹೇ ಎಂದು ಸೇರಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸಂಬೋಧನೆಯಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸು, ಔ, ಜಸ್ ಎಂದು ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೩೨. ಏಕವಚನಂ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ || ೨-೩-೪೯ ||

ಸಂಬೋಧನೇ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಏಕವಚನಂ ಸಂಬುದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ಲಿಂಗ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸಂಬೋಧನೇ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸಂಬೋಧನೇ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವು ಸಂಬುದ್ಧಿಯೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹೇ ರಾಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಂಬುದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಲು “ಅಂಗ” ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಗಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೩೩. ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿತ್ತದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇಽಂಗಮ್ || ೧-೪-೧೩ ||

ಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ರಿಯತೇ ತದಾದಿ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ ತಸ್ಮಿನ್ನಂಗಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಯಸ್ಮಾತ್, ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿ, ತದಾದಿ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ, ಅಂಗಮ್ || ಪಂಚಪದ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ವಿಧಿಃ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಃ. ತತ್ (ಪ್ರಕೃತಿರೂಪಂ) ಆದಿ ಯಸ್ಯ

ತತ್ ತದಾದಿ. ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವೆಂದು ವಿಶೇಷ್ಯವು ಅಧ್ಯಾಹೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯಾನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಒಂದು ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು “ಅಂಗ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭೂ + ತಿ ಯಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಶಸ್ ನಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭೂ + ಅ + ತಿಯಂದಿರುವಾಗ ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. (ಓ) ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನಾದೇಶ. ಭವ + ತಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ತಿಸ್. ಇದು ಭೂಯಂಬ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ತಿಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂ ಎಂಬುದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದು ಭವ ಆಗುತ್ತದೆ. “ಭವ” ಎಂಬುದು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮವೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯಮೇಲೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ ರಾಮವೆಂಬುದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ರಾಮನೇ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆದಿಯೂ ಅಸೇ. ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವೂ ಅದೇ. ಆದುದರಿಂದ ರಾಮವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂಗಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೪. ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೇಃ || ೬-೧-೬೯ ||

ಏಜನ್ತಾದ್ಧ್ರಸ್ವಾನ್ತಚ್ಚಾಜ್ಞಾದ್ಧಲ್ಲಪ್ಯತೇಸಂಬುದ್ಧೇಶ್ಚೇತ್ ||

ಹೇ ರಾನು ಹೇ ರಾನು ಹೇ ರಾನುಃ ||

ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಸಂಬುದ್ಧೇಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಲೋಪೋವ್ಯೋವಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಲೋಪಃ” ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ.....ಹಲ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹಲ್” ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಉಪ್ಯತೇ ಇತಿ ಲೋಪಃ ಲೋಪವೆಂದುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಇದರಿಂದ ಅಂಗವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರ ಆರನೇಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದದಿಂದ ಆಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ವಿಶೇಷಣ, ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತ ಗ್ರಹಣ. ಏಜಂತವಾದ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ ವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧೇಃ ಅಪಯವಸ್ಥಿ. ಹಲಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ಏಜಂತವಾದ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಲೋಪವೆಂದುತ್ತದೆ. ಅದು

ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಅವಯವವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮವೆಂಬುದು ಹೃಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಅವಯವವಾದ ಸ್ ಎಂಬ ಹಲ್ ಇದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಹೇ ರಾಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಎಲೋ ರಾಮನೇ) ಹೇರಾಮ+ಔ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಮೊದಲು ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ನಾದಿಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಆಮೇಲೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಹೇರಾಮೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಎಲೋ ಇಬ್ಬರುರಾಮರಿರಾ). ಹೇ ರಾಮ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಂತೇ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ಹೇರಾಮಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಎಲೋ ಬಹುಜನರಾಮರಿರಾ)

||ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ ||

ಅಮ್, ಔಟ್, ಶಸ್, ಈ ಮೂರು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ನಾಮಪದಕ್ಕೆ “ಅನ್ನು” ಸೇರಿಸಿದರೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕತ್ವವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಕಾರ ಅಂತದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದ “ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ “ಅಕಃ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವರೂಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೫. ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ || ೬-೧-೧೦೭ ||

ಅಕೋಃಸ್ಯಚಿ ಪೂರ್ವರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ರಾಮಮ್ | ರಾಮೌ ||

ಅಮಿ, ಪೂರ್ವಃ, || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. | “ಅಕಃ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಕಃ” “ಇಕೋ ಯಣಿಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಚಿ” ಅನುವೃತ್ತ

ವಾಗುತ್ತವೆ. “ ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಹಿ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಮ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಹಿ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯುಚಿ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಹಿ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ರಾಮ+ಅಮ್ ಇಲ್ಲಿ ಅಹಿ ಮಹಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಹಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಮಿನ ಅಹಿ (ಅ) ಪರ ವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಎರಡು ಅಹಾರಗಳಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪೂರ್ವದ ಅಹಾರವು ಏಕಾ ದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ರಾಮಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿ ವಚನದಲ್ಲಿ ಟಿಟಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಟಿಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ “ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಮ+ಟಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ಕಾರ್ಯ. ರಾಮ್. (ಇಬ್ಬರು ರಾಮ ರನ್ನು) ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವವಿವಕ್ಷಾನುಮಾದಿದಾಗ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರ ಅಂತ್ಯವಾದರೂ ವಿಭಕ್ತಿಯಸಕಾರವಾದುದರಿಂದ “ ನ ವಿಭಕ್ತಾ ತುಸ್ಮಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಸೂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೬. ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿ ತೇ || ೧-೩-೮ ||

ತದ್ಧಿ ತವರ್ಜಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯಾ ಲಶಕನರ್ಗಾ ಇತಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಲಶಕು, ಅತದ್ಧಿ ತೇ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ತದ್ಧಿ ತಃ ಅತದ್ಧಿ ತಃ ತಸ್ಮಿನ್, ಅತದ್ಧಿ ತೇ. ಸ್ವಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಲಶ್, ಶಶ್, ಕುಶ್ ತೇಷಾಂ ಸಮಾ ಹಾರಃ ಲಶಕು. ಕು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕನರ್ಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆದಿ ಇರ್ಫಿಟುವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಆದಿಃ ” “ ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ” “ ಉಪದೇಶೀಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಇತ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತದ್ಧಿ ತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲಕಾರಶಕಾರಕನರ್ಗಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶಸ್ ತದ್ಧಿ ತಭಿನ್ನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ “ ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಮ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ “ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಪರಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪರಣದೀರ್ಘ. ರಾಮಾಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೭. ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ || ೬-೧-೧೦೩ ||

ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಾತ್ವರೋ ಯಃ ಶಸಃ ಸಸ್ತಸ್ಯ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ಪುಂಸಿ ||

ತಸ್ಮಾತ್, ಶಸಃ. ನಃ, ಪುಂಸಿ || ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ತಚ್ಚಬ್ಬವು ಪೂರ್ವವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಶಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಶಸಃ ಎಂಬುದು ಅವಯವಷಷ್ಟಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಶಸಿನ ಅವಯವವಿಯೋ (ಅರ್ಥಾತ್ ಅದು ಸಕಾರ) ಅದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. (ಆ) ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ಶಸಿನ ಸಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ರಾಮಾನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೮. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ || ೬-೪-೨ ||

ಅಟ್ ಕವರ್ಗಪವರ್ಗ, ಅಜ್, ನುಮ್ ಏತೈರ್ವಸ್ತ್ರೈರ್ಯಥಾ ಸಂಭವಂ ಮಿಲಿತೈಶ್ಚ ವ್ಯವಥಾನೇಽಪಿ ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇ, ಅಪಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಟ್ ಚ, ಕುಸ್ವ ಪುಶ್ಚ, ಅಜ್ ಚ, ನುಮ್ ಚ, ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್. ತೇಷಾಂ ವ್ಯವಾಯಃ ಅಟ್-ವಾಯಃ | ತಸ್ಮಿನ್. ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇ. “ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಃ ಷಷ್ಟಿ. ಣಃ ಪ್ರಥಮಾ. ರೇಫಸಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರವು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೆ ವ್ಯವಥಾನವಿದ್ದರೂ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಟ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಕುಪು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕವರ್ಗಪವರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದೊಂದರ ವ್ಯವಥಾನ ವಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ರಾಮೇಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಣತ್ವಬಾರದೇಹೋಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲದರವ್ಯವಥಾನವಿರುವಾಗ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಗಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ (ಪ್ರತ್ಯೇಕ) ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯವಥಾನವಿರುವಾಗಲೂ

ಅನೇಕ (ಯಥಾಸಂಭವ) ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗಲೂ ಕಾರ್ಯಹೇಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಟ್, ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಆಜ್ಞಾನಮ್ ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಲೀ, ಯಥಾಸಂಭವಕೂಡಿಯಾಗಲೀ ಮಧ್ಯೆ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ (ರೇಫಷಕಾರಕ್ಕೂ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವಾಗ,) ರೇಫಷಕಾದ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಒಂದೇಪದದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಣತ್ವ. ನಕಾರಸ್ಥಾನಿ. ಣಕಾರ ಆದೇಶ. ರೇಫಷಕಾರಗಳು ನಿಮಿತ್ತ. ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳು ಅಖಂಡವೆಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಣತ್ವ. ಸ್ಥಾನಿ ಒಂದುಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವೆಂದುಪದದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ರಾಮನಾಮ. ಇಲ್ಲಿ ರೇಫ (ನಿಮಿತ್ತ) ರಾಮ ಎಂಬಪದದಲ್ಲಿದೆ. ಸ್ಥಾನಿ (ನ) ನಾಮವೆಂಬಪದದಲ್ಲಿದೆ. ಭಿನ್ನಪದವಾದುದರಿಂದ ಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. ರೇಫದಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಮಕಾರ ಆಕಾರಗಳಿವೆ. ಆಕಾರಗಳು ಅಟ್ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಕಾರವು ಪವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡರವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಣತ್ವಬರುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಣತ್ವನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩೯. ಪದಾಂತಸ್ಯ || ೮-೪-೩೭ ||

ನಸ್ಯ ಷೋ ನ || ರಾಮಾನ್ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಷೋ ನಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ನಭಾಭೂ.... ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನ” ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರೇಫಷ ಕಾರದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪದದಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅದುದ ರಿಂದ ಣತ್ವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾನ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಹುಜನರಾಮರನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

|| ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ||

ಟಾ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭಿಃ, ಈ ಮೂರು ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ. ಇಂದ ಇದರ ಅರ್ಥ. ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಮಾಡಿದಾಗ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಇನಾದ್ಯಾದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೦. ಟಾಜಸಿ ಚಸಾಮಿನಾತ್ಮ್ಯಃ || ೭-೧-೧೨ ||

ಅದಂತಾಟ್ಟಾದೀನಾಮಿನಾದಯಃ ಸ್ಯುಃ || ಣತ್ವಂ | ರಾಮೇಣ ||

ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಂ, ಇನಾತ್ಸ್ಯಾಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಟಾ ಚ, ಜಿಸಿ ಚ, ಜಿಸ್ ಚ, ಟಾಜಿಸಿಜಸಃ, ತೇಷಾಂ, ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮ್. ಇನಶ್ಚ ಆತ್ ಚ, ಸ್ಯಶ್ಚ ಇನಾತ್ಸ್ಯಾಃ || “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅತೋಭಿಸ ಐನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅತಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಅತಃ ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಟಾ, ಜಿಸಿ, ಜಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ, ಆತ್, ಸ್ಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೋ ಅವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ತಬ್ಬ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ರಾಮವೆಂಬುದು ಅಂಗ. ಆರನೇಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇಪಾದದ ಒಂದನೇಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ ಆರಂಭವಾಗಿ ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದು, ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಎಂದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ “ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್ ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮಯಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಟಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇನ ಆದೇಶ, ಇದು ಅನೇಕಾಲ್ ಅದುದರಿಂದ “ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಇನ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. (ಆ+ಇ=ಏ) ರಾಮೇನ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರ್ವಗಳ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನ.ಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರಾಮೇಣ. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ “ ಪದಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ವೇಧವಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಕಾರ ಹಲ್ ಆಗಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಯಾಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ

ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾಮ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೪೧. ಸುಪಿ ಚ || ೭-೩-೧೦೨ ||

ಯಜ್ಞಾದೌ ಸುಪಿ ಅತೋಽಜ್ಞಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ | ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್ ||

ಸುಪಿ, ಚ, * ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಎಳನೇ ಅಧ್ಯಯದ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅತೋ ದೀರ್ಘೋಯಜ್ಞಾ” ಸೂತ್ರ ಪೂರ್ತಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸುಪಿಯಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ವರ್ಣವನ್ನು ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗುಹಣೀ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸುಪ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅತಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದ ರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಯಜ್ಞಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಾಮ್ ಸುಪ್. ಭಕಾರ ಯಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ = ಭ್ಯಾಮ್. ರಾಮ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರ ವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರೂರಾದುದರಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿಯೂ “ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದುಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮ + ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೨. ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ || ೭-೧-೯ ||

ಅಕಾರಾಂತಾದಜ್ಞಾ ದ್ವಿಸ ಐಸ್ ಸ್ಯಾತ್ || ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ||

ರಾಮೈಃ ||

ಅತಃ, ಭಿಸಃ, ಐಸ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಣತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅತಃ” ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಭಿಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಎಂದರೆ ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಭಿಸಿನ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ಅಲೋಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ ಸರ್ವಾದೇಶನಿಯಮನುಮಾಡುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. “ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಸ್ ಅನೇಕಾಲ್ ಆದುದರಿಂದ ಭಿಸಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮ + ಐಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ “ರಾಮೈಸ್” ಆಗುತ್ತದೆ. ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಅವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ರಾಮೈರ್, ರಾಮೈಃ. ಬಹುರಾಮರಿಂದ ಎಂದರ್ಥ.

|| ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಃ ||

ಜೀ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್, ಇವು ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ. ಗೆ ಅಥವಾ ಓಸ್ತರ ಇದರ ಅರ್ಥ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈಗ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಗೆ ಎಂದೇ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಷಷ್ಠಿಗೂ ಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ವಿನಿಶ್ಚಯವಾದುದರಿಂದ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮ + ಜೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೩. ಜೀರ್ಯಃ || ೭-೧-೧೩ ||

ಅತೋಽಜ್ಞಾತ್ವರಸ್ಯ ಜೀರ್ಯಾದೇಶಃ ||

ಜೀಃ ಯಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪರಿಣತಿ. “ಅತಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಜೀಃ ಎಂಬುದು ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀಗೆ ಯಾದೇಶ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನವಾದ ಜೀ ಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ “ಯ” ಎಂಬ ಆದೇಶವೆಂದರ್ಥ. ರಾಮ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಪರದ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ರಾಮಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಸುಪಿ ಚ”

ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕು. ಯ ಎಂಬುದು ಯಜ್ಞಾದಿಯಾದರೂ ಸುಪ್ ಅಲ್ಲ. ಅದು 21 ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದರ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಜೀ ಯೆಂಬುದು ಸುಪ್. ಅದು ಯಜ್ಞಾದಿಯಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅನಕಾಶವಿಲ್ಲ. ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆದೇಶವು ಯಾವುದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಅಸ್ಥಾನಿಯಭಾವವು ಆ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನವದ್ಭವ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪೪. ಸ್ಥಾನಿನವದಾದೇಶೋಽನಲ್‌ವಿಧೌ || ೧-೧-೫೬ ||

ಆದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿನವತ್ಸ್ಯನ್ನತು ಸ್ಥಾನ್ಯಲಾಶ್ರಯವಿಧೌ || ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿನತ್ವಾತ್ಸುಪಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ || ರಾನಾಯ | ರಾನಾ-ಭ್ಯಾನ್ ||

ಸ್ಥಾನಿನತ್, ಆದೇಶಃ, ಅನಲ್‌ವಿಧೌ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ವಿಧಿಃ. ಅಲಾಶ್ರಯಃ ವಿಧಿಃ ಅಲ್ಪಿಧಿಃ, ನ ಅಲ್ಪಿಧಿಃ ಅನಲ್ಪಿಧಿಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಅನಲ್ಪಿಧೌ. ಯಾವುದರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ವಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಸ್ಥಾನಿ. ಯಾವುದು ಬಂದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವು ಹೋಗುವುದೋ ಅದು ಆದೇಶ. ಸ್ಥಾನಿನಾ ತುಲ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಿನತ್. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ಥಾನಿಯ ಅಲನ್ನು (ಒಂದುವರ್ಣ) ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಸ್ಥಾನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವು ಆದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದರ್ಥ. ಅಲ್ ಎಂದರೆ ವರ್ಣ. ಸ್ಥಾನಿಯು ವರ್ಣರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿನ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ದಿನ್‌ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸುವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸಿದಾಗ “ದಿನಶೇತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಟೆಕಾರ ಬಂದು ದಿ+ಟೆಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ದ್ಯಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿಗೆ “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯಂತಾಗುತ್ತದೆ ಯೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಟೆಕಾರಾದೇಶವು ವಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಟೆಕಾರವಿದ್ದರೂ ಅದು ಹಲಿನಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲಾಶ್ರಯಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅಲಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯ. ವಕಾರ ಒಂದುವರ್ಣ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು

ಪರಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ವರ್ಣವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ. ಪ್ರಕೃತ ಅಲಾಶ್ರಯ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯ ಆದೇಶಬಂದಿದೆ. ಯ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿಯ ಧರ್ಮಸ್ವಸ್ತ ಮೂತ್ರಬೇಕು. ಸ್ವಸ್ತಧರ್ಮವು ವರ್ಣಧರ್ಮವಲ್ಲ ಸಮುದಾಯಧರ್ಮ. ಜಕಾರಾದಿತ್ವಮುಂತಾದ ಧರ್ಮತರುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲಾಶ್ರಯ ನಿಧಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಯ ಯಂಬುದೂ ಸುಸ್ ಆಯಿತು. ಯಾವಾಗ ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸುಸ್ ಆಯಿತೋ ಆಗ ಯಜಾದಿಯಾದ ಸುಸ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ “ಸುಪಿ ಚ” (141) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ (ರಾಮ) ದೀರ್ಘ. ರಾಮಾಯ. ರಾಮನಿ ಗೋಸ್ವರವೆಂದರ್ಥ.

ರಾಮ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನ ವಿಭಕ್ತಿ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದಾಗ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ, ಪಂಚಮೀ ಮೂರರ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. “ಸುಪಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್. ಇಬ್ಬರು ರಾಮರಿಗೋಸ್ವರ.

ರಾಮ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿದರೆ ಭ್ಯಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲ. ರಾಮ+ಭ್ಯಾಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಜಾದಿಸುಸ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಸುಪಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಏಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಏಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪೫. ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲೈತ್ || ೭-೩-೧೦೨

ರ್ಘುಲಾದೌ ಬಹುವಚನೇ ಸುಪ್ಯತೋಽಜ್ಞಸ್ಯೈಕಾರಃ || ರಾಮೇಭ್ಯಃ |
ಸುಪಿ ಕಿನ್ವಾ ಪಚದ್ಭನ್ವಾ ||

ಬಹುವಚನೇ, ರ್ಘುಲಿ, ಏತ್ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ “ಅತಃ” ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. “ಸುಪಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸುಪಿ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರ್ಘುಲಿಯಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಸುಪಿಯಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ

ವಿಶೇಷಣ. ಝಲ್ ವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ನಹಣೇ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸುಸ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಏತಯಂದರೆ ಏಕಾರವೆಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಸುಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರ್ಯಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಕಾರವೇ. ರಾಮ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತ ವಾದ ಅಂಗ. ಝಲ್ ಭಕಾರ. ಇದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಬಹುವಚನ ಸುಸ್ ಭ್ಯಸ್. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವಬಂದರೆ ರಾಮೇಭ್ಯಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಬಂದರೆ ರಾಮೇಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುರಾಮರಿಗೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದವೂ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವ್ಯರ್ಥಪದವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಭಾಸವಾದರೆ ಆಗ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾರರು ಅದರ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಅಶಂಕಿಸಿ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ದಳಕೃತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ದಳವೆಂದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದ. ಅದರ ಕೃತ್ಯ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯೋಜನ. ಅದನ್ನು ವಿನಿರಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಏತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತವು ಮೂರು ಅಂಶದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಝಲಾದಿತ್ವ, ಬಹುವಚನತ್ವ, ಸುಸ್ತ್ವ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಸ್ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಸುಪಿ ಕಿಮ್? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಪಿಯಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದರ್ಥ. ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಏತ್ವ ಎಂದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಏತ್ವ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಸುಸ್ ಎಂದುದೇಕೆ? ಎಂದರೆ “ಪಚಧ್ವಮ್” ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಚಧಾತುವಿಗೆ ಚೋಟಿ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಧ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಸ್ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ “ಪಚ” ಅದಂತವಾದ ಅಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಧ್ವಮ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಏತ್ವಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಸುಸ್ಯಯಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ತಿಜ್ಞಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುಪಲ್ಲವಾದುದ ರಿಂದ ಏತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸುಸ್ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಶೇಷಣವೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

|| ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ. ||

ಜಸಿ. ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್. ಈ ಮೂರು ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ. ದೆಸೆಯಿಂದ ಇದರ ಅರ್ಥ. ರಾಮ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀಏಕವಚನ ವಿನಿಶ್ಚಯವಾದುದಾಗಿ ಜಸಿಪ್ರತ್ಯಯ. ರಾಮ+ಜಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದಪರದಲ್ಲಿ

ಜನಿ ಬಂದುದರಿಂದ “ ಬಾಜಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಸಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜನಿಸ್ಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಆತ್ ಅಪೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ರಾಮ + ಆತ್. “ ಅಕಃ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರಾಮಾತ್. (ತಕಾರ ಝಲ್) ಪದಾಂದಲ್ಲಿ ಝಲ್ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ “ ಝಲಾಂ ಜತೋಽಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತಸ್ತ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶ ರಾಮಾದ್. ಈಗ ದ ಕಾರವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವವನ್ನು (ತ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಝಲ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪೬. ವಾಽವಸಾನೇ || ೮-೪-೫೬ ||

ಅವಸಾನೇ ಝಲಾಂ ಚರೋ ವಾ || ರಾಮಾತ್, ರಾಮಾದ್ |

ರಾಮಾಭ್ಯಾಂ | ರಾಮೇಭ್ಯಃ | ರಾಮಸ್ಯ ||

ವಾ. ಅವಸಾನೇ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಝಲಾಂ ಜತ್ಝಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಝಲಾಂ ” “ ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಚರ್ ” ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಝಲ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ವರ್ಣಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. “ ವಿರಾಣೋಽವಸಾನಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞಾಹೇಳಿದೆ. ಕೊನೆಯರ್ಣ ಅಥವಾ ಏನೂಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಅವಸಾನ. ರಾಮಾದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಝಲ್ವರ್ಣ ದಕಾರ ಅವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ ಬಂದರೆ (ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ತಕಾರ) ರಾಮಾತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ರಾಮಾತ್, ರಾಮಾದ್ ಎರಡುರೂಪಗಳು. ರಾಮನದೇಸೆಯಿಂದ. ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಂಚರ್ಮೀ ದ್ವಿವಚನ ವಿನಕ್ಸಾನಾಡಿದಾಗ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ರಾಮ + ಭ್ಯಾಮ್ = ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್. (ಇಬ್ಬರಾಮರದೇಸೆಯಿಂದ) ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಂಚರ್ಮೀಬಹುವಚನವಿನಕ್ಸಾನಾಡಿದಾಗ ಭ್ಯಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಾಮ + ಭ್ಯಾಸ್. ಚತುರ್ಥಿ ಸಂಚರ್ಮೀಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುದರಿಂದ ಒಂದೇರೂಪ. “ ಬಹುವಚನೇಝಲ್ಯೇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸ್ ವಿಸರ್ಗ. ರಾಮೇಭ್ಯಃ (ಬಹು ರಾಮರದೇಸೆಯಿಂದ)

|| ಸ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿ ||

ಜಸ್, ಓಸ್, ಆಮ್ ಸ್ಷೀವಿಭಕ್ತಿ. ಅ ಅಥವಾ ಗೆ ಇದರ ಅರ್ಥ. ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ಷೀವಿವಚನ ವಿನಕ್ಸಾನಾಡಿದಾಗ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.

ಹಿಂದೆಯೇ ಕಾರ್ಯ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ರಾಮಸ್ಯ ಎಂದು ಸಿದ್ಧರೂಪವನ್ನು ಬರೆ ದಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾಮ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಬಂದುದರಿಂದ “ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಸಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ರಾಮಸ್ಯ. ದೀರ್ಘಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರಾಮಸ್ಯ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ರಾಮನ ಎಂದರ್ಥ. ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನ ವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ನವಿಭಕ್ತಾ ತುಸ್ಮಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧ. ರಾಮ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪೭. ಓಸಿ ಚ ॥ ೭-೩-೧೦೪ ॥

ಅತೋಽಜ್ಞಸ್ಯೈಕಾರಃ ॥ ರಾಮಯೋಃ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಓಸಿ ಸಪ್ತಮೀ “ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸಿದ್ಧಿಷ್ಟೇಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಅತೋ ಭಿ ಸಣಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ “ಅತಃ” ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾದ “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಬಹುವಚನೇರ್ಝೈತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.. ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಓಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಓಸ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೆಂದುದ ರಿಂದ “ಅಲೋಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಏಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ರಾಮೇ+ಓಸ್. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಏಚೋಽಯವಾಯಾನಃ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ರಾಮಯಾ+ಓಸ್. ರಾಮಯೋಸ್. ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ ರಾಮಯೋಃ. (ಇಬ್ಬರು ರಾಮರ.)

ರಾಮಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನವಿನಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮಕಾರ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ತಾ ಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮ+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಕಃ ಸರ್ವೇ ದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ ವಾದವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಾಂತರಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೮. ಹ್ರಸ್ವ ನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್ ॥ ೭-೧-೫೪ ॥

ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾನ್ನದ್ಯಂತಾದಾಬಂತಾಚ್ಚಾ ಜ್ಞಾತ್ವರಸ್ಯಾಮೋ ನುಡಾಗಮಃ ||

ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪಃ, ಸುಹ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ, ನದೀ ಚ, ಆಪ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪಃ. ತಸ್ಮಾತ್. ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪಃ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಪ್. ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಪಂಚಮ್ಯಂತ ವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ಃ ಸುಹ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆಮಿ” ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪಷ್ಯಂತ ವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಸಪ್ತಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸುಹ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಯಂತಾ ಟಕಿತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಗಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ವಾದ, ನದ್ಯಂತವಾದ ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಆಮ್ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಇದರಪರದಲ್ಲಿ ರುವ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಮಿನ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ರಾಮ+ನ್ ಆಮ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ನುಟಿನಲ್ಲಿ ಟಿಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ರಾಮ ನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೯. ನಾಮಿ || ೬-೪-೩ ||

ನಾಮಿಪರೇ-ಅಜಂತಾಜ್ಞಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ || ರಾಮಾಣಾಮ್ ||

ರಾಮೇ | ರಾಮಯೋಃ | ಸುಹಿ—ವಿತ್ವೇ ಕೃತೇ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ನಾಮ್ ಎಂಬುದರ ಸಪ್ತಮೀ ನಾಮಿ. ‘ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ದೀರ್ಘವಿಧಾನಮಾಡಿರೆ ಸ್ಥಾನಿಹೇಳದಿದ್ದರೆ “ಅಚಃ” ಎಂಬ ಪಷ್ಯಂತಪದವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವುದರಿಂದ “ಅಚಃ” ಉಪಸ್ಥಿತವಾದರೆ ಅದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮವೆಂಬುದು ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗ. ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರಾಮಾನಾಮ್ ಆಗುತ್ತದೆ ರೇಫನಕಾರಗಳನುಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಸರ್ವಗ ವರು

ವುದರಿಂದ “ ಅಹ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ನ್ಯವಾಯೇಸಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರಾಮಾಣಾಮ್ (ಬಹುರಾಮರ.)

|| ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ||

ಜಿ, ಓಸ್, ಸುಪ್, ಈ ಮೂರು ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ. “ಅಲ್ಲಿ” ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥ. ರಾಮ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದುಕನರ್ಗವಾದುದರಿಂದ “ ಲಶಕ್ತದ್ಧಿತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು “ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಆದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಏಕಾದೇಶ. (ಅ+ಇ=ಏ) ರಾಮೇ. (ರಾಮನಲ್ಲಿ) ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀದ್ವಿವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ರಾಮ+ಓಸ್ “ಓಸಿಚ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ರಾಮಯೋಃ. (ಇಬ್ಬರು ರಾಮರಲ್ಲಿ). ರಾಮಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ವಿನಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರನಲ್ಲ. ಸುಪ್ ಹಿಂದೆ 21 ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಎಂಬುದೇ ಅನುಪೂರ್ವ. “ಹಲಂ ತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪನಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಯಂಬುದು ಝಲಾದಿಬಹುವಚನವಾದುದರಿಂದ “ ಬಹುವಚನೇ ಝಬ್ಯೇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಇದನ್ನೇ “ಏತ್ವೇ ಕೃತೇ”-ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಏತ್ವನಾಡಿದರೆ ರಾಮೇಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಷತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೫೦. ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ || ೮-೩-೫೯ ||

ಇಣ್ಕುಭ್ಯಾಂ ಪ ಸ್ಯಾ ಪದಾಂತಸ್ಯಾದೇಶಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಶ್ಚ ಯಃ ಸಃ ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ | ಈಷದ್ವಿವೃತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ತಾದೃಶ ಏನ ಷಃ | ರಾಮೇಷು | ಏನಂ ಕೃಷ್ಣಾದಯೋಃಪ್ಯಾದಂತಾಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ ಇಣ್ಕೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಣ್ ಕನರ್ಗದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. “ ಅಪದಾಂತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ ” ಇದೂ ಅಧಿಕಾರ. ಇಣ್ ಕ

ವರ್ಗದ ಸರಕ್ಕೆ ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿ (ಪದದ ಕೊನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ. ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಮೂರ್ಧ್ವಿಭವಃ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ “ಋತುರಸಾಣಾಂ ಮೂರ್ಧಾ” ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮೂರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಣ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ. ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಾ, ತಯೋಃ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ. ಷಷ್ಠೀ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಭೇಧಾರ್ಥ, ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. “ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸಃ ಸೋಃ ಸಾಮ್) ಅದು ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಣ್ಣಾಕವರ್ಗದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ, ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ, ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮೇಸು ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವ. ಇದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವುದು ಉಕಾರ. ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರವು ಏಕಾರರೂಪವಾದ ಇಣ್ಣಿ ನ ಸರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಬರಬೇಕು. “ಈಷದ್ವಿವೃತಸ್ಯ” —ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಈಷದ್ವಿವೃತ ಅಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನ. ಮೂರ್ಧನ್ಯಗಳಾದ ಋಕಾರ ಟನರ್ಗ ರೇಫ ಸಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಈಷದ್ವಿವೃತ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುವುದು ಸಕಾರ. “ಈಷದ್ವಿವೃತಮೂಷ್ಠಾಣಾಮ್” ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಕಾರಾದೇಶಬಂದರೆ ರಾಮೇಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹು ರಾಮರಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ರಾಮ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಏಳುವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಪ್ರಥಮಾ— ರಾಮಃ ರಾಮಾ ರಾಮಾಃ || ಸಂಖೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ— ಹೇ ರಾಮ ಹೇ ರಾಮಾ ಹೇ ರಾಮಾಃ || ದ್ವಿತೀಯಾ—ರಾಮಂ ರಾಮಾ ರಾಮಾನ್ || ತೃತೀಯಾ—ರಾಮೇಣ ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್. ರಾಮೈಃ || ಚತುರ್ಥೀ—ರಾಮಾಯ ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್ ರಾಮೇಭ್ಯಃ || ಪಂಚಮೀ—ರಾಮಾತ್ ರಾಮಾಭ್ಯಾಮ್ ರಾಮೇಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠೀ—ರಾಮಸ್ಯ ರಾಮಯೋಃ ರಾಮಾಣಾಮ್ || ಸಪ್ತಮೀ—ರಾಮೇ ರಾಮಯೋಃ ರಾಮೇಷು.

ಹೀಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಕೃಷ್ಣ. ಗೋವಿಂದ, ಘಟ, ಪಾಕ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸರ್ವ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ “ಸರ್ವನಾಮ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವ ಮುಂತಾದವು ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತವಾದರೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವು ನಿಲ್ಲ. ಸರ್ವನಾಮಕಾರ್ಯಗಳು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ, ಚತುರ್ಥಿ, ಪಂಚಮೀ, ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ, ಪಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನ, ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. " ಸರ್ವ ನಾಮ " ಎಂದು ಮಹಾಸಂಜ್ಞೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮ ಹೊಂದಿರುತ್ತವೆ. ಅನ್ವರ್ಥವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಅರ್ಥಮಾತ್ರಾಲಾಘವಾಭಿಲಾಷಿವೈಯಾಕರಣಪಾಣಿನಿಯು ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಟಿ, ಘ ಮುಂತಾದವುಗಳಂತೇ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಹೆಸರನ್ನಿಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾಮ ಸರ್ವನಾಮ. ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಬಳಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು. ನೀನು ನಾನು ಮುಂತಾದ ಸರ್ವ ನಾಮಪದಗಳು ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲು ಅರ್ಹತೆಹೊಂದಿವೆ. ಮನುಷ್ಯ ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ತ್ವಂ, ಅಹಂ (ನೀನು, ನಾನು) ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂಥಾ ಶಬ್ದಗಳೇ ಈಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫೧. ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ || ೧-೧-೨೭ ||

ಸರ್ವಾದೀನಿ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ ||
ಸರ್ವ, ವಿಶ್ವ, ಉಭ, ಉಭಯ, ಡತರ, ಡತಮ, ಅನ್ಯ,
ಅನ್ಯತರ, ತ್ವತ್, ತ್ವ, ನೇಮ, ಸಮ, ಸಿಮ, | ಪೂರ್ವಪರಾವರ
ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ |
ಸ್ವಮಜ್ಞಾತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ | ಅಂತರಂ ಬಹಿಯೋಗೋಪ-
ಸಂನ್ಯಾನಯೋಃ | ತ್ಯದ್, ತದ್, ಯದ್, ಏತದ್, ಇದಮ್,
ಅದಸ್, ಏಕ, ದ್ವಿ, ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಭವತು, ಕಿಮ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಾಣಿ ಎಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಸರ್ವಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಗಳು " ಸರ್ವನಾಮ " ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಮುಂತಾದವುಗಳು ಯಾವುವೆಂದು ಪಾಣಿನಿಯೇ ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಾದಿಗಳು ಮೂವತ್ತೈದು. ಈ ಮೂವತ್ತೈದನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಸೂತ್ರರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಗಣಾಂತರ್ಗತ (ಅಂತರ್ಗತ) ಸೂತ್ರಗಳು. ಪೂರ್ವಮೊದಲಾದ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮತ್ತು ಅಸಂಜ್ಞಾ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಇತರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾದಿಗಳು ರಾಮ

ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತವೆ. (ಸ್ವಮು.....ಯಾಮ್) ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಎಂಬ ಒಂದು ಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಜ್ಞಾತಿಧನ ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡದಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಮೂರನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಂತರ ನೆಂಬ ಒಂದು ಶಬ್ದವು ಬಹಿರ್ಯೋಗ, ಉಪಸಂಖ್ಯಾನೆಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಮುಂದೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನೇ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅದರ ಅರ್ಥ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಾದಿಗಳ ಅರ್ಥ. ಸರ್ವ, ವಿಶ್ವ = ಎಲ್ಲಾ. ಉಭ = ಎರಡು (ಇಬ್ಬರು) ಉಭಯ + ಎರಡು ಅವಯವವಿರುವ, ಡತರ ಡತಮ ಇವೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ನಿರ್ಧಾರಣ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಇತರ, ತ್ವತ್, ತ್ವ, ಈ ಆರು ಅನ್ಯಾರ್ಥಕಗಳು. ನೇಮ = ಅರ್ಥ. ಸಮ = ಎಲ್ಲಾ. ಸಿಮ = ಎಲ್ಲಾ. ಪೂರ್ವ....ಅಧರ = (7) ದಿಗ್ವಾಚಕಗಳು. ಸ್ವ = ತಾನು, ತನ್ನದು. ಅಂತರ = ಹೊರಗಿನ, ತ್ಯದ್, ತದ್ = ಅವನು. (ಇದು) ಯದ್ = ಯಾವ ಏತದ್, ಇದಮ್, ಅದಮ್, = ಇವನು. (ಇದು) ಏಕ = ಒಂದು, ದ್ವಿ = ಎರಡು. ಯುಷ್ಮದ್ = ನೀನು. ಅಸ್ಮದ್ = ನಾನು. ಭವತ್ = ತಾವು. ಕಿಮ್ = ಏನು ? ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸರ್ವ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಃ, ಸರ್ವಾ.

ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಸವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಕಾರ್ಯಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫೨. ಜಸಃ ಶೀ || ೭-೧-೧೭ ||

ಅದಂತಾತ್ಸರ್ವನಾಮೋ ಜಸಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್ || ಅನೇಕಾಲ್ಪಾತ್ಸರ್ವಾ ದೇಶಃ || ಸರ್ವೇ

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಜಸಃ ಪಕ್ಷೀ. “ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಃ” “ಸರ್ವನಾಮಃ ಸ್ತ್ರೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಃ” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅದು ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ಅದಂತನಾದ (ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ) ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶೀ ಆದೇಶ

ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಶಬ್ದವು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದರ ಪರದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಶೀ ಯಂಬಲ್ಲಿ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಗೆ “ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿ ತೇ” ಸೂತ್ರವು ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಶೀ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಜಸಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಜಸಿಗೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಮೊದಲು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನೇಕಾಲಾ ಯಿತು. ಆಗ “ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ “ಅನೇಕಾಲ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ” ಎಂದು ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಜಸಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಸರ್ವ+ಶೀ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋನ್ಮಲ್ವಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯುಧರ್ಮವನ್ನು ಕೊಂದುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಶೀ ಯಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿ ತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು “ತಸ್ಯಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಸರ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರು ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೆಯೇ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಹೇ ಸರ್ವ, ಹೇ ಸರ್ವಾ, ಹೇ ಸರ್ವೇ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಸುರೋಪ. ದ್ವಿತೀಯಾ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ದ್ವಿ-ಸರ್ವಂ ಸರ್ವಾ, ಸರ್ವಾನ್. ತ್ವ-ಸರ್ವೇಣ, ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ, ಸರ್ವೈಃ. ಸರ್ವ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರ್ವ ಜೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ತ್ರೀಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫೩. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ತ್ರೀ || ೭-೧-೧೪ ||

ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ “ಜೀ” ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ವಾತ್ || ಸರ್ವಸ್ತ್ರೀ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅತೋ ಭಿವ ಐಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಃ” ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗಿ “ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ “ಜೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜೀಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ ಪರದ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀ ಆದೇಶ, ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಸರ್ವಸ್ತ್ರೀ. ಚತುರ್ಥಿ ದ್ವಿ ವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸರ್ವೈಃ.

ಸರ್ವಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನ ವಿನಿಶ್ಚಯವಾದುದಾಗಿ ಜಪಿಸ್ತುಂಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ಸರ್ವ+ಜಪಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ಮಾರ್ತಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫೪. ಜಪಿ ಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾರ್ತಸ್ಮಿನೌ || ೭-೧-೧೫ ||

ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನು ಏತಯೋರೇತಾ ಸ್ತಃ || ಸರ್ವಸ್ಮಾರ್ತ ||

ಜಪಿಜ್ಯೋಃ, ಸ್ಮಾರ್ತಸ್ಮಿನೌ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವ ನಾಮ್ನಃ” “ಅತೋ ಭಿವ ಐಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅತಃ ಸರ್ವನಾಮ್ನುಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಹೃಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಪರದಲ್ಲರುವ ಪಂಚಮ್ಯೇಕವಚನ (ಜಪಿ) ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನ (ಜಾ) ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ಮಾರ್ತ ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಂತ ವಾದ ಸರ್ವನಾಮವಾದ ಸರ್ವಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಪಿಗೆ ಸ್ಮಾರ್ತ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಸ್ಮಾರ್ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಬಂದಿವೆ. ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ, ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದ ದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಪಂಚಮೀ-ಸರ್ವಸ್ಮಾರ್ತ, ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಸ್ಮಾ, ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠೀ ಸರ್ವಸ್ಯ—ಸರ್ವಯೋಃ

ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ.

(ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫೫. ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನುಃ ಸುಟ್ || ೭-೧-೫೫ ||

ಅನರ್ಣಾಂತಾಪ್ತರಸ್ಯ ಸರ್ವನಾಮ್ನೋ ವಿಹಿತಸ್ಯಾಮುಃ ಸುಡಾಗಮುಃ |
ಏತ್ವಷತ್ವೇ | ಸರ್ವೇಷಾಮ್ | ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ | ಶೇಷಂ ರಾಮನತ್
ಏವಂ ನಿಶ್ಚಾದಯೋಽಪ್ಯಾದಂತಾಃ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣ ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ತದಂತಲಾಭ. ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಸಂಚಮೀ. ಆಮಿ ಸಪ್ತಮೀ. “ ಉಭಯ ನಿರ್ದೇಶೇ ಸಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲಿಯಾನ್ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಸ್ವಸ್ಥಗತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸರ್ವ ನಾಮಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಆಮಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಹಿತವಾದ ಆಮ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ದೋಷಬರುತ್ತದೆ. ಸುಖ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಯಂತಾ ಟಿಕಿತಾ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅಗಮ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗದಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತ ವಾದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ+ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಎಂಬುದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಆಮ್ ಸರ್ವವೆಂಬ ಸರ್ವನಾಮದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪರದ ಅಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಿನ ಆದ್ಯವಯವ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು) ಸರ್ವ+ಸ್+ಆಮ್ | ಏತ್ಯಪತ್ವೇ | ಮುಂದಿನಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವ+ಸಾಮ್ ಎಂದಿರು ವಾಗ ಝಲಾದಿ ಬಹುವಚನಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸರ್ವವೆಂಬ ಅಂಗದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಏತ್ವಬದಮೇಲೆ ಏಕಾರ ಇಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವಯವವಾದ ಸಕಾರ ಇರುವುದ ರಿಂದ “ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಸರ್ವೇ ಷಾಮ್. ಎಲ್ಲರ ಎಂದರ್ಥ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಸರ್ವ+ಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ “ ಜನಿಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಾಪ್ರತ್ಯ ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಸರ್ವಯೋಃ, ಸರ್ವೇಷು. ಏವಮಿತಿ || ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೂವತ್ತೈದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತ ವಾದ ವಿಶ್ವಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಶ್ವ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ ಮುಂತಾದ ಅದಂತ ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಸರ್ವಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಉಭಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ದ್ವಿವಚನಾಂತಃ || ಉಭೌ ೨ || ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್ ೨ ||

ಉಭಯೋಃ ೨ || ತಸ್ಯೇಹಸಾತೋಽಕಜರ್ಥಃ |

ಉಭ ಎಂಬುದೂ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದು ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾದಿಂದಕೂಡಿದ ವಸ್ತು ವಸ್ತು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕತ್ವ

ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಏಕವಚನ ಬಹುವಚನ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಮಾತ್ರವಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಅದು ಏಕವಚನಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಆದ ಸಿದ್ಧಿರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇರೂಪ. ತೃ. ಚ. ಪಂ. ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಭಾಭ್ಯಾನ್ ಒಂದೇರೂಪ. ಪ. ಸ. ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಭಯೋಃ ಒಂದೇರೂಪ. “ತಸ್ಯೇದ =” ಹಾಗಾದರೆ ಈ ಉಭಶಬ್ದವನ್ನು ಸರ್ವನಾಮದಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದೇಕೆ? ಸರ್ವನಾಮಕಾರ್ಯ ಹೊಂದುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮಧ್ಯೆ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಎಂದು ಆಶಂಕೆಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ “ತಸ್ಯೇದ =” ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಉಭಶಬ್ದ) ಅದರ ಪಾಠವು ಇಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆಮಾತ್ರ ಮುಂವೆ ತದ್ವಿತ್ತಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೇವಲಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಭಶಬ್ದ ಈಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಚ್ ಬರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಕಚ್ ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. “ಅನ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ಯೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮದ ಟಿಯು ಹಿಂದೆ ಅಕಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಭವಂಬಲ್ಲಿ ಟಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ. ಅದರ ಹಿಂದೆ ಅಕಚ್ ಬಂದರೆ (ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಅಕ್ ಉಳಿಯುವುದು) ಉಭ + ಅಕ್ + ಅ ಉಭಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೂ ಉಭಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಶಂಕೆ ಬಂದರೂ ಕ ಬಂದರೆ ಅದರೊಡನೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಯಚ್ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಭಯಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಉಭಶಬ್ದ ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಉಭಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನಂ ನಾಸ್ತಿ || ಉಭಯಃ—ಉಭಯೋ ||
 ಉಭಯಮ್—ಉಭಯಾನ್ || ಉಭಯೇನ—ಉಭಯೈಃ || ಉಭ-
 ಯಸ್ಮೈ—ಉಭಯೇಭ್ಯಃ || ಉಭಯಸ್ಮಾತ್—ಉಭಯೇಭ್ಯಃ ||
 ಉಭಯಸ್ಯ—ಉಭಯೇಷಾಮ್ | ಉಭಯಸ್ಮಿನ್—ಉಭಯೇಷು ||

ಉಭಯಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉಭಯ ಎರಡು ಅವಯವವುಳ್ಳದ್ದು, ಇದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಉಭಶಬ್ದಕ್ಕೆ “ಉಭಯೋಽನ್ಯತ್ರ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ದ್ವಿವಚನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಅಯಚ್ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ “ಉಭಯೋನುಣಿಃ ಉಭಯೇದೇವಮನುಷ್ಯಾಃ” ಎಂದು ಎರಡುವಚನಗಳಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದ

ದಂತೇ ಕಾರ್ಯಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ಏಳುವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರ. ಉಭಯಃ-ಉಭಯೇ | ದ್ವಿ. ಉಭಯಮ್-ಉಭಯಾನ್ | ತೃ. ಉಭಯೇನ-ಉಭಯೈಃ | ಚ-ಉಭಯಸ್ಯೈ-ಉಭಯೇಭ್ಯಃ | ಪ. ಉಭಯಸ್ಮಾತ್-ಉಭಯೇಭ್ಯಃ | ಸ-ಉಭಯಸ್ಯ-ಉಭಯೇಷಾಮ್ | ಸ. ಉಭಯಸ್ಮಿನ್-ಉಭಯೇಷು || ಮುಂದಿನ ಶಬ್ದವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಡತರ ಡತಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯೌ | “ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮಿತಿ ತದಂತಾ ಗ್ರಾಹ್ಯಾಃ ||

ಡತರ, ಡತಮ್ ಎಂದು ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಅವು ಪದವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ನಿರ್ಧಾರಣ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್ ” ಇದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಡತರ, ಡತಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದರೆ ಕತರ ಕತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಡತರ ಡತಮ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಡಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಚುಟೊ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿಮ್+ಅತರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಟಿ ಇಮ್. ಕ್+ಅತರ=ಕತರ. ಹೀಗೆಯೇ ಡತಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಕತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯದ್‌ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದರೆ ಯತರ, ಯತಮ್. ತದ್‌ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದರೆ ತತರ, ತತಮ್, ಏಕಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದರೆ ಏಕತರ, ಏಕತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವಿಷ್ಟು ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಇವೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಆಕಾರಾಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ನೇಮು ಇತ್ಯರ್ಥೇ | ಸಮುಃ ಸರ್ವಪರ್ಯಾಯಃ ತುಲ್ಯಪರ್ಯಾಯಸ್ತು ನ, ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ||

ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿರುವ ನೇಮು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅರ್ಥ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವದಂತೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯಾದಿಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಸಮು ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ನಾನಾರ್ಥಕಶಬ್ದ. ಸರ್ವ,

ಸಮಾನ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಸಮಃ ಸರ್ವ-ಯಃ||” ಸರ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಸಮವೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತುಲ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವ ಸಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅರ್ಥವಿವೇಕವು ತಿಳಿದುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ “ಸಮಾನಾಮ್” ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವೆಂದರ್ಥ. ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ “ಸರ್ವನಾಮ” ಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬವಚನದಲ್ಲಿ “ಸಮೇಷಾಂ” ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪಾಣಿನಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಪೂರ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೫೬. ಪೂರ್ವಪರಾವರದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ

ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ || ೧-೧-೩೪ ||

ಏತೇಷಾಂ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ
ಗಣಸೂತ್ರಾತ್ಸರ್ವತ್ರ ಯಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಾ ಜಸಿ ನಾ ಸ್ಯಾತ್ |
ಪೂರ್ವೇ, ಪೂರ್ವಾಃ | ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಕಿಮ್ ? ಉತ್ತರಾಃ
ಕುರವಃ | ಸ್ವಾಭಿಧೇಯಾಪೇಕ್ಷಾನಿಧಿನಿಯಮೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾ |
ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಂ ಕಿಮ್ ? ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಢಕಾಃ, ಕುಶಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪೂರ್ವಪರಾವರದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಪರಾಧರಾಣಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಮ್, ಅಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪೂರ್ವಂಚ, ಪರಂ ಚ, ಅವರಂ ಚ, ದಕ್ಷಿಣಂ ಚ, ಉತ್ತರಂ ಚ, ಅಪರಂ ಚ, ಅಧರಂ ಚ, ಪೂರ್ವಪ್ರ-ಧರಾಣಿ. “ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಾನಿ” ಪದವೂ ಮತ್ತು “ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪೂರ್ವಾದಿ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಮತ್ತು ಅಸಂಜ್ಞಾ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಂದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಜಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು

ಈ ಸೂತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ “ ಜಸಃ ಶೀ ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಈತ್ಯ ಬಂದು ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ಪೂರ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬಂದು ಪೂರ್ವಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. “ಅಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಂ” ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ? ದಳ ಕೃತ್ಯವಿದು. ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರದಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವುದಾದರೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರಾಃ ಕುರವಃ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾ ಎಂದರೆ ಉತ್ತರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಕುರುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ. ಕುರುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಸಂಜ್ಞೆ ಯಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧ. ಉತ್ತರೇ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. “ ಸ್ವಾಭಿ....ಇತಿ || ” ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವ=ತನ್ನ ಅಭಿಧೇಯ=ಅರ್ಥದಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಾ= ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಅವಧಿನಿಯಮಃ=ಅವಧಿಯನಿಶ್ಚಯವು ವ್ಯವಸ್ಥಾ. ಪೂರ್ವ ಎಂದರೆ ಯಾವುದರ ಪೂರ್ವ ಎಂಬ ವಿವಕ್ಷಾಬರಬೇಕು. ಮೈಸೂರಿನಿಂದ ಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಶಾಂತಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಇದ್ದರೆ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ. ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಯಾಂಕಿಮ್ ? ವ್ಯವಸ್ಥಾ ತೋರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದುದೇಕೆ ? ಅದು ತೋರದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣಾ ಗಾಢಕಾಃ ಕುಶಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಶಬ್ದವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಪಾಕಲೀ ಕಾಲವಾಗಲೀ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಅವಧಿನಿಯಮವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿಗ್ದೇಶಕಾಲರೂಪಾರ್ಥ ಪೂರ್ವಾದಿಪದದಿಂದ ತೋರಿದರೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮೂರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಹೇಳಿ ಸ್ವಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೫೭. ಸ್ವಮಂಜ್ಞಾ ತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ || ೧-೧-೩೫ ||

ಜ್ಞಾತಿಧನಾನ್ಯವಾಚಿನಃ ಸ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಂಜ್ಞಾ ಜಸಿ ವಾ || ಸ್ವೇ ಸ್ವಾಃ || ಆತ್ಮೀಯಾಃ, ಆತ್ಮಾನ ಇತಿ ವಾ | ಜ್ಞಾತಿಧನವಾಚಿನಸ್ತು ಸ್ವಾಃ ; ಜ್ಞಾತಯೋರ್ಧಾ ವಾ ||

ಸ್ವಂ, ಅಜ್ಞಾತಿಧನಾಖ್ಯಾಯಾಮ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ, “ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ. ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಜ್ಞಾತಿಧನ

ನೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡದಿರುವ ಸ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಜಸಿನಲ್ಲಿ
ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾತಿಧನ ಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ
ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ
“ ಸ್ವೋಜ್ಞಾತಾವಾತ್ಮನಿ ಸ್ವಂ ತ್ರಿಷ್ವಾತ್ಮೀಯೇ ಸ್ವೋಸ್ತ್ರಿಯಾಂಧನೇ ” ಎಂದು
ಅಮರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜ್ಞಾತಿ (ಬಂಧು) ಆತ್ಮ, ಆತ್ಮೀಯ, ಧನ ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು
ಅರ್ಥಗಳು ಇವೆ.

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾತಿಧನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮ, ಆತ್ಮೀಯ (ತಾನು, ತನ್ನದು)
ಎರಡು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಗಣಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು
ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ
ಬಂದರೆ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ ಗುಣ ಬಂದು ಸ್ವೇ ಎಂದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ
ದಿಂದ ಸ್ವಾಃ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನದು, ಯಾ ತಾನು ಎಂದರ್ಥ. ಬಂಧು
ಮತ್ತು ಧನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ
ಸ್ವಾಃ ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಂತರಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಕೇಷವನ್ನು ಹೇಳ
ುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೫೮. ಅಂತರಂ ಬಹಿಯೋಗೋಪಸಂವ್ಯಾನಯೋಃ

॥ ೧-೧-೩೯ ॥

ಬಾಹ್ಯೇ ಪರಿಧಾನೀಯೇ ಚಾರ್ಥೇಽಂತರಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಸಂಜ್ಞಾ
ಜಸಿ ನಾ | ಅಂತರೇ ಅಂತರಾ ನಾ ಗೃಹಾಃ, ಬಾಹ್ಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅಂತರೇ, ಅಂತರಾ ನಾ ಶಾಟಿಕಾಃ ; ಪರಿಧಾನೀಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆ “ ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ, ” “ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ” ಇವು
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಬಾಹ್ಯ, ಪರಿಧಾನೀಯ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಅಂತರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಜಸಿನಲ್ಲಿ
ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಬಹಿಯೋಗ, ಉಪಸಂವ್ಯಾನ ಪದಗಳಿಗೆ
ಬಾಹ್ಯ, ಪರಿಧಾನೀಯ ಎಂದರ್ಥ. ಬಹಿಃ ಅಂದರೆ ಆವರಣವಿಲ್ಲದ ಹೊರಗಿನದೇಶ.
ಅವರಯೋಗ ಅಂದರೆ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೊರಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉಪ
ಸಂವಿಯತೇ = ಪರಿಧೀಯತೇ ಇತಿ ಉಪಸಂವ್ಯಾನಮ್. ಉಡುವವಸ್ತ್ರ. ಈ ಎರಡು
ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ

ಅಂತರೇ, ಸರ್ವನಾನುಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಂತರಾಃ ಎಂತಲೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೊರಗಿನ ಮನೆ, ಅಥವಾ ಉಡುವಬಟ್ಟೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾನುಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರಾನುಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ, ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಹೇಳಿ ಈಗ ಪಂಚಮೀ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾವಿಕಲ್ಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಾದಿ 9 ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಸರ್ವನಾನು ಸಂಜ್ಞೆಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೫೯. ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ನನಭ್ಯೋ ವಾ || ೭-೧-೧೬ ||

ಏಭ್ಯೋ ಜಸಿಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನ್ ನಾಸ್ತಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್,
ಪೂರ್ವಾತ್ | ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವೇ | ಏನಂ ಪರಾದೀನಾನ್ |
ಶೇಷಂ ಸರ್ವವತ್ ||

ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯಃ, ನನಭ್ಯಃ, ವಾ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಜಸಿಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನ್” ಸೂತ್ರವೇ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಪಂಚಮೀ. ಪೂರ್ವಾದಿಗಳು ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು. (ಒಂಭತ್ತು) ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಪೂರ್ವಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಜಸಿ, ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್, ಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ವಿಕಲ್ಪ ಮೂರುರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದೂ ಬಾರದಿರುವುದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವುದು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವಂಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದಕ್ಕೂ ಕೆಲವಂಶದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದಕ್ಕೂ ವಿಕಲ್ಪಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾನುಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಜಸಿಜ್ಯಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್, ಪೂರ್ವಾತ್, ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್, ಪೂರ್ವೇ. ಆದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾನುಶಬ್ದದಂತೆ ಒಂದುರೂಪವಾಗಿ ಎರಡೆರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಸರಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಶಬ್ದಗಳ ಈ ಎರಡು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡುರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್, ಜಸಿ, ಜಸ್, ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಎರಡುರೂಪ.

(ಪ್ರಥಮಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಸಂಜ್ಞೆಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬೦. ಪ್ರಥಮಚರಮತಯಾಲ್ಪಾರ್ಥಕತಿಸಯ-

ನೇಮಾಶ್ಚ || ೧-೧-೩೩ ||

ಏತೇ ಜಸಿ ಉತ್ತಸಂಜ್ಞಾ ವಾ ಸ್ಯುಃ | ಪ್ರಥಮೇ, ಪ್ರಥಮಾಃ || ತಯಃ
ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ದ್ವಿತಯೇ, ದ್ವಿತಯಾಃ | ಶೇಷಂ ರಾಮನತ್ |
ನೇಮೇ, ನೇಮಾಃ | ಶೇಷಂ ಸರ್ವನತ್ ||

ಪ್ರಥಮ.....ನೇಮಾಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಪ್ರಥಮಶ್ಚ, ಚರಮಶ್ಚ,
ತಯಶ್ಚ, ಅಲ್ಪಶ್ಚ, ಅರ್ಧಂಚ ಕತಿಪಯಶ್ಚ ನೇಮಶ್ಚ, ಪ್ರಥಮ.....ನೇಮಾಃ. ಇಲ್ಲಿ
ಏಳು ಶಬ್ದಗಳಿವೆ. “ ವಿಭಾಷಾ ಜಸಿ ” “ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರಥಮಾದಿಗಳು ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ. ನೇಮವೆಂಬುದು ಸರ್ವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ
ಸರಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತ
ವಿಭಾಷೆ. ಎರಡೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆಯಾಯಿತು.

ಪ್ರಥಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಜಸಿಗೆ ಶೀಭಾವ, ಗುಣಬಂದು
ಪ್ರಥಮೇ ಎಂದೂ, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘಬಂದು ಪ್ರಥಮಾಃ ಎಂದೂ
ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಚರಮಶಬ್ದ. ತಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ
ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್ ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ವಿತಯ
ಇದು ತಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. “ ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಅವಯವೇ ತಯಸ್ ” ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಯವವಾಚಕ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ತಯಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಎರಡು ಅವಯವ ಉಳ್ಳದ್ದು ಒಂದು ಅವಯವಿ. ಸಂಜ್ಞಾ
ಬಂದರೆ ದ್ವಿತಯೇ, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ದ್ವಿತಯಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಲ್ಪೇ
ಅಲ್ಪಾಃ, ಅರ್ಧೇ ಅರ್ಧಾಃ, ಕತಿಪಯೇ ಕತಿಪಯಾಃ, ಎಂದು ಉಳಿದವುಗಳಿಗೂ ಜಸಿನಲ್ಲಿ
ಎರಡೆರಡುರೂಪ. ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ನೇಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಜಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ. ಉಳಿದವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ
ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| (ತೀಯಸ್ಯ ಜಾತ್ಯನಾ)

ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ, ದ್ವಿತೀಯಾಯೇತ್ಯಾದಿ || ಏವಂ ತೃತೀಯಃ ||

ತೀಯಸ್ಯ, ಜಾತ್ಯ, ವಾ|| ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ತೀಯವೆಂಬುದು ಪೂರಣಾರ್ಥ
ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಜೇ, ಜಸಿ, ಜಸ್, ಜಃ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಜಾತಾಗಿವೆ. ಇವು ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಂಜ್ಞೆ. ದ್ವಿತೀಯವೆಂಬುದು ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ಮೃತ್-ಸ್ಮಾತ್, ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ. ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮೃತ್-ದ್ವಿತೀಯಾಯ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮಾತ್-ದ್ವಿತೀಯಾತ್ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ವಿತೀಯೇ || ಪಷ್ಠೀವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ ತ್ವತೀಯಶಬ್ದವೂ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ. ಇದು ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಿಭಾಷೆ. ತೀಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತ ವಿಭಾಷೆ.

ಅಕಾರಾಂತ ಸರ್ವನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳಿ ಅಕಾರಾಂತದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೂಪ ಹೊಂದುವ ನಿರ್ಜರಶಬ್ದದ ರೂಪವನ್ನು ವಿನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಃ ಜರಾಯಾ ನಿರ್ಜರಃ ಅಥವಾ ನಿರ್ಗತಾ ಜರಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ನಿರ್ಜರಃ ಮುಪ್ಪಿನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವರು. ಸದಾಯಾನನದಲ್ಲಿರುವವರು. ದೇವತೆಗಳು. “ಅಮರಾ ನಿರ್ಜರಾ ದೇವಾಃ-” ಅಮರ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವಿವರ್ಗ. ನಿರ್ಜರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಿರ್ಜರ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ

(ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜರಸ್ ಆದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬೧. ಜರಾಯಾ ಜರಸನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ೭-೨-೧೦೧ ||

ಅಜಾದೌ ವಿಭಕ್ತಾ || (ಪ) ಪದಾಂಗಾಧಿಕಾರೇ ತಸ್ಯ ಚ ತದಂತಸ್ಯ ಚ (ಪ) ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯಾದೇಶಾ ಭವಂತಿ | (ಪ) ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮನನ್ಯವತ್ | ಇತಿ ಜರಶಬ್ದಸ್ಯ ಜರಸಃ | ನಿರ್ಜರಸಃ | ನಿರ್ಜರಸ ಇತ್ಯಾದಿ | ಪಕ್ಷೇ ಹಲಾದೌ ಚ ರಾಮವತ್ ||

ಜರಾಯಾ, ಜರಸ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ | ತ್ರಿಪದಕೂತ್ರ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತಾ” “ಅಚಿರಯುತಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಅನುನ್ವತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಚಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತವಾದಾ ವಲ್ಗುಹಣೇ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಸಪ್ತಮಿಯಾ

ದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಜರಸಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜರಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಜರಶಬ್ದವಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಜರಸಾದೇಶಪ್ರಸಕ್ತಿ? ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಜರಸಾದೇಶ ಬರುವಂತೆ ಅರ್ಥಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪದಾಂಗ ಚ || ಪದಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅದು ಅದಕ್ಕೂ ಅದೇ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಜರಸಾದೇಶವು ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಜರಾಶಬ್ದವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಜರಸಾದೇಶವೆಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ಜರವೆಂಬಲ್ಲಿ ಜರಾಶಬ್ದವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜರಸಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜರಸ್ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ “ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ವ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಆದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮಿಸುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ....ತಿ ” || ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಆದೇಶ ಬರುವುದಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದು ಯಾವುದೋ ಅದಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಜರಾಶಬ್ದಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದರೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನಿರ್ಜರವೆಂಬಲ್ಲಿ ಜರ+ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಜರಸಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಸ್ಥಾನಿ ಜರಾಶಬ್ದ. ಅನುಮಾನಿಕ ಸ್ಥಾನಿ ನಿರ್ಜರಶಬ್ದ. ಈ ಎರಡುಪರಿಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದರೂ ಪ್ರಕೃತ ನಿರ್ಜರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜರಾಎಂಬ ದೀರ್ಘಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಜರ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಿದೆ. ಆಗ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನರೂಪವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಗಳು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿತವಾದವುಗಳು. “ ಏಕದೇಶೀತಿ ” || ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಬೇರೆಯಾದುದಲ್ಲ. ಕತ್ತರಿಸಿಹೋದ ಬಾಲವುಳ್ಳ ನಾಯಿಯು ನಾಯಿಯೇ ಕುದುರೆಯಲ್ಲ. ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಒಂದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಿಕಾರವುಂಟಾದರೂ ಅದು ಅದೇ ಶಬ್ದವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯಶಬ್ದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿರ್ಜರವೆಂಬಲ್ಲಿ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಕಾರದಿಂದ ಅದು ಜರಾಶಬ್ದವೇ ಎನಿಸಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಜರಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಜರಸಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನಿರ್ಜರಸ್+ಔ=ನಿರ್ಜರಸಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಆದೇಶಬಾರದಿದ್ದರೆ ವೃದ್ಧಿ, ನಿರ್ಜರಾ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎರಡೆರಡುರೂಪ. ಜರಸ್ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಹಲಂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಿರ್ಜರ-ಶಬ್ದ.

ಪ್ರ—ನಿರ್ಜರಃ | ನಿರ್ಜರಸೌ ನಿರ್ಜರೌ | ನಿರ್ಜರಸಃ ನಿರ್ಜರಾಃ || ದ್ವಿ—ನಿರ್ಜರಂ
ನಿರ್ಜರಸಂ | ನಿರ್ಜರನೌ ನಿರ್ಜರೌ | ನಿರ್ಜರಾನ್ ನಿರ್ಜರಸಃ || ತೃ—ನಿರ್ಜರೇಣ
ನಿರ್ಜರಸಾ | ನಿರ್ಜರಾಭ್ಯಾಮ್ ನಿರ್ಜರೈಃ || ಚ—ನಿರ್ಜರಾಯ ನಿರ್ಜರಸೇ |
ನಿರ್ಜರಾಭ್ಯಾಮ್ ನಿರ್ಜರೇಭ್ಯಃ || ಪಂ—ನಿರ್ಜರಾತ್ ನಿರ್ಜರಸಃ | ನಿರ್ಜರಾಭ್ಯಾಮ್
ನಿರ್ಜರೇಭ್ಯಃ || ಷ—ನಿರ್ಜರಸ್ಯ ನಿರ್ಜರಸಃ | ನಿರ್ಜರಯೋಃ ನಿರ್ಜರಸೋಃ |
ನಿರ್ಜರಾಣಾಮ್ ನಿರ್ಜರ ಸಾಮ್ || ಸ—ನಿರ್ಜರೇ ನಿರ್ಜರಸಿ | ನಿರ್ಜರಯೋಃ
ನಿರ್ಜರಸೋಃ | ನಿರ್ಜರೇಷು.

ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೇ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಭಿಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಜರೈಃ
ಒಂದೇರೂಪ. ಹೀಗೆ ಅಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಗಿದಿವೆ.

(ಆಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು. ವಿಶ್ವಸಾ ಶಬ್ದ)

ವಿಶ್ವಂ ಪಾತಿ, ವಿಶ್ವಪಾಃ, ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು. ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ವಿಶ್ವಪಾ ಆಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ
ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶ್ವಪಾ+ಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವಪಾಃ. ದ್ವಿವಚನ
ದಲ್ಲಿ ಟೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವಪಾ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮೊದಲು “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅವವಾದವಾಗಿ “ಪ್ರಥಮಯೋಃಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ “ನಾದಿಚಿ” ಸೂತ್ರವು ಅಪ
ವಾದವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೬೨. ದೀರ್ಘಾಽಜ್ಜಸಿ ಚ || ೬-೧-೧೦೫ ||

ದೀರ್ಘಾತ್ ಜಸಿ ಇಚಿ ಚ ಪರೇ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ |
ವಿಶ್ವಸಾ | ವಿಶ್ವಪಾಃ | ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾಃ | ವಿಶ್ವಸಾಮ್ | ವಿಶ್ವಸೌ ||

ದೀರ್ಘಾತ್, ಜಸಿ, ಚ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ,” “ಆಕಃ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ದೀರ್ಘಃ” “ನಾದಿಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನ” “ಇಚಿ” ಈ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗು
ತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗಲೀ “ಇಚ್”

(ಪ್ರತ್ಯಹಾರ) ಆಗಲೀ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ (ಪಾ) ಔಕಾರರೂಪ ಇಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರ(ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ)ದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವಪಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ನಾದಿಚಿ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದೆ ಅದರೂ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿಯೆಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪರಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದಲೂ “ದೀರ್ಘಾಜ್ಜ ಸಿಚ” ಎಂಬುದ ರಿಂದಲೇ ನಿಷೇಧಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಪಾ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರ—ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್. “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ “ದೀರ್ಘಾಜ್ಜ ಸಿಚ” ಎಂಬುದು ಅಪವಾದವಿರುವುದರಿಂದ (ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾ ದುದರಿಂದ) “ಅಕಃ ಸರ್ವಣೇ ದೀರ್ಘಃ” ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವಿಶ್ವಪಾಸ್. “ಸಸಜುಷೋ ರುಃ”, “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವಪಾಃ. ಸಂಯೋಧನಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬಂದರೆ ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾಃ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೆ ರೂಪ. ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾ— ಹೇ ವಿಶ್ವಪಾಃ || ವಿಶ್ವಪಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವಪಾಮ್. ದೀರ್ಘವಿರುವುದ ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವಸೂತ್ರಬಂದರೂ ಒಂದೇ ರೂಪವಾದರೂ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಬರುವವು ಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರ—ದ್ವಿವಚನಂತೇ ರೂಪ. ವಿಶ್ವಪಾ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು “ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬೩. ಸುಡನಪುಂಸಕಸ್ಯ || ೧-೧-೪೩ ||

ಸ್ವಾದಿಪಂಚವಚನಾನಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಮಾರಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ||

ಸುಖ, ಅನಪುಂಸಕಸ್ಯ || ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅನಪುಂಸಕಸ್ಯ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ಎಂದಿದೆ. ನಪುಂಸಕ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ. ಸುಖ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಚ್ ಈ ಐದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಪುಂಸಕಭಿನ್ನ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ

ಸುಮುಂತಾದ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಸರ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಸು ಮುಂತಾದ ಐದುಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಎಂದು ವಿನೇಕ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಪದಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೬೪. ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ೧-೪-೧೭ ||

ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಧಿಷು ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಷು ಪೂರ್ವಂ
ಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸ್ವಾದಿಷ್ಟು, ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ ಪದಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪದಂ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸ್ವಾದಯಃ ತೇಷು ಸ್ವಾದಿಷ್ಟು. ನ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ, ತಸ್ಮಿನ್ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ. ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಏಕವಚನವು ಆರ್ಷವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಕಪ್ ಎಂಬಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಕೊನೆಯ ಅವಧಿಯಾಗಿರುವ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ “ಪದ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ “ಸ್ವಾಜಸಮಾಟ್”.... || ೪-೧-೨೧ || ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ “ಉರಃ ಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಕಪ್ ” || ೫-೪-೧೫ || ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನನಾಗಬಾರದೆಂದುದರಿಂದ ಸ್ವಾದಿ ಪಂಚವಚನಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. ಇದೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಬಿಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸ್ವಾದಿಪಂಚಕಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದು. ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ. ಸುಬಂತ ತಿಜಂತಗಳಿಗೆ “ಸುಪ್ತಿಜಂತಂ ಪದಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ. ಇದು ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆಂದು ಭೇದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(ಭಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೬೫. ಯಚಿ ಭಮ್ || ೧-೪-೧೮ ||

ಯಾದಿಷ್ಟು ಅಜಾದಿಷ್ಟು ಚ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾನಧಿಷು ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವ-
ನಾಮಸ್ಥಾನೇಷು ಪೂರ್ವಂ ಭಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ || ಯ್ ಚ, ಅಚ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಯಚ್, ತಸ್ಮಿನ್ ಯಚಿ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು “ಸ್ವಾದಿಸು” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಅಲ್ಪಹಣವಾದುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಪಹಣೇ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿ ಲಾಭ. ಯಕಾರಾದಿಯಾದ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಸ್ವಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ, ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೊನೆಯ ಅವಧಿಯಾಗಿರುವ ಸುಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಕಾರಾದಿಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ (ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಭಿನ್ನವೂ ಆಗಿರಬೇಕು) ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ “ಭ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕನೇ ಐದನೇ ಆಧ್ಯಾಯಗಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಯಕಾರಾದಿಯಾಗಿರುವುದೋ ಅಥವಾ ಅಜಾದಿಯಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಭಪದಸಂಜ್ಞಾನಿಯಾಮಕ ಸೂತ್ರ)

೧೬೬. ಆ ಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ || ೧-೪-೧ ||

ಇತ ಉರ್ಧ್ವಂ “ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ” ಇತ್ಯತಃ ಪ್ರಾಗೇ-
ಕಸ್ಯೇಕೈವ ಸಂಜ್ಞಾ ಜ್ಞೇಯಾ | ಯಾ ಪರಾನವಕಾಶಾ ಚ ||

ಆ, ಕಡಾರಾತ್, ಏಕಾ, ಸಂಜ್ಞಾ || ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ, ಆಚ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಮರ್ಯಾದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕಡಾರಾತ್ = ಕಡಾರಪದ ಘಟಿತಸೂತ್ರದವರೆಗೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ “ಕಡಾರಾಃ ಕರ್ಮಧಾರಯೇ” ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ (ಮರ್ಯಾದಾ = ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಭಿವಿಧಿ = ಅದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವ ಅವಧಿ) ಒಂದಕ್ಕೆ ಒಂದೇ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ. ವಿಶ್ವಪಾಶಸ್ (ಅಸ್) ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಶಸ್ ಸ್ವಾದಿ, ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಮಧ್ಯೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರಬಹುದು. ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಬರಬಹುದು, ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ನಿರೋಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಎರಡೂಬರಬಹುದು. ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧವಿರುವಾಗ “ವಿಸ್ತೃತಿರ್ನೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಥ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಗಳೂ ಬರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದಿದೆ. ಯಾವಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು? ಅಂದರೆ “ಯಾ ಪರಾ, ಅನವಕಾಶಾ ಚ” ಎಂದು ಉತ್ತರಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಾವುದು ಪರಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ

ಅನವಕಾಶವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೋ ಅದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರವಕಾಶಸೂತ್ರವೆಂದರೆ ಉತ್ಸರ್ಗಸೂತ್ರಬಾರದಿರುವಲ್ಲಿ ಬಾರದಿರುವುದು (ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯ ಹೊಂದದಿರುವುದು). ಉತ್ಸರ್ಗವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರ. “ ಉತ್ಸೃಜ್ಯತೇ ಬಾಧಕಸದ್ಭಾವೇ ತ್ಯಜ್ಯತೇ ” ಇತಿ ಉತ್ಸರ್ಗಃ. ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಬರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಭಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಸರವಾಗಿಯೂ ನಿರವಕಾಶವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಸದಸಂಜ್ಞೆ ಅಜಾದಿಯಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಾವಕಾಶ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರ. ಸದಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಿರವಕಾಶ. ವಿಶ್ವಪ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಶ್ವಪಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮುಂದೆ ಕಾರ್ಯಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬೭. ಆತೋ ಧಾತೋಃ || ೬-೪-೧೪೦ ||

ಆಕಾರಾಂತೋ ಯೋ ಧಾತುಸ್ತದಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯಾಜ್ಞಸ್ಯ ಲೋಪಃ |
ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ | ವಿಶ್ವಪಃ | ವಿಶ್ವಪಾ | ವಿಶ್ವಪಾಭ್ಯಾನ್, ಇತ್ಯಾದಿ |
ಏನಂ ಶಂಖಧ್ಯಾದಯಃ | ಧಾತೋಃ ಕಿನ್ ? ಹಾಹಾನ್ |

ಆತಃ, ಧಾತೋಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಂಗಸ್ಯ, ಭಸ್ಯ ಎರಡು ಅಧಿಕಾರ ಇಲ್ಲಿವೆ. “ ಆತಃ ” ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಧಾತೋಃ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. “ ಅಲೋಂತ್ಯಃ ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ “ ಲೋಪಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಕಾರವೇ ಅಂತ ನಾದ ಧಾತುವೇ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಸಂಜ್ಞಾ ನಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದರೆ “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ (ಆ) ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರ ವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಶ್ವಪಾ+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿರವಕಾಶ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಬಾಧಿಸಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಶ್ವಪಾ ಎಂಬುದು ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗ. ಇದು ಆಕಾರಾಂತನಾದ ಧಾತು “ ಪಾ ” ಎಂಬುದೇ ಅಂತನಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ಅಂತ್ಯ ಅಂದರೆ ಆಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವಪ್+ಅಸ್=ವಿಶ್ವಪಸ್. ಸದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವಪಃ. ಬಹಳ ಲೋಕ ರಕ್ಷಕರನ್ನು ಎಂದರ್ಥ.

ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ “ಆತೋ

ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಚೂಟೊ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೀಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಆಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಸಾ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಿಶ್ವಸ್+ಆ=ವಿಶ್ವಸಾ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವಸಾಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಶಂಖಧ್ಯಾಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಂಖಂ ಧಮತಿ ಇತಿ ಶಂಖಧ್ಯಾ. ಶಂಖವನ್ನು ಊದುವವನು.

ಪ್ರ-ಶಂಖಧ್ಯಾಃ || ಶಂಖಧ್ಯಾ-ಶಂಖಧ್ಯಾಃ ಸಂ || ಪ್ರ. ಹೇ ಶಂಖಧ್ಯಾಃ ಹೇ ಶಂಖ ಧ್ಯಾ-ಹೇ ಶಂಖಧ್ಯಾಃ || ದ್ವಿ-ಶಂಖಧ್ಯಾಮ್ ಶಂಖಧ್ಯಾ ಶಂಖಧ್ಯಾಃ ತೃ-ಶಂಖಧ್ಯಾ ಶಂಖ ಧ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್. ಶಂಖಧ್ಯಾಭಿಃ || ಚ-ಶಂಖಧ್ಯೇ ಶಂಖಧ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್. ಶಂಖಧ್ಯಾಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಶಂಖಧ್ಯಃ ಶಂಖಧ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್. ಶಂಖಧ್ಯಾಭ್ಯಃ || ಷ-ಶಂಖಧ್ಯಃ ಶಂಖಧ್ಯೋಃ ಶಂಖಧ್ಯಾಮ್. || ಸ-ಶಂಖಧ್ಯಿ ಶಂಖಧ್ಯೋಃ ಶಂಖಧ್ಯಾಮು ||.

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ದಳದಪ್ರ ಯೋಜನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಧಾತೋಃ ಕಿಮ್ ? ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾಂತಧಾತುವೆಂದುದೇಕೆ? ಆಕಾರಾಂತಶಬ್ದವೇ ಅಂತನಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಂಗಳಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಲೋಪ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ? ಅಂದರೆ, ಹಾಹಾನ್, ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪಬಾರದಿರುವುದೇ ಫಲ. ಹಾಹಾ ಇದೂ ಆಕಾರಾಂತಶಬ್ದ. (ದೇವಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಗಾಯಕನಾದ ಗಂಧರ್ವ) ಆಕಾರಾಂತಧಾತುವೇ ಅಂತನಾದ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. ಹಾಹಾ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಧಾತುವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ. “ತನ್ಮಾಚ್ಛಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಹಾಹಾ. ಜೀ ಪರವಾದಾಗ “ವೃದ್ಧಿರೀಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಹಾಹೈ. ಜಸಿ, ಜಸ್ಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಹಾಹಾಃ, ಓಸ್ಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಹಾಹಾ|| ಆಮಿನ್ಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಹಾಹಾಮ್. ಜಿಪರವಾದಾಗ “ಆದ್ಯುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹಾಹೇ. ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು. ಹಾಹಾಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪ್ರ-ಹಾಹಾಃ ಹಾಹಾ ಹಾಹಾಃ || ಸಂಪ್ರ. ಹೇ ಹಾಹಾಃ ಹೇಹಾಹಾ ಹೇ ಹಾಹಾಃ || ದ್ವಿ. ಹಾಹಾಮ್. ಹಾಹಾ ಹಾಹಾನ್ || ತೃ. ಹಾಹಾ ಹಾಹಾಭ್ಯಾಮ್

ಹಾಹಾಭಿಃ|| ಚ. ಹಾಹೈ ಹಾಹಾಭ್ಯಾಮ್. ಹಾಹಾಭ್ಯಃ || ಪಂ- ಹಾಹಾಃ ಹಾಹಾ
ಭ್ಯಾಮ್. ಹಾಹಾಭ್ಯಃ | ಷ. ಹಾಹಾಃ ಹಾಹಾಃ ಹಾಹಾಮ್. || ಸ. ಹಾಹೇ
ಹಾಹಾಃ ಹಾಹಾಸು.

ಈ ರೀತಿ ಆಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಕಾರಾಂತ

ಹರಿ ಶಬ್ದ. ವಿಷ್ಣು ವು.

ಹರಿಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಹರಿ+ಸ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ " ಸಸಜುಷೋರುಃ " " ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ " ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ
ಸದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಹರಿಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಟೆಪ್ರತ್ಯಯ. ಹರಿ+
ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಇಕೋ ಯಣಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ಅಸವಾದವಾಗಿ " ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ
ದೀರ್ಘ. (ಇ+ಜೌ=ಈ) ಹರಿಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್. ಹರಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ " ಚುಟೂ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ. ಹರಿ+
ಅಸ್. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಗೆಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೬೮. ಜಸಿ ಚ || ೭-೩-೧೦೯ ||

ಹ್ರಸ್ವಾಂತಸ್ವಾಂಗಸ್ಯ ಗುಣಃ | ಹರಯಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ|| "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರವು ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ" ಪದವು "ಅಂಗಸ್ಯ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ
ತದಂತಲಾಭ. ಜಸಿ ಸಪ್ತಮೀ. "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ"—ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ
ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವವೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗೆಕ್ಕೆ
ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರಿಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ.
ಅದಕ್ಕೆ ಜಸ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಗುಣಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರರೂಪ
ಗುಣ. ಹರೇ+ಅಸ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ " ಏಚೋ
ಯನಾಯಾವಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯ್ ಆದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.

ಹರಯ್ + ಅಸ್ = ಹರಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬೋಧನಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ (ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ) ಸು ಬಂದಾಗ ಹೇ ಹರಿ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬೯. ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ || ೭-೩-೧೦೮ ||

ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಬುಧೌ || ಹೇ ಹರೇ | ಹರಿಮ್ | ಹರೇ | ಹರೀನ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ” ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. “ಸಂಬುಧೌ ಚ” ಸೂತ್ರವು ಅನುಸೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.- ಸಂಬುಧಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸು ಸಂಬುಧಿ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಹರಿ ಎಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣ. (ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ) ಹರೇ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುಧಿಯ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಏಜ್‌ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುಧೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಹರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಹೇ ಹರೇ, ಹೇ ಹರಯಃ || ಹರಿಶಬ್ದದಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹರಿ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ಹರಿಮ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪ್ರತ್ಯಯ. ಹರಿ + ಔ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಹರೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ ವಾದರೆ ಹರಿ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಹರೇಮ್. ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಪರದಲ್ಲಿ ಶಸಿನ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾಪೇಶ. ಹರೀನ್ ಹರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಚುಟೂ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ. ಹರಿ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಂಜ್ಞೆಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೦. ಶೇಷೋ ಘ್ಯಸಖಿ || ೧-೪-೭ ||

ಹ್ರಸ್ವಾ ಯಾನಿದುಕೌ ತದಂತಂ ಸಖಿನರ್ಜಂ ಘಿಸಂಜ್ಞಮ್ || ಶೇಷ ಇತಿ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಮ್ ||

ಶೇಷಃ, ಘಿ, ಅಸಖಿ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಯೂಸ್ಮಾಖ್ಯಾನದೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯೂ”, ಜಾತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವಃ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಶ್ಚ ಉಚ್ಚಯೂ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ. ಇಕಾರಉಕಾರಗಳು. “ಹ್ರಸ್ವ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಯೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದಿರುವುದು ಶೇಷ. ಇದಕ್ಕೂ ಯೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. “ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ” ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ನ ಸಖಿ ಅಸಖಿ. ಸಖಿಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದ (ಶೇಷ) ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಸಖಿಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಹಿಂದೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಶೇಷವೆಂದರೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಖಿಶಬ್ದವು ಇಕಾರಾಂತವಾದರೂ ಅದನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಪಡಿಸಲು ಅಸಖಿಯೆಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹರಿಶಬ್ದವು ಇಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿದೆ. ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. “ಶೇಷ ಇತಿ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಮ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೇಷವೆಂಬ ಪದವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಹೇಳಿದೆ. ಶೇಷಪದದಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಮತಿಶಬ್ದವು ಇಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ “ಜಾತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೇಷಪದವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶೇಷಪದಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಎರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ” ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬರಬೇಕು. ಆಗ ಅನವಕಾಶ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಶೇಷಪದವೇಕೆ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಓ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಾ ಆದೇಶ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೭೧. ಅಜಾತೋ ನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ || ೭-೩-೧೨೦ ||

ಘೇಃ ಪರಸ್ಯಾಜಾತೋ ನಾ ಸ್ಯಾದಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ || ಅಜಾತಿ ಓ ಸಂಜ್ಞಾ |
ಹರಿಣಾ, ಹರಿಭ್ಯಾಮ್, ಹರಿಭಿಃ ||

ಅಜಃ, ನಾ, ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಜ್ಞ ಘೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಘೇಃ” ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಘಿ ಸಂಜ್ಞೆ

ಯುಳ್ಳ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಜ್ಞಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ (ಟಾ) ನಾ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದನ್ನು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮ್ನ ಮಾಡಿಕೊಂಡುದರಿಂದ ಪರಲಾಭ. ಆಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಏನು ಎಂದು ಶಂಕೆಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ಆಜ್ಞಾತಿ”-ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಜ್ಞಾ ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನಾ ಚಾರ್ಯರ ಸಂಜ್ಞೆ. ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಹರಿಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಾದೇಶಬಂದರೆ ಹರಿನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ಅಟ್ (ಇ) ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ಅಟ್ಕುಸ್ವಾಜ್ಞಾನುಮ್” ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಹರಿಣಾ. ಹರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹರಿಭ್ಯಾಮ್. ಹರಿ + ಭಿಸ್ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ, ಹರಿಭಿಃ ||

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜೀ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ. ಹರಿ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಫಿಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೭೨ ಘೇರ್ ಜ್ಞಾತಿ || ೭-೩-೧೧೧ ||

ಫಿಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯ ಜ್ಞಾತಿ ಸುಪಿ ಗುಣಃ | ಹರಯೇ | ಹರಿಭ್ಯಾಮ್ | ಹರಿಭ್ಯಃ ||

ಘೇರ್ ಜ್ಞಾತಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. “ಸುಪಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸುಪಿ” “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಗುಣಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಜ್ಞಾತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸುಪಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘೇರ್ ಪದಕ್ಕೆ ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಜ್ಞಾತಿ ಇತ್ಯಯಸ್ಯ ಜ್ಞಾತ್ ತಸ್ಮಿನ್ ಜ್ಞಾತಿ. ಜಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಸುಪ್ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಜಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹರಿ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏ ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾತಾದ ಸುಪ್. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಕಾರ. ಹರಿ + ಏ. ಏಚಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಏಚೋಯ ವಾಯಾವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಹರಯೇ + ಏ = ಹರಯೇ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವೆಂದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಭ್ಯಾಮ್, ಹರಿಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹರಿ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಿತ್ತಾದ ಸುಪ್ (ಜಿ) + ಅಸ್ + (ಇ) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಫಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹರೇ + ಅಸೌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಿಸಿಜಸೌಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೩. ಜಿಸಿ ಜಸೋಶ್ಚ || ೬-೧-೧೧೦ ||

ಏಜಃ ಜಿಸಿಜಸೋರತಿ ಪೂರ್ವರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ || ಹರೇಃ ೨ ||

ಹರ್ಯೋಃ ೨ | ಹರೀಣಾಮ್ ||

ಜಿಸಿಜಸೋಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಏಜಃ” “ಅತಿ” “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಅತಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ-ಏಜಿಗೆ (ಏ-ಓ) ಜಿಸಿ, ಜಸೌ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳಿಗೆ (ಏ+ಅ) ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹರೇ+ಅಸೌ. ಏಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾರವೇ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹರೇಸೌ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಹರೇಃ. ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಗುಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ, ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದರಿಂದ ಹರೇಃ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಎರಡು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಮೀ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಭ್ಯಾಮ್, ಹರಿಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನ, ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಓಸೌಪ್ರತ್ಯಯ. ಹರಿ=ಓಸೌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಃ. ಹರ್ಯೋಸೌ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಹರ್ಯೋಃ ೨. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್. ಹರಿ+ಆಮ್. ಹ್ರಸ್ವಾಂತಅಂಗವಾದುದರಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ವ್ಯಾಪೋನುಟ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದಪರವಾದ ಅಮಿಗೆ ನುಡಾಗನು. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹರಿ+ನ್+ಆಮ್. “ನಾಮಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. “ಅಹ್ ಕುಪ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಹರೀಣಾಮ್.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ+(ಜಃ) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಿವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಟಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಫಿಗೆ ಅಕಾರ ಜಿಗೆ ಟಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೪. ಅಚ್ಚ ಘೋಃ || ೭-೩-೧೧೧ ||

ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮುತ್ತರಸ್ಯ ಜೀರೌತ್, ಘೇರಚ್ಚ | ಹರಾ | ಹರಿಷು ||
ಏವಂ ಕನ್ಯಾದಯಃ ||

ಅತ್, ಚ, ಘೇಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಜೀರಾಮ್‌ನದ್ಯಾವ್ನಿಭ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜೀಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಔತ್,” ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್” ಸಂಚಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳ (ಇಕಾರೋಕಾರಾಂತ ಅಂಗ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಔತ್ವವೂ ಘಿಗೆ (ಇಕಾರೋಕಾರಗಳಿಗೆ) ಅಕಾರವೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಹರಿ+ ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಔಕಾರ, ಹಿಂದಿನ ಘ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬಂದರೆ ಹರಿ+ಔ ಎಂದಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ “ವೃದ್ಧಿರೇಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಹರಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹರ್ಯೋಃ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಹರಿಷು. ಹೀಗೆಯೇ ಕವಿಮುಂತಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಕಾರಾಂತವುಲ್ಲಿಂಗ ಸಖಿ ಶಬ್ದ. ಸ್ನೇಹಿತನು.

ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅನಜಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಖಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಜ್ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೭೫. ಅನಜ್ ಸೌ || ೭-೧-೯೩ ||

ಸಮ್ಯುರಂಗಸ್ಯಾನಜ್ ಆದೇಶೋಽಸಂಬುಧೌ ಸೌ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಸಮ್ಯುರಸಂಬುಧೌ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. ಸೌ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸಖಿರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲದ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅನಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಐಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಆಗಿ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನಕಾರದ ಮೇಲಿನ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಜಿಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಖಿ+ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲದ ಸು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ

ಅನೇಕ ಬಂದರೆ ಸಖನ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಧಿಗೆ ಮುಂದೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಉಪಧಿಯಂದರೇನು ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೬. ಅಲೋಽನ್ತಾತ್ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ || ೧-೧-೬೫ ||

ಅಂತ್ಯದಲಃ ಪೂರ್ವೋ ವರ್ಣ ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞಃ ||

ಅಲಃ, ಅಂತ್ಯತ್, ಪೂರ್ವಃ, ಉಪಧಾ || ನಾಲ್ಕು ಸದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅಲಃ ಸಂಚಮೀ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸಕಲವರ್ಣಗಳು. ಇದರ ಪೂರ್ವವೂ ಅಂದರೆ ಸಾಜಾತ್ಯದಿಂದ ಅದೂ ವರ್ಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಂತ್ಯ ಅಲಿನ (ವರ್ಣದ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸಖನ್ + ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯವೆಂದರೆ ನಕಾರ. ಅದರ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣ ಖಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ (ಸಖ್ + ಅ + ಸ್) ಇದು ಉಪಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೭೭. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ || ೬-೪-೮ ||

ನಾಂತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುದ್ಧಾ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ||

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ, ಚ, ಅಸಂಬುದ್ಧಾ || ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. “ನೋಪಧಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ “ನ” ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷ್ಠೀಕ. ಅಧಿಕೃತವಾದ “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಶೇಷಣ. ನಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಧರೋಪೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘ” ಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಅಸಂಬುದ್ಧಾ” ಪದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಂಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಸು ಮುಂತಾದ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರಥಮಾ ಸು. ಅದು ಪರವಾದ ನಕಾರಾಂತ ಅಂಗ ಸಖನ್. ಅದರ ಉಪಧಿ ಖಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸಖನ್ + ಸ್

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳಲು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೮. ಅಪೃಕ್ತ ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ || ೧-೨-೪೧ ||

ಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಯಃ ಸೋಽಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಏಕಶ್ಚಾಸೌ ಅಲ್ ಚ ಏಕಾಲ್. ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಒಂದೇ ಅಲ್ (ವರ್ಣ) ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯವು “ಅಪೃಕ್ತ” ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಅಲಾದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೃಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸು, ತಿ, ಸಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭೯. ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಬ್ಬೀ ದೀರ್ಘಾತ್ಸುತಿಸ್ಯಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್ ||
|| ೬-೧-೬೮ ||

ಹಲಂತಾತ್ವಂ ದೀರ್ಘಾ ಯೌ ಜ್ಯಾಪೌ ತದಂತಾಚ್ಚ ಪರಂ ಸುತಿಸೀ-
ತ್ಯೇತದಪೃಕ್ತಂ ಹಲ್ ಲುಪ್ಯತೇ ||

ಹಲ್ ಚ, ಜ್ಯಾಪೌ ಚ, ಆಪೌ ಚ, ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಪೌ, ತೇಭ್ಯಃ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ ಸಂಚಮೀ ಬಹುವಚನ. ಹಲ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಜ್ಯಾಪೌ, ಆಪೌ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಬೋಧಕಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕವೇಶನಾದರೂ ದೀರ್ಘಾತ್ ಪದವು ಜ್ಯಾಪೌ ಆಪೌ ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹಲ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವನಾದುದರಿಂದ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಾತ್ ಏಕವಚನ ಕೂಡದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಷಪ್ರಯೋಗವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧು. ಮುಂದೆ ಸುತಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಃ; ವಿಶೇಷಣ. ಹಲಂತಪರದಲ್ಲಿರುವ, ದೀರ್ಘವಾದ ಜ್ಯಂತದಪರದಲ್ಲಿರುವ, ದೀರ್ಘವಾದ ಆಸಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಚ, ತಿಚ, ಸಿಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಸುತಿಸಿ. ಅಪೃಕ್ತಮ್, ಹಲ್ ಇವೆರಡೂ ಸುತಿಸಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸುತಿಸಿಯಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ, ಸ್, ತ್, ಸ್ ಉಳಿಯುವುದ

ರಿಂದ ಅಪ್ಪಕ್ಕನಾದ ಹಲ್ ಆಗುತ್ತದೆ. “ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಃ ಅನುನ್ವತ್ತಿ. ಲುಪ್ಯತೇ ಇತಿ ಲೋಪಃ ಲೋಪಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದು. ಲುಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಘಜ್ಞಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಂತದ ಸರದಲ್ಲಿರುವ, ದೀರ್ಘವಾದ ಜ್ಯಂತದಸರದಲ್ಲಿರುವ, ದೀರ್ಘವಾದ ಆಬಂತದಸರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ತಿ, ಸಿ, ರೂಪವಾದ ಅಪ್ಪಕ್ಕನಾದ ಹಲ್ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಖೀ ಅಂದರೆ ಜೀವ್, ಜೀವ್ ಜೀನ್. ಆಪ್ ಎಂದರೆ ಟಾಪ್, ಚಾಪ್, ಡಾಪ್ ಹೀಗೆ ಮೂರುಮೂರುಪ್ರತ್ಯಯಗಳ್ಳು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗುತ್ತವೆ. ತಿ ಸಿ ಧಾತುಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ತಿಜಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಖಾನ್ + ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ ಎಂಬುದು ಅಪ್ಪಕ್ಕನಾದ (ಸು) ಹಲ್. ಇದು ಸಖಾನ್ ಎಂಬ ಹಲಂತದಸರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಜ್ಯಂತ, ಆಬಂತದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಲೋಪವ್ಯಾನ್ವತ್ತಿ ಸಡಿಲವು ದೀರ್ಘವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಿರುವುದು ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ. ಸಖಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪದಾಂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೦. ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ || ೮-೨-೨ ||

ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞಕಂ ಯಪ್ಪದಂ ತದಂತಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ || ಸಖಾ

ನ, ಲೋಪಃ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ, ಅಂತಸ್ಯ || ನಾಲ್ಕು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ನ, ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಇನಿರಡೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದಗಳು. ಷಷ್ಠಿಗೆ ಅರ್ಷಲೋಪ. ಅಂತಸ್ಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅಂತಶಬ್ದವು ಸಾಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಾವುದರ ಅಂತವೆಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಪದಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಅಲ್ಲಿ ಅವಯವ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ಅವಯವವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವರೀತಿ ಪದವೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವೆಂಬ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕವು ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಪದದ ಅಂತಾನುವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಖಾನ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ. ಇದು ಸುಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದವೂ ಹೌದು. ಅಂತ್ಯದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸಖಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ರನು.

ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಚಿತ್ತಿನ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಣಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೧. ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧಾ || ೭-೧-೯೨ ||

ಸಖ್ಯುರಂಗಾತ್ ಪರಂ ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಣಿದ್ವತ್
ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸಖ್ಯುಃ, ಅಸಂಬುದ್ಧಾ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಸಖ್ಯುಃ
ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಾತ್ ಎಂದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾಸು
ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನ ಸಂಬುದ್ಧಾ ಅಸಂಬುದ್ಧಾ. “ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ, ಗೋತೋ ಣಿತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಣಿತ್” ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಅಸಂ
ಬುದ್ಧಾ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—
ಸಖ್ಯುರಾಪ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು (ಸುಖ್)
ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅತಿದೇಶಸೂತ್ರ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದ ಐದು
ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಂದೂ ಣಿತ್ವಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಣಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಣಿತ್ ಆಗು
ತ್ತದೆಯೆಂದರೆ ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ
ವಾಗುತ್ತಿತ್ತೋ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿದ್ದರೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.
ಇವೇ ಕಾರ್ಯಾತಿವೇಶ. ಣಿತ್ತಾದರೆ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವೇನು? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೨. ಅಚೋ ಇತಿ || ೭-೨-೧೧೫ ||

ಅಜಂತಾಂಗಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿರ್ಗಾತಿ ಣಿತಿ ಚ ಪರೇ | ಸಖಾಯಾ |
ಸಖಾಯಃ | ಹೇ ಸಖೇ | ಸಖಾಯಮ್ | ಸಖಾಯಾ | ಸಖೀನ್ |
ಸಖ್ಯಾ | ಸಖ್ಯೇ ||

ಅಚಃ ಇತಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಧಿಕೃತವಾದ “ಅಂಗಸ್ಯ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ “ಅಚಃ”
ವಿಶೇಷಣ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಾ ಚ, ಣಾ ಚ, ಇಾ.
ಇಾ ಇತಾ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಇಾತ್. ತಸ್ಮಿನ್ ಇಾತಿ. ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ
ಪದವು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಾತ್,
ಣಿತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರ, ಣಿಕಾರ, ಇತ್ತಾದ

ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ - ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇತ್, ಣಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಔ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗ ಸಖಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ವೃದ್ಧಿ. ಸಖಿ + ಔ. “ಏಕೋಯವಾಯಾಸಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಸಖಿ + ಆಯ್ + ಔ ಸಖಾಯಾ. ಸಖಿ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಆಯಾದೇಶ. ಪದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಸಖಾಯಃ.

ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಸಖಿ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಬುದ್ಧಿ ವರ್ಜ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. “ಅನಜ್ಞಾ ಸಾ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನಜ್ಞಾದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹೇ ಸಖೀ ಸ್. “ಏವಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಸಖೀ. ದ್ವಿನಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇರೂಪ. ಹೇ ಸಖಾಯಾ ಹೇ ಸಖಾಯಃ.

ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ + ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ನಿಮಿತ್ತ ಣಿತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಸಖಾಯನ್. ದ್ವಿನ ಚನ, ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿನಚನದಂತೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಖಾಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಸಿ ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಸಖಿ + ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಖೀಸ್ ಎಂದಾಗ “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋಃ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಸಖೀನ್. ||

ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ + (ಟ್) ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಖಿ ಶಬ್ದವರ್ಜ ಇಕಾರಾಂತಗಳಿಗೆ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಾ ಭಾವವಿಲ್ಲ. “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಸಖ್ಯಾ. ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೇನಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು. ಸಖಿಭ್ಯಾನ್, ಸಖಿಭಿಃ ||

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ + (ಜ್) ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಣಾದೇಶ. ಸಖ್ಯೇ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಖಿಭ್ಯಾನ್, ಸಖಿಭ್ಯಃ ||

ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ + (ಜ್) ಅನ್ (ಇ) ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಣಾದೇಶ, ಸಖ್ಯಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ಜಸಿ ಜನ್ಮಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪದ್ಧೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೩. ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಯ || ೬-೧-೧೧೨ ||

ಖಿ-ತಿ ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಖೀ-ತೀ ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಕೃತಯಣಾದೇಶಾಭ್ಯಾಂ
ಪರಸ್ಯ ಜಸಿ ಜಸೋರತ ಉಃ | ಸಖ್ಯುಃ ||

ಖ್ಯತ್ಯಾತ್, ಪರಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಖಿ ಖೀ ಗಳಿಗೂ ತಿ ತೀ ಗಳಿಗೂ
ಯಣಾದೇಶ ಮಾಡಿದರೆ ಖ್ಯತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯ್ ಯಣಾ ದರೂ ಅದರ
ಮೇಲೆ ಅಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ, ಖ್ಯತ್ಯ ತ್ಯತ್ಯ ತಯೋಃ ಸಮಾ
ಹಾರಃ ಖ್ಯತ್ಯಂ. ತಸ್ಮಾತ್ ಖ್ಯತ್ಯಾತ್. “ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಿ”
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಂ
ತವಾಗಿ ವಿಸರಣತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಜಸಿ ಜಸೋಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜಸಿಜಸೋಃ”
ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿ. ಜಸಿ ಜನ್ಮಗಳ ಅವಯವ
ವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. “ಋತ ಉತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಉತ್” ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಖಿತಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಖೀತೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ
ಯಣಾದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸಿ ಜನ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ.
ಸಂಚಮೀ ಏಕವಚನ, ಸ್ಪಷ್ಟಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಖಿ ತಿ, ಖೀ, ತೀ ಗಳಿಗೆ ಯಣ
ಬಂದಿರಬೇಕು. ಆಗ ಆ ಯಣಿನ ಪರವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಸಖ್ಯುಸ್
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಖಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಣ ಬಂದಿದೆ. ಯಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸಿನ ಅಕಾರವಿರುವುದ
ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ ಬಂದರೆ ಸಖ್ಯುಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ
ಸಖ್ಯುಃ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಖಿಭ್ಯಾಮ್, ಸಖಿಭ್ಯಃ ||

ಸ್ಪಷ್ಟೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಚಮೀ ಏಕವಚನ
ದಂತೇ ರೂಪ. ಸಖ್ಯುಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ.
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸಖ್ಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್, ಸಖಿ + ಆಮ್
ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಸಖಿ +
ನಾಮ್ “ನಾಮಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸಖೀನಾಮ್,

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಖಿ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಿಗೆ
ಔತ್ಸ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ಸಪ್ತಮೀಕವಚನಕ್ಕೆ ಔತ್ಸಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೮೪. ಔತ್ಸ || ೭-೩-೧೧೩ ||

ಇತಃ ಪರಸ್ಯ ಜೀರಾತ್ | ಸಖ್ಯಾ || ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ, “ ಜೀರಾಮ್‌ನದ್ಯಾಮ್‌ನೀಭ್ಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಜೀಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಇದುದ್ವ್ಯಾಮ್ ” ಸೂತ್ರದ ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತ ವಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಇತಃ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿಗೆ (ಸಪ್ತಮೈಕವಚನ) ಔತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಖಿ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಔತ್ ಬಂದರೆ (ಔತ್—ತಕಾರಕ್ಕೆ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ) ಸಖಿ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಇಕೋಯಃಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಸಖ್ಯಾ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸಖಿ+ಓಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ತ್ವವಿರ್ಗ. ಸಖ್ಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪತ್ತ್. ಸಖಿಷು. ಸಖಿಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಕೀಷಕಾರ್ಯ ಹೇಳದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ.

ಇಕಾರಾಂತ ಪತಿ ಶಬ್ದ

ಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ.

ಪ್ರಥಮಾ. ಪತಿಃ—ಪತೀ—ಪತಯಃ || ಸಂ. ಪ್ರ—ಹೇ ಪತೇ—ಹೇಪತೀ—ಹೇ ಪತಯಃ | ದ್ವಿವಚನ. ಪತಿಂ—ಪತೀ—ಪತೀನ್ ||

ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ “ ಶೇಷೋಽಘಸಖಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಘಿ ಸಂಜ್ಞಾ ನಿಯಾಮಕ ಸೂತ್ರ)

೧೮೫. ಪತಿಃ ಸಮಾಸ ಏವ || ೧-೪. ೮ ||

ಪತಿ ಶಬ್ದಃ ಸಮಾಸ ಏವ ಘಿಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಪತ್ಯಾ | ಪತ್ಯೇ | ಪತ್ಯುಃ ೨ | ಪತ್ಯಾ || ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್ |

ಪತಿ, ಸಮಾಸೇ, ಏವ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಶೇಷೋಽಘಸಖಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಘಿ ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪತಿಶಬ್ದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ

ಮಾತ್ರ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಪತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ “ಆಜ್ಞಾನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣಾದೇಶ. ಪತಿ+ಆ=ಪತ್ಯಾ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಪತಿಭ್ಯಾಮ್—ಪತಿಭಿಃ || ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ “ಘೇರ್ಜತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಯಣ್. ಪತ್ಯೇ—ಪತಿಭ್ಯಾಮ್—ಪತಿಭ್ಯಃ ||

ಸಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್. ಪತ್ಯಮ್. ಇಲ್ಲಿ ತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಣಾದೇಶಬಂದು ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ಜಸಿನ ಅಕಾರಬಂದುದರಿಂದ “ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ವರಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿವರ್ಗ. ಪತ್ಯಃ—ಪತಿಭ್ಯಾಮ್—ಪತಿಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಖಿಶಬ್ದದಂತೇರೂಪ. ಷ—ಪತ್ಯಃ—ಪತ್ಯೋಃ ಪತೀನಾಮ್ | ಸ—ಪತ್ಯಾ—ಪತ್ಯೋಃ—ಪತಿಷು ||

|| ಸಮಾಸೇತು (ಭೂಪತಿನಾ) ಭೂಪತಯೇ ||

ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ, ಭೂಪತಿಯೆಂಬುದು ಸಮಾಸ, ಇದು ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಭುವಃ ಪತಿಃ ಭೂಪತಿಃ—ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಭೂಪತಯೇ ಎಂದು ಒಂದುರೂಪಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂಪತಿನಾ ಎಂದು ಟಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಕಾರ್ಯಹೇಳಿದ್ದರಿ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೊದಲನೇಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಎರಡನೇದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಕಾರ್ಯತೋರಿಸುವುದೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಈನಿಯಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಈ ಶಬ್ದದರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಥಮಾ - ಭೂಪತಿಃ | ಭೂಪತೀ | ಭೂಪತಯಃ || ಸಂ. ಪ್ರ—ಹೇ ಭೂಪತೇ | ಹೇ ಭೂಪತೀ | ಹೇ ಭೂಪತಯಃ || ದ್ವಿ—ಭೂಪತಿಂ | ಭೂಪತೀ | ಭೂಪತೀನ್ || ತೃ—ಭೂಪತಿನಾ | ಭೂಪತಿಭ್ಯಾಮ್ | ಭೂಪತಿಭಿಃ || ಚ—ಭೂಪತಯೇ | ಭೂಪತಿಭ್ಯಾಮ್ | ಭೂಪತಿಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಭೂಪತೇಃ | ಭೂಪತಿಭ್ಯಾಮ್ | ಭೂಪತಿಭ್ಯಃ || ಷ—ಭೂಪತೇಃ | ಭೂಪತ್ಯೋಃ | ಭೂಪತೀನಾಮ್ || ಸ—ಭೂಪತಾ | ಭೂಪತ್ಯೋಃ | ಭೂಪತಿಷು. ||

ಹೀಗೆ ಪತಿಶಬ್ದವು ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಕಾರಾಂತ ಕತಿ ಶಬ್ದ,

ಕತಿ ಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ ||

ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವಸ್ತುವಿಷಯಕಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಡತಿಯಲ್ಲಿ ಡಕಾರ ಇತ್ (ಚುಟೊ) ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಿಮಿನ ಟಿಗೆ (ಇಮ್) ಲೋಪ. ಕ್ + ಅತಿ = ಕತಿ. ಬಹುತ್ವ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಎಷ್ಟು ಎಂದರ್ಥ. ಕತಿ + ಜನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಖ್ಯಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೬. ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ || ೧-೧-೨೩ ||

ಏತೇ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ತುಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಬಹುಶ್ಚ, ಗಣಶ್ಚ, ವತುಶ್ಚ, ಡತಿಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಬಹುಗಣವತುಡತಿ. ವತು, ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ “ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತ ಗ್ರಹಣಮ್ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಬಹುಗಣ ಶಬ್ದಗಳೂ ವತು, ಡತಿ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳೂ “ಸಂಖ್ಯಾ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕತಿ ಶಬ್ದವು ಡತ್ಯಂತ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮುಂದೆ “ ಷಟ್ ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(“ ಷಟ್ ” ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೭. ಡತಿ ಚ || ೧-೧-೨೪ ||

ಡತ್ಯಂತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. || “ ಷಾಂತಾ ಷಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಷಟ್ ” ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸಂಖ್ಯಾ ” ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಡತಿಯೆಂದು ಯಾವ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತವನ್ನು

ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಡತ್ಯಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವು “ಷಟ್” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕತಿ ಶಬ್ದವು ಡತ್ಯಂತ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೮. ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್ || ೭-೧-೨೨ ||

ಷಡ್ಭ್ಯಃ ಪರಯೋಃ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಷಡ್ಭ್ಯಃ, ಲುಕ್ || ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ಜಶ್ಯಸೋಃ ತಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜಶ್ಯಸೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಷಡ್ಭ್ಯಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್, ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕತಿ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಲುಕ್ ಎಂದರೂ ಲೋಪವೆಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಲುಕ್. ಶ್ಲ, ಲುಪ್ ಸಂಜ್ಞೆಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪೯. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಲುಕ್ಶ್ಲಲುಪಃ || ೧-೧-೬೧ ||

ಲುಕ್, ಶ್ಲ, ಲುಪ್‌ಶಬ್ದೈಃ ಕೃತಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದರ್ಶನಂ ಕ್ರಮಾತ್ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. || ಲುಕ್ ಚ ಶ್ಲ ಚ, ಲುಪ್ ಚ ಲುಕ್ಶ್ಲಲುಪಃ | “ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅದರ್ಶನಂ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಲುಕ್ಶ್ಲಲುಪಃ ಎಂಬುದು ಅವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಎರಡುಸಲ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು) **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಕ್, ಶ್ಲ, ಲುಪ್ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅದರ್ಶನವು (ಅದರ್ಶನ ಇಲ್ಲಿ ಅನುಚ್ಚಾರಣೆ) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲುಕ್, ಶ್ಲ, ಲುಪ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಶಬ್ದಹೇಳಿ ಲೋಪಮಾಡುವನೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಲೋಪಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ “ಷಡ್ಭ್ಯೋ ಲುಕ್” ಎಂದು ಲುಕ್ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜಸ್ ಶಸಿಗೆ ಲೋಪವೆನ್ನಬಾರದು. ಲುಕ್ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಲೋಪ ಎಂದರೆ ನಾಮಾನ್ಯಸಂಜ್ಞೆ. ಋಗಾದಿಮೂರು ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞೆ. “ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲಃ”

ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಪಿಗೆ ಶ್ರು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶವ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಶ್ರು ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ರಿತಕಾರ್ಯಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೯೦. ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ || ೧-೧-೬೨ ||

ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಪ್ತೇ ತದಾತ್ರಿತಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಇತಿ ಜಸಿಚೇತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ | ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಲಕ್ಷಣಂ = ನಿಮಿತ್ತಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ — ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್. ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪ ವಾದರೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಿಕ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪವಾದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡದಿರಬಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದು ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಪ್ರಕೃತ, ಕತಿ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಸ್ ಲುಕ್ಕಾಗಿ ಕತಿ ಎಂದು ಉಳಿದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ “ಜಸಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಜಸ್ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಗುಣ ಮಾಡದಿರಬಾರದು. ಜಸ್ ಇದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದು ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವದ್ಭವ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕತಿ ಯಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉಗಾದಿಗಳಿಂದ ಲೋಪವಾದಲ್ಲಿ ಅಂಗಕಾರ್ಯ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೧. ನ, ಲುನುತಾಜ್ಞಸ್ಯ || ೧-೧-೬೩ ||

ಲುನುತಾ ಶಬ್ದೇನ ಲುಪ್ತೇ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಮಂಗಕಾರ್ಯಂ ನ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಕತಿ ೨ | ಕತಿಭಿಃ | ಕತಿಭ್ಯಃ ೨ | ಕತೀನಾಮ್ | ಕತಿಷು ||

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮತ್ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಾಕಾಸ್ತ್ರಿಷು ಸರೂಪಾಃ |

ನ, ಲುನುತಾ, ಅಂಗಸ್ಯ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಮ್ ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ಉಮಾನ್ ತೇನ ಲುನುತಾ | ಉ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಲುಕ್, ಶ್ರು, ಲುಸ್, ಈ ಮೂರ ರಲ್ಲಿಯೂ ಉ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವು ಲುಮಂತಗಳು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಲುಕ್, ಶ್ರು,

ಲುಪ್, ಇವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪಮಾಡಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀ
ಕರಿಸಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಜನ್ ಲುಕ್ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅದರ್ಶನ
ವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಉಮತಾಲುಪ್ತವಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಜಸನ್ನು
ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣರೂಪಕಾರ್ಯಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕತಿಯಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.
ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಶಸಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಕತಿಯಂದೇರೂಪ.
ಹಲಾದಿಯಾದ ಭಿಷ್, ಭ್ಯಸ್ಗಳಲ್ಲಿ ಕತಿಭಿಃ, ಕತಿಭ್ಯಃ, ಕತಿಭ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಕತಿ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಮ್”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ “ನಾಮಿ” ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಕತೀನಾಮ್
ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಕತಿಷು, “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ
ಷತ್ವಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿಯಿಂದ ಈ ಕತಿಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಕೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
“ಯುಷ್ಮದ್-” ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳೂ (ನೀನು, ನಾನು) ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆ
ಯಿರುವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.
ರೂಪವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಕತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪುಂಸ್ತ್ರೀನಪುಂಸಕ
ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತ್ರಿ ಶಬ್ದ.

ತ್ರಿಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ | ತ್ರಯಃ | ತ್ರೀನ್ | ತ್ರಿಭಿಃ |
ತ್ರಿಭ್ಯಃ ೨ ||

ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ
ವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳಿಲ್ಲ. ತ್ರಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜಸಿಜ್”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ, ತ್ರೀ+ಆಮ್ ಆಯಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುಪ್ತವಿವರ್ಗ. ತ್ರಯಃ.
ಶಸಿನಲ್ಲಿ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.
ತ್ರೀಸ್. “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಪೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ತ್ರೀನ್.
ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತ್ವ-ತ್ರಿಭಿಃ, ಚ-ತ್ರಿಭ್ಯಃ, ಪಂ-
ತ್ರಿಭ್ಯಃ ||

ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತ್ರಿಗೆ ತ್ರಯಾದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೨. ತ್ರೇಸ್ತಯಃ || ೭-೧-೫೩ ||

ತ್ರಿಶಬ್ದಸ್ಯ ತ್ರಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದಾಮಿ | ತ್ರಯಾಣಾಮ್ | ತ್ರಿಷು |
ಗೌಣತ್ವೇಪಿ ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್ ||

ತ್ರೇಃ, ತ್ರಯಃ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಆಮಿ ಸರ್ವನಾನ್ಮುಃ ಸುಖ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆಮಿ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತ್ರಿಶಬ್ದರೂಪ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ “ತ್ರಯ” ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ “ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ವ್ಯಾಪೋನುಹ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. “ನಾಮಿ” ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ತ್ರಯಾಣಾಮ್. “ಅಹ್ಮಕುಸ್ವಾಜ್ಞಾನಮಾವ್ಯವಾಯೇಪಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತ್ರಯಾಣಾಮ್. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಪ್ತ. ತ್ರಿಷು. “ಗೌಣತ್ವೇತಿ” || “ಗೌಣಮುಖ್ಯಯೋಃ ಮುಖ್ಯೇ ಕಾರ್ಯ ಸಂಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರಧಾನ (ಗೌಣ) ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದಾದರೆ ಮುಖ್ಯ (ಪ್ರಧಾನ) ವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಬರುತ್ತದೆಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗದಿರುವುದು. ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ತ್ರಯಃ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಧಾನ. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮೂರು ಉಳ್ಳವನು. ಪ್ರಿಯತ್ರಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನ. ಪ್ರಿಯತ್ರಿಶಬ್ದ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಮಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಅಪ್ರಧಾನವಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಗೌಣಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯವು ಪದಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದೂ ಇದು ಅಂಗಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವರಮತ. ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಿಯವಾದಮೂರುಉಳ್ಳವನು ಎಂದು ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳೂ ಇವೆ. ಮೂರುಉಳ್ಳವನು ಅನ್ಯನು.

ದ್ವಿಶಬ್ದ

ಇದು ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ದ್ವಿವಚನಾಂತ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ತೃದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೩. ತೃದಾದೀನಾಮಃ || ೭-೨-೧೦೨ ||

ವಿಷಾಮಕಾರೋ ವಿಭಕ್ತಾ | (ದ್ವಿಪರ್ಯಂತಾನಾಮೇವೇಷ್ಟಿಃ) ದ್ವಾ ೨ |
 ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ ೩ | ದ್ವಯೋಃ ೨ |

ತೃದಾದೀನಾಮ್, ಅಃ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತಾ” ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ತೃದ್ ಆದಿಃ ವಿಷಾಂತೇ ತೃದಾದಯಃ ತೇಷಾಂ ತೃದಾದೀನಾಮ್. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತೃದ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ತೃದಾದಿಗಳು ಸರ್ವನಾಮ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ತೃದ್ ನೊದಲಾದವುಗಳು ಅನೇಕಗಳಾದರೂ ದ್ವಿಶಬ್ದದವರಿಗೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ದ್ವಿಶಬ್ದವು ತೃದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಔ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಬಂದರೆ ದ್ವ+ಔ, “ವೃದ್ಧಿರೇಚ” ವೃದ್ಧಿ. ದ್ವಾ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಔ ಹ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಇದೇರೀತಿ ಅತ್ವವೃದ್ಧಿ. ತೃ. ಚ, ಪಂ-ಗಳಲ್ಲಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ವ ಬಂದರೆ “ಸುಪಿ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ (೩) ಸ್ವ, ಸ-ಗಳಲ್ಲಿ ಓಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ವ. “ಓಸಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. “ಏಚೋಯವಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ದ್ವಯೋಃ, (೨)

ಇತಿ ಇಕಾರಾಂತಾಃ

ಈಕಾರಾಂತ ಪಸೀ ಶಬ್ದ

ಪಾತಿ ಲೋಕಮಿತಿ ಪಸೀಃ ಸೂರ್ಯಃ ||

ಪಸೀ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಯಾಪೋಃ ಕಿದ್ವೇಚ” ಔಣಾದಿಕ ಸೂತ್ರ. ಯಾ, ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಪಾಪಾ+ಈ ಆಗುತ್ತದೆ. ನೊದಲಿನ ಪಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವನೂ ಎರಡನೇದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ “ಆಲೋಲೋಪ ಇಟಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಪಸೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಕವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಸೂರ್ಯ. ಪಸೀ ಸ್—ರುತ್ವ

ವಿಸರ್ಗ. ಪಸೀಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಟೆ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತ
ಪಾದರೆ,

೧೯೪. ದೀರ್ಘಾರ್ಜ್ವಸಿಚೆ || ೬-೧-೧೦೫ ||

ಪಸ್ಯಾ ೨ || ಪಪ್ಯಃ ||

ಈ ಸೂತ್ರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (ಸೂ. ೧೬೨) ದೀರ್ಘದಪರದಲ್ಲಿ ಇಚ್
ಬಂದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಬಂದರೆ " ಇಕೋಯಣಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ.
ಪಸ್ಯಾ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೂಪ. ಜಸಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ
ಗಲೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ
ವಿಸರ್ಗ. ಪಪ್ಯಃ ||

ಪಸೀಮ್ | ಪಸೀನ್ | ಪಸ್ಯಾ | ಪಸೀಭ್ಯಾಮ್ ೩ | ಪಸೀಭಿಃ |
ಪಪ್ಯೇ | ಪಸೀಭ್ಯಃ ೨ | ಪಪ್ಯಃ ೨ | ಪಪ್ಯೋಃ ೨ || ದೀರ್ಘತ್ವಾನ್ನ
ನುಟ್, ಪಸ್ಯಾಮ್ | ಜಾತು ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ, ಪಸೀ |
ಪಸೀಷು || ಏವಂ ವಾತಪ್ರಮ್ಯಾದಯಃ |—

ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಪರವಾದಾಗ " ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ " ಪೂರ್ವರೂಪ.
ಪಸೀಮ್. ದ್ವಿ-ಪಸ್ಯಾ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಬಂದಾಗ, " ಪ್ರಥಮಯೋಃ "—
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. " ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋನಃ ಪುಂಸಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ಪಸೀನ್. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ.
ಪಸೀ+ಅ—ಪಸ್ಯಾ | ತೃ. ಚ, ಪಂ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಒಂದೇರೂಪ.
ಕಾರ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಪಸೀಭ್ಯಾಮ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪಸೀಭಿಃ | ಚತುರ್ಥೀ
ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಸೀ+(ಜ್) ಏ ಯಣಾದೇಶ. ಪಪ್ಯೇ ಭೃಸಿನಲ್ಲಿ ಪಸೀಭ್ಯಃ. ಪಂ.
ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಪಂ. ಪಪ್ಯೇ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್
ಬಂದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪಪ್ಯಃ ೨. ಪಪ್ಯೇ, ಸಪ್ತಮೀ
ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಓನ್ ಬಂದಾಗ ಯಣಾ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪಪ್ಯೋಃ ೨. ಪಪ್ಯೇ
ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್. ಪಸೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘದಪರದಲ್ಲಿ ಅಮಿರು
ವುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ (ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್) ಬರುವುದಿಲ್ಲ.ಯಣಾ. ಪಸ್ಯಾಮ್.
ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಸೀ+(ಜ್) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಕಃ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ"
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಪಸೀ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪತ್ಯ. ಪಸೀಷು.
ಹೀಗೆಯೇ ವಾತಪ್ರಮೀಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಕಾರಾಂತ “ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ” ಶಬ್ದ

ಬಹ್ವೈಃ ಶ್ರೇಯಸ್ಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ।

ಬಹಳವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಉಳ್ಳವನು (ಪುರುಷ). ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪ್ರಶಸ್ತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ “ ಪ್ರಶಸ್ತ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಶ್ರ ಆದೇಶ. ಈಯಸಂತ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೇಯಸೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ ಉಗಿತಶ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೇಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಜ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದುದರಿಂದ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್.... ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ. ಔ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಚ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣ್. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾ- ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೫. ಯೂ ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ ನದೀ || ೧-೪-೩ ||

ಈದೂದಂತಾ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ || ನಾ ||
(ಪ್ರಥಮಲಿಂಗಗ್ರಹಣಂಚ) ಪೂರ್ವಂ ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಸ್ಯೋಪಸರ್ಜನ-
ತ್ವೇಽಪಿ ನದೀತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಯೂ, ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ, ನದೀ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಈಶ್ಚ ಉಶ್ಚ ಯೂ (ಈ+ಉ. ಯಣ್. ಯ+ಉ=ಯೂ) ದೀರ್ಘವಾದ ಈಕಾರ, ಉಕಾರಗಳು. ದ್ವಿವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯಮಾಚಕ್ಷಾತೇ ಇತಿ ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶಬ್ದಗಳು. ಯೂ ಅವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಈಕಾರಾಂತ ಉಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾವೆಂದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಈಕಾರಾಂತ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು “ ನದೀ ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಶಬ್ದವು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ ಪ್ರಥಮ.... || ” ಪ್ರಥಮಸ್ಯ = ಸಮಾಸ ಬರಬೇಕಾದರೆ ನೊದಲು ಇರುವ

ಲಿಂಗಸ್ಥ = ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವಿದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ ಪೂರ್ವಮಿತಿ || ” ಪೂರ್ವಂ ಎಂದರೆ ಸಮಾಸಾದಿ ವೃತ್ತಿ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು (ಸ್ತ್ರೀಖ್ಯಾಸ್ಥ) ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈಗ (ಉಪಸರ್ಜನತ್ವೇನಿ) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದರೂ ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಸೀ ಬೇರೆ ಇದ್ದಾಗ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿತ್ತು. ಈಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥ (ಪುರುಷ) ದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನದೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೬. ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ || ೭-೩-೧೦೭ ||

ಅಂಬಾರ್ಥಾನಾಂ ನದ್ಯಂತಾನಾಂ ಚ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೌ || ಹೇ
ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ ||

ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಅಂಗಸ್ಥ ” ಅಧಿಕಾರ. ನದೀ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸಂಬುದ್ಧೌ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಬಾರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂದರೆ ಅಂಬಾ (ತಾಯಿ) ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ಅಕ್ಕಾ, ಅಲ್ಲಾ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಂಬಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನದ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಂಬುದ್ಧಿ (ಸು) ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸಿ. ಸುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ. ದ್ವಿ, ಬಹುಪಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಯಣ್. ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾ, ಹೇ ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯೇ! ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮಿನಲ್ಲಿ “ ಅಮಿ ಪೂರ್ವ ” ಪೂರ್ವ ರೂಪ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಮ್. ಔಟಿನಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾ. ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ. ನತ್ವ. ಬಹು ಶ್ರೇಯಸೀನ್. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ—ದೀರ್ಘಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಫಿ ಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲ. ಹೀ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ + ಆ = ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾ. ಹಲಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭ್ಯಾಮ್—ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭಿಃ—ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಐತೀ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಿತ್ತಾದ ಸುಪಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೭. ಆಣ್ವದ್ಯಾಃ || ೭-೩-೧೧೨ ||

ನದ್ಯಂತಾತ್ವರೇಷಾಂ ಜಿತಾಮಾಡಾಗಮಃ |

ಆಚ್, ನದ್ಯಾಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ನದ್ಯಾಃ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ ಘೇರ್ಜಾತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಜಾತಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಥಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರೀತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಎಂಬದೂ ವಿಶೇಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಚ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನದ್ಯಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ನದ್ಯಂತವಾದ ಅಂಗ. ಇದರ ಪರವಾದ ಜಿತ್ತಾದ (ಜಿ+ವ) ಎಗೆ ಆಡಾಗಮ. “ ಆದ್ಯಂತಾ ಟಿಕಿತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆ+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಟಿನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೮. ಆಟಿಶ್ಚ || ೬-೧-೯೦ ||

ಆಟೋಚಿ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ | ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯೈ || ಬಹು-
ಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಃ | ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀನಾಮ್ |

ಆಟಿ, ಚ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಆಚಿ ” “ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ, “ ವೃದ್ಧಿಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಟಿಗೆ ಆಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆ+ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆ ಏಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾರ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯೈ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭ್ಯಾಮ್—ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭ್ಯಃ ||

ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ ಆಣ್ವನದ್ಯಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರಕೃತಿಯೊಡನೆ ಯಣಾದೇಶ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆ+ಅನ್, ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾನ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಯಾಃ—ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭ್ಯಾಮ್—ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಕಾಃ. ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಥಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಕೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಬಂದಾಗ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನದ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ “ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಹ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ನ್ +ಆಮ್ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀನಾಮ್.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೯೯. ಜೀರಾನ್ನದ್ಯಾನ್ನೀಭ್ಯಃ || ೭-೩-೧೧೬ ||

ನದ್ಯಂತಾತ್, ಅಬಂತಾತ್, ನೀಶಬ್ಧಾಚ್ಚ ಪರಸ್ಯ ಜೀರಾನ್ಮಾ |
ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಕಾಮ್ | ಶೇಷಂ ಪಪೀನತ್ ||

ಜೀಃ. ಆಮ್, ನದ್ಯಾನ್ನೀಭ್ಯಃ | ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರಭಂಜಮೃಂತನಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನದೀ, ಆಪ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತವಿಧಿ. ಜೀಃ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದ ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ನದ್ಯಂತವಾದ, ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗದ, ನೀ ಶಬ್ದರೂಪ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಅನೇಕಾಲ್ ಅದುದರಿಂದ “ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ನದ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದ ಜಿಗಿ ಆಮ್ ಬಂದರೆ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ ಅಣ್ನದ್ಯಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಹಾಗಮ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಅ-ಆಮ್. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ+ಆಮ್ ಯಣ್. ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಕಾಮ್. ದ್ವಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶ್ರೇಯಸ್ಕೋಃ—ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀಷು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೇಳದಿರುವಾಗ ಪಪೀ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ.

ಈಕಾರಾಂತ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದ.

ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ | ಅಜ್ಯಂತತ್ವಾತ್ ನ ಸುಲೋಪಃ | ಶೇಷಂ ಬಹು-
ಶ್ರೇಯಸೀನತ್ ||

ಲಕ್ಷ್ಮೀಂ ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಮೀರಿದವನು, ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶಬ್ದ ಜ್ಯೋತಸ್ವಲ್ಲ. “ಲಕ್ಷ್ಮೀಮುಃ ಚ” ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮುಃ ಆಗಮ. ಲಕ್ಷ್ಮಿ + ಮು + ಕ = ಲಕ್ಷ್ಮೀ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಶಬ್ದ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘವಾದರೂ ಜ್ಯೋತಸ್ವಯಾಂತವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ-ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬುಧ್ಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಶ್ರೇಯಸೀ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಂ—ಹೇ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀ | ಹೇ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಹೇ ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ || ದ್ವಿ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಂ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀನ್ || ತ್ವತೀಯಾ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಃ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಂ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭಿಃ || ಚ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಂ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭಿಃ || ಸ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭ್ಯಾಂ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಭಿಃ || ಸ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ || ಸ—ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ | ಅತಿಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ ||

ಈಕಾರಾಂತ ಪ್ರಧೀ ಶಬ್ದ

ಪ್ರಧೀಃ ||

ಪ್ರಧಾಯತಿ—ಚನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವವನು, ಪ್ರಧೀಃ || ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಧೀಃ “ಧ್ಯಾಯತೇಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧೈಯಧಾತುವಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧೀ ಆಗಿದೆ ಇದು ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. ಜ್ಯೋತಸ್ವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿಗೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪ್ರಧೀ. ದ್ವಿಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಟೆ ಸರವಾದಾಗ ಪ್ರಧೀ=ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಇಯಜ್ ಉವಜ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೦. ಅಚಿ, ಶ್ವಧಾತುಭ್ರವಾಂ, ಯೋರಿಯಜುವಜಾ ||

೬-೪-೨೨ ||

ಶ್ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಸ್ಯೇವರ್ಣೋವರ್ಣಾಂತಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ಭೂ ಇತ್ಯಸ್ಯ

ಚಾಂಗಸ್ಯೇಯಜುವಜಾ ಸ್ತೋತ್ರಜಾದಾ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ | ಇತಿ
ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ಅಚಿ, ಶ್ರುಧಾತುಭ್ಯುನಾಂ, ಯೋಃ, ಇಯಜುವಜಾ|| ನಾಲ್ಪು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ.
ಇಕ್ಷ ಉಕ್ಷ ಯೂ. ತಯೋಃ ಯೋಃ. ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು
ಶ್ರುಧಾತುಭ್ಯುನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಗುವ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ಶ್ರುಭ್ಯುಯಾ
ಪಾಗಲೂ ಉವರ್ಣಾಂತನಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಣನಾದುದರಿಂದ
ತದಂತಲಾಭ. ಇಕಾರಾಂತ ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರ
ವಿರುವುದರಿಂದ “ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ” (ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ) ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.
ಅದಕ್ಕೆ “ ಅಚಿ ” ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಶೇಷಣನಾದುದರಿಂದ “ ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಃ ”-ಪರಿ
ಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರುಪ್ರತ್ಯಯನಾ
ದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣ-ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-
ಶ್ರುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೂ ಇವರ್ಣ, ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುರೂಪ ಅಂಗಕ್ಕೂ
ಭ್ರೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಯಜ್ ಉವಜ್ ಆದೇಶ ಬರು
ತ್ತವೆ. ಅನೇಕಾಲಾದರೂ ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಜಿತ್ವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ.
ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರಧೀ ಎಂಬುದು
ಇಕಾರಾಂತವಾದ (ಇ=18 ಭೇದ) ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ “ ಔ ” ಅಜಾದಿ
ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ
ವಾದವಾಗಿ ಯಣ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೧. ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ||

೬-೪-೮೨ ||

ಧಾತ್ವನಯನಸಂಯೋಗಪೂರ್ವೋ ನ ಭವತಿ ಯ ಇವರ್ಣಸ್ತು-
ದಂತೋ ಯೋ ಧಾತುಸ್ತದಂತಸ್ಯಾನೇಕಾಚೋಽಂಗಸ್ಯ ಯಣಜಾದಾ
ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ಪ್ರಧ್ಯಾ | ಪ್ರಧ್ಯಃ | ಪ್ರಧ್ಯಮ್ | ಪ್ರಧ್ಯಾ | ಪ್ರಧ್ಯಃ |
ಶೇಷಂ ಪಪೀನತ್ || ಏವಂ ಗ್ರಾಮುಣೀಃ | ಜಾತು ಗ್ರಾಮುಣ್ಯಮ್ |
ಅನೇಕಾಚಃ ಕಿಮ್ ? ನೀಃ | ನಿಯಾ | ನಿಯಃ | ಅಮಿ ಶಸಿ ಚ
ಪರತ್ವಾದಿಯಜ್, ನಿಯಮ್ | ಜೀರಾಮ್, ನಿಯಾಮ್ ||

ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಸುತ್ತಿಯಾ | ಯವಕ್ರಿಯಾ ||

ಏಃ, ಅನೇಕಾಚಃ. ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಇಣೋ ಯಣ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭ್ಯವಾಂ ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾತುಪದವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರಾನ್ವಯಾನುಸಾರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ವಭೂತಕಾರಾಂತಗಳು. “ ಧಾತೋಃ ” ಷಷ್ಠ್ಯಂತವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಧಾತೋಃ ಧಾತೋಃ ಎರಡುಸಲ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದು ಅವಯವಷಷ್ಠ್ಯಂತ. ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠ್ಯಂತ. ಅವಯವಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ “ ಧಾತೋಃ ” ಎಂಬುದು “ ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ” ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಧಾತ್ವನಯಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಧಾತ್ವನಯವಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಃ, ತದ್ವಿನ್ಯಃ ಅಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಃ. ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಸಂಯೋಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು. (ಇಕಾರಕ್ಕೆ) ಏಃ ಇಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ. ಇದು “ ಧಾತೋಃ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತವಿಧಿಯಿಂದ ಇಕಾರಾಂತಧಾತುವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಧಾತೋಃ ” ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತ್ವಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಃ ಅಚ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನೇಕಾಚಃ. ತಸ್ಯ. ಅಂಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ, ಅಂಗದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ ಅಚಿ ” ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ (ಅದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ) ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಧಾತ್ವನಯವ ಸಂಯೋಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಇಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಧಾತುವೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರಥೀ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧೀ-ಧಾತು. ಅದರ ಅವಯವ ಧಕಾರ. ಅದು ಸಂಯೋಗವಲ್ಲ. ಅದೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರ ಧೀಯಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರ. ಇದೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಧಾತು ಧೀ. ಈ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗ ಪ್ರಥೀ. ಇದಕ್ಕೆ ಔರೂಪ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಣ್. “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಪ್ರಧ್ + ಯಾ + ಔ = ಪ್ರಧ್ಯಾ. ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್, ಶಸ್ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಣಾದೇಶ. ಪ್ರಧ್ಯಃ | ದ್ವಿ ಪ್ರಧ್ಯಮ್-ಪ್ರಧ್ಯಾ-ಪ್ರಧ್ಯಃ || ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯಣಾದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲವಿಭಕ್ತಿಸೇರಿಸುವುದು. ತ್ವ-ಪ್ರಧ್ಯಾ | ಪ್ರಥೀಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರಥೀಭಿಃ || ಚ-ಪ್ರಥ್ಯೇ | ಪ್ರಥೀಭ್ಯಾಮ್ | ಪ್ರಥೀಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಪ್ರಧ್ಯಃ | ಪ್ರಥಿ

ಭ್ಯಾಮ್ | ಪ್ರಧೀಭ್ಯಃ || ಸ್ವ—ಪ್ರಧ್ಯಃ | ಪ್ರಧ್ಯೋಃ | ಪ್ರಧ್ಯಾಮ್ || ಸ್ವ—ಪ್ರಧ್ಯಃ |
ಪ್ರಧ್ಯೋಃ | ಪ್ರಧೀಷು ||

(ಪ್ರಧೀ + ಇ = ಪ್ರಧ್ + ಯ್ + ಇ = ಪ್ರಧ್ಯ)

ಏವಂ ಗ್ರಾಮಣೀಃ. ಹೀಗೆಯೇ ಗ್ರಾಮಣೀ. ಶಬ್ದ. ಗ್ರಾಮಂ ನಯತಿ-
ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡ ಪಟೇಲ ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗ್ರಾಮಣೀಃ (ನೀಗೆ ಣತ್ವ)
ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಅನೇ
ಕಾಚಾದ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾ-ಗ್ರಾಮಣ್ಯಃ || ಇತ್ಯಾದಿ
ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಮಣೀ + ಇ ಎಂದಿರು
ವಾಗ ನೀಶಬ್ದವಪರದಲ್ಲಿ ಜು ಬಂದುದರಿಂದ “ಜೀರಾಮ್ ನದ್ಯಾನ್ನೀಭ್ಯಃ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಗ್ರಾಮಣೀ + ಆಮ್. ಯಣ್ ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾಮ್.
ಗ್ರಾಮಣ್ಯೋಃ ಗ್ರಾಮಣೀಷು.

ಸೂತ್ರದ ದಳದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅನೇಕಾಚಃ ಕಿಮ್ ?
ಅಂಗವು ಅನೇಕಾಚಾಕಿರಬೇಕೆಂಬುದೇಕೆ ? ನೀಃ-ನಿಯಾ-ನಿಯಃ || ನಯತಿ ಇತಿ
ನೀಃ. ಒಯ್ಯುವನ ನೀ ಧಾತು (ಣೀಜ್-ಪ್ರಾಪಣೇ) ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೇ
ಅಂತವಾದ ಅಂಗವೆಂದರೆ ನೀ. ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಅನೇಕಾಚ್ ಪದವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್
ಬಾರದಿರಲು ಅನೇಕಾಚಃ ಎಂದಿದೆ) ಯಣ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ (೨೦೦)
ಇಯಜ್ ಆದೇಶ. “ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತು ಭುವಾಂ”-ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ
ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಹೇಳಿದೆ. ಇಯಜ್ ನಲ್ಲಿ ಜಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಾಣಾರ್ಥ. ನ್ + ಇಯ್
+ ಔ = ನಿಯಾ-ನಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಯಜಾದೇಶ ವಿಶೇಷ. ಹಲಾದಿ
ಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ
ವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕ
ವಚನದಲ್ಲಿ ಜುಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೇ “ಜೀರಾಮ್ ನದ್ಯಾನ್ನೀಭ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್
ಆದೇಶ. ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ನಿಯಾಮ್. ನಿಯೋಃ-ನೀಷು || ಅಸಂಯೋಗ
ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವಿರಬಾರದು ಎಂದುದೇಕೆ?
ಸುತ್ರಿಯಾ-ಸುತ್ರಿಯಃ || ಯವಕ್ರಿಯಾ || ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಅಚಿಶ್ಚ ಧಾತು”-
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸು ಶ್ರಯತಿ ಇತಿ ಸುತ್ರೀಃ. ಚನ್ನಾಗಿ ಸೇವಿಸುವ
ವನು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಇಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಆ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾದ ಅನೇಕಾಚಾದ
ಅಂಗವೂ ಇದೆ. ಅದರಿಂದ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಸುತ್ + ರ್ + ಈ + ಔ.

ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಯಜ್ ಬಂದರೆ ಸುಕ್ರಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ. ಯವಂ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಇತಿ ಯವಕ್ರೀಃ. ಭತ್ತ ಮಾರುವವನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರನಾದಾಗ ಇಯಜ್. ಯವಕ್ರಿಯಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈಕಾರಾಂತ ಶುದ್ಧಧೀ ಶಬ್ದ

ಶುದ್ಧಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುದ್ಧಧೀಃ. ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. ಸುವಿಗೆ ರುತ್ತವಿಸರ್ಗ. ಶುದ್ಧಧೀಃ || ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಧೀಶಬ್ದದಂತೆ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೊದಲು “ಗತಿ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೨. ಗತಿಶ್ಚ || ೧-೪-೬೦ ||

ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ |

ಗತಿಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ” “ಪ್ರಾದಯಃ” ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಯೋಗಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ‘ಗತಿ’ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯು ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಾದಿಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

(ಯಣ್‌ನಿಷೇಧಮಾಡುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ನಾ|| (ಗತಿಕಾರಕೇತರ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಯಣ್ ನೇಷ್ಯತೇ ||) ಶುದ್ಧಧಿಯಾ||

ಗತಿ, ಕಾರಕಾಭ್ಯಾಂ ಇತರತ್, ಪೂರ್ವಂ ಪದಂ ಯಸ್ಯ || ಗತಿಕಾರಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವ ಅಂಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲಿಹೇಳಿದೆ. ಕಾರಕವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಾದಿ ಆರು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶುದ್ಧಧೀಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವೆಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಇದು ಗತಿಯೂ ಆಲ್ಲ. ಕಾರಕವೂ ಆಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಯಣ್‌ನಿಷೇಧ. ಯಣ್‌ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭುವಾಮ್”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಸರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಯಜಾದೇಶ. ಶುದ್ಧಧಿಯಾ—ಶುದ್ಧಧಿಯು ಇತ್ಯಾದಿ

ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಸುಧೀ ಶಬ್ದ. (ಒಳ್ಳೇ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು.)

ತೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ಸುಧೀಃ! ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸುಧೀಃ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಮೊದಲು “ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭುವಾಂ ”—ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ ಏರನೇಕಾ ಚೋಃ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವವಾದುದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಣ್ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭೂ, ಸುಧೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೩. ನ, ಭೂಸುಧಿಯೋಃ || ೬-೪-೮೫

ಏತಯೋರಚಿ ಸುಪಿ ಯಣ್ ನ || ಸುಧಿಯಾ | ಸುಧಿಯ ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಸುಖಮಿಚ್ಛತೀತಿ ಸುಖೀಃ | ಸುಖ್ಯಾ | ಸುಖ್ಯುಃ | ಸುತಮಿಚ್ಛತೀತಿ

ಸುತೀಃ | ಸುತ್ಯಾ | ಸುತ್ಯುಃ | ಶೇಷಂ ಪ್ರಧೀನತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಇಕ್ಷೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಚಿ ” “ ಇಕ್ಷೋಯಣ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯಣ್ ” “ ಓಃ ಸುಪಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸುಪಿ ” ಶಬ್ದಗಳು ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸುಪಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದ ರಿಂದ “ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ ”—ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಭೂ, ಸುಧೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧೀ+ ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅಚಿಶ್ಚುಧಾ—) ಇಯಜಾದೇಶ. ಸುಧಿಯಾ—ಸುಧಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಯಜಾದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಸುಖೀ ಶಬ್ದ | ಸುಖವನ್ನು ಬಯಸುವವನು. ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸುಖ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್ (ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ “ ಯ ” ಉಳಿ ಯುತ್ತದೆ. ಸುಖ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಕ್ಯಚಿ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಕಾರದ ಮೇಲಿ ರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ. ಸುಖೀಯ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಕ್ಯಚಿಗೂ ಲೋಪ. ಸುಖೀ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ “ ಕೃತ್ವದ್ಧಿತಸಮಾಸಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞಾ. ಹೀಗೆಯೇ ಸುತಮಿಚ್ಛತಿ. (ಮಗನನ್ನು ಬಯಸುವವನು)

ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಕೃಚ್-ಕ್ವಿಪ್. ಸುತೀ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸುಖೀ, ಸುತೀ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಟೆ ಪರವಾದಾಗ ಇಯಜಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣ್. ಸುಖ್ಯಾ ಸುತ್ಯಾ. || ಜಸ್-ಸುಖ್ಯಃ=ಸುತ್ಯಃ || ಪ್ರಧೀಶಬ್ದದಂತೇರೂಪ. ಆದರೆ ಪಂಚಮಿಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಸುಖ್ಯಃ, ಸುತ್ಯಃ ಎಂದಾದಾಗ ಖೀ-ತೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ಬಂದು ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಜಸಿ ನ ಅಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ “ಖ್ಯತ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಸುಖ್ಯಃ-ಸುತ್ಯಃ ೨ || ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಧೀ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧೀಶಬ್ದದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇತಿ ಈಕಾರಾಂತಾಃ

(ಉಕಾರಾಂತ ಪ್ರಕರಣಮ್.)

ಶಂಭು ಶಬ್ದ. (ಈಶ್ವರ.)

ಶಂಭುರ್ದರಿವತ್ || ಏವಂ ಭಾನ್ವಾದಯಃ ||

ಶಂಭು ಶಬ್ದ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಶಂಭುಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಶಂಭು + ಟೆ ಶಂಭೂ || ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ, “ಜಸಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಶಂಭು + (ಜ್) ಅಸ್-ಶಂಭೋ + ಅಸ್-ಶಂಭವಸ್-ಶಂಭವಃ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹೇ ಶಂಭು + ಸ್-ಹೇಶಂಭೋ + ಸ್ “ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಶಂಭೋ-ಹೇ ಶಂಭೂ-ಹೇ ಶಂಭವಃ || ಅಮಿನಲ್ಲಿ “ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಂಭುಂ-ಶಂಭೂ-ಶಂಭೂನ್. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಸಿನ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನತ್ವ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ “ಆಜಿಶೋನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಾ ಭಾವ. ಶಂಭುನಾ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಶಂಭುಭ್ಯಾಮ್-ಶಂಭುಭಿಃ || ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಶೇಷೋ ಘ್ಯಸಖಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಂಭುಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಘಿಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ “ಘೇರ್ಜಾತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಂಭುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅನಾದೇಶ. ಶಂಭೋ + ಏ-ಶಂಭವೇ

ಶಂಭುಭ್ಯಾಂ-ಶಂಭುಭ್ಯಃ || ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಸಿಪರವಾದಾಗ “ ಫೇರ್ಜಿತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ “ ಜಸಿಜಿರ್ವಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಂಭೋ + ಅಸ್ = ಶಂಭೋಸ್-ಶಂಭೋಃ || ಶಂಭುಭ್ಯಾಮ್-ಶಂಭುಭ್ಯಃ || ಸಪ್ತಮಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ಶಂಭೋಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಶಂಭೋಃ || ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್. ಹ್ರಸ್ವದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಹ್ರಸ್ವ ನಾದ್ಯಾಪೋನುಬ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಬಾಗಮ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಶಂಭೂನಾಮ್ | ಸಪ್ತಮಿವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಪರವಾದಾಗ “ ಅಚ್ಚ ಘೇಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಂಭುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರದೇಶ. ಜಿಗೆ ಷೇಕಾರಾದೇಶ. ಶಂಭು + ಔ ನೃದ್ಧಿ. ಶಂಭೌ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಶಂಭೋಃ-ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಶಂಭುಷು. ಹೀಗೇ ಭಾನುಮಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ಉಕಾರಾಂತ. ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದ. ನರಿ.)

ಕೃತ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೃಜಂತದ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃಜಂತವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೦೪. ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ವಃ || ೭-೧-೯೫ ||

ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದಃ ತೃಜಂತವದ್ರೂಪಂ ಲಭತೇ ಅಸಂಬುಧ್ಧಾ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ || ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ತೃಜ್ವತ್, ಕ್ರೋಷ್ವಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ತೃಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತೃಜಂತವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” “ ಸಮ್ಯುರಸಂಬುಧ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಸಂಬುಧ್ಧಾ ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಸಂಬುಧ್ಧಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು (ಸುಬ್ ೧) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದವು ತೃಜಂತದಂತೆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದವು ತೃಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು

ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ. ಕಾರ್ಯ, ರೂಪ, ನಿಮಿತ್ತ, ಅರ್ಥ, ಶಾಸ್ತ್ರ, ತಾದಾತ್ಮ್ಯ, ಶಬ್ದವೆಂದು ಏಳುರೀತಿಯಾದ ಅತಿದೇಶಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ರೂಪಾತಿದೇಶ. ತೃಜಂತದರೂಪಗಳು ಕರ್ತೃ, ಭರ್ತೃ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅನೇಕವಿಧಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕ್ರೋಷ್ಠಲ ಎಂಬ ತೃಜಂತದರೂಪವೇಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಮುಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠಲ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಮುದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೫. ಋತೋ ಜೌಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ || ೭-೩-೧೧೦ ||

ಋತೋಽಂಗಸ್ಯ ಗುಣಃ ಜೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚ | ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ಋತಃ, ಜೌಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಗುಣಃ " ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. " ಅಂಗಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. " ಋತಃ " ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಜೌಚ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಚ ಜೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ-ತಯೋಃ ಜೌಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ. ಸಪ್ತಮೀದ್ವಿವಚನ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.-ಜೌಪ್ರತ್ಯಯ, ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ(ಸ್ವಾದಿಪಂಚ)ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಮುಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣವೆಂದರೆ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ. ಇದು ಪರವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಕ್ರೋಷ್ಠಲ ರೂಪ ಅಂಗದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ-ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನನಜ್ ಅದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಮುದಂತಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಜ್ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೦೬. ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂ ಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ

|| ೭-೧-೯೪ ||

ಋದುತಾನಾಮುಶನಸಾದೀನಾಂ ಚಾನಜ್ ಸ್ಯಾದಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ ||

ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋನೇಹಸಾಂ, ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ " ಸಮ್ಪುರ ಸಂಬುದ್ಧೌ " ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ"ಪದವೂ, " ಅನಜ್ ಸೌ " ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಋಚ್ಚ, ಉಶನಸ್ ಚ, ಪುರುದಂಸಸ್ ಚ, ಅನೇಹಸ್ ಚ ಋದು ಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋನೇಹಸಃ-ತೇಷಾಂ | ಋತ್=ಮುಕಾರ. ಉಳಿದ ಮೂರು ಸಾಂತ

ಶಬ್ದಗಳು “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಋದಾದಿಗಳು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**.—ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜವಾದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋದಂತವಾದ, ಮತ್ತು ಉಶನಸಾದಿರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅನರ್ಜ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತಾದುದರಿಂದ (ಜಿಕಾರ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ) “ಜಿಚ್ಚ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ವ ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲದ ಸು ಪರವಾಗಿದೆ. ಅನರ್ಜ ಆದೇಶ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ವ + ಅನ್ + ಸ್ = ಕ್ರೋಷ್ವನ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅದರ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಬಾದಿಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೭. ಅಪ್ಪುನ್ ತೃಚ್ ಸ್ವ ಸ್ತು ನಪ್ತು ನೇಷ್ವ ತ್ವಷ್ಟು ಕ್ಷತ್ವ, ಹೋತ್ವ ಪೋತ್ವ ಪ್ರಶಾಸ್ತುಣಾಮ್ || ೬-೪-೧೧ ||

ಅಬಾದಿನಾಮುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುದ್ಧಾ ಸರ್ವನಾಮು-
ಸ್ಥಾನೇ || ಕ್ರೋಷ್ವಾರಾ | ಕ್ರೋಷ್ವಾರಃ | ಕ್ರೋಷ್ವಾನ್ ||

ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅಪ್, ಇದೊಂದು ಶಬ್ದ. ತೃನ್, ತೃಚ್ ಇವೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ವಸ್ತು, ನಪ್ತು, ನೇಷ್ವ, ತ್ವಷ್ಟು, ಕ್ಷತ್ವ, ಹೋತ್ವ, ಪೋತ್ವ, ಪ್ರಶಾಸ್ತು ಈ ಎಂಟು ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನ ಬಂದಿದೆ. “ ನೋಪಧಾಯಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಉಪಧಾಯಾಃ ” “ ಧ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದೀರ್ಘಃ”, “ ಸರ್ವನಾಮುಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಚಕಾರ ಬಿಟ್ಟು ಇಡೀ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**.—ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜವಾದ ಸರ್ವನಾಮುಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ಅಬಾದಿಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. “ ಅಲೋಂತ್ಯಾತ್ಯೂರ್ವ ಉಪಧಾ ” (176) ಎಂದು ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಿಯೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸುನೆಂಬುದು ಸಂಬುದ್ಧಿವರ್ಜವಾದ ಸರ್ವನಾಮುಸ್ಥಾನ. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರೋಷ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅಂತ್ಯವರ್ಣ ನಕಾರ ಅದರ ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಟಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅಗ ಕ್ರೋಷ್ವಾನ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಹಲ್-ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾ-” (ಸೂ. ೧೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕ್ರೋಷ್ವಾನ್. ನಕಾರವು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾ- ” (ಸೂ ೧೮೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಕ್ರೋಷ್ವಾ.

ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಋತೋಜಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ | ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ “ ಉರಣ್ ರಪರಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರರೂಪ ಗುಣವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಔ. “ ಅಪ್ತನ್ ತೃಚ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಕ್ರೋಷ್ಠಾರೌ. ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಗುಣ, ದೀರ್ಘ. ಕ್ರೋಷ್ಠಾರಃ ||

ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರಾಂತನಾ ಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕ್ರೋಷ್ಠೋ+ಃ. ಏಜಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಇರುವುದರಿಂದ “ ಏಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೀಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಠೋ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇ ರೂಪ. ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಠಾರೌ-ಹೇ ಕ್ರೋಷ್ಠಾರಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಗುಣ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಅಮ್-ಕ್ರೋಷ್ಠಾರಮ್ | -ಕ್ರೋಷ್ಠಾರೌ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದುದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ವಿಲ್ಲ. ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಅಸ್. “ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಕ್ರೋಷ್ಠಾಸ್. “ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ. ಕ್ರೋಷ್ಠಾನ್.

ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೮. ವಿಭಾಷಾ ತೃತೀಯಾದಿಷ್ಟ ಚಿ || ೭-೧-೯೭ ||

ಅಜಾದಿಷು ತೃತೀಯಾದಿಷು ಕ್ರೋಷ್ಠರ್ವಾ ತೃಜ್ವತ್ | ಕ್ರೋಷ್ಠೌ
ಕ್ರೋಷ್ಠೌ ||

ವಿಭಾಷಾ, ತೃತೀಯಾದಿಷು, ಅಚಿ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಠಃ ” ಸೂತ್ರವು ಅನುನೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು “ ತೃತೀಯಾದಿಷು ” ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾನಲ್ಗ್ರಹಣೇ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಅಜಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ.

ವಿಭಾಷಾಸದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಜಾದಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸರವಾದಾಗ ಕ್ರೋಷ್ವಶಬ್ದವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ಜದ್ಭವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಟಾ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ (ಬ್+ಆ) ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕ್ರೋಷ್ವ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿದರೆ ಕ್ರೋಷ್ವ+ಆ-ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್. ಕ್ರೋಷ್ವ || ಕ್ರೋಷ್ವ ಭಾವಬಾರದಿದ್ದರೆ ಉಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು “ ಆಜೀನೋನ್ಯಾಸ್ತಿಯಾಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಾ ಭಾವ. ಕ್ರೋಷ್ವ+ಆ-ಕ್ರೋಷ್ವನಾ || ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಕಾರ್ಯನೂ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರೋಷ್ವ ಭ್ಯಾಮ್-ಕ್ರೋಷ್ವಭಿಃ |

ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಜೀ ಸರವಾದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ಜದ್ಭವ. ಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ವ+ಏ-ಯಣ್. ಕ್ರೋಷ್ವೇ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ ಘೇರ್ಜತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಕ್ರೋಷ್ವ+ಏ. ಕ್ರೋಷ್ವೋ+ಏ. ಕ್ರೋಷ್ವೇ. ದ್ವಿ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಷ್ವ ಭ್ಯಾಮ್— ಕ್ರೋಷ್ವಭ್ಯಃ ||

ಸಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಸಿ ಸರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃಜ್ಜದ್ಭವ. ಕ್ರೋಷ್ವ+ಅಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೯. ಋತ ಉತ್ || ೬-೧-೧೧೧ ||

ಋತೋ ಜಸಿಜಸೋರತಿ ಉದೇಕಾದೇಶಃ | ರಸರಃ ||

ಋತಃ, ಉತ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅತಿ ” “ ಜಸಿಜಸೋಶ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಜಸಿಜಸೋಃ ” ಅನುನೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂಗವು ಆಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಋತಃ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತವಿಧಿ. “ ಏಕಃಪೂರ್ವಸರಯೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ. ಅತಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಋದಂತವಾದ ಅಂಗದಪರದಲ್ಲಿ ಜಸಿಜಸಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಅಕಾರಸರ ವಾದಾಗ ಋಕಾರಚಕಾರಗಳಿಗೆ ಉಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆದೇಶಬರುವುದಾದುದರಿಂದ “ ಉರಣ್ರಸರಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಸರವಾಗಿ

ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠ+ಉರ್-ಸ್-ಕ್ರೋಷ್ಠರ್ ಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೧೦. ರಾತ್ಸಸ್ಯ || ೮-೨-೨೪ ||

ರೇಫಾತ್ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಸಸ್ಯೈವ ಲೋಪೋ ನಾನ್ಯಸ್ಯ | ರಸ್ಯ
ವಿಸರ್ಗಃ || ಕ್ರೋಷ್ಠಃ ೨ || ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ ||

ರಾತ್, ಸಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರವು ಅನುನೃತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗ ರ್ ಸ್. ಇದರ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರೇಫ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಗನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಕ್ರೋಷ್ಠಃ. ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಲೋಪಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ರಾತ್ಸಸ್ಯ” ಸೂತ್ರ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯವು “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದವಾದರೆ ಸರಿ. ಆಗ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರವೇಕೆ? ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ ಅಂದರೆ “ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ” ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಅದನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ನಿಯಮಕ್ಕೋಸ್ಕರವೆಂದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವು ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವನ್ನು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ರೇಫದಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಬರುವುದಾದರೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರಲೋಪ. ಇತರವರ್ಣಗಳಿದ್ದರೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಊರ್ಜಾ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೇಫದಪರದಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕ್ರೋಷ್ಠಭಾವಬಂದಾಗ ಕ್ರೋಷ್ಠಃ ಎಂದು ಒಂದುರೂಪ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕ್ರೋಷು+(ಐಸಿ) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಘೇರ್ಜಾತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. “ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ+ಅಸ್. “ಐಸಿಐಸೋಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಕ್ರೋಷ್ಠೋನ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ-ಕ್ರೋಷ್ಠಭ್ಯಾಮ್-ಕ್ರೋಷ್ಠಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರ್ಮೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪವೇ, ಕ್ರೋಷ್ಠಃ. ತೃಜ್ಜದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ | ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತೃಜದ್ಭಾವ ಬಂದಾಗಲೂ ಬಾರದಿ

ರುನಾಗಲೂ ಯಣ್. ಕ್ರೋಷ್ಟು + ಜಸ್. ಕ್ರೋಷ್ಟೋಸ್—ಕ್ರೋಷ್ಟೋಃ ||
 ಕ್ರೋಷ್ಟು + ಓಸ್ ಕ್ರೋಷ್ಟೋಃ || ಬಹುನಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜಾದಿ
 ಯಾದುದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವನಾ ಬರಬಹುದು. ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
 “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಹ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮನಾ ಬರಬಹುದು. ಆಮಿಗೆ
 ನುಹ ಬಂದರೆ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. “ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ
 ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್” ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪರಸೂತ್ರ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ
 ಹೇಳುವುದು. (ವಿಭಾಷಾತ್ಯತೀಯಾದಿಷ್ಟಚಿ) ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದಮೇಲೆ ನುಹ ಬರು
 ವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವು ಅಜಾದಿತ್ವ
 ವನ್ನು ಭಂಗಮಾಡುವ ನುಹಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. “ಸಂನಿಸಾತಲಕ್ಷಣೋ ವಿಧಿರ-
 ನಿಮಿತ್ತಂ ತದ್ವಿಘಾತಸ್ಯ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.
 (ಉಂಡಮನೆಗೆರೆಡನ್ನು ಬಗೆಯಬಾರದು ಇದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ) ಯಾವುದೋ ಒಂದು
 ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸಂಬಂಧ ವಿಘಾತಕ
 ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು
 ನುಹೀ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

(ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ನುಹನ್ನು ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ || (ನುನುಚಿರತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ, ನುಹ, ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿ-
 ಷೇಧೇನ ||) ಕ್ರೋಷ್ಟಾನಾಮ್ || ಪಕ್ಷೇ ಹಲಾದೌ ಚ ಶಂಭು-
 ವತ್ ||

ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ನುಮ್, ಅಚಿರ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವ
 ವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ನುಹೀ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮ್, ಅಚಿರ ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತವೆ.
 “ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ” ಎಂದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಂ
 ಕಾರ್ಯಮ್ ಎಂದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ, ನುಡ್ ವಿಧಾಯಕ
 ವಾದ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಹ” ಎಂಬುದು ಆಗುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಬರುತ್ತದೆ.
 ಕೆಲವರು ಪರಂಕಾರ್ಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ
 ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ತವೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಬೇಕಾದದ್ದು ಎಂದು ಯಾವುದು ಬೇಕೋ
 ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಕೃತಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು “ವಿಪ್ರತಿ-
 ಷೇಧೇಽಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್” ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿ ಅಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ ಎಂದು ಭೇದ
 ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅಪರಂ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರ. ಬೇಕಾದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿ
 ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರೋಷ್ಟು + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ

ನುಟೇ ಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠು + ನಾಮ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಕ್ರೋಷ್ಠು ನಾಮ್.

ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಿ ಪರವಾದಾಗ ಆಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಕ್ರೋಷ್ಠುಭಾವ ಬಂದರೆ “ ಋತೋಜಾಸ ” (ಸೂ 205) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠರ್ + ಇ = ಕ್ರೋಷ್ಠರಿ. ತೃಜ್ವದ್ಭಾವಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠು + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಚ್ಚಘೇಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಜಿಗೆ ಔಕಾರಾದೇಶ. ಕ್ರೋಷ್ಠು + ಔ “ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಕ್ರೌಷ್ಠಾ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿ ನಂತೇ ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ-ಕ್ರೋಷ್ಠೋಃ ಎರಡುರೂಪ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವ. ಕ್ರೋಷ್ಠುಷು. ಇದನ್ನೇ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವಬಾರದಿರುವಾಗಲೂ ಶಂಭು ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

ಇತಿ ಉದಂತಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಉಕಾರಾಂತ, ಹೂ ಹೂ ಶಬ್ದ. ದೇವಗಾಯಕ.

ಹೂಹೂ + ಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಹೂಹೂಃ || ಹೂಹೂ + ಔ. ಯಣ್. ಹೂಹ್ವಾ. ಹೂಹೂ + ಅಸ್ (ಜಸ್) ಯಣ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಹೂಹ್ವಃ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇರೂಪ. ದ್ವಿ || ಹೂಹೂ + ಅಮ್ “ ಅಮಿಪೂರ್ವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಹೂಹೂಮ್. ಹೂಹೂ + ಔ. ಯಣ್. ಹೂಹ್ವಾ. ಹೂಹೂ + ಅಸ್ (ಶಸ್) “ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ ” ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. “ ತಸ್ಮಾ ಚ್ಛೋ ನಃ ಪುಂಸಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಹೂಹೂನ್.

ತೃ || ಹೂಹೂ + ಆ (ಹಾ) ಯಣ್. ಹೂಹ್ವಾ. ಹೂಹೂಭ್ಯಾಂ-ಹೂ ಹೂಭಿಃ || ಚ || ಹೂಹೂ + ಏ (ಜಾ) ಯಣ್. ಹೂಹ್ವೇ-ಹೂಹೂಭ್ಯಾಂ-ಹೂಹೂಭ್ಯಃ || ಪಂ || ಹೂಹೂ + ಅಸ್ (ಜಸಿ) ಯಣ್. ಹೂಹ್ವಃ ಹೂಹೂಭ್ಯಾಂ-ಹೂಹೂಭ್ಯಃ || ಸ || ಹೂಹೂ + ಅಮ್ (ಜಮ್) ಯಣ್ ಹೂಹ್ವಃ ಹೂಹೂಃ ಹೂಹೂ + ಅಮ್-ಹೂಹ್ವಾಮ್. ಸ || ಹೂಹೂ + ಇ (ಜಿ) ಯಣ್ ಹೂಹಿ ಹೂಹೋಃ ಹೂಹೂಷು ||

ಅತಿಚಮೂ ಶಬ್ದ. ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದವನು.

ಅತಿಚಮೂಶಬ್ದೇತು ನದೀಕಾರ್ಯಂ ವಿಶೇಷಃ || ಹೇ ಅತಿಚಮು |

ಅತಿಚಮ್ನೈಃ | ಅತಿಚಮ್ನಾಃ ೨ | ಅತಿಚಮೂನಾಮ್ | ಅತಿ ಚಮ್ನಾಮ್ ||

ಚಮೂಂ | ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಅತಿಚಮೂಃ || ಚಮೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗಲೂ “ ಪ್ರಥಮ ಲಿಂಗಗ್ರಹಣಂ ಚ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿ ಚಮೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ನದೀ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ನದೀ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ ಅಂಬಾರ್ಥನದೋಹ್ರಸ್ವಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದ ಸುವಿಗೆ “ ಏರ್ಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೀಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಹೇ ಅತಿ ಚಮೂ. ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ “ ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಟ್. “ ಆಟಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಿಚಮೂ+ಏ-ಅತಿಚಮೂ+ಆ+ಏ ಅತಿಚಮೂ=ಐ. ಯಣ್ ಅತಿಚಮ್ಪೃ || ಪಂಚಮೀ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ “ ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮ “ ಆಟಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಿಚಮೂ+ಅಸ್- ಅತಿಚಮೂ+ಆ+ಅಸ್-ಅತಿಚಮೂ+ಆಸ್. ಯಣ್ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಚಮ್ಪಾಸ್ ಅತಿಚಮ್ಪಾಃ ೨ || ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ “ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋ ನುಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಅತಿಚಮೂನಾಮ್ || ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ “ ಜೀರಾ-ಮ್ದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನದಿಯಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಆಮಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಿಚಮೂ+ಇ-ಅತಿಚಮೂ+ಆಮ್-ಅತಿಚಮೂ+ಆ-ಆಮ್-ಅತಿಚಮೂ+ಆಮ್ ಯಣ್. ಅತಿಚಮ್ಪಾಮ್. ಹೀಗೆ ನದೀಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೂಹೂ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಖಲಪೂ ಶಬ್ದ. (ಅಂಗಳಗುಡಿಸುವನನು)

ಖಲಂ ಪುನಾತಿ ಇತಿ ಖಲಪೂಃ. ಅಂಗಳವನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವನು. ಪೂಜಾ ಪನನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಖಲಪೂಃ ದ್ವಿವಚನ ಔಪರವಾದಾಗ ಉವರ್ಣಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ “ ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರವಾಂ-(ಸೂ. ೨೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ

(ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೧. ಓಃ ಸುಪಿ || ೬-೪-೮೩ ||

ಧಾತ್ವನಯನಸಂಯೋಗಪೂರ್ವೋ ನ ಭವತಿಯ ಉವರ್ಣಸ್ತದಂತೋ ಯೋಧಾತುಃ ತದಂತಸ್ಯ ಅನೇಕಾಚೋಂಗಸ್ಯ ಯಣ್ ಸ್ಯಾದಚಿ ಸುಪಿ || ಖಲಪ್ಪಾ | ಖಲಪ್ಪಾಃ | ಏವಂ ಸುಲ್ಪಾದಯಃ ||

ಓಃ, ಸುಪಿ || ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ”
 ಏಃ ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತು”-(ಸೂ 201) ಸೂತ್ರ
 ದಿಂದ “ ಅಚಿ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಏಃ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಓಃ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಏರನೇಕಾಚಃ-
 (ಸೂ 201) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ ‘ ಅಚಿ ’ ಎಂಬುದು
 ಸುಪಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. “ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಪಹಣೇ ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಜಾದಿ
 ಯಾದ ಸುಪ್ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಏರನೇಕಾಚಃ”- ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ
 ಅನ್ವಯಕ್ರಮ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಧಾತ್ವನಯವಸಂಯೋಗವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ
 ಇರುವ ಉಕಾರನೇ ಅಂತನಾದ ಧಾತುನೇ ಅಂತನಾದ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾ
 ದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಖಲಪೂ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔ
 ಅಜಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗ= ಖಲಪೂ ಇದು
 ಉಕಾರಾಂತನಾದ ಧಾತುನೇ ಪೂಎಂಬುದು ಅಂತದಲ್ಲಿಕೂಡಿದೆ. ಉಕಾರದಹಿಂದೆ
 ಧಾತ್ವನಯವಸಂಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಖಲಪ್ಪಾ ಎಂದಾಗು
 ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ
 ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರ || ಖಲಪೂಃ ಖಲಪ್ಪಾ-ಖಲಪ್ಪಃ |
 ದ್ವಿ-ಖಲಪ್ಪಮ್-ಲಪ್ಪಾ ಖಲಪ್ಪಃ || ತೈ-ಖಲಪ್ಪಾ-ಖಲಪೂಭ್ಯಾಮ್ ಖಲಪೂಭಿಃ |
 ಚ-ಖಲಪ್ಪೇ -ಖಲಪೂಭ್ಯಾಮ್-ಖಲಪೂಭಃ || ಪಂ-ಖಲಪ್ಪಃ-ಖಲಪೂಭ್ಯಃ ||
 ಸ-ಖಲಪ್ಪಃ-ಖಲಪ್ಪೇಃ-ಖಲಪ್ಪಾಮ್ || ಸ- ಖಲಪ್ಪಿ-ಖಲಪ್ಪೇಃ-ಖಲಪೂಷು ||

ಹೀಗೇ ಸುಲೂ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಕಾರಾಂತ
 ಧಾತುನೇ ಅಂತನಾದ ಶಬ್ದಗಳಾದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸ್ವಭೂ ಶಬ್ದ (ಕಾರಣವಿಲ್ಲದವನು)

ಸ್ವಸ್ಮಾತ್ ಭವತಿ ಇತಿ ಸ್ವಭೂಃ | ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ ಬಂದಿದೆ. ತನ್ನಿಂದಲೇ
 ತಾನು ಆಗುವವನು. ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದವನು. ಸು ಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ.
 ಸ್ವಭೂಃ | ಸ್ವಭೂ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪರ್ಣಾಂತ ಧಾತುನಾಗಿ ಸಂಯೋಗ ಪೂರ್ವ
 ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಉಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ ಓಃ ಸುಪಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ
 “ ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ ” (ಸೂ 203) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಆಗ “ ಅಚಿಶ್ಚು
 ಧಾತುಭ್ಯವಾಂ-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ, ಸ್ವಭೂ+ಉವ್+ಔ-ಸ್ವಭುವಾ ಹೀಗೆ
 ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಜಾದೇಶ.

ಪ್ರ-ಸ್ವಭೂಃ | ಸ್ವಭುವಾ | ಸ್ವಭುವಃ || ದ್ವಿ-ಸ್ವಭುವಮ್ | ಸ್ವಭುವಾ |
 ಸ್ವಭುವಃ || ತೈ-ಸ್ವಭುವಾ | ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್ | ಸ್ವಭೂಭಿಃ || ಚ-ಸ್ವಭುವೇ |

ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್ | ಸ್ವಭೂಭ್ಯಃ || ಸಂ—ಸ್ವಭುವಃ | ಸ್ವಭೂಭ್ಯಾಮ್ | ಸ್ವಭೂಭ್ಯಃ ||
 ಸ—ಸ್ವಭುವಃ | ಸ್ವಭುವೋಃ | ಸ್ವಭುವಾಮ್ || ಸ—ಸ್ವಭುವಿ | ಸ್ವಭುವೋಃ |
 ಸ್ವಭೂಷು ||

ವರ್ಷಾಭೂ ಶಬ್ದ (ಕವೈ)

ವರ್ಷಾಸು ಭವತಿ || ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು ಕವೈ. ಸುನಿಗೆ
 ರುತ್ಸವಿಸರ್ಗ. ವರ್ಷಾಭೂಃ || ದ್ವಿವಚನ ಟೆ ಪರವಾದಾಗ ಮೊದಲು “ ಅಚಿತ್ಸು-
 ಧಾತುಭುವಾಂ” —ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಜಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತಿ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ ಓಃ ಸುಪಿ”
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ಯಣ್. ಆಮೇಲೆ “ ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಿಗೆ
 ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪುನಃ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವರ್ಷಾಭೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೨. ವರ್ಷಾಭ್ವತ್ವ || ೬-೪-೮೪ ||

ಅಸ್ಯ ಯಣ್ ಸ್ಯಾದಚಿ ಸುಪಿ || ವರ್ಷಾಭ್ವಾವಿತ್ಯಾದಿ ||

ವರ್ಷಾಭ್ವಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಓಃ ಸುಪಿ ” ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತ
 ವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಚಿತ್ಸುಧಾತುಭುವಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಚಿ ” “ಇಣೋಯಣ್”
 ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯಣ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವರ್ಷಾಭೂಶಬ್ದದ
 ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಣ್
 ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ವರ್ಷಾಭ್ವಾ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ಈ
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ವರ್ಷಾಭ್ವಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದೃನ್ಯಾ ಶಬ್ದ (ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು)

ದೃನ್ ಎಂಬ ನಾಂತವಾದ ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದ ಅನ್ಯಯ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ
 ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಮರ ಮುಂತಾದವು. ದೃನ್ಯಾಃ
 ಟೆ ಪರವಾದಾಗ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಯಣ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭೂವಿಗೆ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ || (ದೃನ್, ಕರ, ಪುನಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಭುವೋ ಯಣ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ)

ದೃನ್ಯಾ | ಏವಂ ಕರಭೂಃ ||

ದೃನ, ಕರ, ಪುನಃ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಭೂವಿಗೆ ಅಜಾದಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ. (ಹೇಳಬೇಕು) “ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಅದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪುನಃ ಯಣ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅಜಾದಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್. ದೃನ್ಬೃತ್-ದೃನ್ಬೃತ್ || ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಷಾಭೂ ಶಬ್ದದಂತೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಕರಭೂಃ, ಪುನಭೂಃ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಇತಿ ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಾಃ

ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತ್ಯ ಶಬ್ದ (ಬ್ರಹ್ಮ)

ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಧಾತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ಯ+ಸು (ಉ ಇತ್) ಎಂದಿರುವಾಗ “ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಜಾದೇಶ. (ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ) ಧಾತನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಪ್ತನ್+ತ್ಯಚ್”-(ಸೂ207) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೃಚಂತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಧಾತಾನ್+ಸ್. ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-” (ಸೂ. 179) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಧಾತಾನ್-ಧಾತಾ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪರವಾದಾಗ “ಋತೋಜಿ ಸರ್ವನಾಮಸಾನಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. “ಉರಣ್‌ಪರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಧಾತಾರ್+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ “ಅಪ್ತನ್-” (ಸೂತ್ರ 207) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಧಾತಾರೌ. ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಗುಣದೀರ್ಘ. ಧಾತಾರಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಧಾತಾರಃ || ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಅಸಂಬುಧಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಅನಜಾದೇಶ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅನಜ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಋತೋಜಿ ಸ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಧಾತರ್+ಸ್. ದೀರ್ಘವೂ ಅಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಲೋಪ. “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ಧಾತಃ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಹೇ ಧಾತಾರೌ-ಹೇ ಧಾತಾರಃ | ಅವಿನಲ್ಲಿ “ಋತೋಜಿ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. “ಅಪ್ತನ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಧಾತಾರಮ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತಾರೌ || ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸಾನವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತ್ಯ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ.

ಧಾತ್ಯಸ್-“ ತಸ್ಮಾಚ್ಛೋನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಧಾತ್ಯಸ್. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಓ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್. ಧಾತ್ಯ+ಆ=ಧಾತ್ರಾ-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್-ಧಾತ್ಯಭಿಃ |

ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜೀ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್. ಧಾತ್ಯ+ಏ=ಧಾತ್ರೇ ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್ ಧಾತ್ಯಭ್ಯಃ ||

ಪಂಚಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತ್ಯ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಋತಉತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೂ ಜಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಉಕಾರವಿಹಾರದೇಶ. ಅದು ರಪರವಾಗಿಬಂದರೆ ಧಾತರ್ ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ರಾತ್ಸಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಧಾತುಃ-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಮಿ ಏಕವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ಧಾತುಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಓಪರವಾದಾಗ ಯಣ್. ಧಾತ್ಯ+ಓಸ್=ಧಾತ್ರೋಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸವಿಸರ್ಗ. ಧಾತ್ರೋಃ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹ್ರಸ್ವ ನದ್ಯಾಪೋನುಹ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಹಾಗಮ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಧಾತ್ಯ+ನಾಮ್ ಧಾತ್ಯನಾಮ್. ಋಕಾರಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| (ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ||)

ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಣತ್ವಬಂದರೆ ಧಾತ್ಯಾಣಾಮ್.

ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಪರವಾದಾಗ. “ ಋತೋಜಾಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. (ಅರ್) ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಧಾತರ್+ಇ=ಧಾತರಿ. ಓಸಿನಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಧಾತ್ರೋಃ. ಸುಪಿನಲ್ಲಿ “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸ್ವತ್ವ. ಧಾತ್ಯಸು. ಹೀಗೆಯೇ ನಪ್ತಮುಂತಾದ ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

“ ಅಸೌತ್ಯನ್ಯತ್ಯಚ್— ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃನ್ಯತ್ಯಚ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವು ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾಣಿನಿಯು ಹೇಳ

ದಿದ್ದರೂ ಶಾಕಟಾಯನರು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಧಾತುವಿನಿಂದೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿವೇಚನಮಾಡುವುದಾದರೆ ನಪ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳೂ ತೃಜಂತರೂಪಗಳೆಂದು ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉಣಾದಿನಿಷ್ಪನ್ನಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವೂ ಇದೆ. ಅನ್ಯೂತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವೂ ಇದೆ. ಅನ್ಯೂತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವೆಂದರೆ ಶಬ್ದ ಹೇಗಾಯಿತು ? ಯಾವಪ್ರಕೃತಿ ಯಾವಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ವಿಚಾರಿಸದೇ ಇರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ನಪ್ರಾದಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಪಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಣಮಾಡಿದರೆ ಅವುಗಳು ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವುಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃನ್ ತೃಜಂತಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಉಪಧಿಗೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಪುನಃ ಹೇಳಿದುದೇಕೆ ? ಎಂದರೆ ನಿಯಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪುನಃ ಹೇಳಿದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. “ ಸಿದ್ಧೇ ಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣಃ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ” ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉಣಾದಿನಿಷ್ಪನ್ನಗಳಾದ ತೃನ್ ತೃಜಂತಗಳಿಗೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಬರುವುದಾದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾದ ನಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳ (ತೃನ್ ತೃಜಂತಗಳ) ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಯಮಾಕಾರ. ಆಗ ಸಿತ್ರಾದಿಶಬ್ದಗಳು ತೃನ್ನಂತಗಳಾದರೂ ಅವುಗಳ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಿತೃಶಬ್ದ (ತಂದೆ)

ಇದು ಧಾತೃಶಬ್ದದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮದಿಂದ “ಅಪ್ ತೃನ್ ತೃಚ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರ. ಪಿತಾ-ಪಿತರಾ-ಪಿತರಃ || ದ್ವಿ. ಪಿತರಂ-ಪಿತರಾ-ಪಿತೃನ್. ಇನ್ನು ಉಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತೃಶಬ್ದದಂತೇರೂಪ. ಹೀಗೆಯೇ ಜಾಮಾತ್ಯ (ಅಳಿಯ) ಭ್ರಾತೃ=(ಸಹೋದರ) ಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ನೃ ಶಬ್ದ (ಮನುಷ್ಯನು.)

ನೃ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಮುದುಶನಸ್ಪರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಕಾರಕ್ಕೆ ಅನಜಾದೇಶ. ನನ್+ಸ್. ನಾಂತಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದುದರಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ತೃಜಂತವಾಗದಿದ್ದರಿಂದ “ಅಪ್ ತೃನ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನ್+ಸ್

“ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಲೋಪ. “ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ-
ಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ನಾ. ನೃ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಋತೋಜಂ
ಸರ್ವನಾಮಸಾ ನಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ನರ್+ಔ=ನರ್ೌ ||
ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಗುಣ. ನರಃ || ಸಂಬುಧ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣ. ಹೇ ನರ್+ಸ್.
“ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ
ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ನಃ-ಹೇ ನರ್ೌ-ಹೇ ನರಃ || ಅಮ್-ಔಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಗುಣ.
ನರಮ್-ನರ್ೌ. ನೃ+ಶಸ್-ನೃ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾ
ರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನ್ಯಾನ್. ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದವರೆಗೂ ಧಾತೃ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ.
ತ್ಯ-ನ್ಯಾ-ನೃಭ್ಯಾಮ್-ನೃಭಿಃ || ಚ- ನ್ರೇ-ನೃಭ್ಯಾಮ್-ನೃಭ್ಯಃ | ಪಂ-ನುಃ-
ನೃಭ್ಯಾಮ್-ನೃಭ್ಯಃ | ಷಷ್ಠೀ-ನುಃ-ನೋಃ, ನೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹ್ರಸ್ವ
ನದ್ಯಾಪೋನುಟ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ನೃ+ನಾಮ್. ಇಲ್ಲಿ
“ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೩. ನೃ ಚ || ೬-೪-೬ ||

ಅಸ್ಯ ನಾಮಿ ವಾ ದೀರ್ಘಃ | ನೃಣಾಮ್ | ನೃಣಾಮ್ ||

ನೃ ಚ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ನೃ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ
ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಛ್ರಲೋಪೇ-
ದೀರ್ಘೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದೀರ್ಘಃ ” “ ಛಂದಸ್ಸುಭಯಥಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಉಭಯಥಾ” ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಉಭಯಥಾ ಎಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-
ನೃ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ನೃನಾಂ-
ನೃನಾಂ || ಋಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರಬಂದುದರಿಂದ “ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ
ವಾಚ್ಯಮ್ ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ನೃಣಾಮ್-ನೃಣಾಮ್ ||
ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ “ ಋತೋಜಂಸರ್ವನಾಮಸಾ ನಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಗುಣ. ನರ್+ಇ=ನರಿ. ಓಸಿನಲ್ಲಿ ಯಣ್. ನೋಃ ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಷತ್ವ. ನೃಷು ||

ಇತಿ ಋಕಾರಾಂತಾಃ ||

ಋಕಾರಾಂತ, ಏಕಾರಾಂತ, ಏಕಾರಾಂತಶಬ್ದಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವಾದುದರಿಂದ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

ಓಕಾರಾಂತ. ಗೋ ಶಬ್ದ. (ಎತ್ತು.)

ಗೋಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಣಿ ದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸುಟಿಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೪. ಗೋತೋ ಣಿತ್ || ೭-೧-೯೦ ||

ಓಕಾರಾದ್ವಿಹಿತಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಣಿದ್ವತ್ || ಗಾಃ, ಗಾವಾ, ಗಾವಃ ||

ಗೋತಃ, ಣಿತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು “ಓತೋಣಿದಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್” ಗೋತಃ ಶಬ್ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಓತಃ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. “ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಾರ್ಯಾತಿವೇಶ. ಸುಟ್ ಪಂಚಕ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ. ಇದು ಣಿತ್ತಲ್ಲ. ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಓಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಲ್ಲ. ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ವಿಹಿತ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡದೇ ಹೋದರೆ ಹೇ ಭಾನೋ+ಸ್ ಎಂದುರುವಾಗಲೂ ಣಿತ್ ಕಾರ್ಯ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸು ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ, ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಣಿತ್ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಗೋಶಬ್ದ ಒಂದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಸುದ್ಯೋ ಮುಂತಾದ ಓಕಾರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಈಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಣಿತ್ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಓತಃ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗೋ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಅಜೋಜ್ಞಾತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಔ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಗಾಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ “ಏಜೋಽಯವಾಯಾವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ಗಾವಾ. ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿ ಅವಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಗಾವಃ || ಸಂಭೋಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಸರವಾದಾಗ “ಗೋತೋಣಿತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿವ್ದದ್ಭಾವ ಬಂದು ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಮ್‌ಶಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೧೫. ಔತೋಽಮ್‌ಶಸೋಃ || ೬-೧-೯೩ ||

ಓತೋಽಮ್‌ಶಸೋರಚಿ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶಃ || ಗಾಮ್ | ಗಾವಾ |

ಗಾಃ | ಗವಾ | ಗವೇ | ಗೋಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಆ-ಓತಃ-ಅಮ್‌ಶಸೋಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಮ್, ಶಸ್‌ಚ, ಅಮ್‌ಶಸೌ-ಶಯೋಃ ಅಮ್‌ಶಸೋಃ. ಓತಃ ಪಂಚಮೀ. “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಚಿ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್‌ಶಸೋಃ ಅನಯವಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ಓಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಮ್, ಶಸ್‌ಗಳ ಅಚ್‌ಪರವಾದಾಗ ಓಕಾರ ಮತ್ತು ಅಮ್‌ಶಸ್‌ಗಳ ಅಚಿಗೆ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಅಮ್‌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓ+ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಗ್+ಆ+ಮ್ = ಗಾಮ್ | ಗೋ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸಾ ನವಾದುದರಿಂದ ಣಿವ್ದದ್ಭಾವಬಂದು ವೃದ್ಧಿ-ಆವಾದೇಶಬಂದರೆ, ಗಾವಾ || ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಅಮಿನಂತೆರೂಪ. ಗೋ+ಅಸ್ = ಗ್+ಆ+ಸ್ = ಗಾಃ || ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾಪರವಾದಾಗ ಗೋ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅವಾದೇಶ. ಗವಾ. ಹಲಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಗೋಭ್ಯಾಮ್-ಗೋಭಿಃ || ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಗೋ+ಏ = ಗವೇ-ಗೋಭ್ಯಾಮ್-ಗೋಭ್ಯಃ || ಪಂಚಮೀಷಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜಸಿಜಸೋಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ಗೋಸ್ (ಓ+ಅ = ಓ) ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗೋಃ ಗೋಭ್ಯಾಮ್-ಗೋಭ್ಯಃ | ಷ-ಗೋಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗೋ+ಓಸ್ = ಗವೋಸ್-ಗವೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಸರವಾದಾಗ ಅವಾದೇಶ. ಗವಾಮ್. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಚಿಗೆ (ಏ ಓ ಐ ಔ) ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪಃ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಗೋ+ಇ = ಗವಿ. ಗೋ+ಓಸ್ = ಗವೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಗೋಷು ||

ಏಕಾರಾಂತ ರೈ ಶಬ್ದ. (ಸಂಪತ್ತು.)

ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ರೈಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ರೈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೬. ರಾಯೋ ಹಲಿ || ೭-೨-೮೫ ||

ರೈ ಶಬ್ದ ಸ್ವಾಕಾರೋಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಲಿ ವಿಭಕ್ತಾ || ರಾಃ ರಾಯಾ
ರಾಯಃ | ರಾಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ||

ರಾಯಃ ಹಲಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಅ-” “ವಿಭಕ್ತಾ” ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತನಾಗುತ್ತವೆ. ರಾಯಃ ಷಷ್ಠೀ.
ಹಲಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತಾ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ಯಸ್ಮಿನ್
ವಿಧಿಃ ತದಾದಾವಲ್ಗುಹಣೇ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—
ರೈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರನಾದಾಗ ಆಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶನಾಗಿಬರು
ತ್ತದೆ. “ಅಶೋತೃಷ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧನಾಗುವುದ
ರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶನೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸು ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ
ರೈ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಬಂದರೆ ರಾಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿಗೆ
ರುತ್ತವಿಸರ್ಗ. ರಾಃ ರೈ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮವಿಲ್ಲ.
ಏಜೋಯವಾಯಾನಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಅಜಾದಿಯಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಾದೇಶ. ರಾಯಾ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ರಾಯಃ. ದ್ವಿ-
ಸಂಜೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೆಯಂತೇ ರೂಪ. ಹೇ ರಾಃ ಹೇರಾಯಾ-ಹೇರಾಯಃ |
ರಾಯಮ್-ರಾಯಾ-ರಾಯಃ | ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಓಪರನಾದಾಗ
ಆಯಾದೇಶ. ರಾಯಾ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರನಾದಾಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ
ಆಕಾರಾದೇಶ. ರಾಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೇ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ.
ರಾಭಿಃ | ಚ-ರೈ+ಃ=ರಾಯೇ-ರಾಭ್ಯಾಮ್-ರಾಭ್ಯಃ | ಪಂ-ರೈ+ಅಸ್. ರಾಯಃ-
ರಾಭ್ಯಾಮ್-ರಾಭ್ಯಃ | ಷಷ್ಠೀ-ರಾಯಃ-ರಾಯೋಃ-ರೈ+ಆಮ್=ರಾಯಾಮ್ |
ಸ-ರಾಯಿ-ರಾಯೋಃ-ರಾಸು. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಕಾರಾಂತ ಗ್ಲ ಶಬ್ದ=(ಚಂದ್ರ)

ಗ್ಲಾಃ | ಗ್ಲಾವಾ | ಗ್ಲಾವಃ | ಗ್ಲಾಭ್ಯಾಮ್ — ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಇತ್ಯಜಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗಾಃ ||

ಗೌಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಗೌಃ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ
 “ ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ
 ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಗೌ+ಔ=ಗೌವೌ-ಗೌ+ಅಸ್=ಗೌವಃ |

ಪ್ರ.—ಗೌಃ | ಗೌವೌ | ಗೌವಃ || ದ್ವಿ—ಗೌವಂ | ಗೌವೌ | ಗೌವಃ ||
 ತೃ—ಗೌವಾ | ಗೌಭ್ಯಾಮ್ | ಗೌಭಿಃ || ಚ—ಗೌವೇ || ಗೌಭ್ಯಾಮ್ | ಗೌಭ್ಯಃ ||
 ಪಂ—ಗೌವಃ | ಗೌಭ್ಯಾಮ್ | ಗೌಭ್ಯಃ || ಷ—ಗೌವಃ | ಗೌವೋಃ | ಗೌ-
 ವಾಮ್ || ಸ—ಗೌವಿ | ಗೌವೋಃ | ಗೌಷು ||

ಹೀಗೆ ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಅಥಾಜಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ ||

ಅಜಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಕಾರಾಂತಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲ. ಅದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರಮಾ ಶಬ್ದ (ಲಕ್ಷ್ಮಿ.)

ರಮಾ

ರಮತೇ ಇತಿ ರಮಾ. ರಮು ಕ್ರಿಡಾಯಾಂ ಧಾತು. ಪಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರಮ+ಅ=ರಮ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ರಮ+ಆ=ರಮಾ.

ರಮಾ ಶಬ್ದ ಅಬಂತವಾಗಿದೆ. (ಟಾಪಿನಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಉಳಿಯುವುದು. ಕೊನೆಗೆ ಪಕಾರವೂ ಹೋಗುತ್ತದೆ.) ರಮಾ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಬಂತದಪರದಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದುದರಿಂದ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ರಮಾ. ದ್ವಿನಚನದಲ್ಲಿ ರಮಾ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೭. ಔಜ ಆಪಃ || ೭-೧-೧೮ ||

ಅಬಂತಾದಂಗಾತ್ಪರಸ್ಯ ಔಜಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್ | ಔಜಾತ್ಯಾಕಾರವಿಭಕ್ತೇಃ ಸಂಜ್ಞಾ | ರಮೇ | ರಮಾಃ ||

ಔಜಃ, ಆಪಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಜಸಃಶೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಶೀ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಆಪಃ ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಂಗಾತ್ ಎಂದು ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಔಜಃ, ಪಷ್ಠಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಔಜಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔಜ್ ಅಂದರೆ ಏನು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ಔಜಾತಿ”-ಔ-ಔಜ್ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನರು ಔಜ್ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಮಾ ಅಬಂತ ಅಂಗ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಔ ಬಂದುದ

ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರವ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಔ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ “ಸ್ಥಾನಿನಿದಾದೇಶೋಽನಲ್ಪಿಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನಿದಾನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ “ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರಮಾ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅದ್ಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ರಮೇ. ರಮಾ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ರಮಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ರಮಾಃ ||

ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುಪರನಾದಾಗ ಆಬಂತಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಬಂತಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೧೮. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಚ || ೭-೩-೧೦೬ ||

ಆಪ ಏಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಬುದ್ಧೌ | ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾದಿತಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಲೋಪಃ
ಹೇ ರಮೇ | ಹೇ ರಮೇ | ಹೇ ರಮಾಃ | ರಮಾಂ | ರಮೇ
ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾನ್ನತ್ವಾಭಾವಃ || ರಮಾಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ | “ಆಜ್ ಚಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆಪಃ”, “ಬಹುವಚನೇ ರ್ಘುಲ್ಯೇತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಏತ್” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ, ಆಪಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಬಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ರಮಾ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್ಪ್ರಾಪ್ಯಭ್ಯೋ” ಸೂತ್ರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಬಂದರೆ ರಮೇ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಏಜಂತದಪರದಲ್ಲಿ ಸುಬಂದುದರಿಂದ “ಏಜ್ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ರಮೇ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇ ರೂಪ. ಹೇರಮೇ—ಹೇರಮಾಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಬಂದಾಗ “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ರಮಾ+ಅನ್ಯ—ರಮಾನ್ಯ. ರಮಾ+ಔ (ಹ್) ಎಂದಿರುವಾಗ “ಔಜಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶೀಘ್ರವ. ರಮಾ+ಈ ಗುಣ. ರಮೇ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರಮಾ+(ಶ್) ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ರಮಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನೇ “ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾತ್—” ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ, ರಮಾಃ |

ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಟಾ ಬಂದಾಗ ಅಬಂತಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಬಂತಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೯. ಆಜೌ ಚಾಪಃ || ೭-೩-೧೦೫ ||

ಆಜೌ ಓಸಿ ಚ ಪರೇ ಅಬಂತಸ್ಯ ಅಂಗಸ್ಯ ಏಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ || ರಮಯಾ
ರಮಾಭ್ಯಾಮ್ | ರಮಾಭಿಃ |

ಆಜೌ, ಚ, ಅಪಃ || ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ಬಹುವಚನೇಝಲ್ಯೇತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಏತ್” ಪದವೂ “ಓಸಿಚ” ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ.
ಅಪಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತವಿಧಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆಜ್ ಓಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು
ಪರನಾದಾಗ ಅಬಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆ
ಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಆಜ್ ಟಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಂಜ್ಞೆಯಂದು
ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಟಾಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಸಿಗೆ ಏಕಾರ ಬಂದರೆ ರಮಾ + ಏ =
ರಮೇ + ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಏಚೋಽಯವಾ
ಯಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಯಾದೇಶ. ರಮಯಾ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ
ವಿಲ್ಲ. ರಮಾಭ್ಯಾಮ್—ರಮಾಭಿಃ ||

ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಜೀಪರವಾದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾಡಾಗುವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಸಿನ ಪರವಾದ ಜುತಿಗೆ ಯಾಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೦. ಯಾಡಾಪಃ || ೭-೩-೧೧೩ ||

ಅಪಃ ಪರಸ್ಯ ಜಿಡ್ವಚನಸ್ಯ ಯಾಡಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ || ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ |
ರಮಾಯೈ | ರಮಾಭ್ಯಾಮ್ | ರಮಾಭ್ಯಃ | ರಮಾಯಾಃ ೨ |
ರಮಯೋಃ ೨ | ರಮಾಣಾಮ್ | ರಮಾಯಾಮ್ | ರಮಾಸು ||
ಏನಂ ದುರ್ಗಾಂಬಿಕಾದಯಃ ||

ಯಾಟ್ ಅಪಃ | ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ಘೇರ್ಜುತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜುತಿ”
ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಥಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಪಃ ಪಂಚಮೀ.
“ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಯಾಟ್ ಟೆತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ

ಜ್ಞದ್ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಪಂಚಮೀ ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಗಳು ಜಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಯಾಚ್ಛಾ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಆದ್ಯಂತಾ ಟಿಕಿತಾ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರಮಾ + ಏ = ರಮಾ + ಯಾ + ಏ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ರಮಾಯೈ | ರಮಾಭ್ಯಾನ್ಮಾ | ರಮಾಭ್ಯಃ ||

ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಸಿಗೆ ಯಾಡಾಗಮ. ರಮಾ + ಯಾ + ಅಸ್. “ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇದೀರ್ಘಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ರಮಾಯಾಃ | ರಮಾಭ್ಯಾನ್ಮಾ | ರಮಾಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ರಮಾಯಾಃ | ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ “ಆಜಿ ಚಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಸಿಗೆ ಏಕಾರಾ ದೇಶ. ರಮಾ + ಓಸ್ = ರಮೇ + ಓಸ್. ಅಯಾದೇಶ. ರಮಯೋಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ರಮಯೋಃ | ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆನ್ಮಾ. “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾವೋ ನುಟ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಸ್ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆಸಿನ ಪರವಾದ ಆಮಿಗೆ ಅದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ. ರಮಾ + ನ್ + ಆಮ್ = ರಮಾನಾಮ್. ರೇಫ ನಕಾರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಟ್, ಪವರ್ಗವಿರುವುದ ರಿಂದ “ಅಟ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ಞಾನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಷಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರಮಾಣಾಮ್.

ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಬಂದಾಗ ಆಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಜೇರಾನ್ಮದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಗೇ ಆಮ್ ಆದೇಶ. “ಯಾಡಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯಾಡಾಗಮ. ರಮಾ + ಯಾ + ಆಮ್ = ರಮಾಯಾಮ್. ದ್ವಿವ ಚನದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ರಮಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸು (ವ್) ಬಂದಾಗ ರಮಾಸು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೇ ದುರ್ಗಾ, ಅಂಬಿಕಾ ಮುಂತಾದ ಆಬಂತ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು

ಸರ್ವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ “ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪ್ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ರಮಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಜ್ಞದ್ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಆಮಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕೀಷ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದವರೆಗೆ ರಮಾದಂತೇರೂಪ.

ಪ್ರ-ಸರ್ವಾ | ಸರ್ವೇ | ಸರ್ವಾಃ || ಸಂ-ಪ್ರ-ಸೇ ಸರ್ವೇ | ಹೇ ಸರ್ವೇ | ಹೇಸರ್ವಾಃ ||

ದ್ವಿ—ಸರ್ವಾಮ್ | ಸರ್ವೇ | ಸರ್ವಾಃ || ತೃ—ಸರ್ವಯಾ | ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ಸರ್ವಾಭಿಃ ||

ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜೀಗೇ ಯಾಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸ್ಯಾಟ್ ಆಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವನಾಮದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೦. ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಯಾಡ್ ಧ್ರಸ್ವಶ್ಚ || ೭-೩-೧೧೪ ||

ಅಬಂತಾತ್ಸರ್ವನಾಮೋ ಜಾತಃ ಸ್ಯಾಟ್ ಸ್ಯಾದಾಪಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವಃ |
ಸರ್ವಸ್ಯೈ | ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ | ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾಸಾಮ್ | ಸರ್ವ-
ಸ್ಯಾಮ್ | ಶೇಷಂ ರಮಾನತ್ | ಏವಂ ವಿಶ್ವಾದಯ ಆಬಂತಾಃ ||

ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ, ಸ್ಯಾಟ್, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ|| ನಾಲ್ಕು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ಯಾಡಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆಪಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಬಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಪರದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಘೇರ್ಜಾತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಜಾತಿ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಚ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ಅಬಂತಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಪರಸ್ಯ ಜಾತಃ ಸ್ಯಾಟ್ ಸ್ಯಾತ್” ಎಂದು ಒಂದು ವಾಕ್ಯ. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಪಃ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. “ಆಪಃ ಸ್ಯಾನೇ ಹ್ರಸ್ವೋ ಭವತಿ” ಎಂದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—
1) ಅಬಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಾತಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಯಾಟ್ ಆಗಮ. 2) ಅಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಾ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏ ಜಿ-ದ್ವಿಭಕ್ತಿ. ಅಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಯಾಟಾಗಮ. ಸರ್ವಾ + ಸ್ಯಾ + ಏ ಅಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಸರ್ವ + ಸ್ಯಾ + ಏ. ಆಕಾರ ಏಕಾರಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಸರ್ವಸ್ಯೈ-ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ ಸರ್ವಾಭಿಃ ||

ಪಂಚಮಿಯ ಏಕವಚನವೂ ಜಾತಾದುದರಿಂದ ಅಪಿಗೆ ಸ್ಯಾಟಾಗಮ. ಅಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಸರ್ವಾ + ಅಪ್ = ಸರ್ವಾ + ಸ್ಯಾ + ಅಪ್ = ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ = ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ-ಸರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್-ಸರ್ವಾಭಿಃ | ಅದಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಸ್ಪಷ್ಟಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾನಂತೇ ರೂಪ. ಸರ್ವಸ್ಯಾಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಓಪ್ ಪರವಾದಾಗ “ಓಪಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಿಗೆ ಏತ್ವ. ಸರ್ವಾ + ಓಪ್ = ಸರ್ವೇ + ಓಪ್

ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಸರ್ವಯೋಃ ಸರ್ವಾ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಟಿತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯ ವಯನ. ಸರ್ವಾ + ಸ್ + ಆಮ್ = ಸರ್ವಾಸಾಮ್. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾ + ಜಿ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜೀರಾನ್ಮದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಗೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಜಿತಾದ್ತದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಯಾಟ್ ಆಗಮ ಅಸಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಸರ್ವಾ + ಆಮ್ = ಸರ್ವಾ + ಸ್ಯಾಮ್ = ಸರ್ವಸ್ಯಾಮ್. ಓಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇರೂಪ. ಸರ್ವಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಸು. ಆಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರ ವುದರಿಂದ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಅದಂತ ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್ ಬಂದು ಇದರಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಶ್ವಾ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು.

ಆಕಾರಾಂತ ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ ಶಬ್ದ. (ಉತ್ತರಪೂರ್ವದ ಮಧ್ಯೆ)

ಉತ್ತರಸ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಶ್ಚ ದಿಶೋಽಂತರಾಲಮ್, ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯಪದಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಆಗ ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ ಉಪಸರ್ಜನ, ಗಾಣ, ಅಥವಾ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಮಾಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಿಕ್ಸನಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೨. ವಿಭಾಷಾ ದಿಕ್ಸನಾಸೇ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ||೧-೧-೧೮||

ಅತ್ರ ಸರ್ವನಾಮತಾ ನಾ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ | ಉತ್ತರ-
ಪೂರ್ವಾಯೈ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಸರ್ವಾದೀನಿ ಸರ್ವನಾಮಾನಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸರ್ವ ನಾಮಾನಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದಿಕ್ಪದಘಟಿತವಾದ (ಕೂಡಿದ) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ. ಗಾಣವಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ. ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿ

ಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಸಮಾಸ. ಅದುದರಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾನು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾನುಕಾರ್ಯ ಜಾತಾದ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಒಂದು ರಮಾಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸರ್ವಾಶಬ್ದದಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವೇ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಃ || ಸಂ—ಹೇ
ಉತ್ತರಪೂರ್ವೇ | ಹೇಉತ್ತರಪೂರ್ವೇ | ಹೇಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಃ || ದ್ವಿ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಂ |
ಉತ್ತರಪೂರ್ವೇ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಃ || ತೃ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಯಾ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾ
ಭ್ಯಾಮ್ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಭಿಃ || ಚ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯೈ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಯೈ |
ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯಾಃ
ಉತ್ತರಪೂರ್ವಯಾಃ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಭ್ಯಃ || ಷ—
ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯಾಃ ಉತ್ತರಪೂರ್ವಯಾಃ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಯೋಃ | ಉತ್ತರ
ಪೂರ್ವಸಾಮ್ ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಣಾಮ್ || ಸ—ಉತ್ತರಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮ್ ಉತ್ತರ
ಪೂರ್ವಯಾಮ್ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಯೋಃ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಾಸು ||

ಹೀಗೆ ದಿಕ್ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇತರಶಬ್ದಗಳರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆಕಾರಾಂತ ದ್ವಿತೀಯಾ ಶಬ್ದ (ಎರಡನೆಯವಳು)

ದ್ವಿತೀಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅದಂತನಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತೀಯಸ್ಯೇತಿ ನಾ ಸರ್ವನಾನುಸಂಜ್ಞಾ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ | ದ್ವಿತೀ-
ಯಾಯೈ || ಏನಂ ತೃತೀಯಾ ||

ದ್ವಿತೀಯಾ ಶಬ್ದ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದವರಿಗೆ ರಮಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗು
ತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಿಯಿಂದ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.
ಇದು ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದ. “ತೀಯಸ್ಯ ಜಿತ್ಸು ನಾ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಜಿತ್ಸಿ
ನಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸರ್ವನಾನು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾನು ಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದಾಗ
ಸ್ಯಾಡಾಗಮು. ಇಲ್ಲದಾಗ ಯಾಡಾಗಮು. ಅಮ್ (ಷ. ಬ.) ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ
ಉತ್ತರ ಪೂರ್ವಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾನಾಮ್.
ರಮಾದಂತೇರೂಪ. ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈ-ದ್ವಿತೀಯಾಯೈ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯ
ಬೇಕು. ಹೀಗೇ ತೃತೀಯಾ ಶಬ್ದ. ಇವುಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಆಕಾರಾಂತ ಅಂಬಾ ಶಬ್ದ

ಅಂಬಾರ್ಥೇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಹೇ ಅಂಬ | ಹೇ ಅಕ್ಕ | ಹೇ ಅಲ್ಲ ||

ಅಂಬಾ ಎಂದರೆ ತಾಯಿ. ಇದು ಆಬಂತ. ರಮಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂಬಾರ್ಥೇತಿ || “ಅಂಬಾರ್ಥ ಸದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಬಾಯಂಬರ್ಥಕೊಡುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ “ಸಂಬುದ್ಧಾಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಏಕಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಬಂದರೆ ಹೇ ಅಂಬ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ “ಏಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಅಂಬ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಅಂಬಾರ್ಥಕೊಡುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೇ ಅಕ್ಕ. ಹೇ ಅಲ್ಲ. ಅಕ್ಕ, ಅಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ತಾಯಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇವುಗಳಿಗೂ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಕಾರಾಂತ ಜರಾ ಶಬ್ದ. (ಮುಪ್ಪು)

ಜರಾ ಆಬಂತಶಬ್ದ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಗಳು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಹಂತೆಯೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಜರಾ | ಜರಸಾ | ಇತ್ಯಾದಿ | ಪಕ್ಷೇ ರಮಾನತ್ ||

ಜರಾಶಬ್ದವೂ ರಮಾಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ “ಜರಾಯಾ ಜರಸನ್ಯತಪ್ರಸ್ಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜರಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜರಸ್ ಆದೇಶಬಂದು ಹಲಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜರಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಕೇವಲಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಔ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶೀ ಭಾವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಜರಸಾದೇಶ. ಆಗ ಹಲಂತ ವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಶೀಭಾವವಿಲ್ಲ. ಆಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ನುಟಿಗಿಂತ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಜರಸಾದೇಶ. ಆದೇಶಬಂದಮೇಲೆ ಆಬಂತವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮವಿಲ್ಲ.

ಪ್ರ—ಜರಾ | ಜರಸಾ ಜರೇ | ಜರಸಃ ಜರಾಃ || ಸಂ. ಪ್ರ—ಹೇ ಜರೇ | ಹೇ ಜರಸಾ ಹೇ ಜರೇ | ಹೇ ಜರಸಃ ಹೇ ಜರಾಃ || ದ್ವಿ—ಜರಸಮ್ ಜರಾಮ್ | ಜರಸಾ ಜರೇ | ಜರಸಃ ಜರಾಃ || ತ್ರ—ಜರಸಾ ಜರಯಾ | ಜರಾಭ್ಯಾಮ್ | ಜರಾಭಿಃ || ಚ—ಜರಸೇ ಜರಾಯೈ | ಜರಾಭ್ಯಾಮ್ | ಜರಾಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಜರಸಃ ಜರಾಯಾಃ |

ಜರಾಭ್ಯಾಮ್ | ಜರಾಭ್ಯಃ || ಸ—ಜರಸಃ ಜರಾಯಾಃ | ಜರಸೋಃ ಜರಯೋಃ |
ಜರಸಾಮ್ ಜರಾಣಾಮ್ || ಸ—ಜರಸಿ ಜರಾಯಾಮ್ | ಜರಸೋಃ ಜರಯೋಃ |
ಜರಾಸು ||

ಆಕಾರಾಂತ ಗೋಪಾ ಶಬ್ದ (ಗೊಲ್ಲರವಳು)

ಗೋಪಾ ವಿಶ್ವಪಾನತ್ ||

ಗಾಂ ಪಾತಿ ಇತಿ ಗೋಪಾ. ಗೋವನ್ನು ಸಾಕುವವಳು. ಇದು ಆಕಾರಾಂತ. ಧಾತ್ವಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ವಿಶ್ವಪಾ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ ಆಬಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆಪ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವಾಗ (ಯಚಿಭಮ್) ಅಂದರೆ ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ “ಆತೋಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗೋಪಾಃ ಗೋಪಾ ಗೋಪಾಃ | ಗೋಪಾಂ ಗೋಪಾ ಗೋಪಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಶ್ವಪಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇತಿ ಆಕಾರಾಂತಾಃ ||

ಇಕಾರಾಂತ ಮತಿ ಶಬ್ದ (ಬುದ್ಧಿ)

ಮತೀಃ | ಮತ್ಯಾ ||

ಸ್ವಾದಿ ಪಂಚವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರ-ಮತೀಃ-ಮತೀಃ-ಮತಯಃ || ಸಂ. ಪ್ರ-ಹೇ ಮತೇ-ಹೇಮತೀ-ಹೇ ಮತಯಃ || ದ್ವಿ. ಮತಿಂ-ಮತೀ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮತಿ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಮತೀಸ್. “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವವಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಮತೀಃ || ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ “ಆಜೋನ್ಯಾಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಾಭಾವವಿಲ್ಲ. ಮತಿ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್. ಮತ್ಯಾ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಮತಿಭ್ಯಾಮ್. ಮತಿಭಿಃ || ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವವಾದವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಕಲ್ಪ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೩. ಜತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ || ೧-೪-೬ ||

ಇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಭಿನ್ನಾ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾವೀದೂತಾ,
ಹ್ರಸ್ವಾ ಚೇವರ್ಣೋವರ್ಣಾ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವಾ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ
ಜಾತಿ ಪರೇ | ಮುತ್ಯೈ | ಮುತಯೇ | ಮುತ್ಯಾಃ | ಮುತ್ಯಾಃ | ಮುತೇಃ |
ಮುತೇಃ |

ಜಾತಿ, ಹ್ರಸ್ವಃ, ಚ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಯಾಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ ನದೀ” ಸೂತ್ರ
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ “ನೇಯಜ್ಞಾಉವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಬಿಟ್ಟು
ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಯೂ ಎಂದರೆ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗ
ಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವನ್ನು ಹೇಳು
ವವುಗಳು, ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳು. ಇಯಜ್ಞ ಉವಜ್ಞೋಃ ಸ್ಥಾನಂ
(ಸ್ಥಿತಿಃ =) ಯಯೋಸ್ತೌ ಇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾ. ಇಯಜ್ಞ ಉವಜ್ಞ ಆದೇಶಗಳನ್ನು
ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ನಸ್ತ್ರೀ ಅಸ್ತ್ರೀ. ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದವೂ
ಇಯಜ್ಞ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆ
ದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

1) ಇಯಜ್ಞ ಉವಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಾ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಭಿನ್ನಾ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾ, ಈದೂತಾ
ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ವಾ ಸ್ತಃ ಜಾತಿ ಪರೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಇಯಜುವಜ್ಞ ಆದೇಶ ಹೊಂ
ದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ ಈಕಾರಾಂತ,
ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಜುತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ
ಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. “ನೇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜು
ವಜ್ಞ ಹೊಂದುವವುಗಳಿಗೆ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವುದು. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ಎಂಬುದೇ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯೂ ಅನುವೃತ್ತ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಶ್ಚ ಉಶ್ಚ ಯೂ. ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಕಾರೋಕಾರಗಳಲ್ಲಿ
ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾದರೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ
ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಚಕಗಳು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥ. ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ
ವೆಂದಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣ,
“ನಾಮಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಾ” ಅನುವೃತ್ತಿ. 2) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾ ಹ್ರಸ್ವಾ ಚೇವ
ರ್ಣೋವರ್ಣಾ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ವಾ ಸ್ತೋ ಜಾತಿ ಪರೇ ಎಂದು ಎರಡನೇವಾಕ್ಯ. ಸ್ತ್ರೀ
ಲಿಂಗವಾಚಕವಾದ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇವರ್ಣೋವರ್ಣಾಂತ ಪದಗಳು ಜುತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ
ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇದು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಿಭಾಷೆ
ಬಿಟ್ಟು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. - ಇಯಜುವಜ್ಞ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದ ಭಿನ್ನ
ವಾದ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗಳೂ, ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇಕಾರ ಉಕಾರ
ಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜುತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು

ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಮತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ. ಮತಿಯಂಬುದು ಸ್ತೀಲಿಂಗ, ಇಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. (ಚೀ) ಚತುರ್ಥಿಯಿಂದ ಏಕ ವಚನವೆಲ್ಲಾ ಜಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮತಿ+ಏ, ಎಂದಿರುವಾಗ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಗೆ ಆಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ ವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮತಿ+ಆ+ಏ ಎಂದಾಗ "ಆಟಿಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಏಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಮತಿ+ಏ. ಯಣ್. ಮತ್ಯೈ. ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿರುವಾಗ "ಘೇರ್ಜಾತಿ" ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗುಣದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಮತಿ+ಏ=ಮತೇ+ಏ=ಮತಯೇ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಮತಿಭ್ಯಾಮ್ ಮತಿಭ್ಯಃ || ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಜಸಿ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಟಾ. "ಆಟಿಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಮತಿ+ಅಸ್=ಮತಿ+ಆ+ಅಸ್ ಮತಿ+ಆನ್. ಯಣ್. ಮತ್ಯಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಮತ್ಯಾಃ-ಮತ್ಯಾಃ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಪಂ-ಮತಿಭ್ಯಾಮ್-ಮತಿಭ್ಯಃ | ಮತ್ಯೋಃ-ಮತೀನಾಮ್. (ನುಟ-ದೀರ್ಘ.)

ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಪರವಾದಾಗ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದಾಗ ಜಿಗೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೪. ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್ || ೭-೩-೧೧೭ ||

ನದೀಸಂಜ್ಞಾಕಾಭ್ಯಾಮಿದುದ್ಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಜೀರಾಮ್ ಸ್ಯಾತ್ |
ಮತ್ಯಾಮ್ ಮತಾಃ ಶೇಷಂ ಹರಿವತ್ || ಏವಂ ಬುದ್ಧ್ಯಾದಯಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. "ಜೀರಾಮ್ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನದೀ" "ಆಮ್" ಅನುಪ್ರತ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದುದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಪಂಚಮಿ. ಅಲ್ಲಿ ನದೀ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಇಕಾರಉಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ "ಜೀರಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಮ್ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ "ಔತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಗೆ ಔತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀರಾಮ್-ಗೌರೀಮುಂತಾದಸ್ಥಳ ದಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. "ಔತ್" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಖ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಔತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಆಮ್ ಬಂದರೆ ಮತಿ+ಆಮ್. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಮತಿ+ಆ+ಆಮ್. ಮತಿ+ಆಮ್. ಯಣ್. ಮತ್ಯಾಮ್. ಆಮ್ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಮತ್ಯಾಮ್ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾದರೂ ಅತಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. “ವರ್ಜನ್ಯ ವತ್ ಲಕ್ಷಣಪ್ರವೃತ್ತಿಃ” ಸೂತ್ರವು ಮಳೆಯಂತೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೊಂದುವುದೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮಳೆಯು ಬೇಕಾದಲ್ಲಿಯೂ, ಬೇಡದಾದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಸೂತ್ರವು ತನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿರಲಿ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ಅಚ್ಚಘೇಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಗೆ ಔತ್ವ. ತಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಮತ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಮತೌ. ಉಳಿದಡೆ ಹರಿಶಬ್ದ ದಂತೇರೂಪ. ಮತ್ಯೋಃ—ಮತಿಷು. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಹೀಗೆಯೇ ಬುದ್ಧಿ ಮುಂತಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತ್ರಿ ಶಬ್ದ. (ಮೂರು)

ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಸಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ. ತ್ರಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತ್ರಿಚತುರ್ಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೨೫ ತ್ರಿಚತುರೋಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ತಿಸೃಚತಸ್ಯ, ||

೭-೨-೯೯ ||

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಯೋರೇತಯೋರೇತಾನಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌಪರತಃ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತೌ” ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತ್ರಿ. ಚತುರ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಿಸೃ, ಚತಸೃ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಜಾದಿ ಯಾದುದರಿಂದ ತಿಸೃ ಆದೇಶಬಂದರೆ ತಿಸೃ+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೬. ಅಚಿ ರ ಋತಃ || ೭-೨-೧೦೦ ||

ತಿಸ್ಯ ಚತಸ್ಯ ಏತಯೋರ್ನುಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದಚಿ | ಗುಣ
ದೀರ್ಘೋತ್ಪನ್ನಾನುಪವಾದಃ | ತಿಸ್ರಃ | ತಿಸ್ರಃ | ತಿಸ್ರಭಿಃ |
ತಿಸ್ರಭ್ಯಃ | ತಿಸ್ರಭ್ಯಃ | ಆಮಿ ನುಟ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ “ ತಿಸ್ಯಚತಸ್ಯ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗು
ತ್ತದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕವೆಂದು (ಷಷ್ಠೀ
ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು) ಭಾವಿಸಬೇಕು. ರಃ ಅಂದರೆ ರೇಫ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತಿಸ್ಯ
ಚತಸ್ಯಶಬ್ದಗಳ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಪರವಾದಾಗ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ, ಪ್ರಕೃತ
ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ.
ತಿಸ್ಯ+ಅಸ್=ತಿಸ್-ರ್+ಅಸ್=ತಿಸ್ರಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ತಿಸ್ರಃ
ಹೀಗೆಯೇ ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ರೇಫಾದೇಶ. ತಿಸ್ರಃ.

ತಿಸ್ರಃ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ತಿಸ್ಯ+ಅಸ್
ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಇಕೋಯಣಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶಬಂದರೆ ತಿಸ್ರಃ ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಏಕೆ ಪುನಃ ಹೇಳಿದುದು? ಅಂದರೆ ಗುಣ, ದೀರ್ಘ, ಉತ್ಪ
ಗಳಿಗೆ ಇದು ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಿಸ್ಯ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಾ
ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ “ ಜಸಿ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.
ಹಾಗೆಯೇ ಶಸಿನಲ್ಲಿ “ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ
ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿಯತಿಸ್ಯ+ಅಸ್ ಎಂದು ಪಂಚಮೀ ಷಷ್ಠೀ
ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ “ ಋತ ಉತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಸ್ಯ
ಶಬ್ದ ಗೌಣವಾದಾಗ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯ
ಗಳನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದುದ
ರಿಂದ ಇದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ತೃ-ತಿಸ್ರಭಿಃ ಚ.
ಪಂ-ತಿಸ್ರಭ್ಯಃ ೨ | ತಿಸ್ಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ತಿಸ್ಯ+ನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ದೀರ್ಘಪ್ರಾಪವಾದರೆ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾಮಿ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೭. ನ, ತಿಸ್ಯಚತಸ್ಯ || ೬-೪-೪ ||

ಏತಯೋರ್ನಾಮಿ ದೀರ್ಘೋ ನ | ತಿಸ್ಯಣಾಮ್ | ತಿಸ್ಯಷು || ದ್ವೇ
ದ್ವೇ | ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್ | ದ್ವಯೋಃ |

ದ್ವಯೋಃ || ಗೌರೀ | ಗೌರ್ಯಾ | ಗೌರ್ಯಃ | ಹೇ ಗೌರಿ |
ಇತ್ಯಾದಿ | ಏನಂ ನದ್ಯಾದಯಃ | ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ | ಶೇಷಂ ಗೌರೀವತ್ |
ಏನಂ ತರೀತಂತ್ರ್ಯಾದಯಃ | ಸ್ತ್ರೀ | ಹೇ ಸ್ತ್ರೀ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ ಧ್ರೋವೇದೀ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದೀರ್ಘಃ ” ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. ತಿಸೃ ಚತಸೃ ಲುಪ್ತಪ್ರಕೃತ
ಪದ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ತಿಸೃ, ಚತಸೃಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಸೃನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ
ಣತ್ವ. ತಿಸೃಣಾಮ್- ಸಪ್ತ-ತಿಸೃಷು.

ಇಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಿಶಬ್ದ. (ಎರಡು) ಇದು ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟ
ವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನಾಂತ. ದ್ವಿ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ತ್ಯದಾದೀ
ನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ಯದಾದಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದೇಶ.
ದ್ವಿ+ಔ. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ “ ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾವ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ
ದಲ್ಲಿ ಟಾವ್. ದ್ವಾ+ಔ “ ಔಜ ಆಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀಭಾವ.
ಗುಣ. ದ್ವೇ. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ.
ದ್ವೇ-ತ್ಯ-ಚ-ಪಂ-ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್. ಷ-ಸ-ದ್ವಯೋಃ || ಹೀಗೆ ಇಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀ
ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ.

ಈಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಗೌರೀ ಶಬ್ದ. (ಪಾರ್ವತಿ) ಗೌರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ
ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ “ ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಷ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗೌರ+ಈ
ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಯಸ್ಯೇತಿಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಗೌರೀ. ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀ
ಲಿಂಗವಾಗಿ ಈಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸು ಪರ
ವಾದಾಗ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ
ಲೋಪ. ಗೌರೀ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಣ್. ಗೌರೀ+ಔ=ಗೌರ್ಯಾ.
ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಯಣ್. ಗೌರ್ಯಃ. ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ನದ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ
“ಅಂಬಾರ್ಥನದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಹೇ ಗೌರಿ+ಸ್. ಹ್ರಸ್ವದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಏಜಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುಧೀಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ
ಲೋಪ. ಹೇ ಗೌರಿ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇ ರೂಪ. ಹೇ ಗೌರ್ಯಾ-
ಹೇ ಗೌರ್ಯಃ. ಗೌರೀ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಪೂರ್ವರೂಪ. ಗೌರೀಮ್. ಗೌರ್ಯಾ. ಗೌರೀ+ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ

ದೀರ್ಘ. ಗೌರೀಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗೌರೀಃ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಗೌರೀ+ಆ. ಗೌರ್ಯಾ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್-ಗೌರೀಭಿಃ || ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌರೀ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ನದೀಕಾರ್ಯ. “ಆಣ್ವದ್ಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಡಾಗಮ. “ಆಟಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಗೌರೀ+ಆ-ಏ=ಗೌರೀ+ಏ. ಯಣ್. ಗೌರ್ಯೈ. ಗೌರೀಭ್ಯಾಮ್-ಗೌರೀಭಿಃ || ಪಂಚಮೀ ಸಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ವೃದ್ಧಿ. ಗೌರೀ+ಆ+ಅಸ್=ಗೌರೀ+ಅಸ್. ಗೌರ್ಯಾಸ್ (ಯಣ್) ಗೌರ್ಯಾಃ ೨. ಸಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಗೌರೀ+ಓಸ್=ಗೌರ್ಯೋಃ. ಗೌರೀ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನದಿಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಃ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಗೌರೀ+ನಾಮ್ “ಅಟಕುಪ್ಪಾವ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಗೌರೀಣಾಮ್ || ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜು ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ “ಜೀರಾಮ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ವೃದ್ಧಿ. ಯಣಾದೇಶ. ಗೌರೀ+ಇ=ಗೌರೀ+ಆಮ್. ಗೌರೀ+ಆ+ಆಮ್. ಗೌರ್ಯಾಮ್ ಗೌರ್ಯೋಃ-ಗೌರೀಷು. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಹೀಗೆಯೇ ನದೀ ಮುಂತಾದ ಜ್ಯಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಬ್ದ ಜ್ಯಂತವಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಜ್ಯಂತದ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಬೇರೆ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಧವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗೌರೀ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ತರೀ, ತಂತ್ರೀ ಮುಂತಾದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸು ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರೀ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದ. (ಹೆಂಗಸು)

ಸ್ತ್ರೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಡ್ರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಜೀಪ್‌ಬಂದು ಜ್ಯಂತವಾಗಿದೆ. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ತ್ರೀ. ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಸುಲೋಪ. (ಗೌರೀವತ್) ಹೇಸ್ತ್ರೀ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇಯಜ್ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಯಜ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೮. ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ || ೬-೪-೨೯ ||

ಅಸ್ಯ ಇಯಜ್ ಸ್ಯಾದಜಾದಾ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ || ಸ್ತ್ರಿಯಾ | ಸ್ತ್ರಿಯಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ಅಚಿ ಶ್ವಧಾತುಭ್ರವಾಂ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಇಯಜ್” “ಅಚಿ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ” ಪಙ್ಕ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇಯಜ್ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀ+ಔ=ಸ್ತ್ರೀ+ಇಯ್+ಔ=ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ. ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸಪರವಾದಾಗಲೂ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಯಜಿ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸ್ತ್ರಿಯಃ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಈಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ

(ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಯಜ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೨೯. ವಾಮುಶಸೋಃ || ೬-೪-೩೦ ||

ಅಮಿ ಶಸಿ ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಇಯಜ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ || ಸ್ತ್ರಿಯಮ್ | ಸ್ತ್ರೀಮ್ |

ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಸ್ತ್ರೀಃ || ಸ್ತ್ರಿಯಾ | ಸ್ತ್ರಿಯೈ | ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ | ಸ್ತ್ರಿಯೋಃ ೨ ||

ಪರತ್ವಾನ್ಮುಟ್ | ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್ | ಸ್ತ್ರೀಷು || ಶ್ರೀಃ | ಶ್ರಿಯಾ | ಶ್ರಿಯಃ ||

ವಾ, ಅಮುಶಸೋಃ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ “ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ” ಸೂತ್ರವೂ “ಇಯಜ್”-ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸ್ತ್ರೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮು, ಶಸ ಪರವಾದಾಗ ಇಯಜ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಮಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಬಂದರೆ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ+ಅಮ್=ಸ್ತ್ರಿಯಮ್. ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ಅಮಿಪೂರ್ವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ (೨) ಸ್ತ್ರೀಮ್. ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಇಯಜ್ ಬಂದರೆ. ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ+ಅಮ್=ಸ್ತ್ರಿಯಃ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸಂವರ್ಧಿಸರ್ಥ. ಸ್ತ್ರೀಃ. ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವವಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾಪರವಾದಾಗ “ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶ. ಸ್ತ್ರೀ+ಃ=ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ-ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್-ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ || ಚತುರ್ಥಿಏಕಪದಚನದಲ್ಲಿ ಜಾ ಬಂದಾಗ “ಆಣ್ವದ್ಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಟಾಗಮ. ಸ್ತ್ರೀ+ಃ-ಎ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಆಟಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದವೃದ್ಧಿ ಸ್ತ್ರೀ+ಃ ಈಗ “ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. ಸ್ತ್ರಿಯೈ-ಸ್ತ್ರೀ

ಭ್ಯಾಮ್-ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ | ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಜಸಿಗೆ ಆಹ್ವೃದ್ಧಿ. ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಜ
ಸ್ತ್ರೀ+ಅಸ್-ಸ್ತ್ರೀ+ಆ-ಅಸ್. ಸ್ತ್ರೀಯಾಸ್ ಸ್ತ್ರೀಯಾಃ | ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಾಮ್
ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಯಾಃ | ಓಸ್ಪರವಾದಾಗ
ಇಯಜ್. ಸ್ತ್ರೀಯೇಃ. ಆಮಿನಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಯಜ್ ಆದೇಶವೂ
ಬರಬಹುದು. ನದಿಯಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟ್ ಆಗಮವೂ ಬರ
ಬಹುದು. ನುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಜಾದಿತ್ವಭಂಗಬರುವುದರಿಂದ ತಿರುಗಿ ಇಯಜ್
ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಯಜ್ ಬಂದರೆ ನದೀತ್ವಭಂಗಬರುವುದರಿಂದ ನುಟ್ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ
ಪರತ್ವಾನ್ಮುಟ್ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. “ವಿಸ್ತೀರ್ಣೇಧೀಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್” ಎಂದುದರಿಂದ
ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ಬೇಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀನಾಮ್ “ಅಹ್ಕುಸ್ವಾಜ್-” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಣತ್ವ. ಸ್ತ್ರೀಣಾಮ್ || ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪರವಾದಾಗ ಜ್ಞೀರಾಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್. ಆಮಿಗೆ ಆಹ್ವೃದ್ಧಿ. ಸ್ತ್ರೀ+ಆಮ್ “ಸ್ತ್ರಿಯಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜ್
ಸ್ತ್ರೀಯಾಮ್ | ಸ್ತ್ರೀಯೇಃ | ಸ್ತ್ರೀಷು.

ಈಕಾರಾಂತ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದ. (ಲಕ್ಷ್ಮಿ)

ಶ್ರೀಣ್ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು. (ಇವಳನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ) ಕ್ವಿವ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ವಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಶ್ರೀ ಈಕಾರಾಂತವಾಯಿತು. ಜೀಬಂತವಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಶಬ್ದದಂತೆ
ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಃ. ಶ್ರೀ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕಾರಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ “ಅಚಿಶ್ಚು”
(ಸೂ. ೨೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ ಶ್ರಿಯಾ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಅಜಾದಿ
ಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಧಾತ್ವನಯನ
ಸಂಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಎರನೇಕಾಚಃ-(ಸೂ. ೨೦೧)” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬರು
ವುದಿಲ್ಲ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರಿಯಃ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನದ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾ
ದರೆ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ನಿಷೇಧಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೩೦. ನೇಯಜುವಜ್ಞಾಸ್ಥಾನಾಸ್ತ್ರೀ || ೧-೪-೪ ||

ಇಯಜುವಜ್ಞೋಃ ಸ್ಥಿತಿಯೋಸ್ತಾವೀದೂತಾ ನದೀಸಂಜ್ಞಾನಸ್ತಃ
ನ ತು ಸ್ತ್ರೀ ಹೇ ಶ್ರೀಃ | ಶ್ರಿಯೈ-ಶ್ರಿಯೇ | ಶ್ರಿಯಾಃ ಶ್ರಿಯಃ-೨ ||

ನ, ಇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನೌ, ಅಸ್ತ್ರೀ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಯೂಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾನದೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯೂ ನದೀ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈಶ್ವ ಉಚ್ಚ ಯೂ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗಳು. ಇಯಜುವಜ್ಞೋಃ ಸ್ಥಾನಂ (= ಸ್ಥಿತಿಃ) ಯಯೋಸ್ಥೌ ಇಯ ಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನೌ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ಇಯಜ್ಞ ಉವಜ್ಞ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗಳು ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ನಿಷೇಧ ವಿಲ್ಲ. ಅದು ಇಯಜ್ಞ ಹೊಂದಿದರೂ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದವು ಇಯಜ್ಞ ಹೊಂದುವುದಾದುದರಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ “ಅಂಬಾರ್ಥನ-ದ್ಯೋಹ್ರಸ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುಲ್ಲ. ಹೇ ಶ್ರೀಃ-ಹೇ ಶ್ರಿಯಾ-ಹೇ ಶ್ರಿಯಃ. ದ್ವಿ-ಶ್ರಿಯಮ್ (“ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಬಾಧಿಸಿ ಇಯಜಾವೇಶ) ಶ್ರಿಯಾ-ಶ್ರಿಯಃ || ತೃ-ಶ್ರಿಯಾ ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್-ಶ್ರೀಭಿಃ || ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞೇ ಬಂದಾಗ ಅದು ಜುತ್ವಾದುದರಿಂದ “ಜುತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ” (ಸೂ. ೨೨೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ. ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ “ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಟ್ “ಆಟಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಶ್ರೀ + ಏ = ಶ್ರೀ + ಆ. ಏ = ಶ್ರೀ + ಏ “ಆಚಿಶ್ಚು-” (ಸೂ. ೨೦೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜ್ಞ. ಶ್ರಿಯೈ- ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕೇವಲ ಇಯಜ್ಞ. ಶ್ರಿಯೈ-ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್-ಶ್ರೀಭ್ಯಃ || ಪಂಚಮೀ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಗಳಲ್ಲಿ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಟ್ ವೃದ್ಧಿ ಇಯಜ್ಞ. ಶ್ರೀ + ಅಸ್-ಶ್ರೀ + ಆ + ಅಸ್-ಶ್ರೀ + ಆಸ್-ಶ್ರೀಯಾಸ್ ಶ್ರೀಯಾಃ ೨. ಓಸಿನಲ್ಲಿ ಇಯಜ್ಞ ಶ್ರಿಯೋಃ ೨. ಶ್ರೀ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜುತ್ವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಏಕಲ್ಪನದೀಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾರದಿರುವಾಗ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಏಕಲ್ಪನದೀ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೧. ವಾಮಿ || ೧-೪-೫ ||

ಇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನೌ ಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾನದೀ ಯೂ ಆಮಿ ವಾ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ತಃ
ನತು ಸ್ತ್ರೀ | ಶ್ರೀಣಾಮ್-ಶ್ರಿಯಾಮ್ | ಶ್ರಿಯಿ-ಶ್ರಿಯಾಮ್ ||
ಧೇನುರ್ಮತಿನತ್ ||

ವಾ, ಆಮಿ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಯೂಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾನದೀ” ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ನೇಯಜುವಜ್ಞಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಜ್ಞ ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಪದಾರ್ಥ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಇಯಜ್ಞ ಉವಜ್ಞ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದ ಈಕಾರ ಉಕಾರಗಳು ಅನುಪರವಾದಾಗ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸ್ತ್ರೀ

ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಇಯಜ್ಞ ಹೊಂದುವ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಮಿನಲ್ಲಿ ನದೀ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ “ ಹಸ್ವ ನದ್ಯಾಪೋನುಹ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಿಗೆ ನುಹ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಹಬಂದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇಯಜ್ಞ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಣಾಮ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇಯಜ್ಞ ಆದೇಶ. || ಸಪ್ತಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾತ್ಯಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪನದೀಸಂಜ್ಞೆ. ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಾಗ ಜಾಗೆ “ ಜೀರಾಮ ”— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಹ್, ವೃದ್ಧಿ. ಇಯಜಾದೇಶ. ಶಿ ಯಾಮ್ (ನುಹಬಾರದ ಸಷ್ಠಿಬಹುವಚನದಂತೇ ರೂಪ). ಶ್ರಿಯೋಃ—ಶ್ರೀಷು.

ಇತಿ ಈಕಾರಾಂತಾಃ ||

ಉಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಧೇನು ಶಬ್ದ. (ಹಸು) ಇದು ಮತಿ ಶಬ್ದದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಜಾತಿ ನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯ. ಅದು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕಾರ್ಯ.

ಪ್ರ—ಧೇನುಃ | ಧೇನೂ | ಧೇನವಃ || ಸಂ—ಹೇ ಧೇನೋ | ಹೇ ಧೇನೂ | ಹೇ ಧೇನವಃ || ದ್ವಿ—ಧೇನುಂ | ಧೇನೂ | ಧೇನೂಃ || (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾದುದರಿಂದ ನತ್ವವಿಲ್ಲ) ತೃ—ಧೇನ್ಯಾ | ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್ | ಧೇನುಭಿಃ || ಚ—ಧೇನ್ಯೈಃ ಧೇನವೇ | ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್ | ಧೇನುಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಧೇನ್ಯಾಃ ಧೇನೋಃ | ಧೇನುಭ್ಯಾಮ್ | ಧೇನುಭ್ಯಃ || ಸ—ಧೇನ್ಯಾಃ ಧೇನೋಃ ! ಧೇನ್ಯೋಃ | ಧೇನೂನಾಮ್ || ಸ—ಧೇನ್ಯಾಮ್ ಧೇನಾ | ಧೇನ್ಯೋಃ | ಧೇನುಷು ||

ಉಕಾರಾಂತ ಕ್ರೋಷ್ಣ ಶಬ್ದ (ನರಿ)

ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕ್ರೋಷ್ಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೨. ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ಚ || ೭-೧-೯೬ ||

ಸ್ತ್ರೀನಾಚೀ ಕ್ರೋಷ್ಣಶಬ್ದಸ್ತೃಜಂತವದ್ರೂಪಂ ಲಭತೇ ||

ಸ್ತ್ರೀಯಾಂ, ಚ, || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ತೃಜ್ವತ್ ಕ್ರೋಷ್ಣಃ ” ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ತ್ರೀನಾಚಕವಾದ ಕ್ರೋಷ್ಣ ಶಬ್ದವು ತೃಜಂತದ

ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರೂಪಾತಿದೇಶಸೂತ್ರ. ಅರ್ಥಾನುಸಾರದಿಂದ ತೃಜಂತ ವಾದ ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯ ಶಬ್ದದ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತ ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯ ಶಬ್ದವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯ ಎಂದು ಋಕಾರಾಂತ ವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಜೀವ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋಕಾರಾಂತ ನಾಂತಗಳಿಗೆ ಜೀವ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೩. ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀವ್ || ೪-೧-೫ ||

ಋದಂತೇಭ್ಯೋ ನಾಂತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಜೀವ್ | ಕ್ರೋಷ್ಠೀ ಗಾರೀವತ್ || ಭ್ರೋಃ ಶ್ರೀವತ್ || ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪುಂವತ್ ||

ಋನ್ನೇಭ್ಯಃ, ಜೀವ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಋತಶ್ಚ ನಾಶ್ಚ ಋನ್ನಾಃ ತೇಭ್ಯಃ ಋನ್ನೇಭ್ಯಃ || (ಋಕಾರ ನಕಾರಗಳು) “ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಜ್ಯಾಪ್ ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಅದಕ್ಕೆ “ ಋನ್ನೇಭ್ಯಃ ” ಪದವು ವಿಶೇಷಣ. “ ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಋದಂತ, ನಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಜೀವ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋ ದಂತವಾದುದರಿಂದ ಜೀವ್ ಬಂದರೆ ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯ+ಜೀವ್. ಜೀಪಿನಲ್ಲಿ ಪಕಾರ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಕಾರ “ ಲಶಕ್ದ್ಧಿತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಉಳಿದಾಗ ಯಣ್. ಕ್ರೋಷ್ಠೀ. ಈಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಯಿತು. ಜ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಗಾರೀ ಶಬ್ದ ದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ್ರೋಷ್ಠೀ-ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯ-ಕ್ರೋಷ್ಠ್ಯಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಕಾರಾಂತ ಭ್ರಾಶಬ್ದ (ಹುಬ್ಬು) ಇದು ಶ್ರೀ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ ಹೊಂದು ತ್ತದೆ. “ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭುವಾಂ ”—(ಸೂ ೩೦೦) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದೇಶ. ಜಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಪ್ಪ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಶ್ರೀಶಬ್ದದಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡುರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಉಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸ್ವಯಂಭೂ ಶಬ್ದ. ತಾನಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿ. ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಪಪಾಂತ ಧಾತುವಾದರೂ “ ನಭೂಸುಧಿಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವು

ದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉವಜ್ ಸ್ವಯಂಭೂಃ—ಸ್ವಯಂ
ಭುವಾ—ಸ್ವಯಂಭುವಃ || ಇತ್ಯಾದಿ (ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನೋಡಿ).

ಅಥ ಋಕಾರಾಂತಾಃ ||

ಋಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸ್ವಸ್ಥಶಬ್ದ. (ತಂಗಿ) ಋಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ
ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜೀವ್ ಟಾವ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೪. ನ ಷಟ್ ಸ್ವಸ್ರಾದಿಭ್ಯಃ || ೪-೧-೦೦ ||

ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಜೀವ್ ಟಾವ್ ನಸ್ತಃ || ಸ್ವಸಾ
ತಿಸ್ತಶ್ಚತಸ್ತಶ್ಚ ನನಾಂದಾ ದುಹಿತಾ ತಥಾ | ಯಾತಾ ಮಾತೇತಿ
ಸಪ್ತೈತೇ ಸ್ವಸ್ರಾದಯ ಉದಾಹೃತಾಃ || ಸ್ವಸಾ | ಸ್ವಸಾರಾ |
ಸ್ವಸಾರಃ | ಮಾತಾ ಪಿತೃವತ್ | ಶಸಿ ಮಾತ್ಯಃ | ದ್ಯೌರ್ಗೋವತ್ |
ರಾಃ ಪುಂವತ್ | ನಾಗ್ಗೌವತ್ ||

ನ, ಷಟ್ ಸ್ವಸ್ರಾದಿಭ್ಯಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಜೀವ್ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವ್. “ ಟಾಬೃಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾವ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸ್ವಸ್ಥಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ
ಸ್ತ್ರೀತ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವ್ ಟಾವ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಷಾಂತಾಷಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಾಂತ
ನಾಂತಗಳಿಗೆ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಾಂತಗಳಿಗೆ ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಜೀವ್ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀವ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದರಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಸ್ವಸ್ಥ ಮುಂತಾದವುಗಳು
ಋಕಾರಾಂತಗಳು. ಅವು ಎಷ್ಟು ಅಂದರೆ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಗಣನೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ.
ಸ್ವಸ್ಥ-ತಿಸ್ತ-ಚತಸ್ತ-ನನಾಂದ-ದುಹಿತ-ಯಾತ್-ಮಾತ್-ಇವು ಏಳು ಸ್ವಸ್ರಾದಿಗಳು.
ಇವುಗಳಿಗೆ ಜೀವ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ ಅಪ್ತನ್ತನ್ತಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಥ ಶಬ್ದ
ವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತ್ಯ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸಾ-ಸ್ವಸಾರಾ-
ಸ್ವಸಾರಃ | (ಧಾತ್ಯಶಬ್ದ ನೋಡಿ) ಮಾತ್ಯ (ತಾಯಿ) ಶಬ್ದವು ಪಿತೃ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ
ಹೊಂದುತ್ತದೆ. “ಅಪ್ತನ್ತನ್ತ”-ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ಯಶಬ್ದ ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾ
ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತಾ-ಮಾತರಾ-ಮಾತರಃ (ಪಿತೃಶಬ್ದ ನೋಡಿ). ಶಸಿನಲ್ಲಿ

ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಸರ್ವದೀರ್ಘ ಬಂದಾಗ ನತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನತ್ತ. ಮಾತ್ಸ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಓಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದ. (ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಆಕಾಶ) ಇದು ಗೋ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ. ಅಮ್ ಶಸ್ಗಳಲ್ಲಿ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಉಳಿದ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ದ್ಯಾಃ-ದ್ಯಾವಾ-ದ್ಯಾವಃ ಇತ್ಯಾದಿ (ಗೋ ಶಬ್ದನೋಡಿ).

ಐಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ರೈ ಶಬ್ದ (ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಅಥವಾ ಹಣ.) ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. (ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೈಶಬ್ದ ನೋಡಿ) ರಾಃ-ರಾಯಾ-ರಾಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಔಕಾರಾಂತ ನೌ ಶಬ್ದ (ದೋಣಿ) ಇದು ಗ್ಲಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆವಾದೇಶ. ನೌಃ-ನಾವಾ-ನಾವಃ ಇತ್ಯಾದಿ || (ಗ್ಲಾ ಶಬ್ದನೋಡಿ).

ಇತ್ಯಜಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ ||

ಹೀಗೆ ಅಜಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

ಅಥ ಅಜಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಾಃ ||

ಅಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದ

ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲ್ಯುಟಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಜ್ಞಾನವೆಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಬಂದಾಗ “ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬೋಸ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸು ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೫. ಅತೋಽಮ್ || ೭-೧-೨೪ ||

ಅತೋಽಂಗಾತ್ ಕ್ಲಿಬಾತ್ ಸ್ವಮೋರಮ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ||

ಜ್ಞಾನಮ್ | ಏಜ್ಞಾಹ್ರಸ್ವಾದಿತಿ ಹಲ್ಲೋಪಃ | ಹೇ ಜ್ಞಾನ ||

ಅತಃ, ಅಮ್ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂ ತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಃ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದುದರಿಂದ ತದಂತವಿಧಿ. “ ಸ್ವಮೋರ್ವಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರವೇ ಅನುನ್ವತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ನಪುಂಸಕವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ಅಮ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನವೆಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಅಂಗ. ಇದರ ಪರದ ಸುವಿಗೆ ಅಮ್ ಬಂದರೆ ಜ್ಞಾನ+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ “ ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಜ್ಞಾನಮ್. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುವಿಗೂ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಾಗ ಹೇ ಜ್ಞಾನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಹಲ್ ಮ್ ಬಂದುದರಿಂದ “ ಏಜ್ಞಾಹ್ರಸ್ವಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೇಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹೇ ಜ್ಞಾನ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದ ಅಮಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಜ್ಞಾನಮ್. ಅಮಿಗೆ ಪುನಃ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? ಅಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ “ ಸ್ವಮೋರ್ವಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು ಮತ್ತು ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಅಮ್ ಪುನಃ ವಿಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿವಚನದ ಔ ಇರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಔಜಾಗಿ ಶೀ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೬. ನಂಪುಸಕಾಚ್ಚ || ೭-೧-೧೯ ||

ಕ್ಲಿಬಾದೌಜಃ ಶೀ ಸ್ಯಾತ್ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್ ||

ನಪುಂಸಕಾತ್, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಔಜ ಆಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಔಜಃ ” “ ಜಸಃ ಶೀ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಶೀ ” ಅನುನ್ವತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದ (ಲಿಂಗದ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಔಜಾಗಿ ಶೀ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔಜ್, ಔಕಾರಾತ್ಮಕ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಗಳಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ

ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೀಯಲ್ಲಿ “ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಯಚಿಭಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾದಿ ಪಂಚವಚನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಲ್ಲ. ಈಗ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೭. ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ || ೬-೪-೧೪೮ ||

ಈಕಾರೇ ತದ್ಧಿತೇ ಚ ಪರೇ ಭಸ್ಯೇವರ್ಣಾವರ್ಣಯೋರ್ಲೋಪಃ ||
ಇತ್ಯಲ್ಪೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ

ನಾ || (ಔಜಃ ಶ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ) | ಜ್ಞಾನೇ ||

ಯಸ್ಯ, ಈತಿ, ಚ | ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಶ್ಚ ಅಶ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಯಂ. ತಸ್ಯ ಯಸ್ಯ. ಇಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. “ಭಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತದ್ಧಿತೇ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತಿ ಸಪ್ತಮೀ. (ದೀರ್ಘ ಈಕಾರ) ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗದ ಇಕಾರ ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಈಕಾರವೂ ತದ್ಧಿತವೂ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಾದಿ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಅಂಗ ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನಾ || ಚತುಷ್ಟದ ವಾರ್ತಿಕ. ಔಜಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ ಬಂದು ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಇಕಾರ ಅಕಾರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಈಕಾರ ಔಜಿಗೆ ಬಂದ ಶೀ ಆದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಆದ್ಗುಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಜ್ಞಾನೇ. ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜನ್ ಬಂದಾಗ ಜ್ಞಾನ+ಜನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಸ್‌ಶನ್ ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೩೮. ಜಶ್ಯಮೋ ಶಿಃ || ೭-೧-೨೦ ||

ಕ್ಲೀಬಾದನಯೋಃ ಶಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸ್ವನೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನಪುಂಸಕಾತ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಜನ್ ಚ ಶನ್ ಚ ಜಶ್ಯಸಾ ತಯೋಃ ಜಶ್ಯಮೋಃ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಪುಂಸಕದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜನ್ ಶನ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದಮೇಲೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ವಾನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಬಂದು “ಲಃ ಕೃತದ್ಧಿತ್ಯೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ. ಜ್ಞಾನ+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೩೯. ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ ॥ ೧-೧-೪೨ ॥

ಶಿ ಇತ್ಯೇತದುಕ್ತಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಶಿ ಎಂಬುದು “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ” ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನುಮಾಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೨೪೦. ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ ॥ ೨-೧-೨೨ ॥

ರ್ಘುಲಂತಸ್ಯ ಅಜಂತಸ್ಯ ಚ ಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮ-
ಸ್ಥಾನೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ರ್ಘುಲ್ ಚ ಅಚ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ರ್ಘುಲಚ್ ತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. ರ್ಘುಲಚಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ರ್ಘುಲಂತ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” “ ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನುಮ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರ್ಘುಲಂತವಾದ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಾಂಗಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಾಂಗವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಶಿರೂಪ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಪರವಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬರುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬರಬೇಕು? ಆದೇಶವೇ ಆಗುವೇ ಅಂದರೆ ಆಗಮವೆಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೋರಿಸು

ತ್ತಾನೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರವು “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನ್ ಉಳಿಯುವುದು. ಇದು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವು ವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಮಿತ್ತಾದುದು ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೧. ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ || ೧-೧-೪೭ ||

ಅಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೋಽನ್ತ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪರಸ್ತಸ್ಯೇನಾಂತಾನಯವೋ
ಮಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ || ಉಪಧಾದೀರ್ಘಃ | ಜ್ಞಾನಾನಿ | ಪುನಸ್ತದ್ವತ್ |
ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್ | ಏವಂ ಧನವನಫಲಾದಯಃ ||

ಮಿತ್, ಅಚಃ, ಅಂತ್ಯಾತ್. ಪರಃ | ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಮಕಾರಃ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಮಿತ್. ಮಕಾರವೇ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿರುವುದು. ಅಚಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧಾರಣಾಷಷ್ಟೀ. ಅಚ್ಗಳ ಮಧ್ಯೇ ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಏಕವಚನ ಆರ್ಷವೆನ್ನ ಬೇಕು. ಅಚಾಂ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. “ ಆದ್ಯಂತಾಟಿಕಿತಾ ” • ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಅಂತ ಪದಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಚ್ಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಂತ್ಯವೋ ಅದರ ಪರವಾಗಿ ಅದರ ಅಂತ್ಯಾನಯವಾಗಿ ಮಿತ್ತಾದುದು ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಚ್ ಇದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚಿನ ಅಂತಾನಯವಾಗಿ ಮಿತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಜ್ಞಾನವೆಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್ ಇವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ನಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಆಕಾರ. ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ಅಂತಾನಯವಾಗಿ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಜ್ಞಾನ+ನ್+ಇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಂತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” (ಸೂ. 177) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಜ್ಞಾನಾನಿ. ಪುನಸ್ತದ್ವತ್. ದ್ವಿತೀಯಾ ಶಸ್ತಿಗೂ ಶಿ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಇತರಕಾರ್ಯ ವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನೇನ-ಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಮ್-ಜ್ಞಾನೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ ರಾಮಶಬ್ದದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಧನ, ವನ (ಕಾಡು) ಫಲ (ಹಣ್ಣು) ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಕಾರಾಂತ ಕತರ ಶಬ್ದ (ಯಾವುದು)

ಕತರ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ “ ಅತೋಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅದ್‌ಡ್‌ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದ್‌ಡ್‌ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೨. ಅದಸ್ತತರಾದಿಭ್ಯಃ ಪಂಚಭ್ಯಃ || ೭-೧-೨೫ ||

ಏಭ್ಯಃ ಕ್ಲೀಭೇಭ್ಯಃ ಸ್ವನೋರದ್‌ಡ್‌ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅದ್‌ಡ್‌, ಡತರಾದಿಭ್ಯಃ, ಪಂಚಭ್ಯಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸ್ವನೋರ್ನಪುಂಸ ಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಪುಂಸಕಾತ್ ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಡತರಾದಿ ಐದು ನಪುಂಸಕಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಅದ್‌ಡ್‌ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಡತರ, ಡತಮ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ. ಇತರ ಇವು ಡತರಾದಿಗಳು. ಕತರವೆಂಬುದು ಡತರಾಂತಶಬ್ದ. ಐದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಅದ್‌ಡ್‌ನಲ್ಲಿ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕತರ+ಅದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಟಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೩. ಟೀಃ || ೭-೪-೧೪೩ ||

ಡಿತಿ ಭಸ್ಯ ಟೀಲೋಪಃ || ಕತರತ್ ಕತರದ್ | ಕತರೇ ಕತರಾಣಿ |
ಹೇ ಕತರತ್ | ಶೇಷಂ ಪುಂನತ್ || ಏನಂ ಕತಮತ್ | ಇತರತ್ |
ಅನ್ಯತ್ | ಅನ್ಯತರತ್ | ಅನ್ಯತಮಸ್ಯ ತ್ವನ್ಯತಮಮಿತ್ಯೇನ |

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಭಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. (“ ಯಾದಿ ಅಜಾದಿ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆ)
“ ತಿವಿಂಶತೇರ್ಡಿತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಡಿತಿ ” “ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ ಲೋಪಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಡಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ
ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಅಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಕೃತ ಅದ್‌ಡ್‌ ಡಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯ
ಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇದೆ. ಕತರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಿ ರೇಫದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ.
ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಕತರ+ಅದ್ = ಕತರದ್. ಅನುಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ ನಾನ
ಸಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಕತರತ್. ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಕತ
ರದ್. ದ್ವಿವಚನದಿಂದ ಜ್ಞಾನಶಬ್ದ ದಂತೇರೂಪ. ಔಜಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಗುಣ. ಕತರೇ.

ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ನುಮಾಗಮ. ದೀರ್ಘ. ಕತರಾನಿ. “ ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್ ”-ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕತರಾಣಿ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುವಿಗೆ ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶ
ಟಿಲೋಪ. ಹೇ ಕತರತ್. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯ ಹಲ್ ಇದ್ದರೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವ
ದಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಅಂಗವಲ್ಲ. ಲೋಪವಾದಾಗೆ ಕತರ್ ಮಾತ್ರ ಅಂಗ.
ಉಳಿದದ್ದು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.
ಸರ್ವಶಬ್ದನೋಡಿ. ಕತಮವೆಂಬುದು ಡತಮಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ. ಇದರ ಪರದ
ಸುವಿಗೂ ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ. ಕತಮತ್ ಕತಮದ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗು
ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನುಳಿದ ಇತರ, ಅನ್ಯ, ಅನ್ಯತರ, ಮೂರಕ್ಕೂ ಸು ಅಮ್‌ಗಳಲ್ಲಿ
ಇತರತ್, ಅನ್ಯತ್, ಅನ್ಯತರತ್ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯತಮಶಬ್ದಕ್ಕಾದರೂ ಅನ್ಯ
ತಮಮ್ ಎಂದೇ ರೂಪ. ಇದು ಡತಮ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದಂತೆ ತೋರಿದರೂ ಡತಮಾಂತ
ವಲ್ಲ. ಇದು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. (ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿವೇಚನೆ ಇಲ್ಲ.) ಆದುದರಿಂದ
ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಸುವಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಏಕತರ ಶಬ್ದ ಯದ್ಯಪಿ
ಡತರಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದ್‌ಡ್‌ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಆದರೆ
ವಾರ್ತಿಕ ಕಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವೇಧಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ನಾ || (ಏಕತರಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ ||)

ಏಕತರಮ್ |

ಏಕತರಾತ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಃ, ವಕ್ತವ್ಯಃ || ಏಕತರ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು ಅಮ್‌
ಗಳಿಗೆ ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶ ನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದ್‌ಡ್ ಆದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ
ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅನಾದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕತರಮ್. ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದ
ದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಶ್ರಿಯಂ ಪಾತಿ ಶ್ರೀಪಾ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಕುಲ. ಆಕಾ
ರಾಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೪. ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ||

೧-೨-೪೭ ||

ಕ್ಲೇಬೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯಾಜಂತಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಶ್ರೀಪಂ ಜ್ಞಾನವತ್ ||

ಹ್ರಸ್ವಃ, ನಪುಂಸಕೇ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಅಚಶ್ಚ” ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘ ಪುಂಸಕಗಳು ಸ್ಥಾನಿ ಹೇಳದೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಅಲ್ಲಿ “ಅಚಃ” ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂದು ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ “ಅಚಃ” ಬಂದರೆ ಅದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ವಿಕೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶ್ರೀಪಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಶ್ರೀಪವಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಅದು ಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಪಂ-ಶ್ರೀಪೇ-ಶ್ರೀಪಾಣಿ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಎಲ್ಲಾ ದೀರ್ಘಗಳಿಗೂ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಂತವೇ ಇಲ್ಲ.

ಇತಿ ಅದಂತಾಃ ||

ಇಕಾರಾಂತ “ವಾರಿ” ಶಬ್ದ (ನೀರು)

ವಾರಿ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಬಂದಾಗ ಅದಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಮೃ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸು ಅಮೃಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೫. ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ || ೭-೧-೨೩ ||

ಕ್ಲೀಬಾದಂಗಾತ್ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ || ವಾರಿ ||

ಸ್ವಮೋಃ, ನಪುಂಸಕಾತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಪಂಚಮ್ಯಂತ ವಿಪರಿಣಾನು. “ಷಡ್ಭಿಶ್ಚ ಲುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಲುಕ್” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಪುಂಸಕಾಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ಅಮೃಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಕ್ ಲೋಪದ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದ. ಲುಕ್ ಎಂದು ಲೋಪಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವ ದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸು ಲುಕ್ಯಾದರೆ ವಾರಿ ಎಂದು ಉಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರಿ+ಃ ಎಂದಿರುವಾಗ “ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ವಾರಿ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೬. ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ || ೭-೧-೭೩ ||

ಇಂತಗಸ್ಯ ಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ನುಮಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ || ವಾರಿಣೇ | ವಾರೀಣೆ ||
ನ ಲುಮತೇತ್ಯಸ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಾಪ್ರೇ ಸಂಬುದ್ಧಿ ನಿಮಿತ್ತೋ ಗುಣಃ ||
ಹೇ ವಾರೇ ಹೇ ವಾರಿ | ಘೋರ್ಜಾತೀತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ

ನಾ|| (ವೃದ್ಧೌತ್ವತ್ವಜ್ಜದ್ಭಾವಗುಣೇಭ್ಯೋ ನುಮ್ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತೀಕೇ
ಧೇನ) ವಾರಿಣೇ | ವಾರಿಣಃ | ವಾರಿಣೋಃ | ನುಮಚಿರೇತಿ ನುಟ್ |
ವಾರೀಣಾಮ್ | ವಾರಿಣೆ | ಹಲಾದಾ ಹರಿವತ್ |

ಇಕಃ, ಅಚಿ, ವಿಭಕ್ತಾ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಇದಿತೋನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನುಮ್ ” “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ”
ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. ಇಕಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ
ವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಅಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತಾ ಸಪ್ತಮಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ
ಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಇಗಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಾಂಗಕ್ಕೆ
ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶೀ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿ
ಪರವಾಗಿದೆ. ವಾರಿ ಇಗಂತನಪುಂಸಕಾಂಗ. “ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾಪ್ರರಃ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚಿನಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾರಿ+
ನ್+ಈ ವಾರಿನೀ. “ ಅಟ್ಕುಪ್ಪಾಜ್- ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ವಾರಿಣೇ.
ವಾರಿ+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶ. ವಾರಿ+
ಇ. ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ. ವಾರಿನ್+ಇ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರ
ವಾದುದರಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ
ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ವಾರೀನ್+ಇ. ವಾರೀನಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಣತ್ವ. ವಾರೀಣೆ.
ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಹೇ ವಾರಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಕ್ಕ್ಯ
ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವವನ್ನು ನಿಷೇಧ
ಮಾಡುವ “ ನ ಲುಮಂತಾಂಗಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರವು ಅನಿತ್ಯ. “ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ”
ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಗ್ರಹಣ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಅದು
ಅನಿತ್ಯವಾಯಿತೋ ನಿಷೇಧಮಾಡದಿರುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸು
ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆಗ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾರಿ
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಹೇ ವಾರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಷೇಧಬಂದರೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ
ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇ ವಾರಿ. ಹೀಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ

ಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ “ನಲುಮತಾ—” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. “ನಲುಮತಾ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಪ್ರವರ್ತಿಸದಿರುವಾಗ ಸಂಬುಧಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನರೂಪವೇ. ವಾರಿ-ವಾರಿಣೀ-ವಾರಿಣೀ ತೃತೀಯಾವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಐತ್ಯ. ವಾರಿ+ಆ-ವಾರಿಣಾ. ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್ ವಾರಿಭ್ಯಃ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ.

ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಜೀ ಬಂದಾಗ ವಾರಿ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮವೂ ಬರಬಹುದು. ಜಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ಘೇರ್ಜಿತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಬರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಬಲ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಅದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಪೂರ್ವವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವೃದ್ಧಿ, ಔತ್ಸ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವ, ಗುಣ ಈ ನಾಲ್ಕು ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ನುಮ್ ಎಂಬುದೇ ಪೂರ್ವವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. “ವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪೂರ್ವಂ ಕಾರ್ಯಂ” ಎಂದು ಅನರ ಮತ. ಪ್ರಕೃತ ಗುಣ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವೃದ್ಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೆಂದುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ವಾರಿನ್ + ಏ = ವಾರಿನೇ. “ಅಹ್ ಕುಪ್ವಾಜ್-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐತ್ಯ. ವಾರಿಣೀ. ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್-ವಾರಿಭ್ಯಃ ||

ಸಂಚಮಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ವಾರಿ + ನ್ + ಆಸ್. ವಾರಿಣಃ-ವಾರಿಭ್ಯಾಮ್-ವಾರಿಭ್ಯಃ ||

ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ನುಮ್. ವಾರಿಣಃ | ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ವಾರಿನೋಃ = ವಾರಿಣೋಃ | ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮಿನ ನುಡಾಗಮವೂ ಬರಬಹುದು. ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಳಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮವೂ ಬರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ನುಟ್, ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ನುಮ್, ಅಚಿರ, ತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧೇನ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನುಮನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವವಿಸ್ಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ನುಟೇ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ನುಟ್ ಬಂದರೆ ಅಜಾದಿ ಪರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾರಿ+ನ್ ಆಮ್. “ನಾಮಿ”

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. “ ಅಬ್ ಕುಸ್ವಾಜ್ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐತ್ಸ್. ವಾರೀ ನಾಮ್ = ವಾರೀಣಾಮ್.

ಸಪ್ತಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಾರಿ + ಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಚ್ಚಘೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ ವೃದ್ಧಾಶೀತ್ಸ್ ”—ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಔತ್ಸ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ವಾರಿನ್ + ಇ. ಐತ್ಸ್. ವಾರಿಣಿ—ವಾರೀಣೀ—ವಾರೀಷು.

ಇಕಾರಾಂತ ದಧಿ ಶಬ್ದ. (ಮೊಸರು)

ದಧಿ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ದಧಿ. ಔ ಪರವಾದಾಗ “ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ದಧಿನೀ. ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಭಾವ. ನುಮಾಗಮ. ದೀರ್ಘ. ದಧೀನಿ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹೇ ದಧೇ ಹೇ ದಧಿ ಎರಡು ರೂಪ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಪ್ರಥಮದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಧಿ—ದಧಿನೀ—ದಧೀನಿ || ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಅನಜ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಜ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೭. ಅಸ್ಥಿ ದಧಿಸಕ್ಲೈಕ್ಶಾ ಮನಜುದಾತ್ತಃ || ೭-೧-೭೫ ||

ವಿಷಾಮನಜ್ ಸ್ವಾಟ್ವದಾವಚಿ ||

ಅಸ್ಥಿ ದಧಿಸಕ್ಲೈಕ್ಶಾಂ, ಅನಜ್, ಉದಾತ್ತಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಚಿ ” “ ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗಾಲ ವಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ತೃತೀಯಾದಿಷು ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. (ಅಸ್ಥಿ, ದಧಿ, ಸಕ್ಲಿ, ಅಕ್ಷಿ, ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು.) ತೃತೀಯಾದಿಗೆ ಅಚಿ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.— ಅಸ್ಥಿ, ದಧಿ, ಸಕ್ಲಿ, ಅಕ್ಷಿ ಈ ನಾಲ್ಕುಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅನಜ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಕೃತ ದಧಿ + ಆ ಎಂದು ಅಜಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನಜ್ ಆದೇಶ. ಜಿತ್ವಾ ದುದರಿಂದ “ ಜಿಚ್ಚ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದಧಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ದಧ್ ಅನ್ + ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಧನ್ + ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.)

೨೪೮. ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ || ೬-೪-೧೩೪ ||

ಅಂಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿಪರೋ ಯೋಽನ್
ತಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ || ದಧ್ನಾ ದಧ್ನೇ | ದಧ್ನಃ | ದಧ್ನಃ
ದಧ್ನೋಃ | ದಧ್ನೋಃ |

ಅತ್, ಲೋಪಃ, ಅನಃ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅತ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷ್ಠೀಕ
ಪದ. ಅತಃ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಷ್ಠೀಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನಃ ಷ್ಠೀ. ಅತ್
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಅನಿನ ಅವಯವವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ.
“ ಭಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಯಚಿಭಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ
ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ (ಕಪಿನವರೈರುವ) ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ
ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಯಕಾರಾದಿ,
ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದ ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಯಾವ ಅನ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ
ಅವಯವವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದವಳಿಗೆ
ಸೇರಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಧನ್
ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ದಧನ್ + ಆ = ದಧ್ನಾ ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಲೋಪ ಬಂದುದನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.
ಚ || ದಧ್ನೇ | ಪಂ || ದಧ್ನಃ | ಷ-ದಧ್ನಃ || ಷ-ದ್ವಿ-ದಧಿ+ಓಸ್ = ದಧನ್ + ಓಸ್
ದಧ್ನೋಃ-ದಧ್ನೋಃ | ಸ-ದ್ವಿ-ದಧ್ನೋಃ || ಷ-ಬ-ದಧ್ನಾಮ್. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕ
ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾವಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಕಲ್ಪ ಲೋಪ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಲ್ಪಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೯. ವಿಭಾಷಾ ಜಿಶ್ಯೋಃ || ೬-೪-೧೩೬ ||

ಅಂಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿಪರೋ ಯೋಽನ್
ತಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್, ಜಿಶ್ಯೋಃ ಪರಯೋಃ ||
ದಧ್ನಿ, ದಧನಿ | ಶೇಷಂ ವಾರಿವತ್ ! ಏವಮಸ್ಥಿ ಸಕ್ಕಂಷಿ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ “ ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದ
ರಂತೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” “ ಭಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪಮಾತ್ರವಿಶೇಷ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ವರ್ಜನಾದ ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪರನಾದ, ಅಂಗಾವ
ಯವನಾದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಜಿ, ಶೀ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ
ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೂ
ಜಿ ಅದುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪಬಂದರೆ ದಧನ್+ಇ=ದಧ್ನಿ.
ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇದಂತೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದಧನ್+ಇ=ದಧನಿ. ಶೇಷಂವಾರಿವತ್.
ಇನ್ನು ತೃತೀಯಾದಿಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಎಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಾರಿಶಬ್ದ
ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಧಿಭ್ಯಾಂ—ದಧಿಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತಗಳಾದ
ಅಸ್ಥಿ, (ಮೂಳೆ) ಸಕ್ತಿ (ತೊಡೆ) ಅಪ್ಪಿ (ಕಣ್ಣು) ಮೂರುಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.
ಅಜಾದಿ ಛಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನಜ್ ಬಂದು ಅಕಾರಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನ
ದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಅಸ್ಥಿ—ಅಸ್ಥಿನೀ, ಅಸ್ಥಿನಿ. ೨. ಅಸ್ಥಾ—ಅಸ್ಥಿಭ್ಯಾಮ್
—ಅಸ್ಥಿಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಇಕಾರಾಂತ ಸುಧಿ ಶಬ್ದ.)

|| ಸುಧಿ | ಸುಧಿನೀ | ಸುಧಿನಿ || ಹೇ ಸುಧೇ—ಹೇ ಸುಧಿ ||

ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳಕುಲ. ಸುಧೀ ಎಂದಿರುವಾಗ
“ ಹ್ರಸ್ವೋನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಸುಧಿ
ಹ್ರಸ್ವಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ “ ಸ್ವಮೋರ್ನ
ಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸುಧಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರ
ವಾದಾಗ “ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಈ. “ ಇಕೋಚಿ
ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸುಧಿನ್+ಈ=ಸುಧಿನೀ || ಜಸೌಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ
ಶಿ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮ್. “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸುಧೀನಿ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೇ ಸುಧಿ. ಲುಕಿಗೆ
ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವವಿದ್ದರೆ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಸುಧೇ. ತೃತೀ
ಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ “ ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದು
ಒಂದೇರೂಪವಾಗುವುದಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೂ ಒಂದುರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೦. ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗಾಲ-
ವಸ್ಯ || ೭-೧-೭೪ ||

ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತೈಕ್ಯೇ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಮಿಗಂತಂ ಕ್ಲೇಬಂ ಪುಂವದ್ವಾ
ಟಾದಾನಚಿ || ಸುಧಿಯಾ, ಸುಧಿನೇತ್ಯಾದಿ ||

ತೃತೀಯಾದಿಷು, ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ, ಪುಂವತ್, ಗಾಲವಸ್ಯ || ನಾಲ್ಕುಪದ
ಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಚಿ ” “ ಇಕ್ ”
ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ತೃತೀಯಾದಿಗೆ ಅಚಿ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದ
ರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಭಾಷಿತಃ ಪುನಾನ್ ಯೇನ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತೇನ ತತ್
ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಮ್. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿ
ನಿಮಿತ್ತವುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. ಪುಲ್ಲಿಂಗಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕಕ್ಕೂ ಸಮನ್ವಯವಾಗುವ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ
ಶಬ್ದ. “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ” ಅನುವೃತ್ತಿ.
ಇಕಃ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಇಗಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ
ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಧೀ ಎಂಬುದು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕ. ಒಳ್ಳೇಬುದ್ಧಿ ಉಳ್ಳವ
ಎಂದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಕುಲ
ರೂಪ ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಂದುವ
ಒಂದರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದವೇ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಶಬ್ದ. ಶಬ್ದ ಒಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋ
ಗಿಸಲು ಕಾರಣ ಯಾವುದೋ ಅದು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ. ಗೋತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ
ಗೌಃ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ನಿಮಿತ್ತ ಎರಡು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದಾಗಿ
ದ್ದರಿಂದ ಅದು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕ. ಗಾಲವಸ್ಯ ಎಂದುದರಿಂದ ಗಾಲವಯುಷಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ
ನೂತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯವೆಂದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಗಳಿಗೆ ಇದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆಗ ಅದು
ನಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವಾಗ
ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕವಾದ ಇಗಂತನಪುಂಸಕವು ಅಜಾದಿತ್ಯತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ
ನಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುಧೀಶಬ್ದ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕ- ಎರಡು
ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೇ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವಿಕೆ ರೂಪವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತ ಒಂದೇ
ಆಗಿದೆ. ನಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪುಂವದ್ವಾವಬಂದರೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧೀ+ಅ
ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಚಿಶ್ಚುಧಾತುಭ್ಯವಾಂ—” (ಸೂ 200) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾ
ದೇಶ. ಸುಧಾಇಯ+ಅ=ಸುಧಿಯಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಂವದ್ವಾವ ಬಾರದಿ
ದ್ದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸುಧಿನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು
ರೂಪ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಚ || ಸುಧಿಯೇ
ಸುಧಿನೆ || ಸುಧಿಭ್ಯಾಂ ಸುಧಿಭ್ಯಃ || ಪಂ || ಸುಧಿಯೇ—ಸುಧಿನಃ || ಸುಧಿಭ್ಯಾಂ ||
ಸುಧಿಭ್ಯಃ || ಸ-ಸುಧಿಯೇ—ಸುಧಿನಃ || ಸುಧಿಯೋಃ—ಸುಧಿನೋಃ || ಸುಧಿಯಾಂ—
ಸುಧೀನಾಮ್ || ಸ-ಸುಧಿಯೇ—ಸುಧಿನಿ || ಸುಧಿಯೋಃ—ಸುಧಿನೋಃ | ಸುಧಿಷು ||

ಉಕಾರಾಂತ ಮಧು ಶಬ್ದ. (ಜೇನು)

ಮಧು | ಮಧುನೀ | ಮಧೂನಿ | ಹೇ ಮಧೋ-ಹೇ ಮಧು ||

ಇದು ವಾರಿ ಶಬ್ದ ದಂತೇ ಕಾರ್ಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶೀ ಭಾವ ನುಮ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಭಾವ. ನುಮ್ ದೀರ್ಘ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಗುಣ. ತೃತೀಯಾಧ್ಯಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮ್. ಮಧುನಾ-ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಕಾರಾಂತ ಸುಲು ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವ ಕುಲ)

ಸುಲು | ಸುಲುನೀ | ಸುಲೂನಿ | ಸುಲ್ವಾ | ಸುಲುನಾ | ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಸುಷ್ಮ ಲುನಾತಿ ಇತಿ ಸುಲೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು. ಕುಲಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿದರೆ ನಪುಂಸಕವಾಗುತ್ತದೆ. “ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಮಧು ಶಬ್ದ ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆ ಈ ಅರ್ಥ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಜಾದಿ ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಒಂದು ರೂಪ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ “ಓಃ ಸುಪಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಸುಲ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಆಗದಿರುವಾಗ ನುಮ್. ಸುಲುನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಚ || ಸುಲ್ವೇ-ಸುಲುನೇ || ಪಂ ಸುಲ್ವಃ-ಸುಲುನಃ || ಪ. ಸುಲ್ವಃ ಸುಲುನಃ || ಸುಲ್ವೋಃ ಸುಲುನೋಃ || ಸುಲ್ವಾಂ-ಸುಲುನಾಂ || ಸ-ಸುಲ್ವ-ಸುಲಿನಿ || ಸುಲ್ವೋಃ-ಸುಲುನೋಃ || ಎಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ.

ಉಕಾರಾಂತ ಧಾತ್ಯ ಶಬ್ದ. (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದು)

ಧಾತ್ಯ | ಧಾತ್ಯಣೀ | ಧಾತ್ಯಣಿ || ಹೇ ಧಾತಃ-ಹೇ ಧಾತ್ಯ || ಧಾತ್ಯಾ-

ಣಾಮ್ | ಏವಂ ಜ್ಞಾತ್ರಾದಯಃ ||

ಧಾತ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸು, ಅಮ್, ಬಂದಾಗ “ಸೃಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಧಾತ್ಯ. ಔ ಪರವಾದಾಗ ಶೀ ಭಾವ ನುಮ್. (ವಾರಿ ಶಬ್ದ

ದಂತೇ.) ಧಾತೃನೀ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ” ವಾರ್ತಿಕ
ದಿಂದ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಧಾತೃಣೀ. ಜಸಿನ್ಯಲ್ಲಿ
ಸುಮ್, ದೀರ್ಘ, ಣತ್ವ. ಧಾತ್ಯಣಿ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ”
ಸೂತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸದಿರುವಾಗ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಧಾತರ್.
“ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ಧಾತಃ
ಸ್ಥಾನಿನದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಧಾತ್ಯ. ತ್ವತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ
ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ “ ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ.
ತ್ವ || ಧಾತ್ಯಣಾ-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್-ಧಾತ್ಯಭಿಃ || ಚ ಧಾತ್ಯಣೇ-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್-
ಧಾತ್ಯಭ್ಯಃ || ಸಂ-ಧಾತ್ಯಣಃ-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಾಮ್-ಧಾತ್ಯಭ್ಯಃ || ಸ-ಧಾತ್ಯಣಃ-ಧಾತ್ಯ
ಣೋಃ || ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ನುಮನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ ನುಮಚಿರ
ತ್ವಜ್ಜದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಆಮಿಗೆ
ನುಟ್. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ನುಟ್ ಬರುವದಿಲ್ಲ. “ ನಾಮಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ದೀರ್ಘ. ಧಾತ ಣಾಮ್. || ಸ-ಧಾತ್ಯಣಿ-ಧಾತ್ಯಣೋಃ-ಧಾತ್ಯಷು || ಹೀಗೆಯೇ
ಜ್ಞಾತ್ಯ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಕಾರಾಂತ ಪ್ರದ್ಯು ಶಬ್ದ (ಒಕ್ಕೇ ಆಕಾಶವುಳ್ಳ ದಿನ)

ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ದ್ಯಾಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್. ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಆಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದು ಪ್ರದ್ಯೋ
ಎಂದು ಆದಾಗ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಆಕಾರವೂ
ಚರಬಹುದು. ಉಕಾರವೂ ಬರಬಹುದು ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಏಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೧. ಏಚ ಇಗ್ಗ್ವಸ್ವಾದೇಶೇ || ೧-೧-೪೮ ||

ಆದಿಶ್ಯಮಾನೇಷು ಹ್ರಸ್ವೇಷು ಏಚಃ ಇಗೇವ ಸ್ಯಾತ್ || ಪ್ರದ್ಯು
ಪ್ರದ್ಯುನೀ | ಪ್ರದ್ಯುನಿ | ಪ್ರದ್ಯುನಾ | ಇತ್ಯಾದಿ || ಪ್ರರಿ | ಪ್ರರಿಣೀ |
ಪ್ರರಿಣಿ | ಪ್ರರಿಣಾ | ಏಕದೇಶವಿಕ್ಯತಮನನ್ಯವತ್ || ಪ್ರರಾ
ಭ್ಯಾಮ್ | ಪ್ರರಿಣಾಮ್ || ಸುನು | ಸುನುನೀ | ಸುನುನಿ |
ಸುನುನೇತ್ಯಾದಿ ||

ಏಚಃ, ಇಕ್, ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಆದಿಶ್ಯತೇ ಇತಿ ಆದೇಶಃ
ಆದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚಾಸಾ ಆದೇಶಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶಃ. ತಸ್ಮಿನ್. ನಿರ್ಧಾ

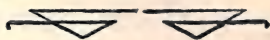
ರಣ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಆರ್ಷ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ (ಆದೇಶ ಹೊಂದುವ) ಹ್ರಸ್ವಗಳ ಪೈಕಿ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಏಕಿಗೆ ಇಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕಿಗೆ ಇಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಕ್ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದುದರಿಂದ ನಿಯಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಕೇ ವಿನಾ ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಅಕಾರವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಪಡಿಸಿ ದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರದ್ಯೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಾದರೆ ಇಕ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಉಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರದ್ಯೋ ಎಂಬುದು ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಯಿತು. ಮಧುಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಹೊಂದು ತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರದ್ಯು ಪ್ರದ್ಯುನೀ, ಪ್ರದ್ಯೂನಿ, ಇತ್ಯಾದಿ

ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ರಾಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಅಧಿಕಹಣವುಳ್ಳಕುಲ. ಪ್ರರೈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರರಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪತೀಯಬೇಕು. ಅಜಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಭ್ಯಾಮಾದಿ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ “ರಾಯೋ ಹಲಿ”. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ರೈ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ಏಕದೇಶ ವಿಕೃತಮನನ್ಯತಾ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆತ್ಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಲ್ಪವಿಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಇದು ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಆತ್ಮ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್-ಪ್ರರಾಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಹೀಗೆ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಟೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತೀಕ್ಷೇಧದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಹ್. “ನಾಮಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರರಿಣಾಮ್ (ಅಹ್ ಕುಸ್ವಾಜ್-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ) ಪ್ರರಾಸು. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ. ||

ಶೋಭನಾ ನೌಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇ ದೋಣಿಇರುವ ಕುಲ. ಸುನೌಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುನು ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧುಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ. ಸುನು-ಸುನುನೀ-ಸುನೂನಿ ಇತ್ಯಾದಿ. || ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಸುನುನಾ-ಸುನುಭ್ಯಾಮ್-ಸುನುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹೀಗೆ ಅಜಂತನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ವಿನೃತವಾಗಿವೆ.

—ಶ್ರೀಃ—

ಶ್ರೀ:

ಅಥ ಹಲಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಹಕಾರಾಂತ " ಲಿಹ್ " ಶಬ್ದ. (ರುಚಿ ನೋಡುವನು)

ಲಿಹ್ = ಆಸ್ವಾದನೇ. ಲಿಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ರಿಪಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಹ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ " ಕೃತ್ ದಿ ತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವರ್ಣ ಸಮಾನ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವರ್ಣಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರ ಮೊದಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಲಿಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್ - " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪೋಷ. ಲಿಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾ ದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೨. ಹೋಢಃ || ೮-೨-೩೧ ||

ಹಸ್ಯ ಢಃ ಸ್ಯಾಜ್ಞ ಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ | ಲಿಟ್, ಲಿಡ್ || ಲಿಹಾ | ಲಿಹಃ ||

ಲಿಡ್ಭಾವಾ | ಲಿಟ್‌ತ್ಸು, ಲಿಟ್ಸು ||

ಹಃ ಢಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಝಪೋಝಲಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಝಲಿ " " ಸ್ತೋಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅಂತೇ " ಅನುವೃತ್ತಿ. " ಪದಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಹಃ ಸಷ್ಟೀ, ಢಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ - ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಧಕಾರಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಕೃತ ಲಿಹ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಲಿಡ್. ಧಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಲಿಡ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಹಕಾರರೂಪ ಝಲ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ " ವಾವಸಾನೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಚರ್

ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಟಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಲಿಡ್ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತೆ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಲಿಹಾ-ಲಿಹಃ || ದ್ವಿ. ಲಿಹಂ ಲಿಹಾ-ಲಿಹಃ || ತೃ-ಲಿಹಾ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಲಿಹ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನೊದಲು “ ಹೋಢಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ. ಝಲ್ ಪರವಾಗಿರುವುದೇ ನಿಮಿತ್ತ. ಲಿಢ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಇಲ್ಲಿ “ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ. ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ಇನ್ನು ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಢತ್ವ, ಜಸ್ತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಲಿಡಿಃ || ಚ-ಲಿಹೇ-ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್-ಲಿಡ್ಭಿಃ || ಪಂ-ಲಿಹಃ-ಲಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್-ಲಿಡ್ಭಿಃ || ಷ-ಲಿಹಃ.ಲಿಹೋಃ. ಲಿಹಾಮ್ || ಸ-ಲಿಹ-ಲಿಹೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಲಿಹ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹೋಢಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ಲಿಢ್+ಸು. ಜಸ್ತ್ವ. ಲಿಡ್+ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಡಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಬಂದುದರಿಂದ “ ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಟಾಗನು. ತಟೀದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬಂದರೆ ಲಿಡ್+ಧ್+ಸು. ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಖರಿಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್. ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ. ತಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವ. ಲಿಡ್+ತ್+ಸು. ಲಿಟ್+ತ್+ಸು=ಲಿಟ್ಟು. ದುಢಾಗನು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವ ಬಂದು ಲಿಟ್ಟು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್+ತ್ಸು-ಲಿಟ್ಟು ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪ

ಹಕಾರಾಂತ ದುಹ್ ಶಬ್ದ (ಹಾಲುಕರೆಯುವನನು)

ದುಹ=ಪ್ರಪೂರಣೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದುಹ್+ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ದುಹ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹೋಢಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಘಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೫೩. ದಾದೇರ್ಧಾರ್ತೋಘಃ || ೮-೨-೩೨ ||

ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ಉಪದೇಶೇ ದಾದೇರ್ಧಾರ್ತೋಹಃ ಸ್ಯ ಘಃ ||

ದಾದೇಃ. ಧಾತೋಃ, ಘಃ || ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. “ ಝಲೋಝಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಝಲಿ ” “ ಸ್ತೋಃಸಂಯೋ- ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಂತೇ ” ಅನುವೃತ್ತಿ “ ಪದಸ್ಯ ”

ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ “ಧಾತೋಃ” ಎಂಬಪದವು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡುಬಾರಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು “ಧಾತೋಃ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ “ಹೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಹೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಧಾತುವಿನ ಅನಯವನಾದ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು “ಧಾತೋಃ” ಪದಕ್ಕೆ ದಾದೇಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ದೇ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯಸೇ, ದಾದಿಃ. ದಕಾರವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಧಾತುವೆಂದು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವಾಗ ತಿರುಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ದಕಾರಾದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಮೊದಲು ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ದಕಾರಾದಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಕಾರ್ಯಾಂತರ ಹೊಂದಿ ದಕಾರಾದಿಯಾಗದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಾಣಿನಿಯ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದಿಯಾಗದೇ ಆಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯಾಂತರದಿಂದ ದಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆಮಾತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯ ಬರಬೇಕೆಂದು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.-ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಹೆಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಥವಾ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಘಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ದುಹ್ ಎಂಬುದು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ದಕಾರಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹೆಕಾರ ಪದಾಂತ ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಸುವಿಗೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಾಃ-” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಲೋಪ. ದುಘ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುವಿನ ಬರಿಗೆ ಭಷ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೪. ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ರ್ಘುಷಂತಸ್ಯ ಸ್ಥೋಃ ||

೮-೨-೩೭ ||

ಧಾತ್ವಯವಸ್ಯೈಕಾಚೋ ರ್ಘುಷಂತಸ್ಯ ಬಶೋ ಭಷ್ ಸೇ ಥೈ ಪದಾಂತೇ ಚ || ಧುಕ್, ಧುಗ್ | ದುಹ್ ದುಹಃ | ಧುಗ್ಘ್ರಮ್ | ಧುಷ್ಠು ||

ಏಕಾಚಃ, ಬಶಃ, ಭಷ್, ರ್ಘುಷಂತಸ್ಯ, ಸ್ಥೋಃ || ಐದು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಏಕೇ ಅಚ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಏಕಾಚ್. ತಸ್ಯ ಏಕಾಚಃ, ಎಂದು ಅಚ್ ಇರುವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಶಃ ಸ್ಥಾನ ಪಕ್ಷೀ. ಬಶ್ ನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ಥಾಚ ಧ್ವಜ ಸ್ಥಾನ. ತಯೋಃ ಸ್ಥೋಃ. ಸಕಾರ, ಧ್ವಜಬ್ಧ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. “ದಾದೇರ್ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಧಾತೋಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಏಕಾಚಿನಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಧಾತುವಿನ ಅವಯವನಾದ ಝಾ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾಚುಳ್ಳ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಬಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ, ಧ್ವ ಎಂಬುದು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಭಷ್ ವರ್ಣ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ಸದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅಂತೇ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಧಾತುವಿನ ಅವಯವನಾದ ಏಕಾಚೆಂದರೆ ದುಘ್. ಇದು ಏಕಾಚಾಗಿ ಝಾಂತ ವಾಗಿದೆ. ಘಕಾರ ರ್ಝಾ. ಇದರ ಬಶ್ ದಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಭಷ್ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಧುಘ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿ ನಂತೆ ಜಸ್ತದಿಂದ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ “ನಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಚತ್ವ ಬಂದರೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಧುಕ್-ಧುಗ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿ ಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ದುಹಾ-ದುಹಃ || ದ್ವಿ-ದುಹಂ-ದುಹಾ-ದುಹಃ || ತ್ವ-ದುಹಾ- ಭ್ಯಾಸಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ “ದಾದೇರ್ಧಾತೋಘಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ. “ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ಧುಘ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ರ್ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ. ಧುಗ್ಭಾಮ್-ಧುಗ್ಭಿಃ | ಚ-ದುಹೇ-ಧುಗ್ಭಾಮ್ ಧುಗ್ಭಿಃ || ಪಂ-ದುಹಃ- ಧುಗ್ಭಾಮ್-ಧುಗ್ಭಿಃ || ಪ-ದುಹಃ-ದುಹೋಃ ದುಹಾಮ್. ಪ-ದುಹಿ ದುಹೋಃ-ಧುಕ್ಸು. ದುಹ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಘಕಾರ, ಧಕಾರ ಆದೇಶ. ಧುಘ್ + ಸು ಎಂದಾಗ ಜಸ್ತ. ಧುಗ್ + ಸು. “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಧುಕ್ + ಸು. “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಧುಕ್ + ಸು. ಕ ಷ ಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಧುಕ್ಷು ಎಂದಾಗಿದೆ.

ಹಕಾರಾಂತ ದ್ರುಹ್ ಶಬ್ದ. (ದ್ರೋಹಮಾಡುವನು)

ದ್ರುಹ ಜಘಾಂಸಾಂಝಾಮ್. ಧಾತು. ಕ್ವಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ದ್ರುಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ದಕಾರಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ ಬಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೫. ನಾ ದ್ರುಹಮುಹ ಸ್ವಹಸ್ವಿಹಾಮ್ || ೮-೨-೩೩ ||

ಏಷಾಂ ಹಸ್ಯ ನಾ ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ರ್ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ || ಧುಕ್-
ಧುಗ್ | ಧುಟ್-ಧುಡ್ | ದ್ರುಹಾ-ದ್ರುಹಃ | ಧುಗ್ಭಾಮ್,

ಧೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್ || ಧೃಕ್ಷು, ಧೃಟ್ಸ್ಸು ಧೃಟ್ಸು || ಏವಂ
ಮುಕ್, ಮುಗ್ ಇತ್ಯಾದಿ ||

ದ್ವಿಸದಸೂತ್ರ. “ ದ್ರುಹಶ್ಚ, ಮುಹಶ್ಚ, ಸ್ತುಹಶ್ಚ, ಸ್ವಿಹ್ ಚ, ದ್ರುಹ
ಮುಹಸ್ತು ಹಸ್ತೀ ಹಃ. ತೇಷಾಮ್ ದ್ರುಹ....ಸ್ವಿಹಾಮ್ ” ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಘುಲಿ,
ಪದಾಂತೇ ಅನುಸೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದ್ರುಹ್. ಮುಹ್, ಸ್ತುಹ್ ಸ್ವಿಹ್ ಈ
ನಾಲ್ಕರ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ರಘುಲಿಪರವಾದಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಘಕಾರ
ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಹಃ, ಘಃ ಅನುಸೃತ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತ
ವಾದುದರಿಂದ ದ್ರುಹಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘ ಬಂದರೆ ದ್ರುಘ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಏಕಾಚಃ ”
(ಸೂ 255) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ
ಜಸ್ತು. ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಧೃಕ್-ಧೃಗ್. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಬಾರದಿದ್ದರೆ
ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರವಾದ “ ಹೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ
ಈಗಲೂ “ ಏಕಾಚಃ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ
ಜಸ್ತು. ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಧೃಟ್-ಧೃಡ್. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು
ರೂಪ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ದ್ರುಹ್-ದ್ರುಹಃ || ಲಿಹ್ ಶಬ್ದದಂತೆ
ರೂಪ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಘಕಾರಬಂದರೆ ದುಹ್ಶಬ್ದ ದಂತೆರೂಪ.
ಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಧೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡುರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ
ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಘಕಾರಬಂದರೆ ದುಹ್ಸಂತೇರೂಪ. ಧೃಕ್ಷು. ಧಕಾರಬಂದಾಗ
ಲಿಹ್ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ “ ಡಃ ಸಿಧುಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧುಟಾಗಮ.
ಧೃಟ್ಸ್ಸು-ಧೃಟ್ಟು. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಹ್, ಶಬ್ದದರೂಪ. ಏಕಾಚಃ ”—ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ
ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಇಲ್ಲ. ಮುಕ್—ಮುಗ್—ಮುಟ್—ಮುಡ್. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ
ಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ
ದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಷು—ಮುಟ್ಸ್ಸು—ಮುಟ್ಟು. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್—ಮೋಹಗೊಂಡನ.

ಸ್ತುಹ, ಸ್ವಿಹ ಈ ಎರಡುಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಸ್ತುಹ್-ಸ್ವಿಹ್
ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಹಕಾರಕ್ಕೂ ಘತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಸುವಿ
ನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪ. ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತ್ವಾದಿಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೫೬. ಧಾತ್ವಾದೇಃ, ಷಃ, ಸಃ || ೬-೧-೬೪ ||

ಧಾತೋರಾದೇಃ ಷಸ್ಯ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ್ನುಕ್-ಸ್ನುಗ್-ಸ್ನುಟ್-ಸ್ನುಡ್ |

ಏವಂ ಸ್ನಿಕ್-ಸ್ನಿಗ್-ಸ್ನಿಟ್-ಸ್ನಿಡ್ || ಇತ್ಯಾದಿ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಷಃ ಷಷ್ಠೀ. ಸಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಅನುನೃತ್ಯಿಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಎರಡು ಧಾತುಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಷಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರ ಬಂದಾಗ ಣಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಹೇಳಬೇಕು. ಷಕಾರವಿದ್ದುದರಿಂದ ಣಕಾರವಿತ್ತು. ತನ್ನ ನಿಮಿತ್ತಹೋದರೆ ತಾನೂ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತು, ಸ್ನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮೂರುರೂಪ. ಛಾನ್ದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪ. ಸ್ತುಕ್ = ವಾಂತಿಮಾಡುವವ. ಸ್ನಿಕ್ = ಸ್ನೇಹಿತ.

ಹಕಾರಾಂತ “ವಿಶ್ವನಾಹ” ಶಬ್ದ. (ಪ್ರಪಂಚಧರಿಸಿದವ)

ವಿಶ್ವಂ ವಹತಿ ಇತಿ ವಿಶ್ವನಾಹ. (ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಧರಿಸುವವ) ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣೈಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ವಿಶ್ವನಾಹ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ “ಹೋಧಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಜಸ್ತ್ವ ವಿಕಲ್ಪಚತ್ವರ್. ಹಲಂತ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುವಿಗೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶ್ವನಾಹ-ವಿಶ್ವನಾಡ್. ವಿಶ್ವನಾಹ+ವಿಶ್ವನಾಹಃ || ದ್ವಿ. ವಿಶ್ವನಾಹಮ್-ವಿಶ್ವನಾಹಾ. ವಿಶ್ವನಾಹ್+(ಶ್) ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೫೭. ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ || ೧-೧-೪೫ ||

ಯಣಃ ಸ್ಥಾನೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೋ ಯ ಇಕ್ ಸ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ
ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಇಕ್, ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಯಣಃ ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಯಣಿನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಇಕ್‌ಗೆ “ಸಂಪ್ರಸಾರಣ”ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯ, ವ, ರ, ಲಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇ ಉ ಋ ೠ ಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ವಾಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೫೮. ನಾಹ ಊತ್ || ೬-೪-೧೩೨ |

ಭಸ್ಯ ನಾಹಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೂತ್ ||

ನಾಹಃ, ಊತ್ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಭಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಊತ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಯಕಾರಾದಿ.ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ವಾಹಿಗೆ (ವಾಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ಸಂಪ್ರಸಾರಣವಾದ ಊತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಲೇಖದಿಂದ ಯಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ವಕಾರಕ್ಕೆಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಲೇಖದಿಂದ ಹೇಳಿದರೆ “ಅಯೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತ ಊತ್ ಬಂದರೆ ವಿಶ್ವ ಉ+ಅಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೯. ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ || ೬-೧-೧೦೮ ||

ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾದಚಿ ಪೂರ್ವರೂಪನೇಕಾದೇಶಃ | “ಏತ್ಯೇಧತ್ಯಾಪ್ನು” ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಃ | ವಿಶ್ವಾಹಃ | ವಿಶ್ವಾಹೇತ್ಯಾದಿ ||

ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾತ್, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಇಕೋಯಣಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಚಿ” “ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವ.” ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವ+ಉ+ಅಹ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಊ, ಅಚ್ ಅಕಾರ. ಉಕಾರಾಕಾರ ಇನೇರಡಕ್ಕೂ ತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ “ಏತ್ಯೇಧತ್ಯಾಪ್ನು” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆ+ಉಗಳಿಗೆ ಛಕಾರ ವೃದ್ಧಿ. ವಿಶ್ವಾಹಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವಿಶ್ವಾಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ತೃತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಾಹಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ

ಉತ್. ಪೂರ್ವರೂಪ, ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತವೆ. ತ್ವ-ವಿಶ್ವಾಹಾ. ವಿಶ್ವನಾಹ್ + ಭ್ಯಾಮ್
ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹೋಡಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ
ಡಕಾರಾದೇಶ. ವಿಶ್ವನಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ವಿಶ್ವನಾಡ್ಭಿಃ || ಚ-ವಿಶ್ವಾಹೇ-ವಿಶ್ವನಾ
ಡ್ಭ್ಯಾಮ್-ವಿಶ್ವನಾಡ್ಭ್ಯಃ || ಸಂ-ವಿಶ್ವಾಹೇ-ವಿಶ್ವನಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಿಶ್ವನಾಡ್ಭ್ಯಃ ||
ಸ-ವಿಶ್ವಾಹೇ-ವಿಶ್ವಾಹೋಃ-ವಿಶ್ವಾಹಾಮ್ || ಸ-ವಿಶ್ವಾಹಿ-ವಿಶ್ವಾಹೋಃ-ವಿಶ್ವ
ನಾಹಿತ್ಸ-ವಿಶ್ವನಾಹಿಃ ||

ಹಕಾರಾಂತ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದ. (ಎತ್ತು)

ಅನಡುಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸು ಆದಿ ಐದುಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ
ಅದುಪರವಾದಾಗ ಆಮ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಚತುರ್ ಅನುಡುಹ್‌ಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ.)

೨೬೦. ಚತುರನಡುಹೋರಾನುದಾತ್ತಃ || ೭-೧-೯೮ ||

ಅನಯೋರಾಮ್ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ||

ಚತುರನಡುಹೋಃ, ಆಮ್, ಉದಾತ್ತಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಚತುರ್ ಚ
ಅನುಡುಹ್ ಚ. ಚತುರನಡುಹಾ-ತಯೋಃ ಚತುರನಡುಹೋಃ ” “ ಇತೋತ್ಸರ್ವ
ನಾಮಮಸ್ಥಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಮಸ್ಥಾನೇ ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಚತುರ್, ಅನುಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಪರವಾದಾಗ ಆಮ್.
ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಉದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ವರಕ್ಕೆ ವೇದದಲ್ಲಿ
ಪ್ರಯೋಜನ. ಪ್ರಕೃತ ಅನುಡುಹ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್.
ಆಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪ
ವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ
ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಅದರ ಅನಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.
ಅಂತ್ಯ ಅಚ್ ಉಕಾರ. ಅದರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅನಡು + ಆಹ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. ಯಣ್. ಅನಡ್ವಾಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೧. ಸಾನನಡುಹಃ || ೭-೧-೯೯ ||

ಅಸ್ಯ ನುಮಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾ ಪರೇ || ಅನಡ್ವಾನ್ ||

ಸೌ, ಅನಡುಹಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಆಚ್ಛೇನದ್ಯೋರ್ನುಮಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನುಮಾ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅನಡುಹಃ ಪಷ್ಠಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅನಡುಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ನುಮಾ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ “ ಹಲಂತ್ಯಮಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದೂ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ಆಕಾರ. ಅದರ ಪರವಾಗಿ ಅನಯನವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಶೋಪ. ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅನಡ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ “ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಹಕಾರ ಲೋಪವಾದದ್ದು ಆದ್ದರಿಂದ ನಾದುದರಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಕಾರವಿರುವುದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅನಡ್ವಾನ್—ಅನಡ್ವಾನ್—ಅನಡ್ವಾಹಃ | ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಅಮ್. ನುಮಾ ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಸಂಬುದ್ಧಿಸುಪರವಾದಾಗ ಆಮಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಮ್ ಅದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೨. ಅಮ್ ಸಂಬುದ್ಧಿ || ೭-೧-೯೯ ||

ಚತುರನಡುಹೋರಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧಿ || ಹೇ ಅನಡ್ವಾನ್ | ಹೇ

ಅನಡ್ವಾನ್ | ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ | ಅನಡುಹಃ || ಅನಡುಹಾ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಚತುರನಡುಹೋಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಚತುರ್ ಅನಡುಹ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪರವಾದಾಗ ಅಮ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಮ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಅಂತ್ಯಾಚಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅನಡು+ಅಹ್+ಸ್. ಯಣ್. ಅನಡ್ವಾಹ್+ಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆನುಮಾಗಮ. ಸುಶೋಪ. ಹರೋಪ, ಹೇ. ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್ + ಸ್—ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್—ಅನಡ್ವಾನ್ | ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಾ—ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ ದ್ವಿ. ಅನಡ್ವಾಹಂ—ಅನಡ್ವಾಹಾ—ಅನಡುಹಃ. ಶನ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಅಜಾವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತ್ವ|| ಅನಡುಹಾ ಅನಡುಹ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಸ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ದಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೬೩. ವಸುಸ್ತಂ ಸುಧ್ವಂಸ್ವ ನಡುಹಾಂ ದಃ || ೮-೨-೨೨ ||

ಸಾಂತವಸ್ತಂತಸ್ಯ ಸ್ತಂಸಾದೇಶಃ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾಂತೇ | ಅನಡುಧ್ವಾ-
ಮಿತ್ಯಾದಿ || ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್ ? ವಿದ್ವಾನ್ | ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ?
ಸ್ತಸ್ತಮ್ | ಧ್ವಸ್ತಮ್ ||

ವಸುಸ್ತಂ ಸುಧ್ವಂಸ್ವ ನಡುಹಾಂ, ದಃ || ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ “ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಸ್ತಂತ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ವಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸ” ವೆಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಸುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ಸಾಂತವಾದ ವಸ್ತಂತಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ ಸ್ತಂಸ್, ಧ್ವಂಸ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಭವವೇ ಇಲ್ಲ. ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ವಿಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾಂತವೆಂದರೆ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅಂತೇ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಕಾರಾಂತವಾದ ವಸ್ತಂತಕ್ಕೂ ಸ್ತಂಸ್ ಧ್ವಂಸ್ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ “ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸ್ವನಾಮಸಾಧನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಅನಡುಧ್ವಾಮ್—ಅನಡುಧ್ವಿಃ || ಹೀಗೆ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದೇಶ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್ ? ಸಾಂತವಾದ ವಸ್ತಂತವೆಂದೇಕೆ ? ವಿದ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ವಸು ಆದೇಶ. ವಿದ್ + ವಸ್ = ವಿದ್ವಸ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ವಿದ್ವಸ್ + ಸ್. “ಸಾಂತಮಹತಃ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್ + ಸ್ ಹೆಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ವಿದ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ತಂತವಾದರೂ ಸಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದತ್ತವಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದಕಾರಾದೇಶವೆಂದುದರಿಂದ ಸ್ತಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರವಿಲ್ಲ. ಸ್ತಂಸ್, ಧ್ವಂಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ತಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತಸ್, ಧ್ವಸ್, ಪದಾಂತವಲ್ಲ. ಕ್ತ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದತ್ತವಿಲ್ಲ.

ಹಕಾರಾಂತ ತುರಾಸಾಹ್ ರಬ್ಬ. (ಇಂದ್ರ)

ತುರಾಸಾಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯಾಃ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ಹೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ. “ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಜ್, ಢಕಾರ. ತುರಾಸಾಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಹಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೬೪. ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ || ೮-೩-೫೬ ||

ಸಾಡ್‌ರೂಪಸ್ಯ ಸಹೇಃ ಸಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ತುರಾಸಾಹ್,

ತುರಾಸಾಹ್ || ತುರಾಸಾಹ್ | ತುರಾಸಾಹಃ | ತುರಾಸಾಹ್ಯಾಮ್ |

ಇತ್ಯಾದಿ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. | ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಇಕ್‌ಸೇರಿಸಿಯಾಗಲೀ (ಶ್) ತಿಸ್‌ಸೇರಿಸಿಯಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು “ಇಕ್‌ಶ್ಚಿಪೌಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ” ವಾರ್ತಿಕವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಿ ಎಂದು ಇಕ್‌ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಡಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸಾಡ್‌ ಎಂಬ ರೂಪಹೊಂದಿರುವ ಸಹ್ ಧಾತುವಾಗಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಸದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸದಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಢತ್ವ ಷತ್ವ ಬರುವುದು. “ಅಪದಾಂತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ” ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ. ಮೂರ್ಧನಿ ಭವಃ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯ ಸಕಾರವೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಸಾಡ್‌ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸಹಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸತ್ವಬರುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಸಾಡ್‌ರೂಪಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ವಬಂದರೆ ತುರಾಸಾಹ್. “ನಾನಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವಬಂದರೆ ತುರಾಸಾಹ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ತುರಾಸಾಹ್-ತುರಾಸಾಹಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸದಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದು ಸಾಡ್‌ರೂಪ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಸತ್ವ. ತುರಾಸಾಹ್ಯಾಮ್-ತುರಾಸಾಹ್ಯಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ತುರಾಸಾಹ್‌ತ್ಸು-ತುರಾಸಾಹ್ಯು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧುಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ.

ವಕಾರಾಂತ ಸುದಿನ್ ಶಬ್ದ. (ಶುಭ್ರಾಕಾಶವುಳ್ಳದಿನ)

ಶೋಭನಾ ದ್ಯಾಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಸುದ್ಯಾಃ ಓಳ್ಳೇ ಆಕಾಶವುಳ್ಳದಿನ ಮುಂತಾದವು.
ಸುದಿನ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಔತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೬೫. ದಿನ ಔತ್ ॥ ೭.೧-೪೪ ॥

ದಿನಿತಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಔತ್ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ॥ ಸುದ್ಯಾಃ-ಸುದಿನ್-
ಸುದಿನಃ ॥

ದಿನಃ ಔತ್ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಸಾನನಡುಹಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸೌ ” ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ದಿನಃ ಪಷ್ಠಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. — ದಿನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ
ಸುಪರನಾದಾಗ ಔತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔತ್‌ನಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಸುಖೋಚ್ಚಾರಣೆ
ಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲ್ಪ. “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆ
ಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿನ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. (ಉಣಾದಿ
ಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ) ಸುದಿನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಬಂದರೆ ಸುದಿ + ಔ + ಸ್.
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣ್. ಸುದ್ಯಾಸ್. ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿ ಸುಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ
“ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಸ್ ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಿಲ್ಲ. ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ. ಸುದ್ಯಾಃ.
ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುದಿನ್-ಸುದಿನಃ ॥ ದ್ವಿ. ಸುದಿನಂ-ಸುದಿನೌ
ಸುದಿನಃ ॥ ತೃ ಸುದಿನಾ — ಸುದಿನ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಿನಿಗೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೬. ದಿನ ಉತ್ ॥ ೭-೧-೧೩೧ ॥

ದಿವೋಂತಾದೇಶ ಉಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾಂತೇ ॥ ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾದಿ ॥

ದಿನಃ ಉತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಏಜಃ ಪದಾಂತಾದತಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ ಪದಾಂತಾತ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ದಿನ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.
“ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ
ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. “ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನೇ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞಾ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ದಿ + ಉ +

ಭ್ಯಾಮ್. ಯಣ್. ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್. ಹೀಗೆ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾಂತಾದೀಶ.
 ದ್ಯುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದಿನ್ + ಸು ದಿ + ಉ + ಸು - ದ್ಯುಸು.
 “ ಆದೀಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ” ಸತ್ವ ದ್ಯುಸು ||

ಇತಿ ವಾಂತಾಃ

ರೇಫಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದ

ಯಾನ ವರ್ಣಾಂತವಾದುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂಥಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಚತುರ್ ಶಬ್ದ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಚತುರ್ + ಜನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಚತುರನಡುಹೋ:-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆಗಮ. ಮಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಚತು + ಆರ್ + ಅಸ್. ಯಣ್. ಚತ್ವಾರಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಚತ್ವಾರಃ | ದ್ವಿ. ಶಸ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಇಲ್ಲ. ಚತುರ್ + ಅಸ್ ಚತುರಃ || ತೃ-ಚತುರ್ಭಿಃ || ಚ-ಚತುರ್ಭ್ಯಃ || ಸಂ-ಚತುರ್ಭ್ಯಃ || ಷ. ಚತುರ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೭. ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ || ೭-೧-೫೫ ||

ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞಕೇಭ್ಯಃ ಚತುರಶ್ಚ ಪರಸ್ಯ ಆನುಃ ನುಡಾಗಮಃ ||

ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನುಃ ಷಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಆಮಿ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ಸಂಜ್ಞಮೀ. ಷಟ್ ಶಬ್ದವಲ್ಲ. “ ಸ್ವಾಂತಾಷಟ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಶಬ್ದದಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಟಿನಲ್ಲಿ ಟಕಾರ ಇತ್. ಉಕಾರಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ + ನ್ ಆಮ್. ರೇಫದಪರವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೮. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ || ೮-೪-೧ ||

ಏಕಪದಸ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ರೇಫಷಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ರಷಾಭ್ಯಾಂ-ನಃ-ಣಃ-ಸಮಾನಪದೇ || ನಾಲ್ಕು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಚಮೀ. “ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ನಃ ಷಷ್ಠೀ. ಣಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಸಮಾನಪದವೆಂದರೆ ಅಖಂಡವಾದ ಒಂದೇಪದ. ಸಮಾನ ಬಂದು ಒಂದುಪದವಾಗಬಾರದು. ರಾಮನಾಮ. ಇದು ಒಂದುಪದವಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಒಂದೇಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫಷಕಾರದ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥಾನಾಮ್ ಇದು ಒಂದೇ ಪದವಾದುದರಿಂದ ರೇಫದಪರದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಬಂದರೆ ಚತುರ್ಣಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯರ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೯. ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ || ೮-೪-೪೬ ||

ಅಚಃ ಪರಾಭ್ಯಾಂ ರೇಫಹಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಯರೋ ದ್ವೇ ನಾ ಸ್ತಃ ||

ಚತುರ್ಣಾಮ್-ಚತುರ್ಣಾಮ್ ||

ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ದ್ವೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ಎರಡೂ ಸಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಯರೋನುನಾಸಿಕೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯರಃ” “ನಾ” ಅನುನೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಅಚಿನ ಅನ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಹಕಾರಗಳ ಅನ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಣಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚ್ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಯರ್ ಏಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದರೆ ಚತುರ್ಣಾಮ್. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಚತುರ್ಣಾಮ್ ಎಂದು ಎರಡುರೂಪಗಳು. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪರವಾದಾಗ ಚತುರ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಯಮನಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಋನಿಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೦. ರೋಃ ಸುಪಿ || ೮-೪-೧೬ ||

ರೋರೇನ ವಿಸರ್ಗಃ ಸುಪಿ | ಷತ್ವನ್ಮಾ | ಷಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಅನುಸೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸುಪರವಾದಾಗ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ. ಚತುರ್ ಸುಪಂಜಿ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವಂತೇ ರುವಿನ ರೇಫವಿದ್ದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸರ್ಗ “ ಖರವಸಾ—” ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? “ ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಕಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ ” ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ಹೇಳಬೇಕು. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸುಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದಾದರೆ “ ಸಸಜುಮೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ರುವಿನ ಸಂಬಂಧಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫ. ರು ಬಂದ ರೇಫವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. ಚತುರ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಚತುರ್ಷು. “ ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂಧ್ವೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಪರದಲ್ಲಿ ಯರಿನ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶರಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೭೧. ಶರೋಽಚಿ | ಲ-ಛ-ಛ ||

ಅಚಿ ಪರೇ ಶರೋ ನ ದ್ವೇ ಸ್ತಃ | ಚತುರ್ಷು ||

ಶರಃ ಅಚಿ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ನಾದಿನ್ಯಾಕ್ರೋಶೇ ಪುತ್ರಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನ ” “ ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂಧ್ವೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದ್ವೇ ” ಅನುಸೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶರಃ ಸ್ವಪ್ನೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಶರವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಚ್ ಸುಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸಕಾರರೂಪ ಶರಿಗೆ ಉಕಾರರೂಪ ಅಚ್ ಸುಪರವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚತುರ್ಷು ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಮಕಾರಾಂತ “ ಪ್ರಶಾಮ್ ” ಶಬ್ದ. (ಶಾಂತನು)

ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ತಮು (ಉಪಶಮೇ) ಧಾತುನಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ ವರ್ಜನಾದ ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪರನಾದ, ಅಂಗಾವ
ಯವನಾದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಜಿ, ಶೀ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ
ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೂ
ಜಿ ಆದುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪಬಂದರೆ ದಧನ್+ಇ=ದಧ್ನಿ.
ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇದಂತೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದಧನ್+ಇ=ದಧನಿ. ಶೇಷಂವಾರಿವತ್.
ಇನ್ನು ತೃತೀಯಾದಿಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಎಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಾರಿಶಬ್ದ
ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಧಿಭ್ಯಾಂ—ದಧಿಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತಗಳಾದ
ಅಸ್ಥಿ, (ಮೂಳೆ) ಸಕ್ಥಿ (ತೊಡೆ) ಅಪ್ಪಿ (ಕಣ್ಣು) ಮೂರುಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ.
ಅಜಾದಿ ಛಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನಜ್ ಬಂದು ಅಕಾರಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀವಿಕವಚನ
ದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಅಸ್ಥಿ—ಅಸ್ಥಿನೀ, ಅಸ್ಥಿನಿ. ೨. ಅಸ್ಥಾ—ಅಸ್ಥಿಭ್ಯಾಮ್
—ಅಸ್ಥಿಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಇಕಾರಾಂತ ಸುಧಿ ಶಬ್ದ.)

|| ಸುಧಿ | ಸುಧಿನೀ | ಸುಧಿನಿ || ಹೇ ಸುಧೇ—ಹೇ ಸುಧಿ ||

ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳಕುಲ. ಸುಧೀ ಎಂದಿರುವಾಗ
“ ಹ್ರಸ್ವೋನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಸುಧಿ
ಹ್ರಸ್ವಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ “ ಸ್ವಮೋರ್ನ
ಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸುಧಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರ
ವಾದಾಗ “ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಈ. “ ಇಕೋಚಿ
ವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸುಧಿನ್+ಈ=ಸುಧಿನೀ || ಜಸೌಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ
ಶಿ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮ್. “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧಿ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸುಧೀನಿ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೇ ಸುಧಿ. ಲುಕಿಗೆ
ಸ್ಥಾನವದ್ಭಾವವಿದ್ದರೆ “ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಸುಧೇ. ತೃತೀ
ಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ “ ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದು
ಒಂದೇರೂಪವಾಗುವುದಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೂ ಒಂದುರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೦. ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗುಲ-
ವಸ್ಯ || ೭-೧-೭೪ ||

ಆದೇಶ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವಾಗಲೂ ಕಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ “ ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಕ+ಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸವಿಸರ್ಗ ಕಃ. ಇನ್ನು ಇದು ಅಕಾರಾಂತ ವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಪ್ರ-ಕಃ | ಕಾ | ಕೇ || ದ್ವಿ-ಕಮ್ | ಕೌ | ಕಾನ್ || ತೃ-ಕೇನ | ಕಾಭ್ಯಾಮ್ | ಕೈಃ || ಚ-ಕಸ್ಮೈ | ಕಾಭ್ಯಾಮ್ | ಕೇಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಕಸ್ಮಾತ್ ಕಾಭ್ಯಾಮ್ | ಕೇಭ್ಯಃ || ಸ-ಕಸ್ಯ | ಕಯೋಃ | ಕೇಷಾಮ್ || ಸ-ಕಸ್ಮಿನ್ | ಕಯೋಃ | ಕೇಷು ||

ಮಕಾರಾಂತ “ ಇದಮ್ ” ಶಬ್ದ. (ಇವನು)

ಇದೂ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಇದಮ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ್ದೇ ಅಪವಾದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೪, ಇದಮೋ ಮಃ || ೭-೨-೧೦೮ ||

ಇದಮೋ ಮಸ್ಯ ಮಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಾ ಪರೇ || ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಾಪವಾದಃ ||

ಇದಮಃ, ಮಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ತಮೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸಾ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸು ವಿಭಕ್ತಿ ಸರವಾದಾಗ ಮಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಮಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಅಂದರೆ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಮಕಾರ ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅಕಾರವನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಹೇಳುವುದರ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದಮ್+ಸ್ ಎಂದೇ ಇರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ ಅವಯವಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೫. ಇದೋಯ್ ಪುಂಸಿ || ೭-೨-೧೧೧ ||

ಇದನು ಇದೋ₃ಯ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪುಂಸಿ ಅಯನ್ | ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವೇ |

ಇದಃ, ಅಯ್, ಪುಂಸಿ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಯಃ ಸೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಸೌ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಸುಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಇದಃ
ಸ್ಯಾನಾರ್ಥಕಷ್ಠಾಂತಪದ. “ಇದಮೋ ಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಇದಮಃ” ಅನು
ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಇದಮುಶಬ್ದದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ಸುಪರವಾದಾಗ “ಅಯ್” ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಇದ್
ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಇದಮು+ಸ್ = ಅಯ್ + ಅಮು + ಸ್ = ಅಯಮು + ಸ್.
“ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುರೋಪ. ಅಯಮು. ಇದಮು + ಔ
ಎಂದಿರುವಾಗ “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವಬಂದರೆ ಇದ + ಅ + ಔ
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪರರೂಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಗುಣಪರವಾದಾಗ ಪರರೂಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೬. ಅತೋ ಗುಣೇ || ೬-೧-೯೭ ||

ಅಪದಾಂತಾದತೋ ಗುಣೇ ಪರರೂಪೇಕಾದೇಶಃ ||

ಅತಃ, ಗುಣೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಏಜುಪರರೂಪಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಪರರೂಪಮ್” “ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಪದಾಂತಾತ್”
ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ” ಅಧಿಕಾರ. ಅತಃ ಪಂಚಮೀ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಪದಾಂತವಾದ (ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ) ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಗುಣವಿರು
ಪಾಗ (ಅ-ಏ-ಓ) ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಗುಣಕ್ಕೂ
ಒಂದೇ ಪರರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ ಇದ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ದಕಾರದ ಮೇಲಿನ
ಅಕಾರವು ಅಪದಾಂತ ಅಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪ ಗುಣ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಅ
ಅಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಪರದ ಅಕಾರ ಆದೇಶ. ಇದ+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ
ಮುಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೭. ದಶ್ಚ || ೭-೨-೧೦೯ ||

ಇದನೋ ದಸ್ಯ ಮಃ ಸ್ಯಾದಿಭ್ಯಕ್ತೌ | ಇಮಾ | ಇಮೇ | ತ್ಯದಾದೇಃ
ಸಂಚೋಧನಂ ನಾಸ್ತೀತ್ಯುತ್ಸರ್ಗಃ || ಇಮಂ-ಇಮಾ-ಇಮಾನ್ ||

ದಃ ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಇದನೋಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಮಃ”
 “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತಾ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ದಃ ಷಷ್ಠೀ.
 ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಮಕಾರಾದೇಶ
 ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ
 ಇಮು + ಔ. “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಇಮಾ. ಇದಮ್ + ಜಸ್
 ಎಂದಿರುವಾಗ “ತೃದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. ಇದ +
 ಆ + ಜಸ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಪರರೂಪ. ಇದ + ಜಸ್. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್
 ಇರುವುದರಿಂದ “ಜಸಃ ಶೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಶೀಯಲ್ಲಿ ಶಕಾರ
 ಇತ್. ಇದ + ಈ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಇದೇ. “ದಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾ
 ರಾದೇಶ. ಇಮೇ. “ತೃದಾದೇರಿತಿ” || ತೃದ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ
 ವಾಗಿ ಸಂಬೋಧನೆಯಿಲ್ಲ. ಉತ್ಸರ್ಗಃ ಅಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹೇ ಸಃ
 ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬೋಧನವಿರುವುದಾದರೂ ಬಹಳ
 ವಿರಳ. ಪ್ರಕೃತ ಇದಮ್ ತೃದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬೋಧನವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾ
 ದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಇದಮ್ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತೃದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ.
 ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಇಮು + ಅಮ್. “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಇಮಮ್. ಇಮಾ.
 (ಹಿಂದಿನಂತೇ) ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಇದಮ್ + ಅಮ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ
 ಇಮು + ಅಮ್. “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ.
 “ತಸ್ಮಾಚ್ಚಸೋ ನಃ ಪುಂಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಇಮಾನ್. ತೃತೀ
 ಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ + (ಓ)ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ತೃದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ಅತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಇದ + ಆ. ಈಗ ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಅದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೮. ಅನಾಪ್ಯಕಃ || ೭-೨-೧೧೨ ||

ಅಕಕಾರಸ್ಯೇದಮು ಇದೋನಾಪಿ ವಿಭಕ್ತಾ || ಅಬಿತಿಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಃ ||
 ಅನೇನ ||

ಅನ್, ಆಪಿ, ಅಕಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ‘ನವಿದ್ಯತೇ ಕ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಕ್, ತಸ್ಯ ಅಕಃ’.
 ಕಕಾರವಿಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥ. “ಇದನೋಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
 “ಇದಮಃ” “ಇದೋನಾಪಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಇದಃ” “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ”
 ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತಾ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್
 ಶಬ್ದದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಟಾ ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಪ್ ಪರ್ಯಂತ. (ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥಿ ಪಂಚಮಿ, ಷಷ್ಠಿ, ಸಪ್ತಮಿ) ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕಚ್ ಬಂದಾಗ ಕಕಾರದಿಂದ, ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಆವೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದ ಇದಮಿಗೆ ಟಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇದ್ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಅನ್ ಬಂದರೆ ಅನ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಟಾ ಇರುವುದರಿಂದ “ ಟಾಜಸಿಜಸಾ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಕ್ಕೆ ಇನಾದೇಶ. ಅನ+ಇನ, ಗುಣ ಅನೇನ. ಇದಮ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾ ದೃತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ+ಭ್ಯಾಮ್. ಈಗ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೯. ಹಲಿ ಲೋಪಃ || ೭-೨-೧೧೩ ||

ಅಕಕಾರಸ್ಯೇದಮ ಇದೋ ಲೋಪ ಅಪಿ ಹಲಾದಾ || ನಾನರ್ಥಕೇಃ

ಲೋಂತ್ಯವಿಧಿರನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ ||

ಹಲಿ, ಲೋಪಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ “ಆಸಿ”, “ಅಕಃ” “ಇದಮಃ” “ಇದಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಆಸಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಲಿ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಅಲ್ ಆದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿಯಾದ ಆಪ್ ವಿಭಕ್ತಿ. (ಭ್ಯಾಮಾದಿ) ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಇದಿಗೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಟಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಾಮ್ : ಹಲಾದಿ ಆಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಬರಬೇಕು. ಇದಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ಷಷ್ಠಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿನ ಅಂತ್ಯದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಿರ್ವೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ನಾನರ್ಥಕೇ—”ಇತಿ || ಇದು ಪರಿಭಾಷೆ. ನ ಅನರ್ಥಕೇ ಅಲೋಂತ್ಯವಿಧಿಃ, ಅನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ || ಅನರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ನಿಯಮನಾಡುವುದಿಲ್ಲ. “ಅನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ ||” ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ವಿನಾದರೂ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಈ ನಿರ್ವೇಧವಿಲ್ಲ. “ಪೂರ್ವೋಭ್ಯಾಸಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವಾದರೂ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆ ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನರ್ಥಕವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಭಾಗವಾದ ಇದಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಇದು ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪರಿಭಾಷೆ ಬಂದು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಅ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವ್ಯಪದೇಶವದ್ಭಾವನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವ್ಯಪದೇಶವದ್ಭಾವನನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೦. ಆದ್ಯಂತವದೇಕಸ್ಮಿನ್ || ೧-೧-೨೧ ||

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕಾರ್ಯಮಾದಾವಿನಾಂತ ಇವ ಚ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಸುಪಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ | ಆಭ್ಯಾಸಃ ||

ಆದ್ಯಂತವತ್, ಏಕಸ್ಮಿನ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕ ಶಬ್ದ ಅಸಹಾಯ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ. ಆದಿನತ್, ಅಂತವತ್ ಎಂದು ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಒಂದುಶಬ್ದ ಅಥವಾ ವರ್ಣವು ಆದಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ, ಅಥವಾ ಅಂತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಹಾಯಕವಾದ ಒಂದರಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಅದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತದಾದಿತದಂತಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಝಷಂತದ ಬರಿಗೆ ಭಷ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವ ಗಳು ಎರಡು ಇರಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಝಷಂತ ಅವಯವವೊಂದು. ಇನ್ನೊಂದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ದುಹ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಝಷಂತ ವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವು ಅದೇ. ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಧಾತುವೂ ಅದೇ. ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿದ್ದರೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠನೂ ಅವನೇ ಕನಿಷ್ಠನೂ ಅವನೇ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದಿವ್ಯ ವಹಾರಮಾಡಬೇಕಾದರೆ | ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕವನಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಆರೋಪ. ಪ್ರಕೃತ "ಸುಪಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಜಾದಿಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘವೆಂದಿದೆ. ತದಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ವೆಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವವೇ ಅಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಅ + ಭ್ಯಾಸಃ. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವರೂಪ ಅಂಗವಿದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘವಾಸ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಈ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಅಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದಕಾರ್ಯ ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯ ಹ್ರಸ್ವರೂಪ ಅಂಗಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ "ಸುಪಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಆಭ್ಯಾಸಃ. ಇದಮ್ + ಭಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್. ಪರರೂಪ, ಇದ + ಭಿನ್. "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಅ + ಭಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ ಬಂದುದ

ರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ "ಅತೋ ಭಿಸ ಐನ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐನ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿರ್ವೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭಿಸಿಗೆ ಐನ್ ನಿರ್ವೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦. ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ || ೭-೧-೧೧ ||

ಅಕಕಾರಯೋರಿದಮದಸೋರ್ಭಿಸ ಐನ್ ನ | ಏಭಿಃ || ಅಸ್ಮೈ | ಏಭ್ಯಃ
ಅಸ್ಮಾತ್ | ಅಸ್ಯ | ಅನಯೋಃ | ಏಷಾಮ್ | ಅಸ್ಮಿನ್ | ಅನಯೋಃ |
ಏಷು ||

ನ, ಇದಮದಸೋಃ, ಅಕೋಃ || ತ್ರಿವದ ಸೂತ್ರ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಕಾರಃ
ಯಯೋಃ ಅಕೋಃ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದವುಗಳು. "ಅತೋ ಭಿಸ ಐನ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಭಿಸಃ, "ಐನ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.-ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್,
ಅದಮ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಭಿಸಿಗೆ ಐನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಐನ್ ಆದೇಶ ಬಾರ
ದಿದ್ದರೆ "ಬಹುವಚನೇ ರ್ಋಲ್ಯೇತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಯ. ಏಭಿಃ. ರುತ್ಸ
ವಿಸರ್ಗ. ಏಭಿಃ || ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ.
ಇದ+ಜೀ. "ಸರ್ವನಾಮ್ಃ ಸ್ಮೈ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅದಂತದ ಪರ
ದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೈ ಆದೇಶ. ಇದ+ಸ್ಮೈ. ಈಗ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದ
ರಿಂದ ಇದಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. (ಹಲಿಲೋಪಃ) ಅಸ್ಮೈ | ಅಭ್ಯಾಮ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ
ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಏಭ್ಯಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ
ವಾದಮೇಲೆ ಏತ್ಯ. || ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದ+ಜಿಸಿ ಮಾಡಿದ
ಮೇಲೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಜಿಸಿಜ್ಯೋಃಸ್ಮಾತ್ಸ್ಮಿನ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್ ಆದೇಶ. ಆಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮಾತ್.
ಅಭ್ಯಾಮ್-ಏಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಸ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ
ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ "ಟಾಜಿಸಿಜಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯ
ಯಕ್ಕೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಆಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯ ||
ಇದಮ್+ಓನ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಇದ+ಓನ್. ಇಲ್ಲಿ
ಹಲಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಆಗ "ಅನಾಪ್ಯಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ. ಅನ+ಓನ್. "ಓ ಸಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಕ್ಕೆ ಏಕಾರ.
ಅನೇ+ಓನ್. "ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ಸ ವಿಸರ್ಗ. ಅನಯೋಃ || ಇದಮ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ಯ
ಪರರೂಪ. ಇದ+ಆಮ್. ಸರ್ವನಾಮವಾದುದರಿಂದ "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ಃ

ಸುಖಾ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡುಗನು. ಟಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವನಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇದ+ಸಾಮ್ ಎಂದಾಸುತದೆ. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅ+ಸಾಮ್. ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎಪ್ಪ ಏಸಾಮ್. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಏಸಾಮ್ || ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಾಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಇದ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ಮಿನ್ ಆದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮಿನ್. ಅನಯೋಃ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುಷ್ ಪರವಾದಾಗ " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. " ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಏಷು. || ಕಕಾರ ಬಂದರೆ ಇದಕಮ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಯುಕಮ್ + ಇಮಕಾ—ಇಮಕೇ | ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಲೀ, ಅನಾದೇಶವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಭಿಸಿಗೆ ಏಸ್ ನಿಷೇಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಮಕೇನ ಇಮಕಾಭ್ಯಾನ್—ಇಮಕೈಃ || ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಏನಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಏನಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೨. ದ್ವಿತೀಯಾಹೌಸ್ವೇನಃ || ೨-೪-೩೪ ||

ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ, ಟಾಸೋಶ್ವ ಪರತಃ ಇದಮೇತದೋರೇನಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದನ್ವಾದೇಶೇ ||

ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯಂ ವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನರುಪಾದಾನಮನ್ವಾದೇಶಃ | ಯಥಾ—ಅನೇನ ವ್ಯಾಕರಣ ಮಥೀತಮೇನಂ ಛಂದೋಧ್ಯಾಪಯೇತಿ | ಅನಯೋಃ ಪವಿತ್ರಂ ಕುಲಮೇನಯೋಃ ಪ್ರಭೂತಂ ಸ್ವಮಿತಿ || ಏನಮ್ | ಏನ್ | ಏನಾನ್ || ಏನೇನ | ಏನಯೋಃ | ಏನಯೋಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾಹೌಸ್ವ, ಏನಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಇದಮೇತದೋರೇಶೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಇದಮಃ " " ಅನ್ವಾದೇಶೇ " ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. " ದ್ವಿತೀಯಾ ಚ, ಟಾಚ, ಓನ್ ಚ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಹೌಸಃ, ತೇಷು, ದ್ವಿತೀಯಾಹೌಸ್ವ. " ದ್ವಿತೀಯಾ

ವಿಭಕ್ತಿ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ, ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ ಓಸ್ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. “ ಏತದಃ ” ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಏತದಪ್ರತಿಸೋಃ) ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇದಮ್, ಏತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಏನ” ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು “ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಾಯಂ—” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಲು ಒಬ್ಬನನ್ನು ಮೊದಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು. ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಅವನನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಇವನಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಚನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ಭಂದಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡು. ಇದೊಂದು ಅನ್ವಾದೇಶ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಕುಲವು ಪವಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಹಣವಿದೆ. ಇದೂ ಅನ್ವಾದೇಶ. ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಾಧ್ಯಯನರೂಪಕಾರ್ಯ ತಿಳಿಸಲು ಒಂದುಸಲ ಉಪಾತ್ತನಾದವನನ್ನೇ ತಿರುಗಿ ಭಂದಸ್ಸು ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಉಪಾದಾನಮಾಡಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆ ಎರಡನೇ ಸಲ ಅವರನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಏನಾದೇಶ ಹೇಳಬೇಕು. ಮೊದಲನೇಸಲ ಕೇವಲ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಎರಡನೇಸಲ ಅವರನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಏನಾದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಏನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಏನಮ್. ಏನ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಏನಾ. ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಸಪರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಏನ+ಅಸ್=ಏನಾಸ್=ಏನಾನ್ || ತೃತೀಯಾ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಏನಾದೇಶ. ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಇನಾದೇಶ. ಗುಣ. ಏನ+ಆ=ಏನ+ಇನ=ಏನೇನ. ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಏನಾದೇಶ. ಏನ+ಓಸ್. “ಓಸಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ಸ. ಅಯಾದೇಶ. ಏನಯೋಃ. ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಏನಯೋಃ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ನಕಾರಾಂತ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದ (ರಾಜನು)

ರಾಜಾ.

ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಬಂದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

(ಅಂತ್ಯದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಉಪಧಾ) ರಾಜಾನ್ + ಸ್. “ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ — ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ರಾಜಾನ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಜಾ. ಸಂಬುಧಿಸು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಹೀಗೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೩. ನ ಜಾಸಂಬುಧ್ಯೋಃ || ೮-೨-೮ ||

ನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ ಜಾ ಸಂಬುಧ್ಯಾ ಚ || ಹೇ ರಾಜನ್ (ಜಾವುತ್ತರ ಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ || ರಾಜಾನ್ ||
ರಾಜಾನಃ | ರಾಜ್ಞಃ |

ನ, ಜಾಸಂಬುಧ್ಯೋಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಜಾ ಚ ಸಂಬುಧ್ಯಶ್ಚ ಜಾ ಸಂಬುಧ್ಯೀ-ತಯೋಃ ಜಾಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ” ಜಾ, ಸಂಬುಧ್ವಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. “ ನ ಲೋಪಃ — ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ನ ” “ ಲೋಪಃ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಲೋಪವಾಗಿದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಜಾಮತ್ತು ಸಂಬುಧ್ವಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತಪದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಬುಧ್ವಿಪರವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನ್ವೇಷಾಃ ಸಂಬುಧ್ಯಾ ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ “ ಅಸಂಬುಧ್ಯಾ ” ಎಂದು ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವೂ ಇಲ್ಲ. “ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ — ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ರಾಜನ್. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜಾಪರವಾದಾಗ ಲೋಪನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಾಪರವಾದಾಗ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ ಜಾವುತ್ತರೇತಿ — || ” ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಜಾ ಇದೆಯೋ ಅದು ಪರವಾದಾಗ “ ನಜಾ ಸಂಬುಧ್ಯೋಃ ” ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ. “ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ” ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್ + ಜಾ, ನಿಷ್ಠಾಸು ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಜಾಗೆ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಬ್ರಹ್ಮ

ನಿಷ್ಠೆ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದರಮೇಲೆ ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಸಿಂಹಃ ||

ರಾಜನ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ರಾಜಾನೌ. ರಾಜನ್+(ಜ್)ಅಸ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೇ ದೀರ್ಘ. ಔಟನ ವರೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ರಾಜಾನಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ರಾಜಾನಃ || ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಹೇ ರಾಜಾನೌ-ಹೇ ರಾಜಾನಃ || ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ರಾಜಾನಮ್-ರಾಜಾನೌ. ರಾಜನ್+ಶಸ್=ರಾಜನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಯಚಿಭಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ “ ಅಲೋಪೋನಃ ” ಸೂತ್ರ (248)ದಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಜ್+ನ್+ಅಸ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ “ ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಜ ಇ ಸೇರಿದರೆ ಜ್ಞ ಆಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಞಃ ||

ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+(ಃ)ಅ=ರಾಜ್ಞಃ. ರಾಜನ್+ಭ್ಯಾಮ್ “ ನಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜಭ್ಯಾಮ್. ಇನ್ನು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜಭಿಃ || ಚ-ರಾಜನ್+ಎ ರಾಜ್ಞೇ-ರಾಜಭ್ಯಾಮ್-ರಾಜಭ್ಯಃ || ಪಂ-ರಾಜನ್+ಅಸ್=ರಾಜ್ಞಃ-ರಾಜಭ್ಯಾಮ್-ರಾಜಭ್ಯಃ || ಷ-ರಾಜ್ಞಃ-ರಾಜ್ಞೋಃ-ರಾಜ್ಞಾಮ್ || ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿ ಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ ವಿಭಾಷಾ ಜಿಶ್ಞೋಃ ” ಸೂತ್ರ (250)ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪ ಬಂದರೆ ರಾಜ್ಞಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಜನಿ-ರಾಜ್ಞೋಃ-ರಾಜಸು.

ರಾಜ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಪಿರುವುದರಿಂದ “ ಸುಪಿ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ, ರಾಜ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಬಹುವಚನೇರುಲ್ಯೇತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವವೂ, ರಾಜ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅತೋ ಭಿಸ ಐನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ತ್ವವೂ ಏಕೆ ಬರಬಾರದು? ನಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿವೆ, ಅಂದರೆ ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. “ ಸುಪಿ ಚ ” ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿವೆ. ನಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಸಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. “ ಪೂರ್ವ ತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ” ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಸಾದಿ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ “ ಸುಪಿಚ ” ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತವೆ.

ನಾಂತನಾದುದರಿಂದ ಅದಂತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮ, ಏತ್ಮ, ಐಸ್ವರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರ ವಿದ್ವಂತೇ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳು (ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ) ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬಾರದೇ ಹೋದರೆ ನಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅದು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದೂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೪. ನಲೋಪಃ ಸುಪ್ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞಾ ತುಗ್ವಿಧಿಷು ಕೃತಿ

॥ ೮-೨-೨ ॥

ಸುಬ್ಬಿಧಾ, ಸ್ವರವಿಧಾ, ಕೃತಿ ತುಗ್ವಿಧಾ ಚ ನಲೋಪೋಽಸಿದ್ಧೋ
ನಾನ್ಯತ್ರ-ರಾಜಾಶ್ಚ ಇತ್ಯಾದೌ| ಇತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾತ್ವಮೇತ್ವ ಮೈಸ್ತ್ವಂ
ಚ ನ || ರಾಜಭ್ಯಾನ್. ಇತ್ಯಾದಿ ||

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ನಸ್ಯಲೋಪಃ ನಲೋಪಃ”. “ಸುಪ್ ಚ ಸ್ವರಶ್ಚ, ಸಂಜ್ಞಾ ಚ ತುಕ್ ಚ-ಸುಪ್ ಸ್ವರಸಂಜ್ಞಾ ತುಕ್ ಚ”-“ಸು....ತುಕಾಂ ವಿಧಯಃ”. “ಸುಪ್ ಸ್ವರ ಸಂಜ್ಞಾ ತುಕ್ ವಿಧಯಃ” | ತೇಷು. “ಪೂರ್ವತ್ರಾ ಸಿದ್ಧಮ್” ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿಯಿದೆ. ಕೃತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧ. ಸುಬಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸುಪನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ ವಿಧಾನಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾನಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಮಾಡುವ ತುಕ್ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿದಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪುನಃ ಅಸಿದ್ಧಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ “ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ” ಎಂಬಂತೆ ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗಮಾತ್ರ ಅಸಿದ್ಧ. ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮದ ಫಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸುಬಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮ, ಏತ್ಮ, ಐಸ್ವರ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರಿಂದ ರಾಜಾಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. “ರಾಜನ್+ಅಸ್+ಅಶ್ಚ+ಸ್” ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ

ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ನಲೋಪ. ನಲೋಪವಾದದ್ದು ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಬರಲು ತೊಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ರಾಜಾಶ್ವಃ ||

ನಕಾರಾಂತ ಯಜ್ಞನ್ ಶಬ್ದ. (ಯಾಗಮಾಡುವವನು.)

ಯಜ್ಞಾ-ಯಜ್ಞಾನಾ-ಯಜ್ಞಾನಃ |

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದವರೆಗೆ (ಸು-ಟೇಟ್) ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ನ ಲೋಪದೀರ್ಘ. ಯಜ್ಞಾ-ಯಜ್ಞಾನಾ-ಯಜ್ಞಾನಃ || ಹೇ ಯಜ್ಞನ್-ಹೇ ಯಜ್ಞಾನಾ-ಹೇ ಯಜ್ಞಾನಃ || ಯಜ್ಞಾನಂ-ಯಜ್ಞಾನಾ || ಯಜ್ಞನ್ + (ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಲ್ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೫ ನ ಸಂಯೋಗಾದ್ವಮಂತಾತ್ || ೬-೪-೧೩೭ ||

ವಮಂತಸಂಯೋಗಾದನೋಽಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ | ಯಜ್ಞನಃ |

ಯಜ್ಞನಾ | ಯಜ್ಞಭ್ಯಾಮ್ || ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ||

ನ, ಸಂಯೋಗಾತ್, ವಮಂತಾತ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ವಶ್ವ ಮೌಚ ವಮೌ. ವಮೌ ಅಂತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಮಂತಃ, ತಸ್ಮಾತ್ ವಮಂತಾತ್”. ವಕಾರಮಕಾರಗಳೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. “ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಅಥವಾ ಮಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞನ್+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಯಜ್ಞನ್+ಅನ್+ಅಸ್) ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಸಂಯೋಗ ಅಂದರೆ ಜ್ಞನ್ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞನಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ತ್ವ|| ಯಜ್ಞನಾ-ಯಜ್ಞಭ್ಯಾಮ್-ಯಜ್ಞಭಿಃ || ಚ-ಯಜ್ಞನೇ ಯಜ್ಞಭ್ಯಾಮ್-ಯಜ್ಞಭ್ಯಃ || ಸಂ-ಯಜ್ಞನಃ-ಯಜ್ಞಭ್ಯಾಮ್-ಯಜ್ಞಭ್ಯಃ || ಪ. ಯಜ್ಞನಃ-ಯಜ್ಞನೋಃ-ಯಜ್ಞನಾಮ್ || ಸ-ಯಜ್ಞನಿ-ಯಜ್ಞನೋಃ-ಯಜ್ಞಸು|| ಮಕಾರಾಂತ

ಸಂಯೋಗದ ಪರದ ಅನಿಗೇಶೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು “ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ” | ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಶಬ್ದ. ಸುಟ್‌ವರೆಗೆ ರಾಜನ್‌ಶಬ್ದದಂತೆ. ಪ್ರ. ಬ್ರಹ್ಮಾ-ಬ್ರಹ್ಮಾಣಾ-ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ || ದ್ವಿ. ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ-ಬ್ರಹ್ಮಾಣಾ-ಬ್ರಹ್ಮನ್ + ಆನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಹ್‌ಮ್ ಸಂಯೋಗ. ಇದು ಮಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞನ್ ಶಬ್ದದಂತೆ. ಬ್ರಹ್ಮಣಃ || ತೃ-ಬ್ರಹ್ಮಣಾ-ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಕಾರಾಂತ “ವೃತ್ತಹನ್” ಶಬ್ದ. (ಇಂದ್ರ)

“ವೃತ್ತಂ ಹತವಾನ್.” ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವನು. ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೬. ಇನ್ ಹನ್ ಪೂಷಾಯ್ ಮ್ನಾಂ ಶೌ || ೬-೪-೧೨ ||

ಏಷಾಂ ಶಾವೇವೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋ ನಾನ್ಯತ್ರ || ಇತಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಧ್ರಲೋಪೇ-ದೀರ್ಘೋಽಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘಃ” “ನೋಪಧಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಉಪಧಾಯಾಃ” ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇನ್ ಚ, ಹನ್ ಚ, ಪೂಷಾ ಚ, ಅರ್ಯಮಾ ಚ, “ಇನ್ ಹನ್ ಪೂಷಾಯ್ ಮಣಃ” ತೇಷಾಂ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇನ್ನಾದಿಗಳು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇನ್ನಾದ್ಯಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇನ್ ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಅರ್ಯಮನ್ ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ, ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ದೀರ್ಘ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ “ಸಿದ್ಧೀಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ” ಎಂಬಂತೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶಿ ರೂಪ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಇತರ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ.

ಇದೇ ನಿಯಮ. ಪ್ರಕೃತ ಇಲ್ಲಿ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಸುವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ.

(ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೮೭. ಸೌ ಚ || ೬-೪-೧೩ ||

ಇನ್ನಾದೀನಾಮುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುಧ್ಧಾ ಸೌ || ವೃತ್ತಹಾ ಹೇ ವೃತ್ತಹನ್ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇಚ್ಛಾಸಂಬುಧ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಸಂಬುಧ್ಧಾ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಇದು ಪುನಃ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸಂಬುಧ್ಧಿಯಿಲ್ಲದ ಸುಪರವಾದಾಗ ಇನ್ನಾದ್ಯಂತ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಪೂರ್ಣದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರಬಹುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹನ್ನಂತ ಅಂಗ ವೃತ್ತಹನ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದು ದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವೃತ್ತಹನ್ + ಸೌ. “ ಹಲ್‌ಞ್‌ಚ್ಯೋ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. “ ನಲೋಪಃ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ವೃತ್ತಹಾ. ಸಂಬುಧ್ಧಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ “ ಅಸಂಬುಧ್ಧಾ ” ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. “ ನಜಿಸಂಬುಧ್ಧೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ. ಹೇ ವೃತ್ತಹನ್. ವೃತ್ತಹನ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಹನ್. ರೇಫನಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಮಾತ್ರ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ “ ಅಟ್‌ಕುಸ್ವಾಜಾನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ “ ಸಮಾನಪದೇ ” = ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತನಿಮಿತ್ತಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿದ್ದು ನಿಮಿತ್ತ ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದುದ ರಿಂದ ಣತ್ವವಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೮. ಏಕಾಜುತ್ರರಪದೇ ಣಃ || ೮-೪-೧೨ ||

ಏಕಾಜುತ್ರರಪದಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಮಾಸೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಾನಿಮಿತ್ತಾ ತ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತ ನುಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ || ವೃತ್ತ ಹನ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತನುಮ್‌ವಿಭಕ್ತಿಷು ಚ ” ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪೂರ್ವಪದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮುಗಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಪದಾತ್ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಪೂರ್ವಂ ಪದಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಪೂರ್ವಪದಮ್ ”. ತಸ್ಮಾತ್. ದ್ವಿವಚನಾಂತನಾಗಿ ವಿಸರಣಾಮು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. “ ಏಕಃ ಅಚ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್, ಏಕಾಚ್. ” “ ಏಕಾಚ್ ಉತ್ತರಪದಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ” ಏಕಾಚುತ್ತರಪದಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಏಕಾಚುತ್ತರಪದೇ. ಒಂದೇ ಅಚುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ಪದವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಒಂದೇ ಅಚುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ಪದವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಅಂದರೆ ರೇಫ ಷಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ, ನುಮ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರವು ಮೂರು ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಹಣಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತ ಪೂರ್ವಪದ. ಹನ್ ಉತ್ತರಪದ. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪ ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. (ವೃತ್(ಃ+ಅ) ಉತ್ತರಪದವಾದ ಹನ್ ಏಕಾಚಾಗಿದೆ. ನಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ವೃತ್ತಹಣಾ—ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಣತ್ವ. ವೃತ್ತಹಣಃ | ದ್ವಿ-ವೃತ್ತಹಣಂ—ವೃತ್ತಹಣೌ. | ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಹನ್ + (ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ “ ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೃತ್ತಹನ್ + ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೯. ಹೋ ಹಂತೇರ್ಜ್ಞಾನೈಷು || ೭-೩-೪೪ ||

ಇತಿ ಣಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ, ನಕಾರೇ ಚ ಪರೇ ಹಂತೇರ್ಹಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಕುತ್ಸಮ್ || ವೃತ್ತಘ್ನಃ ಇತ್ಯಾದಿ || ಏವಂ ಶಾರ್ಜನ್, ಯಶಸ್ವಿನ್, ಅರ್ಯಮನ್, ಪೂಷನ್ ||

ಹಃ, ಹಂತೇಃ, ಇನ್ನೈಷು || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಃ ಸ್ಥಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಹಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹಂತೇಃ ಅವಯವ ಷಷ್ಠೀ. ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ರಿಪಿನಿಂದ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. “ ಇಚ್ ಣ ಚ ಇಚ್ಚಾ ಇತಾ ಯಯೇವಾ ಇತಾ. ಇತಾ ಚ ನಶ್ಚ ಇನ್ಯಾಃ ” ತೇಷು. ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ. ಇತ್, ಣಿತ್, ನಕಾರ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ.

ಜಾತ್, ಣಿತ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಲೇಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಜಾತ್, ಣಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹನ್‌ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. “ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಕುಃ’ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ನಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಕು ಅಂಗರೆ ಕವರ್ಗ. ಆ ಐದರಲ್ಲಿ ಘೋಷ, ನಾದ, ಸಂವಾರ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಯತ್ನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ತಘ್ನಾನ್ + ಅನ್ = ವೃತ್ತಘ್ನಾನ್ = ವೃತ್ತಘ್ನಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ. ತೃ || ವೃತ್ತಘ್ನಾ-ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲ್ಲೋಪ. ವೃತ್ತಹಭ್ಯಾಮ್-ವೃತ್ತಹಭಿಃ || ಚ || ವೃತ್ತಘ್ನೇ-ವೃತ್ತಹಭ್ಯಾಮ್-ವೃತ್ತಹಭ್ಯಃ || ಪ-ವೃತ್ತಘ್ನಃ-ವೃತ್ತಹಭ್ಯಾಮ್-ವೃತ್ತಹಭ್ಯಃ || ಷ-ವೃತ್ತಘ್ನಃ-ವೃತ್ತಘ್ನೋಃ-ವೃತ್ತಘ್ನಾಮ್. || ಸ-ವೃತ್ತಘ್ನಃ-ವೃತ್ತಹಣಿ | ವೃತ್ತಘ್ನೋಃ-ವೃತ್ತಹಸು ||

“ಶಾರ್ಙ್ಗಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗೀ” (ವಿಷು) “ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್” ಶಬ್ದ. ಇದು ಇನ್ನಂತವಾದುದಂದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರದೀರ್ಘ. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ “ಅಟ್ಕುಸ್ವಾರ್ಜ್—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಾ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಃ || ದ್ವಿ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಂ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಾ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಃ | ತೃ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಣಾ-ಶಾರ್ಙ್ಗೀಭ್ಯಾಮ್. ಶಾರ್ಙ್ಗೀಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. “ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ” ಯಶಸ್ವೀ. “ಯಶಸ್ವಿನ್” ಶಬ್ದ. ಇನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್ ಶಬ್ದ ದಂತೇರೂಪ. ಅರ್ಯಮನ್-ಪೂಷನ್. ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರು. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮದಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರದೀರ್ಘ. ರೇಫಷಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ “ಅಟ್ಕುಸ್ವಾರ್ಜ್—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅರ್ಯಮಾ. ಅರ್ಯಮಣೌ ಅರ್ಯಮಣಃ || ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ “ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಅರ್ಯಮ್ಣಃ-ಅರ್ಯಮ್ಣಾ-ಇತ್ಯಾದಿ || ಪೂಷಾ-ಪೂಷಣೌ ಪೂಷಣಃ | ಪೂಷಣಂ-ಪೂಷಣಾ-ಪೂಷ್ಣಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನಕಾರಾಂತ ಮಘವನ್ ಶಬ್ದ (ಇಂದ್ರ)

೨೯೦. ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್ || ೬-೪-೧೨೮ ||

ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವಾ ತೃ ಇತ್ಯಂತಾದೇಶಃ || ಋ ಇತ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅರ್ವಣಸ್ತ ಸಾವನಚಾಃ.” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತೃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಲ್ಪವಾಗಿದೆ. ಮಘವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಬಂದಿದೆ. ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಇದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಉಪದೇಶೇಜುನಾಸಿಕ ಇತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಮಘವತ್ ಶಬ್ದವಾಯಿತು. ನಾಂತ ಹೋಗಿತಾಂತವಾಯಿತು. ಮಘವತ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೧. ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ

|| ೭-೧-೭೦ ||

ಅಧಾತೋರುಗಿತೋ ನಲೋಪಿನೋಽಙ್ಗತೇಶ್ಚ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವ
ನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ || ಮಘವಾನ್-ಮಘವಂತಾ-ಮಘವಂತಃ ||
ಹೇ ಮಘವನ್ | ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್ | ತೃತ್ವಾಭಾವೇ ಮಘವಾ |
ಸುಟಿರಾಜವತ್ ||

ಉಗಿದಚಾಂ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ, ಅಧಾತೋಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಉಕ್ ಇತ್ ಯೇಷಾಂತೇ” ಉಗಿತಃ. ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. (ಉ, ಋ, ೃ) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಇತ್ ಆಗಿರುವುದು ಉಗಿತ. “ಉಗಿತಶ್ಚ, ಅಚ್ಚ, ” ಉಗಿದಚಃ, ತೇಷಾಂ ಉಗಿದಚಾಮ್. ಅಙ್ಗಗತಿಪೂಜನಯೋಃ, ಧಾತು. ಅಲ್ಲಿ ನರೋಪಮಾಡಿದರೆ ಅಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನರೋಪಮಾಡಿದ ಅಂಚುಧಾತು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಧಾತೋಃ ಎಂಬುದು ಉಗಿತ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ಅಂಚುವಿನಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. “ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನುಮ್” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಉಕ್ ಇತ್ತಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ನರೋಪಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘವತ್ ಶಬ್ದ ಉಗಿತ. ತೃ ಅಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಋಕಾರ ಉಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನುಮ್. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ

“ ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾಪ್ರರಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಘನತಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯಾಚ್ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಮುಘನತ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಮುಘನತ್. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ, ಲೋಪ. ಮುಘನನ್. ಈಗ ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಮುಘನಾನ್. ನಲೋಪ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ “ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರವು ತಕಾರವಿದೆಯಂದೇ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಗೆ ಬಂತು ? “ ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರ ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿಯಕಾರ್ಯ ಅದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ? ಅಂದರೆ ದೀರ್ಘ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲೋಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧ. ಇದು “ ಮುಘನಾ ಬಹುಲಮ್ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಹುಲವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಏಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ “ ಬಹೂನ್ ಅರ್ಥಾನ್‌ಲಾತಿ ” ಬಹುಲಮ್ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಆ ಪದದಿಂದಲೇ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ ಕ್ವಚಿತ್‌ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ, ಕ್ವಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ, ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ, ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ || ಶಿಷ್ಯಪ್ರಯೋಗಾನನುಸೃತ್ಯ ಲೋಕೇ ವಿಜ್ಞೇಯಮೇತತ್ ಬಹುಲಗ್ರಹೇತು || ” ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆ ಯಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು. ಕೆಲವುಕಡೆ ನ್ಯತ್ಯಸ್ತಕಾರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಬಹುಲಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ರೂಪನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ “ ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ ” ಎಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಘನತ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಮುಘನನ್‌ತ್ + ಟೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ “ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. “ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ನಕಾರ. ಮುಘನನ್‌ತ್-ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ನುಮ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಮುಘನನ್ತಃ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ ಅಸಂಬುದ್ಧಾ ” ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಮುಘನನ್-ಹೇ ಮುಘನನ್‌ತ್-ಹೇ ಮುಘನನ್ತಃ || ಮುಘನನ್ತಂ-ಮುಘನನ್‌ತ್-ಮುಘನತಃ || ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತ್ವ || ಮುಘನತಾ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ವ. ದಕಾರ.

ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವದ್ಭಿಃ || ಚ-ಮಘವತೇ-ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವದ್ಭಿಃ ||
 ಸಂ-ಮಘವತಃ-ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವದ್ಭಿಃ || ಸ-ಮಘವತಃ-ಮಘವತೋಃ-
 ಮಘವತಾಮ್ | ಸ | ಮಘವತಿ | ಮಘವತೋಃ-ಮಘವತ್ಸು ||

ತೃತ್ವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮಘವನ್ ನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮುಟಿನಲ್ಲಿ (ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ) ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಪ್ರ. ಮಘವಾ-ಮಘವಾನೌ-ಮಘವಾನಃ || ಸಂ-ಹೇ ಮಘವನ್-|| ದ್ವಿ. ಮಘವಾನಮ್ ಮಘವಾನೌ- | ಮಘವನ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೨ ಶ್ವಯುವ ಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ || ೬-೪-೧೩೩ ||

ಅನ್ವಂತಾನಾಂ ಭಸಂಜ್ಞಕಾನಾಮೇಷಾಮತದ್ಧಿತೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ
 ಸ್ಯಾತ್ || ಮಘೋನಃ | ಮಘವಭ್ಯಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ | ಏನಂ
 ಶ್ವನ್, ಯುವನ್ ||

ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಂ, ಅತದ್ಧಿತೇ || “ ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ ಅಶ್ಲೋಕೋನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅನಃ ” ಅಪಕರ್ಷ. ಅದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಪಕರ್ಷ. “ ಭಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಶ್ವಾಚ, ಯುವಾಚ, ಮಘವಾಚ, ” ಶ್ವಯುವಮಘವಾನಃ. ತೇಷಾಂ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಂ. “ ಅನಃ ” ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತವಿಧಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅನ್ವಂತವಾದ ಶ್ವನ್, ಯುವನ್, ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. (ಯಚಿ ಭಮ್-ಭ ಸಂಜ್ಞಾ) ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲಿ ಪರವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಘವನ್ ಅನ್ವಂತವಾಗಿದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ (ಇಗ್ರಿಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್) ಮಘವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಮಘ+ಉ+ಅನ್+ಅಸ್. “ ಅದ್ಗುಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಮಘೋನಸ್. ರುತ್ಸವಿಸರ್ಗ. ಮಘೋನಃ || ತೃತೀಯಾ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬಂದು ಮಘೋನ್ ರೂಪವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅದು ಅನ್ವಂತವಾಗಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೃ-ಮಘೋನಾ-ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ “ ನಶೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಶೋಪ. ಮಘವ

ಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವಭಿಃ || ಚ-ಮಘೋನೇ-ಮಘವಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವಭ್ಯಃ || ಪಂ-
ಮಘೋನಃ-ಮಘವಭ್ಯಾಮ್-ಮಘವಭ್ಯಃ || ಷ-ಮಘೋನಃ-ಮಘೋನೋಃ-
ಮಘೋನಾಮ್ || ಸ-ಮಘೋನಿ-ಮಘೋನೋಃ-ಮಘವಸು || ಹೀಗೆಯೇ ಶ್ವನ್,
ಯುವನ್ ಶಬ್ದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಸುಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗು
ತ್ತದೆ. ಶ್ವಾ-ಶ್ವಾನಾ-ಶ್ವಾನಃ | ಹೇ ಶ್ವನ್- || ದ್ವಿ. ಶ್ವಾನಂ-ಶ್ವಾನಾ || ಶ್ವನ್+
ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಶ್+ಉ
+ಅನ್+ಅಸ್ ಶುನಸ್=ಶುನಃ || ಶುನಾ-ಶ್ವಭ್ಯಾಮ್-ಶ್ವಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.
ಯುವನ್ ಶಬ್ದ ವೂ ಸುಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯುವಾ-ಯುವಾನಾ-
ಯುವಾನಃ || ಹೇ ಯುವನ್ || ದ್ವಿ-ಯುವಾನಂ-ಯುವಾನಾ-ಯುವನ್+(ಶ್)
ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ಯಣಿಗೆ
ಇಕ್ ಬರುವುವೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಎರಡಿದೆ. ಯಕಾರ,
ಸಕಾರ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು? ಅಂದರೆ ಇದನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲು ಸೂತ್ರ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೩. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ || ೬-೧-೩೭ ||

ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರತಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ನ ಸ್ಯಾತ್ |
ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ನೇತ್ವಮ್ | ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾದಂತ್ಯಸ್ಯ ಯಣಃ
ಪೂರ್ವಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ | ಯೂನಃ | ಯೂನಾ | ಯುವ
ಭ್ಯಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ | ಅರ್ವಾ | ಹೇ ಅರ್ವನ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ | ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ
ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಪರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು
ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ
ಮಾಡಿದರೆ ಯು+ಉ+ಅನ್=ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಪೂರ್ವರೂಪ. ಯು+ಉನ್+ಅಸ್. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಇಕಾರ ಬರಲಿ
ಎಂದರೆ ಈಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಯೂನಸ್=ಯೂನಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ
ಯೂನ್ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತೃ|| ಯೂನಾ-ಯುವಭ್ಯಾಮ್
ಯುವಭಿಃ || ಚ ಯೂನೇ-ಯುವಭ್ಯಾಮ್-ಯುವಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಯೂನಃ-

ಯುವಭ್ಯಾಮ್—ಯುವಭ್ಯಃ || ಸ—ಯೂನಃ—ಯೂನೋಃ—ಯೂನಾಮ್ ||
 ಸ—ಯೂನಿ—ಯೂನೋಃ—ಯುವಸು ||

ನಕಾರಾಂತ ಅವನ್ ಶಬ್ದ (ಕುದುರೆ)

ಅವನ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ, “ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ, ಅರ್ವಾ. ದ್ವಿನಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೪. ಅವನಾಸ್ತಸಾವನಜಾಃ || ೬-೪-೧೨೭ ||

ನಜಾ ರಹಿತಸ್ಯ ಅವನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯಾಂಗಸ್ಯ ತೃ ಇತ್ಯಂತಾದೇಶೋ ನ ತು ಸಾ ||

ಅರ್ವಂತಾ | ಅರ್ವಂತಃ || ಅರ್ವಂತಂ | ಅರ್ವತಃ || ಅರ್ವತಾ |

ಅರ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ ||

ಅರ್ವಣಃ, ತೃ, ಅಸೌ, ಅನಜಾಃ || ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ನವಿದ್ಯತೇ ನಜಾ ಯಸ್ಯಸಃ ಅನಜಾ. ತಸ್ಯ ಅನಜಾಃ || ನಜಾ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ನಸೌ. ಅಸೌ, ಸುಪರವಾದಾಗ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಜಾ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅವನ್ ರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತೃ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸುಪರದಲ್ಲಿ ಧ್ವರಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆದೇಶವೆಂದರೆ “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದುವರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ನಜಾ ಇಲ್ಲ. ಸುಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಯಕಾರ ಇತ್ಯಾ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಅರ್ವತ್ + ಔ ಎಂದು ನಕಾರಾಂತ ಹೋಗಿ ತಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತಾಯಿತು. ಆಗ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಘವತ್ ಶಬ್ದದಂತೇ “ ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುನಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಚಿನ್ನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವನ್ + ಔ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಅರ್ವನ್ತಾ—ಅರ್ವನ್ತಃ || ಸಂ-ಪ್ರ-ಹೇಅರ್ವನ್-ಹೇ ಅರ್ವನ್ತಾ-ಹೇ ಅರ್ವನ್ತಃ || ದ್ವಿ-ಅರ್ವನ್ತಂ | ಅರ್ವನ್ತಾ. ಅರ್ವತಃ || ಕೇವಲ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ತೃ-ಅರ್ವತಾ ಅರ್ವ

ದ್ವೈಮ್ “ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಅರ್ವದ್ವಿಃ
ಚ || ಅರ್ವತೇ—ಇತ್ಯಾದಿ. ಅರ್ವತ್ ಅಂಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ನಕಾರಾಂತ “ಪಥಿನ್” ಶಬ್ದ (ದಾರಿ)

ಪಥಿನ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೫. ಪಥಿಮಧ್ಯಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ ॥ ೭-೧-೮೫ ॥

ಏಷಾಮಾಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ॥

ಪಥಿಮಧ್ಯಭುಕ್ಷಾಮ್, ಆತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಸಾವನಡುಹೆ:”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸೌ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಪಂಥಾಶ್ಚ, ಮಂಥಾಶ್ಚ, ಋಭುಕ್ಷಾಶ್ಚ” ಪಥಿ
ಮಧ್ಯಭುಕ್ಷಾಣಃ. ತೇಷಾಂ ಪಥಿಮಧ್ಯಭುಕ್ಷಾಮ್. ಆತ್ ತಪರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ
ದಿಂದ “ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ಆಕಾರ
ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ
ಮೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಪಥಿ+ನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ಈಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೬. ಇತೋಽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ॥ ೭-೧-೮೬ ॥

ಪಥ್ಯಾದೇರಿಕಾರಸ್ಯ ಅಕಾರಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ॥

ಇತಃ, ಅತ್, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ಪಥಿಮಧ್ಯಭುಕ್ಷಾಮ್” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಅತ್” ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ
ಅಕಾರಮಾತ್ರವೆಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಣಗ್ರಹಣ
ವಿಲ್ಲ. ಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ತಪರಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್,
ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ (ಸುಟ್) ಪರವಾದಾಗ
ಅಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಥಿ+ಆ+ನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಬಂದರೆ ಪಥ+
ಆ+ನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ನ ಅದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಧ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೭. ಧೋ ನ್ಧಃ || ೭-೧-೮೭ ||

ಪಥಿಮಧೋಸ್ಥಸ್ಯ ನ್ಧಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ||
ಪನ್ಧಾಃ | ಪನ್ಧಾನಾ | ಪನ್ಧಾನಃ || ಪನ್ಧಾನಂ | ಪನ್ಧಾನಾ ||

ಧಃ ನ್ಧಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಧ-ಧಾ-ಧಃ || ಧಃ-ಧೋಃ ಧಾಮ್ || ಧಃ
ಷ್ಠೀ. ನ್ಧಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಪಥಿಮಧಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ
ಧಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವ
ನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಪಥಿನ್ ಮಥಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಧಕಾರಕ್ಕೆ
ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನ್ಧಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಗೆ ನ್ಧಾದೇಶ. ಪಥ+
ಅ+ಸ್. ಪನ್ಧ+ಅ+ಸ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಪನ್ಧಾಸ್. “ಸಸಜು
ಷೋರುಃ” ರುತ್ವ. “ಖರವಸಾನಯೋಃ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಪನ್ಧಾಃ ||
ಹೀಗೇ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಧಕಾರಕ್ಕೆ
ನ್ಧಾದೇಶ. ಪಥಿನ್+ಓ. ಪಥನ್+ಓ=ಪನ್ಧನ್+ಓ. “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ
ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪನ್ಧಾನಾ-ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ
ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪಥಿನ್+(ಜ್) ಅಸ್=ಪಥನ್+ಅಸ್-ಪನ್ಧನ್+ಅಸ್.
ದೀರ್ಘ. ಪನ್ಧಾನಃ || ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಪಂಥಾಃ ಹೇ ಪಂಥಾನಾ-ಹೇ
ಪಂಥಾನಃ || ದ್ವಿ. ಪಂಥಾನಂ-ಪಂಥಾನಾ-ಪಥಿನ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
(ಇದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ) ಟಿಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೮. ಭಸ್ಯ ಟೀಲೋಪಃ || ೭-೧-೮೮ ||

ಭಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾದೇಷ್ಟೇಲೋಪಃ || ಪಥಃ | ಪಥಾ | ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ||
ಏವಂ ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ||

ಭಸ್ಯ, ಟೀ, ಲೋಪಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಪಥಿಮಥ್ಯಭುಕ್ಷಾಮ್”
ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ (ಯಾದಿ,
ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ) ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿಗೆ

ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿದೆ. “ಅಜೋಂತ್ಯಾದಿಟಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇನ್ ಟಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪಥ್ + ಅಸ್ = ಪಥಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಲ್ಲಾ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ತೃ-ಪಥಾ-ಪಥಿ-ಭ್ಯಾಮ್-ಪಥಿಭಿಃ || ಚ-ಪಥೇ-ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್-ಪಥಿಭ್ಯಃ || ಸಂ-ಪಥಃ-ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್-ಪಥಿಭ್ಯಃ || ಷ-ಪಥಃ-ಪಥೋಃ-ಪಥಾಮ್ || ಸ. ಪಥಿ-ಪಥೋಃ-ಪಥಿಷು. ಹೀಗೆಯೇ ಮಥಿನ್ ಶಬ್ದ. ಮಂಥಾಃ-ಮಂಥಾನಾ-ಮಂಥಾನಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಲ್ಲಿ. ಮಥಃ-ಇತ್ಯಾದಿ. (ಕಡಗೋಲು ಅರ್ಥ) ಹೀಗೆಯೇ ಮುಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅದರ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮುಭುಕ್ಷಾಃ-ಮುಭುಕ್ಷಾಣಾಃ-ಮುಭುಕ್ಷಾಣಃ || “ಅಟ್ ಕುಪ್ಪಾಜ್ಞಾನುಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವಲ್ಲಿ ಮುಭುಕ್ಷಿನ್ + ಅಸ್ = ಮುಭುಕ್ಷಃ-ಮುಭುಕ್ಷಾ-ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಕಾರಾಂತ, “ ಪಂಚನ್- ” ಶಬ್ದ (ಐದು)

ಇದು ಬಹುತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನಾಂತ ವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇದಕ್ಕೆ “ ಪಟ್ ” ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(“ ಪಟ್ ” ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೯. ಪ್ಲಾಂತಾ ಪಟ್ || ೧-೧-೨೪ ||

ಪ್ಲಾಂತಾ ನಾಂತಾ ಚ ಸಂಖ್ಯಾಃ ಪಟ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ || ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ || ಪಂಚ | ಪಂಚ | ಪಂಚಭಿಃ | ಪಂಚಭ್ಯಃ | ಪಂಚಭ್ಯಃ || ನುಟ್ ||

ಪ್ಲಾಂತಾ, ಪಟ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸಂಖ್ಯಾ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ಲಾ ಚ, ನಶ್ಚ-ಪ್ಲಾ (ಷ್ವತ್ವದಿಂದ ನಕ್ಕೆ ಣ) ಪ್ಲಾ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಪ್ಲಾಂತಾ || ಅನುವೃತ್ತಿನಾದ ಸಂಖ್ಯಾವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಅರ್ಥ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುವ ಪಂಚ ಪಟ್, ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಷಕಾರಾಂ

ತನಾದ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು “ಷಟ್” ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪಂಚನ್ ಎಂಬುದು ನಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪಂಚನ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಷಡ್ವೈಲುಕ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಂಚನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ನಾಂತವಾದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕವಾದುದರಿಂದ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಃ. ಪಂಚ. ಶಸಿಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೇ ಪಂಚ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪಂಚಭಿಃ || ಚ-ಪಂಚಭ್ಯಃ | ಪಂ-ಪಂಚಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚನ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ” ಸೂತ್ರ (267)ದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಟತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯವಯವ. ಪಂಚನ್ + ನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೦. ನೋಪಧಾಯಾಃ || ೬-೪-೭ ||

ನಾಂತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘೋ ನಾಮಿ || ಪಂಚಾನಾಮ್ ||
ಪಂಚಸು ||

ನ, ಉಪಧಾಯಾಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ನ ಎಂಬುದು ಉಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕಪದ. ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಉಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. “ಧ್ರಲೋಪೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘಃ” ಪದವೂ “ನಾಮಿ” ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. —ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ನಾಮ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಪಂಚನ್. ಅದರ ಉಪಧಿಯೆಂದರೆ ಚಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಓಂದರೆ ಪಂಚಾನ್ + ನಾಮ್. “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪಂಚಾನಾಮ್. ಸ || ಪಂಚಸು. ಇದೇನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ಪವಿಲ್ಲ.

ನಕಾರಾಂತ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದ (ಎಂಟು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂಕಶಬ್ದ. ಅಷ್ಟನ್ + ಜನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ಮ ಬರುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೧. ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ || ೭-೨-೪೪ ||

ಅಷ್ಟನಃ ಆತ್ಮಂ ನಾಸ್ಯದ್ಧಲಾದೌ ವಿಭಕ್ತಾ ಪರತಃ ||

ಅಷ್ಟನಃ, ಆ, ವಿಭಕ್ತಾ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ರಾಯೋ ಹಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹಲಿ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪಕರ್ಷ. ಅದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ “ವಿಭಕ್ತಾ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಕೀರ್ಣವಾದುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ನಹಣೀ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಆ ಎಂಬುದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ನಾ ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅದು ಬರುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದ ಜಶ್ಯಸಾಗಳಿಗೆ ಔಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೨. ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್ || ೭-೧-೨೧ ||

ಕೃತಾಕಾರಾದಷ್ಟನಃ ಪರಯೋಃ ಜಸ್ಯ ಶಸೋಃ ಔಶ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಇತಿ ನಕ್ತವ್ಯೇ ಕೃತ್ಯಾತ್ವನಿರ್ದೇಶೋ ಜಶ್ಯಸೋರ್ವಿಷಯೇ ಆತ್ಮಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ | ಅಷ್ಟಾ | ಅಷ್ಟಾ | ಅಷ್ಟಾಭಿಃ | ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ | ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ | ಅಷ್ಟಾನಾಮ್ | ಅಷ್ಟಾಸು | ಆತ್ವಾಭಾವೇ ಅಷ್ಟ ಸಂಚವತ್ ||

ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ಔಶ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಜಶ್ಯಸೋಃಶಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಜಶ್ಯಸೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೀರ್ಘಾಂತವು ಇಲ್ಲಿ ವಿನಷ್ಟಿತ. ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ಪರಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ

ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಅಷ್ಟನ ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಔಶ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔಶಿನಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಇತ್. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. (ಅನೇಕಾಲ್ಪಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ) ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಹೊಂದಿದ ಅಷ್ಟನ ಶಬ್ದದ ಪರದ ಜಶ್ ಗಳಿಗೆ ಔತ್ವ ಹೇಳಿದುವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಹೇಗೆ ಇದು ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ “ಅಷ್ಟಭ್ಯ” ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟಭ್ಯ ಔಶ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್ ಎಂದು ದೀರ್ಘಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಜಸ್ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಾಘವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ವೈಯಾಕರಣರು. ಆತ್ಮವಿಕ್ಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಲಾಘವವಾಗಿ ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳದೆ ದೀರ್ಘಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪಾಣಿನಿಯು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟನ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಿತವಾದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಷ್ಟಾ + ಜಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಔಶ್. ಅಷ್ಟಾ + ಔ “ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ” ಅಷ್ಟಾ. ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೂಪ. ಅಷ್ಟಾ. ಅಷ್ಟನ್ + ಭಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ. ಅಷ್ಟಾಭಿಃ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಲಾ ಆತ್ಮ. ಚ|| ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ | ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ || ಪಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಷ್ಟನ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಪಷ್ಚಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗ ನುಟಾಗಮ. ಅಷ್ಟನ್ + ನಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. ಅಷ್ಟಾನಾಮ್. ಸ|| ಅಷ್ಟಾಸು. || ಆತ್ಮವಿಕ್ಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಆತ್ಮಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜಸ್ ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಔತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಪಟಾಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಸ್ ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. “ನಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರ|| ಅಷ್ಟ|| ದ್ವಿ|| ಅಷ್ಟ || ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ಅಷ್ಟಭಿಃ || ಚ-ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ || ಪಂ. ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ || ಪ. ಅಷ್ಟಾನಾಮ್ || ಸ. ಅಷ್ಟಸು ||

ಇತಿ ನಾಂತಾಃ ||

ಜಕಾರಾಂತ, ಋತ್ವಿಜ್ ಶಬ್ದ. ||

(ಕೈನ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೦೩. ಯುತ್ವಿಗ್ದಧ್ಯಕ್ ಪ್ರಗ್‌ದಿಗುಷ್ಟಿಗಚ್ಚಾಯುಜಿ
ಕೃತ್ವಾಂ ಚ || ೩-೨-೫೯ ||

ವಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್, ಅಂಚೇಃ ಸುಪ್ರಪಪದೇ, ಯುಜಿಕ್ರುಂಚೋಃ ಕೇವ
ಲಯೋಃ ಕ್ರುಂಚೇರ್ನಲೋಸಾಭಾವಶ್ಚ ನಿಸಾತ್ಯತೇ || ಕನಾವಿತೌ ||

ಋತ್ವಿಕ್, ದಧೃಕ್, ಸ್ರಕ್, ದಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅಂಚು, ಯುಜಿ, ಕ್ರುಂಚಾಂ,
ಚ. || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಧಾತೋಃ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಸ್ಪೃಶೋನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ ”
ಅನುವೃತ್ತಿ. “ ಋತ್ವಿ....ಂಚಾಂ ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಬಂದಿದೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಋತ್ವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಯಜ್ಞ ಧಾತುವಿಗೂ, ಧೃಷ್, ಸೃಜ್,
ದಿಶ್, ಷ್ಣಿಹ್, ಅಂಚು, ಯುಜ್, ಕ್ರುಂಚ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುತ್ತದೆ.
ಸಾಮಾನ್ಯ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿದರೂ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಸಾತಿತವಾ
ಗಿವೆ. ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕ್ವಿನ್
ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಋತು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್
ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಾರಣ, ಕುತ್ವ. ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಸೃಜ್
ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಾಗಮ. ದಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ
ಪೂರ್ವಕನಾದ ಸ್ನಿಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಉದಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಷತ್ವ.
ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಕ್ವಿನ್. ಯುಜ್ ಧಾತು
ಕೇವಲವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿನ್. ಕ್ರುಂಚ್ ಕೇವಲಕ್ಕೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪ ಬರ
ಬೇಕಾದಾಗ ನಲೋಸಾಭಾವ. ಇಷ್ಟು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಸಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ
ಋತು ಉಪಪದವಾದ ಯಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ ಯಣ್
ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಜ್ + ಕ್ವಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕನಾವಿತೌ. “ ಹಲಂತ್ಯಮ್ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವೂ “ ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗಿ
ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ವಕಾರ ಉಳಿಯು
ತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಹೇಳಲು ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೪. ಕೃದತಿಜ್ | ೩-೧-೯೩ ||

ಅತ್ರ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇ ತಿಜ್ ಭಿನ್ನಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಕೃತ್, ಅತಿಜ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಧಾತೋಃ ” “ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ” ಅಧಿ
ಕಾರಗಳು. “ ಧಾತೋಃ ” ವಿಹಿತ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಧಾತುವಿಗೆ
ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದರ್ಥ. ನ ತಿಜ್ ಅತಿಜ್. ತಿಜ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಎಂದರ್ಥ.
“ ಧಾತೋಃ ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಮೂರಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇದರ ಅನ್ಯವಹಿತ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ “ಧಾತೋಃ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತಿರ್ಜುಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 3-1-93ರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅವು ಎಲ್ಲಾ ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ವಿನ್ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೫. ವೇರವೃಕ್ತಸ್ಯ || ೬-೧-೬೭ ||

ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ ||

ವೇಃ, ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಲೋಪಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಪೃಕ್ತವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಪೃಕ್ತವಕಾಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಃ” ಎಂದು ಒಂದು ಅಲ್ಪರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ನಾ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೃಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಋತ್ವಿಜ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕಸಂಜ್ಞೆ. ಜಾಂತ ಶಬ್ದ. ಋತ್ವಿಜ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕ್ವಿನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಕುತ್ವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೬. ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ || ೮-೨-೬೨ ||

ಕ್ವಿನ್‌ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ಕವರ್ಗೀಂತಾದೇಶಃ ಸ್ವಾತ್ವ-
ದಾಂತೇ || ಅಸ್ಯ ಅಸಿಧ್ಧತ್ವಾತ್ ಜೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುತ್ವನ್ಮಾ ||
ಋತ್ವಿಕ್ ಋತ್ವಿಗ್ || ಋತ್ವಿಜ್-ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾನ್ಮಾ ||

ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ, ಕುಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಝಲಾಂಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಂತೇ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೋ

ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿ
ದೆಯೋ ಅದು ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂತದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ
ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾದರೂ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕೃತ
ಋತ್ವಿಜ್ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನ್ ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಋತ್ವಿಜನ ಮೇಲೆ ಅದು ವಿಹಿತ
ವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ
ಅದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವು ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ
ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಿತ್ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಕವರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ
ಬೇಕು. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ್ವಿಜನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತವಾದುದು
ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. “ಸ್ಯಾನೇಂತರತಮಃ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ
ಗಕಾರ. ಋತ್ವಿಗ್. “ಅಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿತಿ” || ಹೀಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ
ಮಾಡಿದರೂ ಇದು ಅಸಿದ್ಧ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ “ಜೋಃ ಕುಃ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರ
ದಿಂದಲೇ (ಸೂ. 308) ಕುತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗಾ
ದೇಶ ಆ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ
ಜಕಾರವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗಕಾರ ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಗ್ ಎಂದಾ
ಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್
ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಋತ್ವಿಗ್ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ
ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಋತ್ವಿಜಾ—ಋತ್ವಿಜಃ || ದ್ವಿ. ಋತ್ವಿಜಮ್—ಋತ್ವಿಜಾ—
ಋತ್ವಿಜಃ || ತೃ. ಋತ್ವಿಜಾ—ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ—ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ||
ಸಸ್ತಮೀ—ಋತ್ವಿಜೋಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಷು || ಋತ್ವಿಜಾ+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ.
ಋತ್ವಿಗ್+ಸು. “ಖರಿಚ” ಋತ್ವಿಕ್+ಸು. “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಕವರ್ಗಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಕಷ ಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ ||

ಜಕಾರಾಂತ ಯುಜಾಶಬ್ದ. (ಸೇರಿಸುವವನು)

ಯುಜಾಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ
ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ. ಕ್ವಿನ್ ಸರ್ವಲೋಪ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಜಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೭. ಯುಜೀರಸಮಾಸೇ || ೭-೧-೭೧ ||

ಯುಜೇಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ನುಮ್ ಸ್ಯಾದಸಮಾಸೇ || ಸುಲೋಪಃ ||

ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ || ಕುತ್ಸೇನ ನಸ್ಯ ಜಃ | ಯುಜ್ | ಅನು

ಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಾ | ಯುಜ್ಞಾ ಯುಜ್ಞಃ || ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ಯುಜೇಃ, ಅಸಮಾಸೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಇದಿತೀ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನುಮ್” “ಉಗಿದಚಾ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯುಜಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. (ಸುಖ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ) ಪ್ರಕೃತ ಸಮಾಸವಾಗದ ಯುಜಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾಗಿವೆ. ನುಮ್ ಮಿತ್ರಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಯುನ್-ಜ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಯುನ್‌ಜ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುನ್. ಇದರಮೇಲೆ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಯುಜ್ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದುದರಿಂದ “ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುನ್‌ಗೆ ಕುತ್ಸ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಜಕಾರ ಬಂದರೆ ಯುಜ್. ಔಪರವಾದಾಗ ಯುಜ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ಯುನ್‌ಜ್ + ಔ. ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಶೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಪವಾಂತದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ ನ್ತಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಞುಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಯುಂಜ್ + ಔ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ಸ್ಥಾನನಾಮ್ಯದಿಂದ ಜಕಾರ. ಯುಜ್ಞಾ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ (ಸುಖಿನಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಯುಜ್ + ಜನ್. ಯುಜ್ಞಃ || ದ್ವಿ. ಯುಜ್ಞಾಮ್-ಯುಜ್ಞಾ-ಯುಜ್ + ಶನ್. ಶನ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ನುಮಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಯುಜಃ || ತ್ವ. || ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಯುಜಾ-ಯಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಕುತ್ಸ. ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಯುಗ್ಭಿಃ || ಚ-ಯುಜೇ-ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಯುಗ್ಭಿಃ || ಪಂ-ಯುಜಃ-ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಯುಗ್ಭಿಃ || ಪ-ಯುಜಃ-ಯುಜೋಃ-ಯುಜಾಮ್ || ಸ-ಯುಜಿ-ಯುಜೋಃ ಯುಜ್ + ಸು. ಕುತ್ಸ. (ಸೂ 306) ಯುಗ್ + ಸು. “ ಖರಿಚ ” ಯುಕ್ + ಸು. ಪತ್ವ. (ಸೂ 150) ಯುಕ್ + ಪು. ಯುಕ್ಷು.

ಜಕಾರಾಂತ “ ಸುಯುಜ್ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಜೋಡಿಸುವನು)

ಕೇವಲವಾದ ಯುಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪೂರ್ವಕವಾದ ಯುಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಲೋಪ. ಕೃದಂತ

ವಾದುದರಿಂದ : ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಸುಯುಜ್ + ಸ್. “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ- ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೮. ಚೋಃ ಕುಃ || ೮-೨-೩೦ ||

ಚವರ್ಗಸ್ಯ ಕವರ್ಗಃ ಸ್ಯಾಜ್ಞಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ || ಸುಯುಕ್
ಸುಯುಗ್ | ಸುಯುಜಾ | ಸುಯುಗ್ಭಾಮ್ || ಖನ್ | ಖಜ್ಞಾ |
ಖನ್ಭಾಮ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಚೋಃ ಷಷ್ಠೀ. ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚವರ್ಗ, ಕವರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ ಝಲೋ ಝಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಝಲಿ ” “ ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅಂತೇ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ ಪದಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಝಲ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಕವರ್ಗಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿನ ಗಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಸುಯುಗ್. “ ವಾವಸಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಚರಿನ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಸುಯುಕ್. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಸುಯುಜಾ ಸುಯುಜಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ “ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ. ಸುಯುಗ್ಭಾಮ್ ಸುಯುಗ್ಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ಖಜಿ ಗತಿವೈಕಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಖನ್‌ಜ್. ಜಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದ. ಸುಪರವಾದಾಗ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾದಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಮಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಖನ್. ಖನ್‌ಜ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ (ಸೂ. 78) ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸರ್ವಣ. (ಸೂ. 79) ಖಜ್ಞಾ-ಖಜ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಖನ್‌ಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಖನ್ಭಾಮ್. ಖನ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಜಕಾರಾಂತ “ ರಾಜ್ ” ಶಬ್ದ. (ರಾಜ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನ)

ರಾಜ್ಯ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್ಪನಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೋಪ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಸದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ರಾಜ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವ್ರಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೯. ವ್ರಶ್ವಭ್ರಸ್ವಸೃಜ ಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಚಶಾಂ,

ಷಃ || ೮-೨-೩೬ ||

ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ || ಜಶ್ತ್ವ ಚತ್ವೇ || ರಾಟ್, ರಾಡ್ | ರಾಜಾ |

ರಾಜಃ || ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್ || ಏವಂ ವಿಭ್ರಾಟ್, ದೇವೇಟ್, ವಿಶ್ವ ಸ್ಯಟ್ ||

ನಾ || (ಪರಾ ವ್ರಜೇಃ ಷಃ ಪದಾಂತೇ) ಪರಾವ್ರಪಪದೇ ವ್ರಜೇಃ ಕ್ವಿಪ್ಪ ಸ್ಯಾದ್ವೀರ್ಘಶ್ಚ ಪದಾಂತೇ ಷತ್ವಮಪಿ || ಪರಿನ್ಯಾಟ್ | ಪರಿನ್ಯಾಜಾ ||

ವಿಸ್ತರ ಸೂತ್ರ. ವ್ರಶ್ವ, ಭ್ರಸ್ವ, ಸೃಜ, ಮೃಜ, ಯಜ, ರಾಜ, ಭ್ರಾಜ, ಇವು ಏಳು ಧಾತುಗಳು. ಭ ಶ ಇವೆರಡು ವರ್ಣಗಳು. ಶಬ್ದರೂಪ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಭಕಾರಾಂತ, ಶಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಸೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋ ರಂತೇಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಂತೇ” “ಝಲೋ ಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಝಲಿ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವ್ರಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಭಾಂತ, ಶಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಷಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ರಾಜ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ರಾಷ್. ಷಕಾರ ಝಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ “ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಡಕಾರ. ರಾಡ್ “ನಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ ಬಂದರೆ ರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ರಾಜಾ-ರಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ರಾಷ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಶ್ತ್ವ. ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ಚಶ್ತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ + ಸು. ತ್ವ. ರಾಷ್-ಸು. ಜಶ್ತ್ವ. ರಾಡ್ + ಸು. “ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಟಾಗಮ. ರಾಡ್ + ಧ್ವಸು. “ಖರಿಚ”

ಎರಡುಬಾರಿ ಬಂದು ರಾಟ್ನು. ಧುಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಟ್ನು. ಹೀಗೆಯೇ ವಿಭ್ರಾಜ್
ಶಬ್ದ. ಭ್ರಾಜಧಾತು ವ್ರಜ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ.
ವಿಭ್ರಾಟ್-ವಿಭ್ರಾಜೌ ವಿಭ್ರಾಜಃ || ಸ-ಬ-ವಿಭ್ರಾಟು-ವಿಭ್ರಾಟು || ದೇವೇಜ್
ಶಬ್ದ. (ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು) ಯಜ ಧಾತು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ
ಷತ್ತ್ವಾದಿ. ದೇವೇಜ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ವ್ರಜಧಾತುವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ತ್ವಾದಿ. ವಿಶ್ವ
ಸೃಟ್-ವಿಶ್ವಸೃಜೌ-ವಿಶ್ವಸೃಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಶಬ್ದ. (ಸನ್ಯಾಸಿ) ಸರ್ವಂ
ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ವ್ರಜತಿ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಿವ್ರಜ್. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ
ಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ರಜಧಾತು. (ವ್ರಜಗತೌ) ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಷತ್ತ್ವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ
ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಪರಿಯಂಬುದು ಉಪಸದವಾಗಿರುವಾಗ (ಸಮೀಪ
ದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ವ್ರಜಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್, ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಷತ್ತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಬಂದು ಲೋಪವಾದಾಗ
ಷತ್ತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಬಂದು ಲೋಪವಾದಾಗ
ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಷತ್ತ್ವ. ಪರಿವ್ರಾಜ್-ಜಶ್ತ್ವ. ಪರಿವ್ರಾಡ್. “ ವಾನಸಾನೇ ”
ಪರಿವ್ರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಷತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪರಿವ್ರಾಜೌ-ಪರಿವ್ರಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಸ್ತಮೀ
ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿವ್ರಾಟ್-ಪರಿವ್ರಾಟು ||

ಜಕಾರಾಂತ ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಶಬ್ದ. (ಈಶ್ವರ)

ವಿಶ್ವಸ್ಮಿತ್ ರಾಜತೇ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು. ವಿಶ್ವಶಬ್ದ. ಉಪಸದ
ವಾಗಿರುವಾಗ ರಾಜ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ
ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೦. ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಸುರಾಟೋಃ || ೬-೩-೧೩೮ ||

ವಿಶ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾಧ್ಯಸಾ ರಾಟ್ಶಬ್ದೇ ಚ ಪರೇ||
ವಿಶ್ವಾರಾಟ್ | ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ | ವಿಶ್ವರಾಜೌ | ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಯಾಮ್ ||
ಇತ್ಯಾದಿ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಧ್ರಲೋಪೇ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದೀರ್ಘಃ ” ಪದಕ್ಕೆ
ಅನುವೃತ್ತಿ. ವಸುಶ್ವರಾಟ್ಚ ವಸುರಾಟ್-ತಯೋಃ ವಸುರಾಟೋಃ. ವಸು,
ರಾಟ್ಶಬ್ದಗಳು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಸುಶಬ್ದರಾಟ್ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗ

ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. “ಆಲೋಗಾಂತಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಟ್ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದುದರಿಂದ ರಾಟ್ ರೂಪವಾಗುವುದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಆದುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶ್ವರಾಜ್. “ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಷ್ಠ —” (ಸೂ. 310) ಶೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ ಶಬ್ದ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ವಿಶ್ವರಾಜ್. “ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ. ವಿಶ್ವರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಟ್ ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತತ್ವ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ” ವಿಶ್ವರಾಜ್ ವಿಶ್ವರಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಶ್ವರಾಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾಂತತ್ವವಿದೆ (ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ) ಆದುದರಿಂದ “ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಷ್ಠ —” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ವ. ಜಶ್ವ. ವಿಶ್ವರಾಡ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವಿಶ್ವರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್ - ವಿಶ್ವರಾಡ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವರಾಟ್ತ್ವು” ವಿಶ್ವರಾಟ್ಃ ||

ಜಕಾರಾಂತ “ಭೃಸ್” ಶಬ್ದ (ಹುರಿಯುವವನು)

ಭೃಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಯೋಗಾದಿಯ ಸಕಾರ ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೧. ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ || ೮-೨-೨೯ ||

ಪದಾಂತೇ ಝಲಿ ಚ ಯಃ ಸಂಯೋಗಸ್ತದಾದ್ಯೋಃ ಸ್ಕೋಲೋಪಃ |

ಭೃಟ್ ಸಸ್ಯ ಶ್ಚತ್ವೇನ ಶಃ | ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಲಿ ಇತಿ ಶಸ್ಯ

ಜಃ ಭೃಜ್ಞ | ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ಕೋಃ, ಸಂಯೋಗ, ಅದ್ಯೋಃ, ಅಂತೇ, ಚ || ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಝಲೋಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಝಲಿ” “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಲೋಪಃ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಂಯೋಗ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಸ್ಮಿಕ ಪದ. “ಝಲಿ,” “ಪದಾಂತೇ” ಎರಡು ಪದಗಳು

ಸಂಯೋಗ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತವೆ. “ಸೌಚ, ಕೌಚ, ಸೌ, ತಯೋಃ ಸ್ತೋಃ” ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಯಾವ ಸಂಯೋಗವಿವೆಯೋ ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರ ಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೃನ್‌ಜ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುರೋಪವಾದಮೇಲೆ ಭೃನ್‌ಜ್ ಪದಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಅದರ ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಭೃಜ್. “ವ್ರಶ್ಚಭೃಜ್” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. “ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. ಭೃಡ್. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಭೃಟ್. ಭೃನ್‌ಜ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಶ್‌ಜ್ + ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಝಲಾಂ ಜಶ್ ರ್ಝತಿ” ಸೂತ್ರ (19)ದಿಂದ ರ್ಝಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಝಲಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಜ್. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಭೃಜ್ಃ—|| ದ್ವಿ. ಭೃಜ್ಞಂ—ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮ್‌ಪರವಾದಾಗ “ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ “ಸ್ತೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಡತ್ವ. ಭೃನ್‌ಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಭೃಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಷ್‌ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಷ್ಟಿಃ. ಇನ್ನು ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೃಟ್‌ಶ್ಚು—ಭೃಟ್ಟು. ಎರಡು ರೂಪಗಳು.

ಇತಿ ಜಾಂತಾಃ

ದಕಾರಾಂತ “ತ್ಯದ್” ಶಬ್ದ. (ಅವನು)

ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಂ. | ಪರರೂಪತ್ವಂ ಚ ||

ತ್ಯದ್ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರ (193) ದಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ತದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಅತೋ ಗುಣೇ” ಸೂತ್ರ (277) ದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತ್ಯದಾದಿಗಳ ತ, ದಗಳಿಗೆ ಸಕಾರಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೨. ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನನ್ತ್ಯಯೋಃ || ೭-೨-೧೦೬ ||

ತ್ಯದಾದೀನಾಂ ತಕಾರ ದಕಾರಯೋರನಂತ್ಯಯೋಃ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್ಸೌ|| ಸ್ಯಃ|
ತ್ಯೌ| ತ್ಯೇ|| ಸಃ| ತೌ| ತೇ|| ಯಃ| ಯೌ| ಯೇ|| ಏಷಃ | ಏತೌ|
ಏತೇ||

ತದೋಃ, ಸಃ, ಸೌ, ಅನಂತ್ಯಯೋಃ|| ನಾಲ್ಪು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ ತತ್ತ್ವ
ದಾ ಚ ತದಾ.” ತಯೋಃ ತದೋಃ. ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ತಕಾರದ
ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ತ್ಯದಾದೀ
ನಾಮಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.—ತ್ಯದಾದಿಗಳಿಗೆ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವುಗಳ
ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ
ತ್ಯ+ಸೌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ತಕಾರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ
ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸ್ಯಸೌ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ
ಮಾತ್ರ ಸತ್ವ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ತ್ಯ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸರ್ವ
ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ಯಃ-ತ್ಯೌ-ತ್ಯೇ|| ದ್ವಿ. ತ್ಯಂ-ತ್ಯೌ-ತ್ಯಾನ್||
ತ್ಯ-ತ್ಯೇನ-ತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ-ತ್ಯೈಃ| ಚ.-ತ್ಯಸ್ಮೈ-ತ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್-ತ್ಯೈಃ| ಪಂ-ತ್ಯಸ್ಮಾತ್-
ತ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್-ತ್ಯೈಃ| ಷ. ತ್ಯಸ್ಯ-ತ್ಯಯೋಃ-ತ್ಯೇಷಾಂ || ಸ. ತ್ಯಸ್ಮಿನ್-
ತ್ಯಯೋಃ-ತ್ಯೇಷು||

ದಕಾರಾಂತ ತದ್ ಶಬ್ದ. (ಅವನು.)

ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಲ್ಲದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ
ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಃ-ತೌ-ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. || ತ್ಯದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದಕಾರಾಂತ “ ಯದ್ ” ಶಬ್ದ. (ಯಾರು. ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲ.)

ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ ಮಾತ್ರ. ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಯ ಅಕಾರಾಂತವಾದ
ಮೇಲಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ. ಯಃ-ಯೌ-ಯೇ. ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ, “ ಏತದ್ ” ಶಬ್ದ (ಇವನು)

ಏತದ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ. “ ಅತೋಗುಣೇ ” ಪರರೂಪ. ಏತ + ಸ್. ಅನಂತ್ಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ “ ತದೋಃ ಸಾವ ನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ. ಏಸ + ಸ್. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಸಕಾರ ವಿರುವುದರಿಂದ “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಏಷಸ್. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಏಷಃ | ಇನ್ನು ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಏತಾ-ಏತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ (ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ) ಏನಾದೇಶ. ದ್ವಿ. ಏತಂ, ಏನಂ-ಏತಾ-ಏನಾ-ಏತಾನ್, ಏನಾನ್. ತೃ. ಏತೇನ, ಏನೇನ-ಏತಾಭ್ಯಾಂ-ಏತೈಃ || ಚ-ಏತಸ್ಮೈ-ಏತಾಭ್ಯಾಮ್-ಏತೇಭ್ಯಃ || ಪಂ. ಏತಸ್ಮಾತ್-ಏತಾಭ್ಯಾಮ್-ಏತೇಭ್ಯಃ || ಷ. ಏತಸ್ಯ-ಏತಯೋಃ-ಏನಯೋಃ-ಏತೇಷಾಮ್ || ಸ. ಏತಸ್ಮಿನ್ ಏತಯೋಃ, ಏನಯೋಃ-ಏತೇಷು ||

ದಕಾರಾಂತ. ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಶಬ್ದಗಳು (ನೀನು, ನಾನು)

ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆ. ಒಂದೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ, ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಹೀಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮೂಲಸ್ವರೂಪವೇ ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್ + ಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜೇ ಪ್ರಥಮಾಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಮಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೩. ಜೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ || ೭-೧-೨೮ ||

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಜೇ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಯೋ-
ಶ್ಚಾಮಾದೇಶಃ ||

ಜೇ, ಪ್ರಥಮಯೋಃ, ಅಮ್ || ತ್ರಿಸದಸೂತ್ರ. ಜೇ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಸ್ವೀಕ ಪದ. “ ಪ್ರಥಮಾ, ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಚ ಪ್ರಥಮೇ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು. ತಯೋಃ, “ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಯೋಃ ” “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಐಸೋಶ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ” ಅನುನೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮೂರು ವಚನಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. “ ನ ವಿಭಕ್ತಾತುಸ್ಮಾಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಯುಷ್ಮದ್ + ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅಮ್ ಎಂದಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೪. ತ್ವಾಹೌ ಸೌ || ೨-೨-೯೪ ||

ಅನಯೋರ್ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾಹೌ ಆದೇಶೌ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಮಸರ್ಯಂತಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಆದೇಶಗಳು ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದಿನಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರದ ಅರ್ಥ. ಯುಷ್ಮ, ಅಸ್ಮ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ. ಅಹ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶಬಂದರೆ ತ್ವ + ಅದ್ + ಅಮ್. ಅಹ + ಅದ್ + ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಅವಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೫. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ || ೨-೨-೯೦ ||

ಶೇಷೇ ವಿಭಕ್ತೌ ಏತಯೋಷ್ವಿಲೋಪಃ || ತ್ವಮ್ | ಅಹಮ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” (324) ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತೌ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶೇಷೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ಶೇಷ. ಹಿಂದೆ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಯತ್ನಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಶೇಷಪದದಿಂದ ಆತ್ಮ ಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆತ್ಮಯತ್ನಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುವಿಗೆ ಬಂದ ಅಮ್ ಆತ್ಮಕ್ಕಾಗಲೀ ಯತ್ನಕ್ಕಾಗಲೀ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. “ಅಚೋಂತ್ಯಾದಿ ಟಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಯಂದರೆ ಅದ್. ಲೋಪಬಂದರೆ ತ್ವ + ಅಮ್, ಅಹ + ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತ್ವಮ್. ಅಹಮ್.

ಯುಷ್ಮದ್ + ಔ, ಅಸ್ಮದ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಜೀ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನಾಮೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್ + ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅಮ್. ಈ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುನ, ಆನ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ]

೩೧೬. ಯುನಾನೌ ದ್ವಿವಚನೇ || ೭-೨-೯೨ ||

ದ್ವಯೋರುಕ್ತೌ ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುನಾನೌ ಸ್ತಃ
ವಿಭಕ್ತೌ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಯುನಶ್ಚ, ಆನಶ್ಚ, ಯುನೌ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ ನಾದೇಶೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ದ್ವಯೋರ್ವಚನಮ್ ದ್ವಿವಚನಮ್. ಇದು ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದರೆ ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದವರಿಬ್ಬರು ಎಂದರ್ಥ ವಿನಕ್ನಾನಾದಿದಾಗ ಅತಿಯುಷ್ಮದ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದೇಶ ಬರ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುನ, ಆನ, ಆದೇಶ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ವಾಚಕಗಳಾಗಿವೆ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುನ + ಅದ್ + ಅಮ್, ಆನ + ಅದ್ + ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣವಾದ ಆಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಅತೋಗುಣೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುನದ್ + ಅಮ್, ಆನದ್ + ಅಮ್. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಔ ಪರವಾದಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೭. ಪ್ರಥಮನಾಮಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್

|| ೭-೨-೯೪ ||

ಔಜ್ಜೀತಯೋರಾತ್ಮಂ ಲೋಕೇ || ಯುನಾಮ್ | ಆನಾಮ್ ||

ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ, ಚ, ದ್ವಿವಚನೇ, ಭಾಷಾಯಾಮ್ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವೆಂದರೆ ಔ ವಿಭಕ್ತಿ. ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬೋಧಕವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಭಾಷಾಯಾಂ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳ ದ್ವಿವಚನವಾದ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್‌ಸ್ಮದ್ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಬಂದರೆ ಯುವ+ಆ+ಅಮ್. ಆವ+ಆ+ಅಮ್. ಸರ್ವಣ ದೀರ್ಘ. ಯುವಾಮ್. ಆವಾಮ್.

ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜೀ ಪ್ರಥಮೋರಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯೂಯ, ವಯ, ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೮ ಯೂಯವಯೌ, ಜಸಿ || ೭-೨-೩ ||

ಅನಯೋರ್ನುಪಯಂತಸ್ಯ | ಯೂಯಮ್ | ವಯಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಮಪಯಂತಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪಯಂತಕ್ಕೆ ಯೂಯ, ವಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯೂಯ+ಅಮ್ ಅಮ್, ವಯ+ಅಮ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಯತ್ನಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಲ್ಲದ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದುದರಿಂದ “ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪಯಂತದ ಪರದ ಶೇಷವಾದ ಅದಿಗಿ ಲೋಪ. ಯೂಯ+ಅಮ್, ವಯ+ಅಮ್. “ಅನಿ ಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಯೂಯಮ್ ವಯಮ್. ಸರ್ವನಾಮ ರಬ್ಬಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕ ಪಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ

(ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೯. ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ || ೭-೨-೯೭ ||

ಏಕಸ್ಯೋಕ್ತೌ ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಮಾಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ ||

ತ್ವಮ್, ಏಕವಚನೇ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ಶಬ್ದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ವಿಕೇಷಣ. ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಏಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಅಮ್, ಮ+ಅದ್+ಅಮ್, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅತೋಗುಣೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್+ಅಮ್, ಮದ್+ಅಮ್. ಈಗ ಆತ್ಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೯. ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ || ೩-೩-೮೩ ||

ಅನಯೋರಾತ್ ಸ್ಯಾತ್ || ತ್ವಾಮ್, ಮಾಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ ಅಷ್ಟನ ಆವಿಭಕ್ತೌ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತವೆ. “ ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಸರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತ್ವ+ಆ+ಅಮ್. ಮ+ಆ+ಅಮ್ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತ್ವಾಮ್. ಮಾಮ್ || ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. “ ಜೀಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಆಮಾದೇಶ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುನ, ಆನ ಆದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ “ ಪ್ರಥಮಾ ಯಾಶ್ಚ ” (ಸೂ. 317) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ. ಯುನಾಂ, ಆನಾಮ್.

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಶನ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಶನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಸಿಗೆ ಅನಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಕಾರಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶಸಿಗೆ ನಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೧. ಶಸೋ ನ || ೨-೧-೭೯ ||

ಅಭ್ಯಾಂ ಶಸಃ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅಮೋಽಪವಾದಃ | ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ ||
 ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ | ಯುಷ್ಮಾನ್ ಅಸ್ಮಾನ್ ||

ಶಸಃ, ನ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ಎಂಬುದು ಅವಿಭಕ್ತಿ ಕಪದ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂಙಸೋಽನ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ” ಎಂಬ ಸಂಚಮ್ಯಂತಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಸಿಗೆ ನಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಕ್ಕೆ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ “ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್ + ಶಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಶಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಕಾರ (ಲಶಕ್ವತದ್ವಿತೀ) ಇತ್ತಾದರೆ ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸಿನ ಆದಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾವೇಶ ಆಗಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ನ್ ಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ನ್ ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ (320) ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮಾನ್ ಅಸ್ಮಾನ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮಾನ್, ಅಸ್ಮಾನ್. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಖಾ, ಅಸ್ಮದ್ + ಖಾ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಚುಟೊ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ. ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ತ್ವನಾವೇಕವಚನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮಾ ಆದೇಶ. ತ್ವ + ಅದ್ + ಆ + ಮಾ + ಅದ್ + ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಅತೋ ಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್ + ಆ, ಮದ್ + ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೨. ಯೋಽಚಿ || ೭-೨-೮೯ ||

ಅನಯೋರ್ಯಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದನಾದೇಶೇಜಾದೌ ಪರತಃ || ತ್ವಯಾಮಯಾ ||

ಯಃ, ಅಚಿ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ | “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ” ಸೂತ್ರವೂ “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ವಿಭಕ್ತೌ” ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತಾ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. “ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಃ—” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಆದೇಶವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅರೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ತ್ವದ್+ಆ ಮದ್+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅನಾದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವಯ್+ಆ+ತ್ವಯಾ. ಮಯ್+ಆ+ಮಯಾ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಸಯಂತಕ್ಕೆ “ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುವ, ಆವಾದೇಶ. ಯುವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್, ಆವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಪರರೂಪ. ಯುವದ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಆವದ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ.

(ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೩. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ || ೭-೨-೮೬ ||

ಅನಯೋರಾತ್ ಸ್ಯಾದನಾದೇಶೇ ಹಲಾದೌ ವಿಭಕ್ತೌ || ಯುವಾ ಭ್ಯಾಮ್ || ಆವಾಭ್ಯಾಮ್ || ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ||

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಅನಾದೇಶೇ || ದ್ವಿಪದ. ಸೂತ್ರ. “ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಆ, ” “ವಿಭಕ್ತೌ” ಪದಗಳೂ “ರಾಯೋ ಹಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಹಲಿ” ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಿಯುಂಟು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ “ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಸಿದ್ಧಾದಾವಲ್ಗುಹಣೇ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಆದೇಶವಲ್ಲದ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅರೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಯುವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್. ಆವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್, ಆವಾಭ್ಯಾಮ್. ಯುಷ್ಮದ್+ಭಿಃ ಅಸ್ಮದ್+ಭಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅನಾದೇಶ ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮ+ಆ+ಭಿಃ. ಅಸ್ಮ+ಆ+ಭಿಃ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ, ಅಸ್ಮಾಭಿಃ, (ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.)

ಚತುರ್ಥಿಮಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಜೀ, ಅಸ್ಮದ್+ಜೀ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಜೀ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುಸೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜೀಪರವಾದಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೪. ತುಭ್ಯಮಹ್ಯಾ ಜಯಿ || ೭-೨-೯೫ ||

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ || ಟ ಲೋಪಃ | ತುಭ್ಯಮ್ ಮಹ್ಯಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ, ತುಭ್ಯಶ್ಚ ಮಹ್ಯಶ್ಚ ತುಭ್ಯಮಹ್ಯಾ ಜೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತರೂಪ “ ಜಯಿ ” “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಚತುರ್ಥಿವಕನಚನಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತುಭ್ಯ, ಮಹ್ಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಆಗ ತುಭ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್. ಮಹ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ, ಯತ್ಸಗಳಿಗೆ ನಿವಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ(ಆದ್)ಲೋಪ. ತುಭ್ಯ+ಅಮ್ ಮಹ್ಯ+ಅಮ್. “ಅಮಿವೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತುಭ್ಯಮ್, ಮಹ್ಯಮ್, ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃತೀಯಾದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುನ, ಆನ ಆದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮ. ಯುನಾಭ್ಯಾಮ್—ಆನಾಭ್ಯಾಮ್. ಚತುರ್ಥಿಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭ್ಯಸಿಗೆ ಭ್ಯಮಾದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೫. ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್ || ೭-೧-೩೦ ||

ಅಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಭ್ಯಸಃ ಅಭ್ಯಮ್ ಸ್ಯಾತ್ || ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್, ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್ ||

ಭ್ಯಸಃ, ಅಭ್ಯಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಐಸೋಽತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶ

ನಾಗಿ ಬಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಯುಷ್ಮದ್”-(ಸೂ 323) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ (ಅದ್) ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್, ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಜಸಿ, ಅಸ್ಮದ್ + ಜಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೬. ಏಕವಚನಸ್ಯ ಚ || ೨-೧-೩೨ ||

ಆಭ್ಯಾಂ ಜಸೇರತ್ || ತ್ವತ್, ಮತ್ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪಂಚಮ್ಯಾಃ” “ಯುಷ್ಮದ ಸ್ಮಭ್ಯಾಂ” - ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನವಾದ ಜಸಿಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯುಷ್ಮದ್ + ಅತ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಸರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶ. ತ್ವ + ಅದ್ + ಅತ್. ಮ + ಅದ್ + ಅತ್. ಆತ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಆದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. “ಶೇಷೇಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ತ್ವ + ಅತ್. ಮ + ಅತ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವತ್. ಮತ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ಯುನಾಭ್ಯಾಮ್. ಆನಾಭ್ಯಾಮ್, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭ್ಯಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮೀಯ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೭. ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್ || ೨-೧-೩೧ ||

ಆಭ್ಯಾಂ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಭ್ಯಸೋತ್ಸ್ಯಾತ್ || ಯುಷ್ಮತ್ | ಅಸ್ಮತ್ ||

ಪಂಚಮ್ಯಾಃ, ಅತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಭ್ಯಸೋಭ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಭ್ಯಸಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನವಾದ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ

ಬರುತ್ತದೆ. “ನ ವಿಭಕ್ತಾ ತುಸ್ಮಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿನಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅತ್. ಅಸ್ಮದ್+ಅತ್. ಆದೇಶವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ ಯುಷ್ಮ+ಅತ್. ಅಸ್ಮ+ಅತ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುಷ್ಮತ್. ಅಸ್ಮತ್.

ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಜಸ್. ಅಸ್ಮದ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ತವ, ಮಮ, ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೮. ತವಮಮೌ, ಜಸಿ || ೭-೨-೯೬ ||

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತವ ಮಮೌ ಸ್ತಃ ಜಸಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಜಸಿ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಸಪ್ತಮೀರೂಪ. “ತಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನ ಜಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವ, ಮಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ತವ+ಅದ್+ಅಸ್. ಮಮ+ಅದ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಸಿಗೆ ಅಶಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೯. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಜಸೋಽಶ್ || ೭-೨-೧೭ ||

ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ || ತವ, ಮಮ | ಯುವಯೋಃ, ಆವಯೋಃ ||

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ, ಜಸಃ, ಅಶ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ ದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನವಾದ ಜಸಿಗೆ ಅಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿನಲ್ಲಿ ಶಕಾರ “ಹಲಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ತವ+ಅದ್+ಅ. ಮಮ+ಅದ್+ಅ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಶೇಷೇಲೋಪಃ.” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ತವ+ಅ. ಮಮ+ಅ. “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತವ. ಮಮ. || ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಓನ್, ಅಸ್ಮದ್+ಓನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ

“ಯುನಾನಾ ದ್ವಿವಚನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುನ, ಆನ ಆನೇಶ. ಯುನ+ಅದ್+ಓಸ್. ಆನ+ಅದ್+ಓಸ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುನದ್+ಓಸ್. ಆನದ್+ಓಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಅನಾನೇಶನಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರನಾದುದರಿಂದ “ಯೋಽಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಬಂದರೆ ಯುವಂಯ್+ಓಸ್.+ಯುನಯೋಃ. ಆನಯ್+ಓಸ್+ಆನಯೋಃ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಆಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೦. ಸಾನು ಆಕಮ್ || ೭-೧-೩೩ ||

ಅಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಾನು ಆಕಂ ಸ್ವಾತ್| ಯುಷ್ಮಾಕಂ| ತ್ರಿಸ್ವಾಕಮ್ ||
ತ್ವಯಿ| ನುಯಿ| ಯುನಯೋಃ| ಆನಯೋಃ| ಯುಷ್ಮಾಸು |
ಅಸ್ಮಾಸು ||

ಸಾಮಃ, ಆಕಮ್. ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್” ಅನು ವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕೇವಲ ಆಮ್ ಇದೆ. ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದಾದ ಸುಟನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಈಗಲೇ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಕಮ್ ಆನೇಶ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತೋಪನವಾಗ ಅದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ “ಅಮಿಸರ್ವನಾನ್ಮಃ ಸುಟ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಪೋಗಲಾಡಿಸಲು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅದಂತವಾದರೂ ಸುಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಆಕಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಆಕಮ್. ಆದೇಶನಾದ ತ್ರಿಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾದುದರಿಂದ ಯಾದೇಶವಿಲ್ಲ. “ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮ+ಆಕಮ್ = ಯುಷ್ಮಾಕಮ್. ಅಸ್ಮ+ಆಕಮ್ = ಅಸ್ಮಾಕಮ್.

ಸಪ್ತಮಿವಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜುಪರವಾದಾಗ “ತ್ವಮಾನೇಕವಚನೇ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ. ಮ ಆದೇಶ. ತ್ವ+ಅದ್+ಇ. ಮ+ಅದ್+ಇ. “ಅತೋಗುಣೇ” ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್+ಇ. ಮದ್+ಇ. ಅನಾದೇಶನಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇರುವುದರಿಂದ “ಯೋಽಚಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾ ದೇಶ. ತ್ವಯಿ. ನುಯಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ವಚನದಂತೇ ರೂಪ.

ಯುನಯೋಃ, ಆನಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. “ ಯುಷ್ಮದ್ವದ್ವೋರನಾದೇಶೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮ+ಅ+ಸು. ಅಸ್ಮ+ಅ+ಸು- ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ಯುಷ್ಮಾಸು. ಅಸ್ಮಾಸು ||

ಈಗ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ (ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಿಗೆ) ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೧. ಯುಷ್ಮದ್ವದ್ವೋಃ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ

ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂನಾವೌ || ೮-೧-೨೦ ||

ಪದಾತ್ಪರಯೋರಸಾದಾದೌ ಸ್ಥಿತಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯದಿವಿಶಿಷ್ಟಯೋಃ ವಾಂ ನೌ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ ||

ಯುಷ್ಮದ್ವದ್ವೋಃ, ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋಃ, ವಾಂನಾವೌ. || ತ್ರಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ ಪದಾತ್ ” “ ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಸಾದಾದೌ ” ಎರಡು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಎಂದು ಇವುಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. “ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಭಿಃ ಸಹ ತಿಷ್ಠತಃ ” ಇತಿ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಿತಯೋಃ. ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. “ ವಾಂ, ಚ, ನೌ ಚ ವಾಂನಾವೌ. ” ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯುಷ್ಮದ್ವದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಶ್ಲೋಕದ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಾರದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವವುಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ವಸ್ ನಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೨. ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ ನಸ್ || ೮-೧-೨೧ ||

ಉಕ್ತವಿಧಯೋರನಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾದಿಬಹುವಚನಾಂತಯೋರ್ವಸ್ತು ಸೌ
ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ
ಸಾಮಾನ್ಯ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳಿದರೆ ಇದರಿಂದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ
ಅಪವಾದರೂಪವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪದದಪರದಲ್ಲಿರುವ
ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರದ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನಾಂತ
ಪಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಮ್‌ನಮ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ
ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳ ದ್ವಿವಚನ, ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ
ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೩. ತೇ ಮಯಾ ವೇಕವಚನಸ್ಯ || ೮-೨-೨೨ ||

ಉಕ್ತವಿಧಯೋರನಯೋಷ್ವಷ್ಟೀ ಚತುರ್ಥೀಕವಚನಾಂತಯೋಪ್ತೇ
ವೇ ಏತಾ ಸ್ತಃ ||

ತೇಮಯಾ, ಏಕವಚನಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೂ
ವಾಂನೌ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕವಚನ,
ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾಂನೌ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇತರ ಆದೇಶ
ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ
ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ತೇ,
ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳ
ಕೇವಲ ಆ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೪. ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ || ೮-೨-೨೩ ||

ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತಯೋಸ್ತ್ವಾಮಾ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪದದ
ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದ್

ಅಸ್ತದ್ವಾಗಳಿಗೆ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತೇ ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಶಸ್ತ್ರಾಂತು ಮಾಪೀಹ ದತ್ತಾತ್ರೇ ಮೇಪಿ ಶರ್ಮ ಸಃ ||
 ಸ್ವಾಮೀ ತೇ ಮೇಪಿ ಸ ಹರಿಃ ಪಾತು ವಾಮಸಿ ನೌ ವಿಭುಃ ||
 ಸುಖಂ ವಾಂ ನೌ ದದಾತ್ವೀಶಃ ಪತಿರ್ವಾಮಸಿ ನೌ ಹರಿಃ ||
 ಸೋಮ್ಯಾದ್ಯೋ ನಃ ಶಿವಂ ಪೋ ನೋ ದದ್ಯಾತ್ ಸೇವ್ಯೋತ್ತ
 ವಃ ಸ ನಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥಿ, ಷಷ್ಠಿ, ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಆದೇಶಗಳು ಒಂದು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿವೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿವು. 1) “ಶ್ರೀಶಃ ತ್ವಾ ಮಾ ಅಪಿ ಅವತು.” ಲಕ್ಷ್ಯಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನೂ ನನ್ನನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 2) “ಸಃ ತೇ, ಮೇ, ಅಪಿ ಶರ್ಮ ದತ್ತಾತ್.” ಅವನು ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನನಗೋಸ್ಕರ ಸುಖ ಕೊಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 3) “ಸ ಹರಿಃ ತೇ, ಮೇ ಅಪಿ ಸ್ವಾಮೀ” ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನಿನಗೂ ನನಗೂ ಒಡೆಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶ ಬಂದುದನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. 4) “ವಿಭುಃ ವಾಂ (ಅಪಿ) ನೌ ಪಾತು.” ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಆತನು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. 5) “ಈಶಃ ವಾಂ, ನೌ ಸುಖಂ ದದಾತು” ಹರಿಯು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೋಸ್ಕರ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಿ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 6) “ಹರಿ ವಾಂ (ಅಪಿ) ನೌ ಪತಿಃ.” ವಿಷ್ಣುವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಡೆಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 7) “ಸಃ ವಃ, ನಃ ಅವ್ಯಾತ್.” ಅವನು ನಿಮ್ಮನ್ನೂ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಃ, ನಃ, ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 8) “ವಃ, ನಃ ಶಿವಂ ದದ್ಯಾತ್” ನಿಮಗೋಸ್ಕರ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಮಂಗಳವನ್ನು ಕೊಡಲಿ. ಚತುರ್ಥಿ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಿಗೆ ವಃ, ನಃ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 9) ಅತ್ರ ವಃ, ನಃ ಸಃ ಸೇವ್ಯಃ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೂ, ನಮಗೂ ಅವನು ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ

ವಃ ನಃ ಅದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಯುಷ್ಮದ್—(ನೀನು)

ಪ್ರ-ತ್ವಂ. | ಯುನಾಂ | ಯೂಯಂ. || ದ್ವಿ-ತ್ವಾಂ ತ್ವಾ | ಯುನಾಂ ವಾಂ |
ಯುಷ್ಮಾನ್ ವಃ | ತ್ವ-ತ್ವಯಾ | ಯುನಾಭ್ಯಾಂ | ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ || ಚ-ತುಭ್ಯಂ ತೇ |
ಯುನಾಭ್ಯಾಂ ವಾಂ | ಯುಷ್ಮಭ್ಯಂ ವಃ | ಪಂ-ತ್ವತ್ | ಯುನಾಭ್ಯಾಮ್ |
ಯುಷ್ಮತ್ || ಸ-ತವ ತೇ | ಯುವಯೋಃ ವಾಂ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವಃ || ಸ-ತ್ವಯಿ.
ಯುವಯೋಃ | ಯುಷ್ಮಾಸು.

ಅಸ್ಮದ್—(ನಾನು)

ಪ್ರ-ಅಹಂ | ಆನಾಂ | ವಯಂ || ದ್ವಿ-ಮಾಂ ಮಾ | ಅನಾಂ ನೌ | ಅಸ್ಮಾನ್ ನಃ ||
ತ್ವ-ಮಯಾ | ಆನಾಭ್ಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ || ಚ-ಮಹ್ಯಂ ಮೇ | ಆನಾಭ್ಯಾಂ ನೌ |
ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ನಃ || ಪಂ-ಮತ್ | ಆನಾಭ್ಯಾಂ | ಅಸ್ಮತ್. || ಸ-ಮನು ಮೇ |
ಅನಯೋಃ ನೌ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಃ || ಸ-ಮಯಿ. | ಅನಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾಸು ||

(ವಾ. || (ಏಕವಾಕ್ಯೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ)

ಏಕತಿಜ್ಞಾ ವಾಕ್ಯಮ್ | ಓದನಂ ಪಚ. ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ಆದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆಗ ಅದು ನಿಮಿತ್ತವಾಯಿತು. ಆ ಪದವೂ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಆಗ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಏಕತಿಜ್ಞಾವಾಕ್ಯಮ್” ವಾಕ್ಯದ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ತಿಜಂತ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಾಕ್ಯ. “ಸ ಭವತಿ.” ಇದು ವಾಕ್ಯ. “ಓದನಂ ಪಚ, ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ.” ಅನ್ನಮಾಡು. ನಿನಗೆ ಆಗುವುದು. ಎಂದರ್ಥ, ಇಲ್ಲಿ ಪಚ ಎಂಬ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದಬಂದರೂ ಆ ಪದವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯವೇ ಒಂದು. ಯುಷ್ಮದಿರುವ ವಾಕ್ಯ ಇನ್ನೊಂದು. ಒಂದೊಂದು ತಿಜಂತ ಘಟಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತವ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು ತೇ ಎಂದೂ ಹೇಳಬಾರದು.

ನಾ|| (ಏತೇ ನಾನ್ವಾನಾದಯೋಃ ನನ್ವಾದೇಶೇ ನಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ||)

ಅನ್ವಾದೇಶೇ ತು ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಯುಃ | ಧಾತಾ ತೇ ಭಕ್ತೋಽಸ್ಮಿ, ಧಾತಾ
ತವ ಭಕ್ತೋಽಸ್ಮಿ ವಾ | ತಸ್ಮೈತೇ ನಮಃ ಇತ್ಯೇವ ||

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಈ ವಾಂ ನೌ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶಗಳು ಅನನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ
ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಒಂದುಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯಹೇಳಲು
ಅವನನ್ನೇ ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅನ್ವಾ
ದೇಶ ತೋರದಿರುವಾಗ ವಾಂ ನೌ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ
ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. “ಧಾತಾ ತೇ-”-ಉದಾಹರಣೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ
ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ಇದು ಅನನ್ವಾದೇಶವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲು
ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತಾ ಎಂಬ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
ಆದೇಶ ಬಂದರೂ ಬರಬಹುದು. ಬಾರದಿದ ರೂ ಇರಬಹುದು. ತವ, ಅಥವಾ ತೇ
ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. “ತಸ್ಮೈತೇ ನಮಃ” ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಾಕ್ಯ. ಅಂಥ
ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲು ಒಂದು
ಬಾರಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ವಿಷುವೇ ಎರಡನೇಕಾರ್ಯ ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಲು ಪುನಃ
ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ತೇ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.
“ತಸ್ಮೈ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ” ಎನ್ನಬಾರದು. ಹೀಗೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನರಿತು ಈ ಆದೇಶ
ಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ದಕಾರಾಂತ, “ಸುಸಾದ್” ಶಬ್ದ. (ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲುಳ್ಳವನು)

ಸುಸಾತ್, ಸುಸಾದ್ | ಸುಸಾದ್ | ಸುಸಾದಃ || ಸುಸಾದಂ | ಸುಸಾದೌ ||

ಶೋಭನಾ ಪಾದಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ | ಸುಸಾತ್. ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲು ಯಾರಿಗಿ
ದೆಯೋ ಅವನು ಸುಸಾತ್, ಸಮಾಸವಾದಾಗ “ಸಂಖ್ಯಾ ಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ (ಅ) ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಸಾದ್ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ.
ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾ
ದೇಶ. ಸುಸಾತ್-ಸುಸಾದ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.
ಸುಸಾದೌ-ಸುಸಾದಃ || ದ್ವಿ. ಸುಸಾದಮ್-ಸುಸಾದೌ-ಸುಸಾದ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ ಶಕಾರಕ್ಕೆ “ಲಶಕ್ವತ್ವದ್ವಿತೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ. ಸುಸಾದ್ + ಅಸ್
ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಾದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೫. ಪಾದಃ ಪತ್ || ೬-೪-೧೩೦ ||

ಪಾಚ್ಛಬ್ಧಾಂತಂ ಯದಂಗಂ ಭಂ ತದನಯವಸ್ಯ ಪಾಚ್ಛಬ್ಧಸ್ಯ
ಪದಾದೇಶಃ | ಸುಪದಃ | ಸುಪದಾ | ಸುಸಾದ್ಭ್ಯಾಮ್ || ಅಗ್ನಿಮತ್
ಅಗ್ನಿಮದ್ || ಅಗ್ನಿಮಥಾ | ಅಗ್ನಿಮಥಃ || ಅಗ್ನಿಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ||
ಇತ್ಯಾದಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಭಸ್ಯ ” “ ಅಂಗಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಪಾದ್ ಎಂಬುದು
ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪಾದ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಯಚಿಭಮ್.)
ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದ್ ಶಬ್ದಾಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳಿದರೂ
“ ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯಾದೇಶಾ ಭವಂತಿ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ
ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪದ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಪಾಚ್ಛಬ್ಧನೇ
ಅಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಯಾದಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದ) ಅಂಗದ
ಅನಯವನಾದ ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ
ಸುಸಾದ್ ಎಂಬುದು ಪಾಚ್ಛಬ್ಧಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದ
ರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸುಪದ್ +
ಅಸ್ = ಸುಪದಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೆ ಪದಾದೇಶ.
ತ್ಯ. ಸುಪದಾ—ಸುಸಾದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಸುಸಾದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ
ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾದೇಶವಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಸುಸಾತ್ಸು ಎಂದಾಗು
ತ್ತದೆ. “ ಖರಿ ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ.

ಧಕಾರಾಂತ “ ಅಗ್ನಿಮಥಾ ” ಶಬ್ದ. (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆಯುವವನು)

“ ಅಗ್ನಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ ” ಇತಿ ಅಗ್ನಿಮಥ್. ಮಂಥ ವಿಶೋಷಣೇ ಧಾತು.
ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಗ್ನಿಮಥ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿ
ಪದಿಕ. ಸುಪರವಾದಾಗ “ ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜತ್ವಪ್-
ದಕಾರ. “ ವಾವಸಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಅಗ್ನಿಮತ್—ಅಗ್ನಿಮದ್
ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಅಗ್ನಿಮಥಾ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿ

ಯಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಶ್ತ್ವ ಅಗ್ನಿಮದ್ಭಾಶಿಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಮೀಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ, ಚತ್ವ. ಅಗ್ನಿಮತ್ಸು ||

ಚಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾಚ್ಛ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವವನು)

“ಪ್ರ ಅಂಚತಿ” ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಮುತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್—” ಸೂತ್ರ (ಸೂ 303) ದಿಂದ ಪ್ರ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಗತಿ ಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಚ್ಛ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ ಚ್ ಎಂದಿರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸಮರ್ಥ ಬಂದು ಅಚ್ಛ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈಗ ನಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೬. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕಿತಿ ||

೬-೪-೨೪ ||

ಹಲಂತಾನಾಮನಿದಿತಾನುಂಗನಾಮುಪಧಾಯಾ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್

ಕಿತಿ ಜಾತಿ || ನುಮ್ | ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ನಸ್ಯ

ಕುತ್ವೇನ ಜಃ | ಪ್ರಾಚ್ | ಪ್ರಾಚ್ಛಾ | ಪ್ರಾಚ್ಛಾಃ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಹಲಂತಾನಾಮಂಗಾನಾಂ,—ಹಲಂತವಾದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅನಿದಿತಾಂ” ಎಂಬುದೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇತ್ ಅಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರವು ಇತ್=ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ=ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಇದಿಂತಿ. ನ ಇದಿಂತಿ, ಅನಿದಿಂತಿ, ತೇಷಾಂ ಅನಿದಿತಾಂ. ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದ್ದಿರುವವುಗಳು. ಕ್ ಚ ಜ್ ಚ ಕ್ಷಾ ಕ್ಷಾ ಇತ್ಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕಿತ್. ತಸ್ಮಿನ್ ಕಿತಿ. ಕಕಾರ ಜಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಇತ್ ದ್ವಂದ್ವದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ- ಕಿತಿ ಜಾತಿ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಾನಾಂ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದ್ದಿರುವ ಹಲಂತವಾದ ಅಂಗಗಳ ಅವಯವವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಯಾ ಜತ್ತಾದ ಸ್ವತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರು

ತ್ತದೆ. “ಶ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನ,” “ಲೋಪಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಲ್ಲಿ
ನಂಬುದು ಉಪ್ತಪ್ರಮಾಣ. ಪ್ರಕೃತ ಪಾಙ್ಕ್ತ ಎಂಬುದು ಹಲಂತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ
ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಧಿ (ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣ) ನಕಾರ
ವಿದೆ. (ಪ್ರಾನ್‌ಚ್) ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿವೆ. ಕ್ವಿನ್ ಕಿತ್ತಾದ
ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.
ಪ್ರಾಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು
ಉಗಿತ್. ಆಗ “ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ” (ಸೂತ್ರ 291)
ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ನುಕಾರ “ಹಲಂತಮ್”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ “ಮಿದಚೋಂ
ಶ್ಯಾಪ್ತರಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಅವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ
ಪ್ರಾನ್‌ಚ್-ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿಗೆ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಲೋಪ. ಆಗ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದವಾದುದರಿಂದ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ
ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಾನ್. ಇದು
ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ “ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಕುತ್ವ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕರ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್.
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+ಫೆ. ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ “ಅನಿದಿತಾ—”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರಾಚ್+ಫೆ. “ಉಗಿದಚಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್.
ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+ಫೆ. “ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪದಾಂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ
ಅನುಸ್ವಾರ. “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರದ
ಚಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಜಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ | ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+ಜಸ್.
ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ || ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕವಚನ,
ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಲೋಪ, ನುಮ್,
ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರಾಜ್ಞಂ-ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ || ಪ್ರಾನ್‌ಚ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ “ಅನಿದಿತಾಂ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರ ಅಚ್+ಅಸ್. (ಪ್ರ+ಅನ್
ಚ್+ಅಸ್) ಈಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಚಿನ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೨. ಅಚಃ || ೬-೪-೧೩೮ ||

ಉಪ್ತನಕಾರಸ್ಯಾಙ್ಗತೇರ್ಭಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ||

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. “ಭಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ

ನಲೋಪವಾದಾಗ ಸ್ವಾಮಿ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಅಚಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಅಲೋಪೋನಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅತಃ” “ಲೋಪಃ” ಅನುಸೃತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. (ಯಚಿ ಭಮ್) ಪ್ರಕೃತ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇದೆ. ಅಂಚುವಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರಲೋಪವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರ+ಅಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರ+ಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಚಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೮. ಚೌ|| ೬-೩-೧೩೮

ಲುಪ್ತಾಕಾರನಕಾರೇಷ್ಟತಾಪರೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಣೋ ದೀರ್ಘಃ |

ಪ್ರಾಚಾ | ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಮ್ || ಪ್ರತ್ಯಚ್ | ಪ್ರತ್ಯಚ್ಚಾ | ಪ್ರತೀಚಃ |

ಪ್ರತ್ಯಾಗ್ಭ್ಯಮ್ | ಉದಚ್ | ಉದಚ್ಚಾ |

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಇದು ನಕಾರ, ಅಕಾರ ಲೋಪಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕನವನಂತರೂಪ. “ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಅಣಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲುಪ್ತವಾದ ಅಕಾರನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚು ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಿ (ಅ, ಇ, ಉ)ಗೆ, ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಚ್+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ನಕಾರಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ ಪ್ರ+ಅ ದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಚ್+ಅಸ್=ಪ್ರಾಚಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಅಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. “ಚಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ “ಅನಿದಿತಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಬಂದ ಮೇಲೆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ “ಜೋಕುಃ” (ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್. ಅಂದರೆ ಕಕಾರ. ಕಕಾರಕ್ಕೆ “ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್. ಗಕಾರ. ತ್ವ|| ಪ್ರಾಚಾ-ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಮ್-ಪ್ರಾಗ್ಭಿಃ | ಚಾ ಪ್ರಾಚೇ-ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಮ್-ಪ್ರಾಗ್ಭಿಃ | ಪಂ ಪ್ರಾಚಃ-ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಮ್-ಪ್ರಾಗ್ಭಿಃ | ಪ. ಪ್ರಾಚಃ-ಪ್ರಾಚೋಃ ಪ್ರಾಚಾಮ್. ಸ ಪ್ರಾಚಿ-ಪ್ರಾಚೋಃ-ಪ್ರಾಚ್ಚು|| ಪ್ರಾಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜೋ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. “ಅದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಕ್+ಸ್ ಸೇರಿದರೆ ಕ್ಸ್ ಆಗುತ್ತೆ.

ಚಕಾರಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ ಶಬ್ದ. (ಪಶ್ಚಿಮದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು ಅಥವಾ
ವಿರುದ್ಧಗಾಮಿ ||

ಪ್ರತಿಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ.
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ+ಕ್ವಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅನಿಧಿತಾಂ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್
ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಸು ಮುಂತಾದ (5) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ
“ ಉಗದಚಾಂ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯನ್‌ಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
“ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ
ಕುಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಅಂದರೆ ಐಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ-
ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಃ || ದ್ವಿ-ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಂ-ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾ-ಇಲ್ಲಿ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರ-
ಸವರ್ಣ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ= (ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಚಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ.
ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತಿ ಚ್+ಆಸ್. “ ಚಾ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ
ಅಣ್ಣಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತೀಚಃ || ಪ್ರತೀಚಾ-ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭಿಃ ||
ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಜಶ್ವ.

ಚಕಾರಾಂತ. ಉದ್‌ಜ್ಞಾ ಶಬ್ದ. (ಉತ್ತರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು)

ಉತ್ ಅಂಚಿತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉತ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ
ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಉದಜ್-ಉದಜ್ಯಾ-ಉದಜ್ಞಃ |
ದ್ವಿ. ಉದಜ್ಯಂ-ಉದಜ್ಯಾ. ಉದಜ್+ (ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಅಣ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೯. ಉದ ಈತ್ || ೬-೪-೧೩೯ ||

ಉಚ್ಚಬ್ದಾತ್ವರಸ್ಯ ಉಪ್ತನಕಾರಸ್ಯಾಚ್ಚ ತೇರ್ಭಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಈತ್ ||

ಉದೀಚಃ | ಉದೀಚಾ | ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ಉದಃ ಈತ್ || ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ ಅಚಃ ” ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಅಲೋಪೋನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಅತ್ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದು ಲುಪ್ತ ಸ್ತೋಕ. ಆತಃ ಎಂದಿರಬೇಕಿತ್ತು. “ ಭಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ಉದಃ ಪಂಚಮೀ. ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಉದ್ ಎಂಬ ಪದದ (ಉಪಸರ್ಗ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ನಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇವೆ. ಉದ್ + ಅಚ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದರೆ ಉದೀಚಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೇ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್. ತ್ || ಉದೀಚಾ-ಉದಗ್ಭ್ರಮ್-ಉದಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್, ಕುತ್ಸ ಬಂದಿದೆ.

ಚಕಾರಾಂತ ಸಮ್ಯಜ್ಞಾ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವವನು)

ಸಮ್ = ಸಮ್ಯಕ್ ಅಂಚತಿ (ಚನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥವಿನಕ್ಕೂ ಮಾಡಿವಾಗ ಸಮ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್. ಸಮ್ಯಜ್ಞಾ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್ + ಅಜ್ಞಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮ್ಯಜ್ಞಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಮ್ ಗೆ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೦. ಸಮಃ ಸಮಿ || ೬-೩ ೯೩ ||

ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಜ್ಞಾ ತಾ || ಸಮ್ಯಜ್ | ಸಮ್ಯಜ್ಞಾ | ಸಮೀಚಃ |

ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ರಮ್ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಿ ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಕ. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. “ ವಿಷ್ವಕ್ ದೇವ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ವಪ್ರತ್ಯಯೇ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ ಅಪ್ರತ್ಯಯೇ ” ಎಂದೂ ಒಂದುನುತ. ಪ್ರತ್ಯಯನಾದುದರಿಂದ “ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ವಳಿಯು ವುದರಿಂದ ವ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವದ ಅಜ್ಞಾ ಆಗುತ್ತದೆ. “ ಅಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇ ” ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಅಜ್ಞಾ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಾವಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇಲ್ಲದದ್ದು

ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ಅಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಷ್ಟು ಧಾತುಪರವಾದಾಗ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಷ್ಟು ಹಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಮಿ + ಅಷ್ಟು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಲೋಪ. ನುಮ್. ಕುತ್. ಸಮ್ಯಜ್. ಔ ಮುಂತಾದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ನುಮ್, ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ ಸಮ್ಯಜ್ಞಾ—ಸಮ್ಯಜ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಸಾದಿ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಅಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. “ಚೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಣ್) ದೀರ್ಘ. ಸಮೀಚಃ || ತ್ವ, ಸಮೀಚಾ—ಸಮ್ಯಗ್ಭಾಮ್—ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ “ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞ” ಶಬ್ದ. (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗುವವನು)

ಸಹ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಹ + ಅಷ್ಟು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಹಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೧- . ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ರಿಃ || ೬-೩-೯೫ ||

ತಥಾ || ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆ “ವಪ್ರತ್ಯಯೇ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುವೃತ್ತಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ತಥಾ ಅಂದರೆ ಹಾಗೆ ಎಂದು ವೃತ್ತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಷ್ಟು ಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹಾಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಧ್ರಿ + ಅಷ್ಟು. ಯಣ್. ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಲೋಪ. ನುಮ್, ಕುತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞ—ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞಾ ಸಧ್ರ್ಯಜ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಿಂದಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸಧ್ರೀಚಃ ಸಧ್ರೀಚಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ಚ ಕುತ್. ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಚಕಾರಾಂತ ಪುಲಿಂಗ “ ತಿಯರ್ಜ್ಜ್ ” ಶಬ್ದ. (ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಪಶುಪಕ್ಷಾದಿ)

ತಿಯರ್ಕ್ ಅಂಚತಿ. ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿರಸ್ + ಅರ್ಜ್ಜ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೩. ತಿರಸ್ತಿಯರ್ಲೋಪೇ || ೬-೩-೯೪ ||

ಅಲುಪ್ತಾಕಾರೇಃಚ್ಚತಾ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇ ತಿರಸ್ತಿಯರ್ಲೋಪೇ ||
ತಿಯರ್ಜ್ಜ್ | ತಿಯರ್ಜ್ಜ್ | ತಿರಶ್ಚಃ | ತಿಯರ್ಗ್ವ್ಯಾಮ್ ||

ತಿರಸ್: ತಿರಿ, ಅಲೋಪೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ತಿರಿ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. (ತಿರಿಃ) ಪ್ರಥಮಾಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. “ವಿಪ್ರಗೇವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಚ್ಚತಾ” “ಅಪ್ರತ್ಯಯೇ” ಅನುಸೃತಿ. “ನವಿದ್ಯತೇ ಅಲೋಪಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ” ಅಲೋಪಃ. ತಸ್ಮಿನ್ ಅಲೋಪೇ. ಅಲೋಪವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಂಚುಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿರುವ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅರ್ಜ್ಜ್ ಧಾತುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಂಚಿನ ಅಕಾರಲೋಪಬಂಧಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ತಿರಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತಿರಿ + ಅರ್ಜ್ಜ್ ಎಂದಾದಾಗ ಯರ್ಜ್ಜ್. ತಿಯರ್ಜ್ಜ್. ಸುಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನರೋಪ. ನುಮ್. ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ. ತಿಯರ್ಜ್ಜ್ ತಿಯರ್ಜ್ಜ್—ತಿಯರ್ಜ್ಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಬ್ದದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಜಿಯಿರುವುದರಿಂದ “ಅಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ಚವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಅಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಚ್ಚ ಧಾತು ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿರಸ್ ಚ್ಚ + ಅಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗದ (ಚ) ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ತಿರಶ್ಚಃ | ತ್ರೈ-ತಿರಶ್ಚ-ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೆಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಲೋಪವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ತಿಯರ್ಗ್ವ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದುವರೆಗೆ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. “ಅಂಚು, ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ” ಗತ್ಯರ್ಥ, ಪೂಜಾರ್ಥ, ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಚುಧಾತುವಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ಸಗಳು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಚುವಿನ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೩ ನಾಂಚ್ಚೀಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್ || ೬-೪-೩೦ ||

ಪೂಜಾರ್ಥಸ್ಯ ಅಂ - ಲೇರುಪಧಾಯಾ ನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ |
ಪ್ರಾಚ್ಞಃ | ನಲೋಪಾಭಾವಾದಲೋಪೋ ನ | ಪ್ರಾಚ್ಞಃ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ
ಭ್ಯಾಮ್ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ || ಏವಂ ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾದಯಃ |
ಕ್ರೂಜ್ಞಃ | ಕ್ರೂಚ್ಞಃ | ಕ್ರೂಜ್ಞಃ ಭ್ಯಾಮ್ || ಪಯೋಮುಕ್, ಪಯೋ
ಮುಗ್ | ಪಯೋಮುಚ್ಛಾ | ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ನ, ಅಂಚೀಃ, ಪೂಜಾಯಾಮ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಅನಿಧಿತಾಂ-” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ “ ಉಪಧಾಯಾಃ ” “ ಕಿ ತಿ ” ಎಂದೂ “ ಶ್ವಾನ್ತಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
“ ನ ಲೋಪಃ ” ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
ರುವ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ ಜಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರ
ವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾನ್ ಜ್ಞ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ
ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾ
ರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. “ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ
ಜಕಾರ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ. ದ್ವಿನಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚ್ಞಃ-
ಪ್ರಾಚ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಚುವಿನ ಅಕಾ
ರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದಿಕಾರ್ಯ
ಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚ್ಞಃ | ತ್ವ. ಪ್ರಾಚ್ಞಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವು
ದರಿಂದ ಪ್ರಾಚ್ಞಃ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಪ್ರಾನ್ +
ಭ್ಯಾಮ್. ಕುತ್ವ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಾನ್ ಚ್ಛ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ
ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಕುತ್ವ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ + ಸು. “ ಜ್ಞೋಃ ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಶರಿ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಶರ್ ” (ಸು) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಕ್ ಆಗದು. ಕಿತ್ತಾದುದ
ರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕು. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕು. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ. ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕು. ಎಂದಿರು
ವಾಗ “ ಚಯೋಃ ದ್ವಿತೀಯಾ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ
ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ಖಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕು. ಸು.
ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕು. ಕುಕಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ. ಹೀಗೆ ಮೂರು
ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಉಪಧಾನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಃ-

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾ-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಃ ಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಃ-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಃ-ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಃ ||

ಚಕಾರಾಂತ ಕೃಷ್ಣ ಶಬ್ದ. (ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷ)

ಕೃಷ್ಣ=ಕಾಟೀ ಅಲ್ಪ ಭಾವಯೋಃ. ಧಾತು “ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಲೋಪಾಭಾವವು ಅದರಿಂದಲೇ ನಿಸ್ಸಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. “ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಜಕಾರ. ಇದು ನೋಪಧವಲ್ಲ. ಇಕಾರೋಪಧವಾದ ಧಾತು. ಕೃಜ್-ಕೃಷ್ಣ-ಕೃಷ್ಣಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುತ್ವ. ಕೃಜ್ಭಾ ಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಸ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕೃಜ್ಞು. ಕೃಜ್ಞುಷು, ಕೃಜ್ಞುಷು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ ಪಯೋಮುಚ್ ಶಬ್ದ. (ಮೋಡ)

ಪಯಃ ಮುಂಚತಿ=ನೀರು ಬಿಡುವುದು. ಮುಚ್ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಯೋಮುಚ್ + ಸ್. “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ಜೋಃ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. “ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಪಯೋಮುಚ್. “ನಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರಬಂದರೆ ಪಯೋಮುಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಪಯೋಮುಚ್ ಪಯೋಮುಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಸ್ತಮೀಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪಯೋಮುಚ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. “ಜೋಃ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಪಯೋಮುಚ್ + ಸು “ಅವೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪಯೋಮುಚ್ + ಸು = ಪಯೋಮುಕ್ಷು.

ಇತಿ ಚಾಂತಾಃ

ತಕಾರಾಂತ ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. (ದೊಡ್ಡದು)
ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ
ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಉಚ್ಛಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಮಹತ್ ಉಗಿತ್ತಿ
ನಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ (ಸುಬ್)
“ ಉಗಿದಚಾಂ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಮಹನ್‌ತ್ + ಸ್. ಈಗ ನಕಾರದ
ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೪. ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ || ೬-೪-೧೦ ||

ಸಾಂತಸಂಯೋಗಸ್ಯ ಮಹತಶ್ಚ ಯೋ ನಕಾರಸ್ತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ
ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ಮಹಾನ್ |
ಮಹಾಂತಾ| ಮಹಾಂತಃ| ಹೇ ಮಹನ್| ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್||

ಸಾಂತ, ಮಹತಃ, ಸಂಯೋಗಸ್ಯ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾ
ಸಂಬುಧೌ ” ಸೂತ್ರವೂ “ ಧ್ರ್ವಲೋಪೇ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ದೀರ್ಘಃ ” ಪದವೂ
“ ನೋಪಧಾಯಾಃ ” ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಎಂಬುದು ಉಪ್ತ
ಷಷ್ಟೀಕವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ನಕಾರದ
ಉಪಧಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಂತವೆಂಬುದೂ ಸ್ವಸ್ಮ್ಯಂತವದ. ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಟೀ ಲೋಪ
ವಾಗಿದೆ. ಸಂಯೋಗಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭೇದಾನ್ವಯ. ಮಹತಃ ಅವಯವ
ಷಷ್ಟೀ. ನಕಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಸಂಬುಧಿಯಲ್ಲದ ಸರ್ವ
ನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಉಪಧಿಗೂ ಮಹತ್
ಶಬ್ದವಯವವಾದ ನಕಾರದ ಉಪಧಿಗೂ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಮಹನ್‌ತ್ + ಸ್
ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ನಕಾರದ ಉಪಧಿ
ಯೆಂದರೆ ಹಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಮಹಾನ್‌ತ್ + ಸ್
ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭೋ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ ಸಂಯೋ
ಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಈ ಲೋಪಬಂದುದು ಅಸಿದ್ಧ
ವಾದುದರಿಂದ “ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರು
ವುದಿಲ್ಲ. ಮಹನ್. ಮಹತ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಉಗಿದಚಾಂ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ
ನುಮಾಗಮ. “ ಸಾಂತಮಹತಃ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ.
ಮಹಾನ್‌ತ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪದಾಂತನಕಾರಕ್ಕೆ “ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ”-ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. “ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರ

ಸರ್ವಣ. (ನ) ಮಾಹಾನ್ತಾ. ಮಹತ್ + (ಜ್) ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೀಗೇ ಕಾರ್ಯ ಬಂದರೆ ಮಹಾನ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಮಹನ್-ಹೇಮಹಾನ್ತಾ-ಹೇ ಮಹಾನ್ತಃ || ದ್ವಿ-ಮಹಾನ್ತಮ್-ಮಹಾನ್ತಾ-ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಮಹತಃ | ತ್ವ-ಮಹತಾ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮಹದ್ಭಿಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀಸುನಿನಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಾಗ “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ತಕಾರ ಮಹತ್ಪು.

ತಕಾರಾಂತ ಧೀಮತ್ ಶಬ್ದ. (ಬುದ್ಧಿವಂತ)

ಧೀಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಧೀಮಾನ್. ಬುದ್ಧಿ ಇವನಿಗೆ ಇದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮತುಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧೀಮತ್ ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅತ್ಯಂತ, ಅಸಂತಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೫, ಅತ್ಯಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ || ೬-೪-೧೪ ||

ಅತ್ಯಂತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋ ಧಾತುಭಿನ್ನಾಂತಸ್ಯ ಚಾ ಸಂಬುದ್ಧೌ ಸಾ ಪರೇ || ಉಗಿತ್ವಾನ್ನಮ್ | ಧೀಮಾನ್ | ಧೀಮಂತಾ | ಧೀಮಂತಃ | ಹೇ ಧೀಮನ್ | ಶಸಾದೌ ಮಹದ್ವತ್ || ಭಾತೇರ್ಡವತುಃ | ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಭ್ಯಾಸಿ ಟೀಲೋಪಃ | ಭವಾನ್ ಭವಂತಾ | ಭವಂತಃ | ಶತ್ರುಂತಸ್ಯ ಭವನ್ ||

ಅತು, ಅಸಂತಸ್ಯ, ಚ, ಅಧಾತೋಃ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅತು ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ. ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀರೋಪವಾಗಿದೆ, ಅತೋಃ ಎಂದಿರಬೇಕಿತ್ತು “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತು ನಿಶೇಷಣ. ಅತು ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಧಾತೋಃ” ಎಂಬುದು “ಅಸಂತಸ್ಯ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಅಸಂತದ ಎಂದರ್ಥ. “ಸರ್ವನಾಮಸಾಕ್ಷೀ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಸಂಬುದ್ಧೌ” “ಸಾಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸಾ”

“ನೋಪಧಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಉಪಧಾಯಾಃ” “ಧೈರೋಪೇ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘಃ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅತು ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧಿಗೂ, ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಅಸಂತದ ಉಪಧಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮತುಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ಧೀಮತ್ ಅತುಅಂತವಾಗಿದೆ. ಸುಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಅಂದರೆ ತಕಾರದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಧೀಮಾತ್+ಸ್. ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ “ಉಗಿದಚಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಧೀಮಾನ್+ತ್+ಸ್. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿ ಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧೀಮಾನ್. ಇನ್ನು ಔ ಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ “ಉಗಿದಚಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧೀಮನ್+ತ್+ಔ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಧೀಮನ್ತಾ—ಧೀಮಂತಃ || ಅಸಂಬುದ್ಧಿ ಇಂದುದರಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಧೀಮನ್—ಹೇ ಧೀಮನ್ತಾ—ಹೇ ಧೀಮಂತಃ || ದ್ವಿ-ಧೀಮಂತಮ್—ಧೀಮನ್ತಾ—ಧೀಮತಃ | ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ಮಹತ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ತೈ-ಧೀಮತಾ-ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಧೀಮದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಕಾರಾಂತ ಭವತ್‌ಶಬ್ದ. (ಆಗುವನನು)

ಭವತ್‌ಶಬ್ದ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಭಾ ದೀಪ್ತಾ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಡವತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡವತು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. “ಚುಟೊ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭಾ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆಲೋಪ. ಭ+ಅವತ್+ಭವತ್. “ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಭಸ್ಯಾಪಿ ಟೀಲೋಪಃ” ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರಬೇಕು. ಡವತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವಾದಿಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಟೀಲೋಪಹೇಳಿದೆ? ಅಂದರೆ ಡವತುವಿನಲ್ಲಿ ಡಿತ್‌ಮಾಡಿದುದು ನೈರ್ವಹವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಟೀಲೋಪ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸಫಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಡಿತ್‌ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಟೀಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಭವತ್ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ ಧೀಮತ್‌ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ “ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. “ಉಗಿದಚಾಂ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಭವಾನ್. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನುಮ್. ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಭವನ್ತಾ—

ಭವಂತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇನ್ನೊಂದು ಭವತ್ ಶಬ್ದ ಭೂಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ-ಧಾತು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತ್ಯವಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೇ ಅ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ, ಭೂ+ಅ+ಅತ್. ಅನಿಮಿತಿ ಕರಿಸಿ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ಅ+ಅತ್. ಭವ+ಅತ್. “ಅತೋಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಭವತ್. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತು ಅಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅತ್ ಅಂತವಾಗಿದೆ. ಅತ್ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಶತ್ಯವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತಾಗಿದೆ. ಸುಮಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಭವನ್-ಭವನ್ತಾ-ಭವಂತಃ || ದ್ವಿ ಭವಂತಂ-ಭವನ್ತಾ-ಭವಂತಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಶಕಾರಾಂತ ದದತ್ ಶಬ್ದ + (ಕೊಡುವವನು)

ದದಾತಿ ಇತಿ ದದತ್. ದಾಸಮಾಡುವವನು. ಡುದಾಜ್ ದಾನೇ. ಧಾತು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ದದತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೬. ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತವರ್ ॥ ೬-೧-೫ ॥

ಪಾಪ್ಯ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣೇ ಯೇ ದ್ವೇ ವಿಹಿತೇ ತೇ ಉಭೇ ಸಮುದಿತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೇ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಏಕಾಚೋ ದ್ವೀ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದ್ವೀ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ದ್ವಿತ್ವ ಎರಡುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದ್ವಿತ್ವ. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದ್ವಿತ್ವ. ಇಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದ್ವಿತ್ವವೇ ಉಪಾದೇಯವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಎರಡು ಹೇಳಿದೆಯೋ ದ್ವಿತ್ವ ಹೊಂದಿದ ಅ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ದದತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ “ಶ್ಲಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನುಮಿಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶತ್ರುಬಂದಾಗ ನುಮ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೭. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಚತುಃ || ೭-೧-೭೮ ||

ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ನುಮ್ ನ | ದದತ್ ದದದ್ | ದದತ್ | ದದತಃ ||

ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್, ಶತುಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನುಮ್” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯದ ಷಷ್ಠೀ ಶತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಭ್ಯಸ್ತದವರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಮಾ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ “ದದತ್” ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ (ನು ಇತ್) ನುಮ್ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವಬಂದರಿ “ವಾವ ಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚತ್ವರ್ಥ. ದದತ್ ದದದ್. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ದದತಃ—ದತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ “ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್—ದದದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವಬಂದಮೇಲೆ “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ ಬಂದರಿ ದದತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕಾರಾಂತ ಜಕ್ಷತ್ ಶಬ್ದ. (ತಿನ್ನುವವ, ಅಥವಾ ನಗುವವನು)

ಜಕ್ಷ=ಭಕ್ಷಹಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಶತ್ರುಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರಿ ಜಕ್ಷತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ “ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳುಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಕ್ಷ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೮. ಜಕ್ಷಿತಾದಯಃ, ಷಟ್ || ೭-೧-೭೯ ||

ಷಡ್ಧಾತವೋ ಅನ್ಯೇ ಜಕ್ಷತಿಶ್ಚ ಸಪ್ತಮ ಏತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾಃ

ಸ್ಯುಃ || ಜಕ್ಷತ್-ಜಕ್ಷದ್ | ಜಕ್ಷತ್-ಜಕ್ಷತಃ || ಏವಂ ಜಾಗ್ರತ್ |
 ದರಿದ್ರತ್ | ಶಾಸತ್ | ಚಕಾಸತ್ || ಗುಹ್, ಗುಬ್ | ಗುಪ್ |
 ಗುಪಃ | ಗುಬ್ಘ್ರಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ
 “ ಅಭ್ಯಸ್ತ ” ಪದವು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಜಕ್ಷತಿಃ ಆದಿಃ
 ಏಷಾಂತೇ ” ಜಕ್ಷತ್ಯಾದಯಃ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ
 ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ನೀಲವಾದ ಬಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು ಯಾರೋ ಅವನು ನೀಲಾಂ
 ಬರ. ಆತನು ನೀಲ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದವನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ.
 ತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಲಂಬವಾದ
 ಉದರವುಳ್ಳವನು ಲಂಬೋದರ. ಇದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಚಿತ್ರ
 ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಹಸುವುಳ್ಳವನು ಚಿತ್ರಗು. ಇದು ಅತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ.
 ಮೊದಲನೇದರಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯ ಇರುತ್ತದೆ. ಲಂಬೋ
 ದರನನ್ನು ಕೌತಾ ಎಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆ ಬಿಟ್ಟು ಆತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ
 ಹೊಟ್ಟೆಗೂ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಎರಡನೇದರಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲ.
 ಚಿತ್ರಗುವನ್ನು ಕೌತಾ ಎಂದರೆ ಗೋಪ ಮಾತ್ರ ಎರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳು ಬರು
 ವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹು
 ವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಜಕ್ಸ್ ಸೇರಿ ಆರು ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಅದುದರಿಂದ
 ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಜಕ್ಸ್ ಸೇರು
 ವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜಕ್ಸ್ ಎಂದು ಒಂದು ಪದ. ಇತ್ಯಾದಯಃ ಎಂದು ಬೇರೊಂ
 ದುಪದವೆಂದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇತಿ ಪದದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಜಕ್ಸ್ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ
 ಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಜಕ್ಸ್ ಧಾತು ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ; ಜಕ್ಸ್
 ಮುಂತಾದ ಆರು ಧಾತುಗಳು ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಕ್ಸ್ ಮುಂತಾದ
 ಎನ್ನುವಾಗ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಾಶ್ರಯಣದಿಂದ ಜಕ್ಸ್ ಸಮುದಾಯ
 ಧಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಆರು ಧಾತುಗಳು, ಜಕ್ಸ್ ಧಾತು, ಹೀಗೆ ಏಳು ಧಾತುಗಳು
 ದ್ವಿಪದ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಕ್ಷತ್, ಜಾಗ್ರತ್,
 ದರಿದ್ರತ್, ಚಕಾಸತ್, ಶಾಸತ್, ದೀಧ್ಯತ್, ವೇವೃತ್ ಹೀಗೆ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯ
 ಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರು ಉಗ್ರತಾದರೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರು
 ವುದರಿಂದ ಸುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರ
 ದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಾಗ “ ವಾಸವಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಶ್ತ್ವ.
 ಜಕ್ಷತ್-ಜಕ್ಷದ್. ಮುಂದೆ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಜಕ್ಷತ್-

ಜಕ್ಷತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಜಾಗ್ರತ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಕಾರಾಂತ. “ಗುಪ್” ಶಬ್ದ. (ರಕ್ಷಿಸುವವನು)

ಗುಪ್ತೋ+ರಕ್ಷಣೇ- ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಪ್+ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಗುಪ್ ಸಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ “ಝಲಾಂಜಲೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ಗುಬ್. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಗುಪ್. ಇನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಗುಪ್-ಗುಪಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ಗುಬ್ಬ್ಯಮ್-ಗುಬ್ಬಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ-ಗುಪ್ಸು.

ಶಕಾರಾಂತ. ತಾದೃಶ್ ಶಬ್ದ. (ಆ ರೀತಿಯವನು)

ಈ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ತೃದಾದಿಗಳು ಇರುವಾಗ ದೃತಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೯. ತೃದಾದಿಷು ದೃಶೋನಾಲೋಚನೇ ಕಜ್ಞಾ ||

||೩-೨-೬೦||

ತೃದಾದಿಷೂಪಪದೇಷು ಅಜ್ಞಾನಾರ್ಥಾದ್ ದೃಶಃ ಕಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ||
ಚಾತ್ ಕ್ವಿನ್ ||

ತೃದಾದಿಷು, ದೃಶಃ, ಅನಾಲೋಚನೇ, ಕಜ್ಞಾ, ಚ || ಐದುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಸ್ವತೋನುದಕೇಕ್ವಿನ್ ” ಸೂತ್ರವಿದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಕ್ವಿನ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅನಾಲೋಚನೇ ಎಂದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ತೃದಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಜ್ಞಾ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃದ್ ತದ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸರ್ವನಾಮಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತದ್ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದರೆ ತದ್+ದೃಶ್+ಕ್ವಿನ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ತದ್+ದೃಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದೈಶಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಆತ್ಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೦. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ || ೬-೩-೯೧ ||

ಸರ್ವನಾಮ್ನ ಆಕಾರೋನ್ಮಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ದೃಗ್‌ದೃಶವತುಷು |
ತಾದೃಕ್, ತಾದೃಗ್ | ತಾದೃಶಾ | ತಾದೃಶಃ | ತಾದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||
ವ್ರಶ್ಚೇತಿ ಷಃ | ಜಶ್ಚ ಚರ್ತ್ವೇ | ವಿಟ್-ವಿಡ್ | ವಿಶಾ | ವಿಶಃ |
ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ದೃಗ್‌ ದೃಶವತುಷು” ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ಆ” ವಿಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದೃಗ್, ದೃಶಬ್ದಗಳೂ ವತುಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ “ಆಲೋಕ್ಯಸ್ಯ” ಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ತದ್ + ದೃಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತದ್ ಸರ್ವನಾಮ. ಅಲ್ಲದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ತ+ಅ+ದೃಶ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಣದೀರ್ಘ. ತಾದೃಶ್. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಂತೆ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ “ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್ಚಸ್ಯ”-(ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ತಾದೃಷ್. “ಝಲಾಂ ಜಶೋಸ್ತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ತಾದೃಷ್. ಆಮೇಲೆ “ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್. ತಾದೃಗ್. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ತಾದೃಕ್. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪ. ಇನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತಾದೃಶಾ-ತಾದೃಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ “ವ್ರಶ್ಚ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ರಶ್ಚ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಚದಿಂದ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ಸದಿಂದ ಗಕಾರ. ತಾದೃಗ್‌ ಗಾಬ್ರಿಮ್-ತಾದೃಗ್‌ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀಸುನಿನಲ್ಲಿ ತಾದೃಗ್‌+ಸು ಎಂದಾದಾಗ “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ತಾದೃಕ್‌+ಸು. “ಆವೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾವೇಶ. ಕಷಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ತಾದೃಕ್ಷು.

ಶಕಾಂತ “ವಿಶ್” ಶಬ್ದ. (ವೈಶ್ಯ)

ವಿಶ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ.

ಶ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್” (ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ವಿಷ್. “ಝಲಾಂ ಜಕೋನ್ತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾವೇಶ. ವಿಡ್. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರಬಂದರೆ ವಿಹ್. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇತರ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಶ್-ವಿರಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಛಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ವ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಡ್ಭಿಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ವ ಬಂದಾಗ ವಿಡ್‌ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ “ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರದ ಪರದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ. ವಿಡ್‌ಧ್ ಸು. “ಖರಿಚ್” ಸೂತ್ರ ಎರಡುಬಾರಿ ಬಂದರೆ ವಿಡ್‌ತ್‌ಸು. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧುಡಾಗಮ ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿಹ್‌ಸು. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಕಾರಾಂತ “ನಶ್” ಶಬ್ದ. (ಪಾಶಹೊಂದುವವನು)

ಣಶ = ಆದರ್ಶನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಶ್‌ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರ ವಾದಾಗ “ಹಲ್‌ಜಾಘ್ನೀ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪೋಷ. ನಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಶಿಗೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೧. ನಶೇರ್ವಾ । ೪-೨-೬೩ ।।

ನಶೇಃ ಕವರ್ಗೋಽಂತಾದೇಶೋ ವಾ ಪದಾಂತೇ|| ನಶ್. ನಗ್.

ನಟ್-ನಡ್ | ನಶಾ | ನಶಃ | ನಗ್ನಾಮ್-ನಡ್ಘ್ಯಾಮ್ ||

ನಶೇಃ, ವಾ|| ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಕ್ವಿನಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಕುಃ” “ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಂತೇ” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. “ಪಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ನಶಿಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. “ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಶಿನ ಅಂತವಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಖಕಾರ ಬಂದರೆ “ಝಲಾಂ ಜಕೋನ್ತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾವೇಶ. “ವಾವಸಾನೇ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ನಶ್. ನಗ್. ಕುತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ “ವ್ರಶ್ಚಭೃಷ್” ಸೂತ್ರ ದಿಂದಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ವ ಚರ್ತ್ವಬಂದರೆ ನಟ್-ನಡ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಶಾ-ನಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ನಶೇರ್ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುತ್ವ. ನಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ “ವ್ರಶ್ಚ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ವಬಂದರೆ ನಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವಬಂದಾಗ ನಕ್ + ಸು. ನಕ್ + ಸು. ನಕ್ಷು ಎಂದೂ ಷತ್ವಬಂದು ಜಶ್ವಬಂದಾಗ ನಡ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಡ್ ಬಂದು. “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತ್ವಬಂದರೆ ನಟ್ + ಸು ಎಂದೂ ಧುಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಡ್ + ಸು ಎಂದೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಶಕಾರಾಂತ ಘೃತಸ್ಪೃಶ್ ಶಬ್ದ. (ತುಪ್ತ ಮುಟ್ಟುವನನು)

(ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೨. ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ || ೩-೨-೫೮ ||

ಅನುದಕೇ ಸುಪ್ತಪಪದೇ ಸ್ಪೃಶೋಃ ಕ್ವಿನ್ || ಘೃತಸ್ಪೃಕ್, ಘೃತ
ಸ್ಪೃಗ್ | ಘೃತಸ್ಪೃಶಾ-ಘೃತಸ್ಪೃಶಃ || ದಧೃಗ್-ದಧೃಕ್ |
ದಧೃಷಾ | ದಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ || ರತ್ನಮುಟ್-ರತ್ನಮುಡ್ | ರತ್ನ
ಮುಷಾ | ರತ್ನಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್ || ಷಟ್, ಷಡ್ | ಷಡ್ಭಿಃ | ಷಡ್ಭಿಃ
೨ | ಷಣ್ಣಾಮ್ | ಷಟ್ + ಸು, ಷಟ್ಸು ||

ಸ್ಪೃಶಃ, ಅನುದಕೇ, ಕ್ವಿನ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಸುಪಿ ಸ್ತಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಿ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. “ನ ಉದಕಂ ಅನುದಕಂ” ತಸ್ಮಿನ್ ಅನುದಕೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಉದಕ ಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಘೃತಸ್ಪೃಶತಿ (ತುಪ್ತಮುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೃತ ಎಂಬ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್. ಘೃತಸ್ಪೃಶ್ + ಕ್ವಿನ್. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ (ಸೂ. 304) ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಪೂರ್ಣೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ “ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಶ್. (ಮಹಾ ಪ್ರಾಣಿ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಖಕಾರ) ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಗ್. “ವಾವಸಾನೇ” ವಿಕಲ್ಪ ಚತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಕ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಘಟಪ್ರಶ್ನಾ-ಘಟಪ್ರಶ್ನಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾಷ್ಯಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ಸ. ಜಶ್ವ. ಘಟಪ್ರಶ್ನಾ-ಘಟಪ್ರಶ್ನಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರಶ್ನಾಃ.

ಇತಿ ಶಾಂತಾಃ

ಷಕಾರಾಂತ ದಧೃಷ್ ಶಬ್ದ. (ಧರ್ಷಣ ನೂಡುವನು, ಉದ್ಧತ)

“ ಇಂ ಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗ್ಭೀ ” ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ “ ಋತ್ವಿಕ್-” (ಸೂ 303) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ವಿತ್ವ, ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ, ಇವುಗಳು ನಿಪಾತಿತ ವಾಗಿವೆ. ದಧೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಸರವಾದಾಗ “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. “ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. “ ವಾವಸಾನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ದಧೃಕ್-ದಧೃಗ್-ದಧೃಕ್-ದಧೃಕ್ಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾಷ್ಯಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ದಧೃ-ಘಟಪ್ರಶ್ನಾ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದಧೃಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಷಕಾರಾಂತ “ ರತ್ನಮುಷ್ ” ಶಬ್ದ. (ರತ್ನಕದಿಯುವನು)

ರತ್ನಂ ಮುಷ್ಣತಿ ಇತಿ ರತ್ನಮುಷ್. (ರತ್ನವನ್ನು ಕದಿಯುತ್ತಾನೆ) ಮುಷ್ಣೇಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರತ್ನಮುಷ್ ಶಬ್ದ. ಸುಸರವಾದಾಗ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ವ. “ ವಾವಸಾನೇ ” ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ರತ್ನಮುಷ್-ರತ್ನಮುಡ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ವ. ರತ್ನಮುಡ್ಭಾಷ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷಕಾರಾಂತ ಷಷ್ ಶಬ್ದ. (ಆರು)

ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ. ಸಾಂತರಬಹುದಾದುದರಿಂದ “ ಸ್ವಾಂತಾ ಷಷ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಷಷ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ + ಜಷ್. ಷಷ್ + ಶಷ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್ ”

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸೌಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಷ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜತ್ತ ಬಂದರೆ ಸಡ್. “ವಾವಸಾನೇ” ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಸಟ್. ಛಿನ್, ಭೃನ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜತ್ತ. ಸಡ್ಞಿಃ | ಸಡ್ಞಿಃ | ಸಡ್ಞಿಃ | ಸಷ್ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಸಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯನಯವ. ಸಷ್ + ನಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಆಗ ಜತ್ತ. ಸಡ್ + ನಾಮ್. “ಪ್ರತ್ಯಯೇಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಂ” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರ. ನಾಮಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಟಿವರ್ಗದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಷ್ಠನಾ ಷ್ಠಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಠತ್ವ ಬಂದರೆ ಸಣ್ + ನಾಮ್ + ಸಣ್ ನಾಮ್. ಸಷ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಜತ್ತ. ಸಡ್ + ಸು. “ಡಃ ಸಿ ಧುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಃ. ಸಡ್ + ಧುಃ. “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರ ಎರಡುಸಲ ಬಂದರೆ ಸಟ್ + ಸು, ಧುಃ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಟ್ + ಸು.

ಸಕಾರಾಂತ “ಪಿಪಲಿಷ್” ರಬ್ಬ. (ಓದಲು ಬಯಸುವನು)

ಪಲಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ (ಓದಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಸಹೌಧಾಮವಿಗೆ ಸಹಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪಿಪಲಿಷ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ “ಹಲ್ಪಾಭ್ಯೋಃ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶೋವ. ಈಗ ಸದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೩. ಪೋರೂಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ || ೮-೨-೭೬ ||

ರೇಫವಾಂತಯೋರ್ಧಾತ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ಇಕೋ ದೀರ್ಘಃ
ಪದಾಂತೇ || ಪಿಪಲಿಃ | ಪಿಪಲಿಷ್ | ಪಿಪಲಿಭ್ಯಾಮ್ ||

ಪೋಃ, ಉಪಧಾಯಾಃ, ದೀರ್ಘಃ, ಇಕಃ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ರಾಚವಾಚ” ವರ್ಗ. ತಯೋಃ. ಪೋಃ. “ಪಿಪಿಧಾತ್ವೋರುರ್ವಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ. “ಧಾತ್ವೋಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಪೋಃ” ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಸ್ತೋಸಂಯೋಃ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಂತೇ” ಅನುವೃತ್ತಿ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರೇಫಾಂತ, ಮತ್ತು ವಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಿಯಾದ ಇಕ್ಕೆಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪಿರಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬಂದಿರುತ್ತದೆ. “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತ ಈ ಸತ್ಯವು “ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಕಾರ ವಿದ್ವಂತೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಪಿಪಿರಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪಿರಿರ್. ಈಗ ರೇಫಾಂತಧಾತು ಪಿಪಿರಿರ್. ಇದರ ಉಪಧಿ ಯಾದ ಇಕ್ಕೆಂದರೆ ಶಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಪಿಪಿರಿರ್. ಆಗುತ್ತದೆ. “ಖರವಸಾನಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಿಪಿರಿಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಪಿಪಿರಿಷಾ| ಪಿಪಿರಿಷಃ|| ದ್ವಿ-ಪಿಪಿರಿಷಂ| ಪಿಪಿರಿಷೌ| ಪಿಪಿರಿಷಃ|| ತ್ರಿ-ಪಿಪಿರಿಷಾ| ಪಿಪಿರಿಷ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. “ವೋರುಪಧಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಇಕ್ಕೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಿಪಿರಿರ್ಭ್ಯಾಮ್| ಪಿಪಿರಿರ್ಭಿಃ|| ಚ| ಪಿಪಿರಿಷೇ ಪಿಪಿರಿರ್ಭ್ಯಾಮ್| ಪಿಪಿರಿರ್ಭ್ಯಃ|| ಪಂ-ಪಿಪಿರಿಷಃ| ಪಿಪಿರಿರ್ಭ್ಯಾಮ್| ಪಿಪಿರಿರ್ಭ್ಯಃ|| ಸ-ಪಿಪಿರಿಷಃ| ಪಿಪಿರಿಷೋಃ| ಪಿಪಿರಿಷಾಮ್|| ಸ-ಪಿಪಿರಿಷಿ| ಪಿಪಿರಿಷೋಃ ಪಿಪಿರಿಷ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪಿಪಿರಿರ್ + ಸು. ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಿಪಿರಿರ್ + ಸು. ಸುಪ್ಪರವಾದಾಗ ರುವಿಗೆ ಮಾತ್ರವಿಸರ್ಗವೆಂದುದರಿಂದ “ರೋಃಸುಪಿ” (ಸೂ 270) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಿಪಿರಿಃ + ಸು. “ನಾಶರಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೇ ಬಂದರೆ ಪಿಪಿರಿಃಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪಿಪಿರಿಷ್ಸು, ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನುನಾದಿವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೪. ನುನಾ ವಿಸರ್ಜನೀಯ ಶರ್ವವಾಯೇಪಿ

|| ೮-೩-೫೪ ||

ಏತೈಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವ್ಯವಧಾನೇಪಿ ಇತ್ಯಾಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ
ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ || ಷ್ಪತ್ವೇನ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಷಃ | ಪಿಪಿರಿಷ್ಠು,
ಪಿಪಿರಿಃಷು | ಚಿಕೀಃ ಚಿಕೀರ್ಷ್ವಾ | ಚಿಕೀರ್ಷಃ | ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್ |
ಚಿಕೀರ್ಷು ||

ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ, ಶರ್, ವ್ಯವಾಯೇ ಅಪಿ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ.
 “ಇಕ್ಷೋಃ” “ಅಪದಾಂತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ” ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯವಾಯವೆಂದರೆ
 ವ್ಯವಧಾನ. ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ, ಶರ್, ಈ ಮೂರರವ್ಯವಧಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರು
 ವಾಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದೊಂದರ ವ್ಯವಧಾನವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನುಮ್, ವಿಸರ್ಗ, ಶರ್ (ಶಷಸ) ಇವುಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದರ
 ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಇಣ್ಕವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ (ಷ)
 ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗವಿರುವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಎಂದರೆ ಠಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ
 ಇಕಾರ. ಅದಕ್ಕೂ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ವಿಸರ್ಗವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ
 ಬಂದರೆ ಪಿಸರ್ತೀಃ ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬಂದಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರ್
 ವ್ಯವಧಾನವಿದೆ ಎಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಪಿಸರ್ತೀಃ ಷು, ವಿಸರ್ಗದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ
 ಸಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ “ಷ್ಠ ನಾ ಷ್ಠಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಠತ್ವ ಪಿಸರ್ತೀಃ
 ಎಂದು ಎರಡನೇ ರೂಪ.

ಷಕಾರಾಂತ “ಚಿಕೀರ್ಷ್” ಶಬ್ದ. (ಮಾಡಲು ಬಯಸುವವನು)

ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ (ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃಚ್ಛಾ ಧಾತುವಿಗೆ
 ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ
 ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ.
 ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲಾಜ್ಯಾಭ್ಯಃ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ.
 ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ ಬಂದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರವಿದ್ದಂತೇ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ
 “ರಾತ್ಸಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್. ಅವ
 ಸಾನದಲ್ಲಿ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ.
 ಚಿಕೀ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಚಿಕೀರ್ಷ್-ಚಿಕೀರ್ಷಃ
 ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ರಾತ್ಸಸ್ಯ” ಸೂತ್ರ
 ದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್-ಚಿಕೀರ್ಭಿಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ
 ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.
 ಚಿಕೀರ್+ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
 ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೆಂದು “ರೋಃ ಸುಪಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಬಂದು ರೇಫವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ
 ಚಿಕೀರ್ಸು ಎಂದೇ ಇರುವಾಗ “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ
 ಸತ್ವ. ಚಿಕೀರ್ಷು.

ಸಕಾರಾಂತ “ ವಿದ್ವನ್ ” ಶಬ್ದ. (ಪಂಡಿತ)

ವಿದ್ವಾನ್ | ವಿದ್ವಾಂಸೌ | ವಿದ್ವಾಂಸಃ | ಹೇ ವಿದ್ವನ್ | ವಿದ್ವಾಂಸಮ್ |
ವಿದ್ವಾಂಸೌ |

ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತ್ವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಸುರಾದೇಶ. ವಸುನಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್. ವಿದ್ವನ್ ಸಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಗಿತಾದುದರಿಂದ “ ಉಗಿದಚಾಂ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವಿದ್ವನ್+ಸ್+ಸ್. “ ಸಾಂತಮಹತಃ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್+ಸ್+ಸ್ “ ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ವಿದ್ವಾನ್. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್+ಃ. “ ನ್ತ್ರಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ವಿದ್ವಾಂಸೌ-ವಿದ್ವಾಂಸಃ || ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ” ಎಂದು ದೀರ್ಘನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇ ವಿದ್ವನ್-ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸೌ-ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸಃ || ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್+ಃಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಬರುತ್ತವೆ. ವಿದ್ವಾಂಸಮ್-ವಿದ್ವಾಂಸೌ. ವಿದ್ವನ್+(ಶ್) ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೫. ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ || ೬-೪-೧೩೧ ||

ವಸ್ವಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿದುಷಃ || ವಸುಸ್ತಂಸ್ವಿತಿ
ದಃ || ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ ಭಸ್ಯ ” ಅಧಿಕಾರ. ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. “ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತ ಗ್ರಹಣಮ್ ” ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಸ್ವಂತವೆಂದು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ವಸ್ವಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. “ ಇಗ್ಯಾಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ವಸ್ವಂತವಾದ ಅಂಗ ವಿದ್ ವಸ್. ಇದಕ್ಕೆ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಯಚಿ ಭಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಿದ್ ವಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಕಾರ ಬರು

ತ್ತದೆ. ವಿದ್‌ಲುಸ್+ಅಸ್. “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವಿದುಷಸ್. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ವಿದುಷಃ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣ ಷತ್ವ. ತೈ || ವಿದುಷಾ-ವಿದ್ವಸ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಸ್ತಂತವಾದುದರಿಂದ “ವಸುಸ್ತಂಸು” (ಸೂ 264) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ವಿದ್ವದ್‌ಭ್ಯಾಮ್-ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ || ಚ-ವಿದುಷೇ-ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್-ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ || ಪಂ-ವಿದುಷಃ-ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್-ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ || ಷ-ವಿದುಷಃ-ವಿದುಷೋಃ-ವಿದುಷಾಮ್ ಸ-ವಿದುಷಿ-ವಿದುಷೋಃ-ವಿದ್ವಸ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ. ವಿದ್ವದ್+ಸು. “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ವಿದ್ವತ್ಸು.

ಸಕಾರಾಂತ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದ. (ಪುರುಷ)

ಪೂರ್ವ ಪವನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಡುಮ್‌ಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂಧು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದಾಗ ಅಸುಜ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪುಂಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸುಜ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೬. ಪುಂಸೋಽಸುಜ್ || ೭-೧-೮೯ ||

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಪುಂಸೋಽಸುಜ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಪುಮಾನ್ | ಹೇ ಪುಮನ್ | ಪುಮಾಂಸೌ-ಪುಮಾಂಸಃ || ಪುಂಸಃ | ಪುಮ್ ಭ್ಯಾಮ್ | ಪುಂಸು || ಋದುಶನೇತ್ಯನಜ್ | ಉಶನಾ | ಉಶನಸಾ | ವಾ || (ಅಸ್ಯ ಸಂಬುಧ್ಧಾ ವಾನಜ್, ನಲೋಪಶ್ಚ ವಾ ವಾ ಚ್ಯಃ) | ಹೇ ಉಶನ, ಹೇ ಉಶನನ್, ಹೇ ಉಶನಃ | ಹೇ ಉಶನಸಾ | ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್ | ಉಶನಸ್ಸು || ಅನೇಹಾ | ಅನೇಹಸಾ-ಅನೇ ಹಃ | ಹೇ ಅನೇಹಃ || ವೇಧಾಃ | ವೇಧಸಾ | ಹೇ ವೇಧಃ | ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್ ||

ಪುಂಸಃ, ಅಸುಜ್ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಎಂಬ ಪದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಿರುವುದರಿಂದ

ಪರಸಪ್ತಮಿಯಂದು ಲಬ್ಧವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿನಕ್ತತೇ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ- ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನ (ಮುಖ) ವಿನಕ್ತಾನುಸ್ಥಾನದಾಗ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸುಜ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಐಕಾರ “ಹಲಂತ್ಯಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಇದು ಅನೇಕಾಚಾದರೂ ಜುತ್ವಾದರಿಂದ “ಜಿಜ್ಞ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಮ್ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶವೆಂದರೆ ಪುಮಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ವಾದರಿಂದ (ಅಸುಜ್ನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್) “ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಮಾಗಮ. ಪುಮನ್ ಸ್ + ಸ್. ಸಾಂತ ಸಂಯೋಗವಾದುದರಿಂದ “ಸಾಂತ ಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರದ ಉಪಧಿಗೆ (ಮಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ದೀರ್ಘ. ಪುಮಾನ್ ಸ್ + ಸ್. “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೌ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುಲೋಪ. “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪುಮಾನ್. ಪುಂಸ್ + ಲೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುಜ್. ನುಮ್. ದೀರ್ಘ. ಪುಮಾನ್ ಸ್ + ಲೆ, ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಕಾರಕ್ಕೆ “ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪುಮಾನ್ ಸ್-ಪುಮಾಂಸಃ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ಅಸಂಬುದ್ಧಾ” ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇ ಪುಮಾನ್. ಹೇ ಪುಮಾಂಸಾ-ಹೇ ಪುಮಾಂಸಃ || ದ್ವಿ-ಪುಮಾಂಸಾ-ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸರ್ವನಾನುಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಶಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪುಂಸ್ + ಅನ್ ಪುಂಸಃ || ತೃ-ಪುಂಸಾ-ಪುಮ್ ಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ. ಸಕಾರಲೋಪ. “ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಲಘು” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪುಂಭ್ಯಾಮ್. “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ (ಮ) ಪುಮ್ ಭ್ಯಾಮ್-ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಎರಡುಕಾರ್ಯ. ಪುಮ್ ಭ್ಯಃ ಚ || ಪುಂಸೇ-ಪುಮ್ ಭ್ಯಾಮ್-ಪುಮ್ ಭ್ಯಃ | ಪಂ-ಪುಂಸಃ-ಪುಮ್ ಭ್ಯಾಮ್. ಪುಮ್ ಭ್ಯಃ | ಪ-ಪುಂಸಃ-ಪುಂಸೋಃ-ಪುಂಸಾಮ್. | ಸ-ಪುಂಸಿ-ಪುಂಸೋಃ-ಪುಂಸು. ಇಲ್ಲಿ ಯಯ ಪರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಕಾರಾಂತ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದ. (ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ)

ಉಶನಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಯದುಶನ”-(ಮಾ. 205) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುಜ್ ಆದೇಶ. ಜುತ್ವಾದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಉಶನ + ಅನ್ + ಸ್. “ಅತೋ

ಗುಣೇ.” ಪರರೂಪ. ಉಶನಸ್ + ಸ್. ಸಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಶನಾನ್ + ಸ್. “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಶನಾ. ಸುವಿನಲ್ಲಿನಾತ್ರ ಅನಜಾ ದೇಶ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉಶನಸಾ-ಉಶನಸಃ|| ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಶನಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ (ಸ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನಜಾ ಆದೇಶವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅನಜಾ ಬಂದರೆ ಉಶನಸ್ + ಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. “ಹಲ್ ಜ್ಯಾ —” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪಬಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪದಾಂತದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರಬೇಕು. ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವೆಂದು ದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಹೇ ಉಶನ. ಬಾರದಿದರೆ ಹೇ ಉಶನಸ್. ಅನಜಾವಿಕಲ್ಪ ವೆಂದುದರಿಂದ ಉಶನಸ್ ಎಂನೇ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ಉಶನಃ. ಹೀಗೆ ಮೂರುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇ ಉಶನಸಾ-ಹೇ ಉಶನಸಃ|| ದ್ವಿ-ಉಶನಸಮ್-ಉಶನಸಾ-ಉಶನಸಃ|| ತ್ವ-ಉಶನಸಾ ಉಶನಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸಪಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ತ್ವ, ಉಶನರ್ + ಭ್ಯಾಮ್. “ಹಶಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ರುವಿಗೆ ಉತ್ತ್ವ. ಉಶನ + ಉ + ಭ್ಯಾಮ್. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರುತ್ತ್ವ, ಉತ್ತ್ವ. ಗುಣ. ಉಶನೋಭಿಃ|| ಚ|| ಉಶನಸೇ-ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್-ಉಶನೋಭ್ಯಃ|| ಪಂ-ಉಶನಸಃ-ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್-ಉಶನೋಭ್ಯಃ|| ಪ-ಉಶನಸಃ-ಉಶನಸೋಃ-ಉಶನಸಾಮ್|| ಸ-ಉಶನಸಿ-ಉಶನಸೋಃ-ಉಶನಸ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ತ್ವ. ಉಶನರ್ + ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉತ್ತ್ವವಿಲ್ಲ. ಖಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ರೋಃಸುಪಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಉಶನಃ ಸು. “ವಿಸರ್ಗನೀಯಸ್ಯ ಸಃ” ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಉಶನಸ್ಸು.

ಸಕಾರಾಂತ, “ಅನೇಹಸ್” ಶಬ್ದ. (ಕಾಲ)

ಅನೇಹಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಮದುಶನ—”(ಸೂ 205) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಜಾ ಆದೇಶ. ಅನಜಾನಲ್ಲಿ ಅನ್ ಉಚಿಯುತ್ತದೆ. ಜಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆವೇಶಬಂದರೆ ಅನೇಹಸ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅನೇಹಾನ್ + ಸ್.

“ಹೆಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಅನೇಹಾ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನೇಹಸೌ—ಅನೇಹಸಃ | ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನಜ್ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. ಅನೇಹಸೌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಹೇ ಅನೇಹಃ ಹೇ ಅನೇಹಸೌ—ಹೇ ಅನೇಹಸಃ | ದ್ವಿ | ಅನೇಹಸಮ್—ಅನೇಹಸೌ—ಅನೇಹಸಃ | ತೃ—ಅನೇಹಸೌ—ಅನೇಹಸೌ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. “ಹರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಅನೇಹ + ಉ + ಭ್ಯಾಮ್ ಗುಣ. ಅನೇಹೋಭ್ಯಾಮ್—ಅನೇಹೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಕಾರಾಂತ ವೇಧಸ್ ಶಬ್ದ. (ಬ್ರಹ್ಮನು)

ವೇಧಸ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ “ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ. ಚಾಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ವೇಧಾಸ್ + ಸ್. “ಹೆಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ವೇಧಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವೇಧಾಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ ಬಂದಾಗ “ಹರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಅಕಾರೋಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರ. ವೇಧಾಃ—ವೇಧಸೌ—ವೇಧಸಃ | ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ “ಅಸಂಬುದ್ಧಾ” ಎಂದು ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ವೇಧಃ—ಹೇ ವೇಧಸೌ—ಹೇ ವೇಧಸಃ || ದ್ವಿ—ವೇಧಸಂ—ವೇಧಸೌ—ವೇಧಸಃ | ತೃ—ವೇಧಸೌ—ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್—ವೇಧೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಸ || ವೇಧಸಿ—ವೇಧಸೋಃ—ವೇಧಸ್ಸು ||

ಸಕಾರಾಂತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದ. (ಇವನು)

ಇದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಅದಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔಕಾರಾದೇಶ ಸುಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದಿಸಿಗೆ ಔತ್ವ, ಸುಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೭. ಅದಸ ಔ ಸುಲೋಪಶ್ಚ || ೭-೨-೧೦೭ ||

ಅದಸಃ ಔಕಾರೋನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ಸ ಪರೇ ಸುಲೋಪಶ್ಚ | ತದೋರಿತಿ
22

ಸಃ | ಅಸೌ | ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್ | ಪರರೂಪತ್ವಮ್ | ವೃದ್ಧಿಃ |

ಅದಸಃ, ಔ, ಸುಪೋಷಃ, ಚ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ಸೌ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಸಃ ಷಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಔಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ “ ಅರೋಂತ್ಯಸ್ಯ ” ಪರಿಭಾಷೆ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಔ ಬಂದರೆ ಅದ+ಔ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಔ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅದೌ. ಅದಸ್ ಶಬ್ದ ತ್ಯದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ತ್ಯದಾದಿಗಳ ತಕಾರ ದಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸಕಾರವನ್ನು “ ತದೋಃ ಸಃ— ” ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅಸೌ. ಅದಸ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್ = ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಇದು ತ್ಯದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ. ಅದ+ಅ+ಔ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರರೂಪ ಗುಣಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಅತೋಗುಣೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅದ+ಔ. “ ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅದೌ. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದಸಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ಸ. ಮಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಉ ಉ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೮. ಅದಸೋಽಸೇರ್ವಾದು ದೋಮಃ || ೮-೨-೮೦ ||

ಅದಸೋಽಸಾನ್ತಸ್ಯ ದಾತ್ವರಸ್ಯ ಉದೂತೌ ಸ್ತಃ ದಸ್ಯ ಮತ್ಸ | ಅಂತರ
ತಮ್ಯಾತ್ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಉಃ ದೀರ್ಘಸ್ಯ ಉಃ || ಅನೂ || ಜಸಃಶೀ ||
ಗುಣಃ ||

ಅದಸಃ, ಅಸೇಃ, ದಾತ್, ಉ, ದಃ, ಮಃ || ಆರುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅದಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. “ ಅಸೇಃ ” ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ನಿಶೇಷಣ. “ ನವಿದ್ಯತೇಸಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ ” ಅಸಿಃ ತಸ್ಯ ಅಸೇಃ ಸಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ದಾತ್ ಸಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಯ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸಕಾರಾನ್ತವಾಗದಿರುವ ಅದಸ್ ಶಬ್ದವಯವವಾದ ದಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಉಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬುದು ಉ, ಉಃ ಎರಡನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಉಚ್ಚ ಉಚ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಉ, ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವ

ಸಮಾಸ. ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರವೂ, ದೀರ್ಘವಿದ್ದರೆ ದೀರ್ಘ ಉಕಾರವೂ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅದೊ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಉಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಬಂದು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಮೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಸ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅದ + ಜಸ್. ಈಗ ಅದಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ “ ಜಸಃ ಶೀಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಅದೇಶ. ಅದ + ಈ. ಶೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ ಲಶಕ್ವತ್ವದ್ಧಿಶೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ. ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಗುಣ. ಅದೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಸಿನ ದಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಈತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೫೯. ಏತ ಈದ್ವಹುವಚನೇ || ೮-೨-೮೧ ||

ಅದಸಃ ದಾತ್ವರಸ್ಯೈತ ಈದ್ವಸ್ಯ ಚ ನೋ ಬಹ್ವರ್ಥೋಕ್ತಾ || ಅಮೀ ||
ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಾಕ್ ಪಶ್ಚಾದುತ್ಪಮತ್ವೇ ||
ಅನುಮ್ | ಅನೂ | ಅನೂನ್ | ಮುತ್ವೇ ಕೃತೇ ಘಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ
ನಾಭಾವಃ ||

ಏತಃ, ಈತ್, ಬಹುವಚನೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಸಃ, ದಾತ್, ದಃ, ಮಃ, ಈ ನಾಲ್ಕುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬಹುವಚನೇ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಇದು ಪರಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲ. ಯಾಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಿದರೆ ಅದೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಬಹುವಚನಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಬಹುತ್ವ ಹೇಳುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ ನೂಡಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅದಸ್ ಶಬ್ದ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವಸಿನ ಅವಯವವಾದ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಮೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ-ಅಸೌ-ಅಮೂ-ಅಮೀ. ತ್ಯದಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯೋಧನೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅದಸ್ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮುಃ ”

ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಅಮ್. “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅದಮ್. ಇಲ್ಲಿ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿರುವುದರಿಂದ “ಅದಸೋಸೇ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಅಮುಮ್. ಅದಮ್ + ಟೆ. ಪಥಮಾ ದ್ವಿವಚ ನದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಅಮೂ. ಅದಮ್ + (ಶ್) ಅನ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಅದ + ಅನ್. “ಪ್ರಥಮಯೋಃ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅದಾನ್. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಸಿನ ಸಕಾರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ “ತಸ್ಮಾ ಚ್ಚಸೋಃ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಅದಾನ್. ಈಗ “ಅದಸೋಸೇಃ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ದಕಾರದಪರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಅಮೂನ್.

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಉತ್ತಮತ್ವ ಏಕಮಾಡಬಾರದು ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಮೊದಲೇ ಉತ್ತಮತ್ವ ಬಂದರೆ ಇಷ್ಟರೂಪವಾಗಲಾರದು. ಅದಮ್ + ಟೆ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಟೆ. ಈಗ ಉತ್ತಮತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಮು+ಟೆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪ ವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ” — ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿವೇಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. “ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪಾದ ಸಪ್ರಾಧ್ಯಾಯಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಸಾದಿಕಾರ್ಯ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉತ್ಪ ಮತ್ವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ ತ್ರಿಸಾದಿಯಲ್ಲಿನಿ. ಅದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ ಮತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಉತ್ಪ ಮತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಏನಾದರೂ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ ಮತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿಮಿತ್ತವಾಗದಿರುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ “ಮುತೇ ಕೃತೇ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಯಾಂ ನಾಭಾವಃ” — ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ ಮತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವ ದಿಲ್ಲ. ಅದಮ್ + (ಃ) ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಆ. ಈಗ “ಅದ ಸೋಸೇ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ಪರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಅಮು+ಆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ಶೇಷೋಽಘ್ಯಸಖಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ “ಅಙ್ಗೋನಾಸ್ತ್ರಿಯಾಂ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಾ ಆದೇಶ. ಅಮುನಾ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಮು ಭಾವಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೦. ನ ಮು ನೇ || ೮-೨-೩ ||

ನಾಭಾವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಕೃತೇ ಚ ಮುಭಾವೋ ನಾಸಿದ್ಧಃ | ಅಮುನಾ |
 ಅಮೂಘ್ಯಾಂ ೩ || ಅಮೀಭಿಃ | ಅಮುಷ್ಮೈ | ಅವೀಭ್ಯಃ ೨ |
 ಅಮುಷ್ಮಾತ್ | ಅಮುಷ್ಯ | ಅಮುಯೋಃ ೨ | ಅಮೀಷಾಮ್ |
 ಅಮುಷ್ಮಿನ್ | ಅಮೀಷು ||

ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. “ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
 “ ಅಸಿದ್ಧಮ್ ” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. “ ಮಚ ಉತ್ಪ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಮು. ”
 ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ. ನಾ ಎಂಬುದರ ಸಪ್ತಮೀ ನೇ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಾ ಆದೇಶ
 ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಮು ಭಾವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಭಾವ
 ಮಾಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ನಾಭಾವ ಬಂದಮೇಲೆ
 ಅಮುನಾ ಎಂದಾದರೂ “ ಸುಪಿಚ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಭಾವ ಬಂದುದು ಅಸಿದ
 ವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರವಿವೇಚಿಸು ಅದಕ್ಕೆ ಯಶಾದಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ
 ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ
 ವೆನ್ನಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಉಕಾರ ಬಂದುದು ಗೊತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರವಿಲ್ಲದಿ
 ರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುನಾ. ಅದಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
 ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದ + ಭ್ಯಾಮ್. “ ಸುಪಿಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ಅದಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅದಾಭ್ಯಾಮ್. “ ಅದಸೋಽಸೇಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪಮತ್ವ.
 ಅಮೂಘ್ಯಾಮ್. ಅದಸ್ + ಭಿನ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದ + ಭಿನ್. ಅದಂ
 ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಐಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ ”
 ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಸಿಗೆ ನಿಷೇಧ. “ ಬಹುನಚನೇ ಝೈತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ
 ಏತ್ವ. ಅದೇಭಿಃ “ ಏತಕೇತ್ ಬಹುನಚನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ದಕಾ
 ರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಅಮೀಭಿಃ || ಚ-ಅದಸ್ + ಜೀ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದ + ಜೀ
 “ ಸರ್ವನಾಮ್ಃ ಸ್ಮೈ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಗೆ ಸ್ಮೈ ಆದೇಶ. ಅದಸ್ಮೈ. ಈಗ
 ಉತ್ಪಮತ್ವ. ಅಮುಸ್ಮೈ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ
 ಸಕಾರ. ಅಮುಷ್ಮೈ. ಭ್ಯಾಮಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಮೂಘ್ಯಾಮ್. ಭ್ಯಾಸಿ
 ನಲ್ಲಿ ಭಿಸಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಮೀಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಅದಸ್ + ಜಸಿ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರ
 ರೂಪ. ಅದ + ಜಸಿ. “ ಜಸಿಜ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್ಸ್ಮಿನ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್
 ಆದೇಶ. ಉತ್ಪಮತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಮಾತ್. ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ
 ರೂಪ. ಅಮೂಘ್ಯಾಮ್-ಅಮೀಭ್ಯಃ | ಪಂ-ಅದಸ್ + ಜಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ.
 “ ಓಜಸಿಜಸಾಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಯಾದೇಶ. ಅದಸ್ಯ. ಉತ್ಪ, ಮತ್ವ.
 ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಯ. ಅದಸ್ + ಓಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದ + ಓಸ್. “ ಓಸಿಚ ”

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ಯ. ಅವೇ + ಓನ್. ಅಯಾವೇಶ. ಅದಯೋಃ ಉತ್ಪಮತ್ಯ
ಅಮುಯೋಃ. ಅದಸ್ ಆ + ಮ್. ಅತ್ಯ, ಪರರೂಪ. ಅದ + ಆಮ್. “ಆಮ್ವಿ
ಸರ್ವನಾನ್ಮಃ ಸುಖ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ
ವಯವನಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮೀಷಾಮ್ || ಸ-ಅತ್ಯ, ಪರರೂಪ. ಜಾಗೆ ಸ್ಮಿನ್ಮ
ದೇಶ. ಅದಸ್ಮಿನ್. ಉತ್ಪಮತ್ಯ. ಷತ್ಯ. ಅಮುಷ್ಮಿನ್. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ.
ಅಮುಯೋಃ. ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ಯ, ಪರರೂಪ, ಏತ್ಯ. ಅವೇಸು. “ಏತಈತ್”-
ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ಯ. ಷತ್ಯ. ಅಮೀಷು || ಇತಿ ಸಾಂತಾಃ ||

ಇತಿ ಹಲಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಶ್ರೀಃ

ಅಥ ಹಲಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಇನ್ನು ಹಲಂತಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ
ಹಕಾರಾದಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರಾಂತ ಉಪಾನಹ
ಶಬ್ದ. (ಪಾದರಕ್ಷೆ.) ಇಹ ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪ
ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಉಪಾನಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪ + ನಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಹ್ಯಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೧. ನಹಿನ್ಯತಿನ್ಯಷಿನ್ಯಧಿರುಚಿ ಸಹಿತನಿಷುಕ್ಲ್ಯಾ

|| ೬-೩-೧೧೬ ||

ಕೃಬಂತೇಷು ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ || ಉಪಾನಹ್.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ನಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ.
 “ಢ್ರಲೋಪೇ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದೀರ್ಘಃ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—
 ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ, ನಹ್, ವೃತ್, ವೃಷ್, ವೃಧ್, ರುಚ್, ಸಹ್, ತಹ್, ಎಂಬ ಏಳುಧಾತುಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಕೃತ ಉಪ ಪೂರ್ವಪದ. ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ನಹ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ದೀರ್ಘ ಬಂಧರೆ ಉಪಾ ನಹ್. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ “ಹೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಹಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೨. ನಹೋ ಧಃ ಲ-೨-೩೪ ||

ನಹೋ ಹಸ್ಯ ಧಃ ಸ್ಯಾತ್ ರ್ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ || ಉಪಾನತ್,
 ಉಪಾನದ್ | ಉಪಾನಹಾ | ಉಪಾನತ್ಸು ||

ನಹಃ, ಧಃ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಅಂತೇ” “ಝಲೋ ರ್ಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ರ್ಝಲಿ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಹೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಃ ಎಂಬುದು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರ್ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ನಹ್ ಎಂಬುದರ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ “ಹಲ್ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಉಪಾನಧ್. “ರ್ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ” ಉಪಾನದ್. “ನಾವ ಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವಸ್. ಉಪಾನತ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಲ್ಲ. ಲಿಹ್ ಶಬ್ದ ದಂತೇರೂಪ. ಉಪಾನಹಾ—ಉಪಾನಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಧ್ಯಾನಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ “ನಹೋಢಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದಾಗ ಚರ್ತ್ವಸ್. ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಉಪಾನದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಂದ ಚರ್ತ್ವಸ್ಕಕ್ಕೆ “ಖರಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವಸ್ ಬಂದರೆ ಉಪಾನತ್ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಕಾರಾಂತ ಉಷ್ಣಿಹ್ ಶಬ್ದ. (ಛಂದಸ್ಸು)

ಕ್ವಿನ್ನಂತತ್ವಾತ್ ಕುತ್ವೇನ ಘಃ | ಉಷ್ಣಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಗ್ | ಉಷ್ಣಿಹಾ |
 ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ || ದ್ಯಾಃ | ದಿನಾ | ದಿನಃ | ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ || ಗೀಃ |

ಗಿರಾ | ಗಿರಃ || ಏನಂ ಪೂಃ || ಚತಸ್ರಃ | ಚತಸ್ರಣಾಮ್ || ಕಾ |

ಕೇ | ಕಾಃ | ಸರ್ವಾವತ್ ||

“ ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್ - ” ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಹ್ ಎಂದು ಕ್ವಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಭಂದೋ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣಿಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದುದರಿಂದ “ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಘೋಷ ನಾದ ಸಂವಾರ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಯತ್ಸಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಘಕಾರ ಬಂದರೆ ಉಷ್ಣಿಘ್. “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಸ್ತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ಞ ಉಷ್ಣಿಗ್. “ ವಾವಸಾನೇ ” ವಿಕ್ಲಬಚರ್ತ್ವ. ಉಷ್ಣಿಕ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುನಾತ್ರ. ಉಷ್ಣಿಹಾ-ಉಷ್ಣಿಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ನಂತೆ ಕುತ್ವ. ಉಷ್ಣಿಘ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಜಶ್ಞ. ಉಷ್ಣಿಗ್‌ಭ್ಯಾಮ್-ಉಷ್ಣಿಗ್ಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೇ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಘ, ಗ, ಕ, ಷ ಬಂದರೆ ಉಷ್ಣಿಕ್ವು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಿವಶಬ್ದ. (ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಆಕಾಶ)

ದಿವ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ದಿವಶೇತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪರವಾದಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾವೇಶ. ದಿ + ಔ + ಸ್. ಯಣ್. ದ್ಯಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ದ್ಯಾಃ. ದಿವ್ + ಔ-ದಿವಾ-ದಿವಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ದಿವ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ದಿವಶುತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ದಿ + ಉ + ಭ್ಯಾಮ್ ಯಣ್. ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇವೇಕಾರ್ಯ. ದ್ಯುಭಿಃ ಚ ದಿವೇ-ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್-ದ್ಯುಭ್ಯಃ|| ಸಂ-ದಿವಃ-ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್-ದ್ಯುಭ್ಯಃ|| ಷ-ದಿವಃ-ದಿವೋಃ-ದಿವಾಮ್. ಸ-ದಿವಿ-ದಿವೋಃ-ದ್ಯುಷು||

ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಗಿರಶಬ್ದ. (ಮಾತು)

ಗಿರ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ರೇಫಾಂತವಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ “ವೋರುಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೀರ್. “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಗೀಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದುನಾತ್ರ.

ಗಿರೌ-ಗಿರಃ. ದ್ವಿ|| ಗಿರಂ-ಗಿರೌ-ಗಿರಃ. ತೃ-ಗಿರಾಃ ಗಿರೌ-ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೀರ್ಭಾಮ್. ಗೀರ್ಭಃ| ಚ-ಗಿರೇ-ಗೀರ್ಭಾಮ್-
ಗೀರ್ಭಃ|| ಪಂ-ಗಿರಃ-ಗೀರ್ಭಾಮ್-ಗೀರ್ಭಃ|| ಷ-ಗಿರಃ-ಗಿರೋ-ಗಿರಾಮ್.|
ಸ| ಗಿರಿ-ಗಿರೋ-ಗೀರ್ಷಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಖರ್
ಪರವಾದರೂ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. “ರೋಃಸುಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ
ವಿಸರ್ಗವೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪುಂಶಬ್ದ.
ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪೂಃ-ಪುರೌ-ಪುರಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ “ಚತುರ್” ಶಬ್ದ. (ನಾಲ್ಕು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು)

ಬಹುತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಚತುರ್ +
ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ತ್ರಿಚತುರೋಃ” - ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಚತಸ್ಯ +
ಅಸ್. “ಜಸಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ಅಚಿರಮತಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಚತಸ್ರಃ, ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಚತಸ್ರಃ|| ತೃ| ಚತಸ್ಯಭಿಃ| ಚ|
ಚತಸ್ಯಭ್ಯಃ| ಪಂ-ಚತಸ್ಯಭ್ಯಃ| ಷ-ಚತಸ್ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾ
ಪೋನುಬ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಚತಸ್ಯ+ನಾಮ್. “ನಾಮಿ”
ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ “ನತಿಸ್ಯ ಚತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ. “ಮುವರ್ಣಾನ್ಮಸ್ಯ
ಐತ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್” ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಐತ್ಯಂ.
ಚತಸ್ಯಣಾಮ್|| ಸ-ಚತಸ್ಯಷು.

ಮಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ “ಕಿಮ್” ಶಬ್ದ. (ಯಾವಳು ?)

ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ “ಕಿಮಃ ಕಃ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಕ ಆದೇಶ. ಆಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ “ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಕಾ. ಕಾ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”-
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಇದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ.
(ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸರ್ವಾಶಬ್ದ ನೋಡಿರಿ.)

ಪ್ರ-ಕಾ-ಕೇ-ಕಾಃ ದ್ವಿ-ಕಾಂ-ಕೇ-ಕಾಃ ತೃ-ಕಯಾ-ಕಾಭ್ಯಾಮ್-ಕಾಭಿಃ
ಚ-ಕಸ್ಯೈ-ಕಾಭ್ಯಾಂ-ಕಾಭ್ಯಃ ಪಂ-ಕಸ್ಯಾಃ-ಕಾಭ್ಯಾಂ-ಕಾಭ್ಯಃ ಷ-ಕಸ್ಯಾಃ-
ಕಯೋಃ-ಕಾಸಾಮ್. ಸ-ಕಸ್ಯಾಮ್-ಕಯೋಃ-ಕಾಸು.

ಮಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ “ಇದಮ್” ಶಬ್ದ. (ಇವಳು)

ಇದಮ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ “ಇದಮೋಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸುಪರವಾದಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೩ ಯಃ ಸೌ|| ೭-೨ ೧೧೦||

ಇದನೋ ದಸ್ಯ ಯಃ| ಇಯಮ್| ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್| ಪರರೂಪತ್ವಮ್|
ಟಾಪ್| ದಶ್ವೇತಿ ಮಃ| ಇಮೇ| ಇಮಾಃ| ಇಮಾಮ್| ಅನಯಾ|
ಹಲಿಲೋಪಃ| ಆಭ್ಯಾಮ್| ಆಭಿಃ| ಅಸ್ಯೈ| ಅಸ್ಯಾಃ| ಅನಯೋಃ|
ಆಸಾಮ್| ಅಸ್ಯಾಮ್| ಆಸು|| ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್| ಟಾಪ್| ಸ್ಯಾಃ|
ತ್ಯೇ| ತ್ಯಾಃ|| ಏವಂ ತದ್ ಏತದ್|| ವಾಕ್, ವಾಗ್|| ವಾಚಾ|
ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್| ವಾಕ್ಷು|| ಅಪ್ ಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ|
ಅಪ್‌ತ್ಯನ್ವಿತಿ ದೀರ್ಘಃ| ಅಪಃ| ಅಪಃ||

ದ್ವಿಸದಸೂತ್ರ. “ಇದಮೋಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಇದಮಃ” “ದಶ್ವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ದಸ್ಯ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಯಮ್. ಇದಮ್ + ಟೆ ಎಂದಿರುವಾಗ “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ಇದ+ಅ+ಐ. “ಅತೋಗುಣೇ” ಪರರೂಪ. ಇದ+ಐ. ಈಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಐ. “ಐಜಿ ಅಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀಭಾವ. ಶಕಾರಇತ್. ಈ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದ+ಈ ಆದ್ಗುಣಃ, ಇದೇ “ದಶ್ವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಇಮೇ ಇದಮ್ + ಜಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. “ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣಃ” ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. “ದಶ್ವ” ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಇಮಾಮ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಇಮಾಃ|| ಇದಮ್ + ಅಮ್. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಮತ್ವಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ “ಅಮಿಪೂರ್ವಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಮಾಮ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಇಮೇ. ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಜಸಿನಂತೇ ರೂಪ. ಇಮಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಶಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವವಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ + (ಬ್) ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಅ “ಅನ್ಯಾಪ್ಯಕಃ”

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ. ಅನಾ + ಆ - "ಅಜಿಜಾಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಪಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಅನೇ + ಆ. ಅಯಾದೇಶ. ಅನಯಾ. ಇದಮ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದಾ + ಭ್ಯಾಮ್. "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ಅತ್ವ ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಇದ್‌ಲೋಪ. ಆಭಿಃ|| ಚ-ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಇದಮ್ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ + ಏ "ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಯಾಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಗ್ ಸ್ಯಾಟಾಗಮ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ + ಸ್ಯಾ + ಏ ವೃದ್ಧಿ. ಇದಸ್ಯೈಃ ಈಗ ಹಲಾವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯೈಃ-ಆಭ್ಯಾಮ್. ಅಭ್ಯಃ|| ಪಂ-ಇದಮ್ + ಜಸಿ. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ + ಅಸ್. ಸ್ಯಾಟಾಗಮ, ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ್‌ಲೋಪ. ಅಸ್ಯಾಃ ಆಭ್ಯಾಮ್-ಅಸ್ಯಃ|| ಪ-ಏಕವಚನ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ. ಅಸ್ಯಾಃ, ಇದಮ್ + ಓಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಟಾಪ್. ಇದಾ + ಓಸ್. ಇದಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಅನಾ + ಓಸ್. "ಅಜಿಜಾಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅಯಾದೇಶ. ಅನಯೋಃ ಇದಮ್ + ಆಮ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಇದಾ + ಆಮ್ "ಅಮಿಸರ್ವನಾಮ್ಃ ಸುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಟಾಗಮ. ಇದಾ + ಸಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾವಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಸಾಮ್. ಸ-ಇದಮ್‌ಜಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದಾ + ಇ. "ಜೀರಾಮ್ ನದ್ಯಾವ್ವಿಭ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಗೇ ಆಮ್ ಆದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಯಾಟ್ ಆಗಮ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ + ಸ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯಾಮ್. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇರೂಪ. ಅನಯೋಃ. ಇದಮ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದ್‌ಲೋಪ. ಆಮು.

ಜಕಾರಾಂತ, ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದ. (ಮಾಲೆ)

ಸ್ರಜ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಜೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ರಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಚತ್ವರ್ಥ. ಸ್ರಕ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸ್ರಜ್-ಸ್ರಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಸ್ರಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬಂದಾಗ "ಖುಚ" ದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಸ್ರಕ್ + ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ" ಸ್ರಕ್ + ಸು. ಸ್ರಕ್ಷುಃ.

ದಕಾರಾಂತ. ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದ. (ಅವಳು)

ತ್ಯದ್, ತದ್, ಏತದ್ ಈ ಮೂರು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು. ತ್ಯದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ. ತ್ಯ+ಅ+ಸ್. “ ಅತೋ ಗುಣೇ ” ಪರರೂಪ. ತ್ಯ+ಸ್. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಸ್. ತ್ಯಾ+ಸ್. ಅಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುರೋಪ. ತ್ಯಾ. “ ತದೋಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ಯಾ. ಇನ್ನು ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ತದ್ ಶಬ್ದ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಟಾಸ್. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸುರೋಪ. ಸಾ—ತೇ—ತಾಃ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಋ ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಏತದ್ ಶಬ್ದ. (ಇವಳು.) ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಸತ್ವ, ಟಾಸ್. ಏಸಾ. “ ಆವೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಏಷಾ—ಏತೇ—ಏತಾಃ || ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸಿನಲ್ಲಿ “ ದ್ವಿತೀಯಾಟಾಪ್ಸೇನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏನಾದೇಶ.

ದ್ವಿ ಏತಾಂ ಏನಾಂ | ಏತೇ ಏನೇ | ಏತಾಃ ಏನಾಃ || ತ್ವ-ಏತಯಾ ಏನಯಾ | ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ | ಏತಾಭಿಃ || ಚ-ಏತಸ್ಮೈ | ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ | ಏತಾಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಏತಸ್ಯಾಃ | ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ | ಏತಾಭ್ಯಃ || ಪ-ಏತಸ್ಯಾಃ | ಏತಯೋಃ ಏನಯೋಃ | ಏತಾಸಾಮ್ || ಸ-ಏತಸ್ಯಾಮ್ | ಏತಯೋಃ ಏನಯೋಃ | ಏತಾಸು || ಸರ್ವಾದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಚಕಾರಾಂತ “ ವಾಚ್ ” ಶಬ್ದ. (ಮಾತು)

ವಾಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುರೋಪ. “ ಜೋಃ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ, ವಾಕ್. “ ಝಲಾಂ ಜತೋಂತೇ ” ವಾವಸಾನೇ ” ವಾಕ್. ವಾಚ್-ವಾಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ, ಜತ್ವ. ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಸ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ, ಜತ್ವ, ಜತ್ವ, ಪತ್ವ. ವಾಕ್ಸು ||

ಸಕಾರಾಂತ. ಅಸ್. ಶಬ್ದ, (ನೀರು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಅಸತ್ವನ್ ”-(ಘಾ. 206) ದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಅಸ್+ಅಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ

ರುತ್ವವಿವರ್ಗ. ಅಪಃ. ಅಪ್ (೨) ಅಪ್. ರುತ್ವ, ವಿವರ್ಗಃ. ಅಪಃ |
ಅಪ್ + ಭಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೪. ಅಪೋ ಭಿ || ೭-೪-೪೮ ||

ಅಪಸ್ತಕಾರೋ ಭಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ಅದ್ವಿಃ | ಅದ್ವ್ಯಃ | ಅದ್ವ್ಯಃ |
ಅಸಾಮ್ | ಅಪ್ನು || ದಿಕ್, ದಿಗ್ ದಿಶಾ ದಿಶಃ | ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ |
ದಿಕ್ಷು || ತ್ಯದಾದಿಷ್ಟಿತಿ ದೃಶಃ ಕ್ಷಿನ್ವಿಧಾನಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕುತ್ವಮ್ |
ದೃಕ್-ದೃಗ್ | ದೃಶ-ದೃಶಃ | ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ | ದೃಕ್ಷು || ತ್ವಿಟ್,
ತ್ವಿಡ್ | ತ್ವಿಷ್ಠಾ | ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ | ತ್ವಿಟ್ತ್ಸು, ತ್ವಿಟ್ಟು || ಸಸ
ಜುಷೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವಮ್ | ಸಜೂಃ | ಸಜುಷಾ | ಸಜುಭ್ಯಾಮ್ ||
ಆಶೀಃ | ಆಶಿಷಾ | ಆಶೀಭ್ಯಾಮ್ || ಅಸಾ | ಉತ್ಪಮತ್ಪೇ |
ಅನೂ | ಅನೂಃ | ಅನುಯಾ | ಅನೂಭ್ಯಾಮ್ || ೩ ||
ಅನೂಭಿಃ | ಅನುಷ್ಠೈಃ | ಅನೂಭ್ಯಃ ೨ || ಅನುಷ್ಯಾಃ ೨ ||
ಅನುಯೋಃ ೨ || ಅನೂಷಾಮ್ | ಅನುಷ್ಯಾಮ್ |
ಅನೂಷು ||

ಇತಿ ಹಲಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ ||

ಅಪಃ, ಭಿ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ
“ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ” ಎಂಬುದು ಅಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಭಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ
ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಭಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.
“ ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ತಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ ತಃ ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಪ್ಶ
ಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. “ ಅಯೋಂತ್ಯಸ್ಯ ”
ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಅದ್ವಿಃ || ಭಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ,
ತಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ “ ಝಲಾಂ ಜಶೋತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ವಃ
ಅದ್ಭ್ಯಃ ಅದ್ವ್ಯಃ, ಅಸಾಮ್. ಅಪ್ಸು.

ಶಕಾರಾಂತ. “ ದಿಶ್ ” ಶಬ್ದ. (ದಿಕ್ಪು)

ದಿಶ ಅತಿಸರ್ವನೇ. ಧಾತು. “ ಋಕ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ದಿಶ್ + ಸ್. “ ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಷ್ಟ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. “ ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. “ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ದಿಗ್. “ ವಾವಸಾನೇ ” ದಿಕ್ ದಿಶಾ—ದಿಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶತ್ವ, ಕುತ್ವ. ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ದಿಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶತ್ವ, ಕುತ್ವ. “ ಖರಿಚ ” ಚತ್ವ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಷತ್ವ. ದಿಕ್ಷು ||

ಶಕಾರಾಂತ ದೃಶ್ ಶಬ್ದ (ಕಣ್ಣು).

ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಧಾತು. ಕ್ವಿವ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ ದೃಶ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಿಶ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ದೃಶ್. ದೃಗ್—ದೃಕ್—ದೃಶಃ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ದೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೇ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೃಕ್ಷು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ ಧಾತು ಎಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಂದದ್ದು ಕ್ವಿವ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಜಶತ್ವ ಬಂದನೇಲಿ ದೃಡ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ” ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಯಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನೇ “ತ್ಯದಾದಿಷು”—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋನಾಲೋಚನೇ ಕಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ದೃಶ್ ಕ್ವಿನ್ ಹೊಂದುವುದಾಯಿತು. ಈಗ ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ವಿನ್ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಷಕಾರಾಂತ ತ್ವಿಷ್ ಶಬ್ದ. (ಕಾಂತಿ)

ತ್ವಿಷ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ “ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. “ವಾವಸಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಟಕಾರ. ತ್ವಿಡ್, ತ್ವಿಟ್—ತ್ವಿಷ್—ತ್ವಿಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಶ್ವ ಮಾತ್ರ. ತ್ರಿಡ್ಭುಮ್-ತ್ರಿವಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುಪರನಾದಾಗ ಜಶ್ವ. ತ್ರಿಡ್ಭುಮ್. “ಡಃಸಿಧುಬ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಧುಡಾಗಮು. ಅದಕ್ಕೆ ಚತ್ವರ್. ತ್ರಿಛಾತಸು. ಧುಡಾಗಮು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚತ್ವರ್. ತ್ರಿಛಾತಸು.

ಷಕಾರಾಂತ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದ. (ಸ್ನೇಹಿತಳು)

ಸಜುಷ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಸಜುರ್. “ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾಂತ ಧಾತುನಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಿಯಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ (ಇಕಾ) ದೀರ್ಘ. ಸಜೂರ್. “ಖರವಸಾನಯೋ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಸಜೂಃ-ಸಜುಷಾ-ಸಜುಷಃ! ಸಜುಷಮ್-ಸಜುಷಾ-ಸಜುಷಃ! ತೃ-ಸಜುಷಾ-ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ. ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಖರ್‌ಅವಸಾನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್. ಸಜೂರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಖರ್‌ಪರನಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಸಜೂಃಸು. “ನಾಶರಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ “ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಜೂಸ್‌ಸು. ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ “ನುಮ್ ವಿಸರ್ಜನೀಯ ಶರ್‌ವ್ಯನಾಯೇಸಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಶರ್‌ವ್ಯನಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸಜೂಃಸು, ಸಜೂಷ್ಠು.

ಷಕಾರಾಂತ, ಆಶಿಷ್ ಶಬ್ದ. (ಆಶೀರ್ವಾದ)

ಆಶಿಷ್ + ಸ್. “ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಆಶಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಜ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇದು ಪರನಾದಾಗ ಇತ್ವ. ಆಶಿಷ್. “ಶಾಸಿವಸಿಘ್ನೀನಾಂ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. “ಸಸಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಷತ್ವ ಬಂದುದು “ಪೂರ್ವತ್ರಸಿದ್ಧಾಮ್ ಸೂತ್ರರೀತ್ಯಾ ಆಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಶಿರ್. “ವೋರುಪಧಾಯಾಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಇಕ್ಕೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಆಶೀರ್. ರೇಫಕ್ಕೆ “ಖರವ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಆಶೀಃ-ಆಶಿಷಾ-ಆಶಿಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರುತ್ವ. ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್. ಆಶೀರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸಜೂಷ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಶೀಃಸು, ಆಶೀಷ್ಠು. ಎರಡುರೂಪಗಳು.

ಸಕಾರಾಂತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದ. (ಇವಳು)

ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳ ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಸ್ತ್ರೀ
ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಸ್+ನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ
ರೂಪ. ಅಸಾ, (“ಅದಸ ಔಸುತೋಪಶ್ಚ”) ಅದಸ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ,
ಸರರೂಪ. ಟಾಪ್. ಔ. “ಔಜ ಆಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಶಕಾರಇತ್. ಅದಾ+ಈ. ಗುಣ ಅದೇ. “ಅದಸೋಸೇದಾದಮೋಮುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ
ಮಕಾರ, ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಅನೂ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗಲೂ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ,
ಸರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತವೆ. ಅದಾ+ಜಸ್.
ಸರ್ವಾ ದೀರ್ಘ, ಅದಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅದಾಃ. ಈಗ “ಅದ
ಸೋಃ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. ಅನೂಃ. ಅದಂತದ
ಸರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅದಸ್+ಅಮ್. ಅದಾ+
ಅಮ್. “ಅಮಿಪೂರ್ವ” ಪೂರ್ವರೂಪ ಅದಾಮ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅನೂಮ್.
ಅನೂ (ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ) ಅನೂಃ (ಜಸಿನಂತೇ ರೂಪ) ಅದಾ+ಆ.
“ಆಜಾಚಾಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಸಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅದೇ+ಆ. ಆಯಾದೇಶ. ಅದಯಾ.
ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅನುಯಾ. ಅದಾ+ಭ್ಯಾಮ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅನೂ
ಭ್ಯಾಮ್. ಅದಾ+ಭಿನ್. ಅನೂಭಿಃ|| ಚ-ಅದಾ+ಜೀ. “ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ”-
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಗೆ ಸ್ಯಾಟ್ಕಾಗಮ. ಆಸಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದ+ಸ್ಯಾ+ಏ. ವೃದ್ಧಿ.
ಅದಸ್ಯೇತ್. ಉತ್ವಮತ್ವ. ಅನುಯೈ. “ಆಸೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಷತ್ವ. ಅನುಷ್ಠೈ, ಅನೂಭ್ಯಾಮ್-ಅನೂಭ್ಯಃ| ಪಂ-ಅದಾ+ಜಸಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ
ಸ್ಯಾಟ್ಕ, ಹ್ರಸ್ವ. ವೃದ್ಧಿ. ಅದಸ್ಯಾಃ. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ, ಷತ್ವ, ಅನುಷ್ಠಾಃ-
ಅನೂಭ್ಯಾಮ್. ಅನೂಭ್ಯಃ| ಪ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇರೂಪ. ಅನುಷ್ಠಾಃ-
ಅದಾ+ಓನ್. “ಓಸಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಸಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅದೇ+ಓನ್. ಆಯಾದೇಶ.
ಅದಯೋನ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಅನುಯೋಃ.
ಅದಾ+ಅಮ್. “ಅಮಿಪರ್ವನಾಮ್ನಃ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ.
ಅದಾಸಾಮ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ, ಅನೂಸಾಮ್ “ಆದೇಶ”-ಷತ್ವ. ಅನುಷ್ಠಾಮ್|
ಸ| ಅದಾ+ಜಾ. “ಜೀವಾಮ್”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜೀಗೆ ಆನಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ
ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಯಾಡಾಗಮ ವೃದ್ಧಿ. ಆಸಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದಸ್ಯಾಮ್. ಉತ್ವ, ಷತ್ವ,
ಅನುಷ್ಠಾಮ್. ಅನುಯೋಃ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದಾ+ಸು. ಉತ್ವ.
ಮತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅನೂಷು.

ಅಥ ಹಲಂತ ನಪುಂಸಲಿಂಗ ಸ್ತುತರಣಮ್ ||

ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯದ ಕ್ರಮದಂತೇ ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಸ್ವನಡುಹ್ ಶಬ್ದ. ಶೋಭನಾಃ ಅನದ್ವಾಹಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್, ಸ್ವನಡುಹ್ ಕುಲಮ್. ಸುಂದರಗಳಾದ ಎತ್ತುಗಳು ಇರುವ ಕುಲ. ಸ್ವನಡುಹ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ವಮೋರ್ಲುಕ್ | ದತ್ವಮ್ | ಸ್ವನಡುಹ್, ಸ್ವನಡುಹ್ | ಸ್ವನಡುಹೀ |
ಚತುರನಡುಹೋರಿತ್ಯಾಮ್ | ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ | ಪುನಸ್ತದ್ವತ್ | ಶೇಷಂ
ಪುಂವತ್ | ವಾಃ | ವಾರೀ | ವಾರಿ | ವಾರ್ಭಾಮ್ || ಚತ್ವಾರಿ ||
ಕಿಮ್ | ಕೇ | ಕಾನಿ || ಇದಮ್ | ಇಮೇ | ಇಮಾನಿ ||

ವಾ || (ಅನ್ವಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ ವಾ ಏನದ್ವಕ್ತವ್ಯಃ) ಏನತ್ |
ಏನೇ | ಏನಾನಿ | ಏನೇನ | ಏನಯೋಃ || ಅಹಃ | ವಿಭಾಷಾ
ಜಾಶ್ಯೋಃ | ಅಹ್ನೀ, ಅಹನೀ | ಅಹಾನಿ ||

“ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸ್ವನಡುಹ್. ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂದಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವನಡುಹ್. “ ವಾವಸಾನೇ ” ಸ್ವನಡುಹ್. ಸ್ವನಡುಹ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟೆಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಶಕಾರ ಇತ್. ಸ್ವನಡುಹೀ. ಸ್ವನಡುಹ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ ಜಶ್ಯಸೋಃ ಶಿಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಮ್ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ ” (ಸೂ 240) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ವನಡುಹ್ + ಇ. “ ಚತುರನಡುಹೋರಾಮ್ ಉದಾತ್ತಃ ” (ಸೂ 260) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಾಗಮ. ಇದೂ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ವನಡು + ಆನ್ಹ್ + ಇ. ಯಣ್. ಸ್ವನಡ್ವಾನ್ಹ್ + ಇ. “ ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ. ಸು-ಅಮಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ, ಟೆಗೆ ಶೀ ಭಾವ, ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದ

ರಿಂದಲೂ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವನಡುತ್-ದ್ | ಸ್ವನ
ಡುಹೀ-ಸ್ವನಡ್ತಾಂಹಿ. ತೃತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕದ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ
ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ. ಸ್ವನ
ಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ರೇಫಾಂತ. ವಾರ್ ಶಬ್ದ. (ನೀರು)

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ “ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ವಾರ್. ಅವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಪರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ
ವಿಸರ್ಗ. ವಾಃ. ಔಗೆ “ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ” ದಿಂದ ಶೀ ಭಾವ. ವಾರೀ. ಜಸ್ ಶಸ್
ಗಳಿಗೆ “ಜಶ್ಯಸೋಃ ತಿಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಭಾವ. ವಾರಿ. ಝಲಂತನಾಗವಿರುವುದರಿಂದ
ಝನಾಗಮವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪ. ವಾಃ-ವಾರೀ-ವಾರಿ || ತೃ.
ವಾರಾ-ವಾರ್ ಭ್ಯಾಮ್-ವಾರ್ಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುಸಿ ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಾದುದರಿಂದ
ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. ವಾರ್ಃ ||

ರೇಫಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದ. (ನಾಲ್ಕು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶಿ
ಆದೇಶ. ಚತುರ್+(ಶ್) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಚತುರ್ದಶೋರ್ದಶೋ ಉದಾತ್ತಃ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ
ಚತುರ್+ಇ. ಯಣ್. ಚತ್ವಾರಿ. ಶಸಿಗೂ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದ
ಚತ್ವಾರಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಚತುರ್ಭಿಃ,
ಚತುರ್ಭ್ಯಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ | ಚತುರ್ಣಾಮ್. ಚತುರ್ಷು.

ಮಕಾರಾಂತ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ. (ಯಾವುದು?)

“ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಕಿಮ್
ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ “ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀಭಾವ.
“ಕಿಮಃ ಕಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ. ಕ ಆದೇಶ. ಕ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಕೇ.
ಕಿಮ್+ಜಸ್. ಕಿಮಿಗೆ ಕಾದೇಶ. ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಕ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ

“ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕನ್ + ಇ. “ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಕಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ. ಕಿಮ್-ಕೇ-ಕಾನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ಕೇನ-ಕಾಭ್ಯಾಮ್-ಕೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಕಾರಾಂತ “ಇದಮ್” ಶಬ್ದ. (ಇದು)

ಇದಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಎನೇ ರೂಪ. ಇದಮ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. “ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಆದೇಶ. “ಅತೋಗುಣೇ” ಪರರೂಪ. ಇದ + ಈ. “ಆದ್ಗುಣಃ” ಗುಣ. ಇದೇ. “ದಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ ಇಮೇ. ಇದಮ್ + ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಇದಮ್ + ಇ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ + ಇ. ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಸಂಕ್ಷೇಪಿಯಿರುವುದರಿಂದ “ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ಇವನ್ + ಇ. “ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನೇ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಇದಾನಿ. “ದಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ. ಇಮಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಯೋಹೀಗೇ ರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನಾದೇಶ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. (ಸೂ 282) ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಏನಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಏನತ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಇದಮ್, ಏತದ್‌ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನತ್ ಆದೇಶ ಎಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದರೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಅವನನ್ನೇ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಏನತ್ ಆದೇಶದ ಪ್ರಯೋಜನ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಏನತ್ + ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಿಗೆ “ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಏನ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದು ಗುಣ. ಏನ + ಈ. ಏನೇ. ಶಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ನುಮ್. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಏನಾನಿ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ಪ್ರ-ಇದಮ್ | ಇಮೇ | ಇಮಾನಿ || ದ್ವಿ-ಇದಮ್ ಏನತ್ ಏನದ್ || ಇಮೇ | ಇಮಾನಿ | ತ್ವ-ಅನೇನ | ಏನೇನ-ಆಭ್ಯಾಮ್ | ಏಭಿಃ | ಚ-ಅಸ್ಮೈ | ಆಭ್ಯಾಮ್ | ಏಭ್ಯಃ |

ಪಂ—ಅಸ್ಮಾತ್ | ಆಭ್ಯಾಸ್ಮಾ ಎಭ್ಯಃ | ಪ—ಅಸ್ಯ | ಅನಯೋಃ ಏನಯೋಃ | ಏಷಾಮ್ ||
 ಸ—ಅಸ್ಮಿನ್ | ಅನಯೋಃ ಏನಯೋಃ | ಏಷು ||

ನಕಾರಾಂತ, ಅಹನ್ ಶಬ್ದ. (ಹಗಲು)

ಅಹನ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಹನ್. “ರೋಸುಪಿ” (ಸೂ. 110) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹರ್. “ಖರವಸಾನಯೋ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅಹಃ. ಅಹನ್ + ಔ. “ನಪುಂಸ ಕಾಚ್ಚ” ಔಗೆ ಶಿಫಾವ. ಅಹನೀ. “ವಿಭಾಷಾ-ಜಾಶ್ಯೋಃ” (ಸೂ. 249) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಹ್ನೀ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪ. ಅಹನ್ + ಜಸ್. ಜಸಿಗೆ ಶಿಫಾವ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅಹಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪ. ಅಹಃ | ಅಹ್ನೀ-ಅಹನೀ | ಅಹಾನಿ. ತೃತೀ ಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಅಹನ್ + ಆ. “ಆಲೋ ಪೋನಃ” ದಿಂದ ಅನಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಹ್ನ-ಅಹನ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ರುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೫. ಅಹನ್ || ೮-೨-೬೮ ||

ಅಹನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರುಃ ಪದಾಂತೇ | ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್ || ದಂಡಿ | ದಂಡಿನೀ | ದಂಡಿನಿ | ದಂಡಿನಾ | ದಂಡಿಭ್ಯಾಮ್ || ಸುಪಥಿ | ಟೀಲೋಪಃ | ಸುಪಥೀ | ಸುಪಂಥಾನಿ || ಊರ್ಕ್, ಊರ್ಗ್ | ಊರ್ಜೀ | ಊನ್‌ರ್ಜಿ | ನರಜಾನಾಂ ಸಂಯೋಗಃ |

ವಿಕಪದ ಸೂತ್ರ. “ಸಪಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. “ಪದಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ. “ಸ್ಥೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಂತೇ” ಅನುವೃತ್ತಿ ಅಹನ್ ಎಂಬುದು ಉಪಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಷ್ಠಿ ಉಪವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹನ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಎಂದಿರುವಾಗ “ಸ್ವಾದಿಷ್ಟಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಹರ್ ಭ್ಯಾಮ್. ಹರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ಹಶಿಚ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಉತ್ಪ. ಅಹ+ಉಭ್ಯಾಮ್. ಗುಣ. ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್.

ಹೀಗೆ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ರುತ್ವ, ಉತ್ವ, ಗುಣ. ಅಹೋಭಿಃ | ಚ-ಅಹ್ವೇ-ಅಹೋ
ಭ್ಯಾಸ್-ಅಹೋಭ್ಯಃ | ಪಂ-ಅಹ್ವೇ-ಅಹೋಭ್ಯಾಸ್-ಅಹೋಭ್ಯಃ | ಷ-ಅಹ್ವೇ-
ಅಹೋಭ್ಯಾಸ್-ಅಹೋಭ್ಯಾಸ್. ಸ.ಅಹ್ವೇ-ಅಹನಿ (ವಿಭಾಷಾಜಾತ್ಯೋಃ) ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅಹೋಭವಿಕಲ್ಪ) ಅಹೋಭ್ಯಾಸ್-ಅಹಸ್ಸು. ಅಹಃ ಸು.

ನಕಾರಾಂತ ದಂಡಿನ್ ಶಬ್ದ. (ದಂಡವುಳ್ಳದ್ದು)

ದಂಡಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದಂಡಿ. ದಂಡವುಳ್ಳಕುಲ, ದಂಡಿನ್ + ಸ್. ಹಿಂದಿ
ಸಂತೆ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ದಂಡಿನ್. “ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ದಂಡಿ. ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗ್ನೀಶೀ ಭಾವ. ದಂಡಿನೀ. ಜಸ್
ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ದಂಡಿನ್ + ಇ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ದಂಡಿನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇರೂಪ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ
ನಲೋಪ. ದಂಡಿನಾ ದಂಡಿಭ್ಯಾಸ್. ದಂಡಿಭಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಕಾರಾಂತ “ ಸುಪಥಿನ್ ” ಶಬ್ದ. (ಒಳ್ಳೆದಾರಿಯುಳ್ಳದ್ದು.)

ಶೋಭನಃ ಪಂಥಾಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ | ಸುಪಥಿ. ಸುಪಥಿನ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ
ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಲೋಪ, ನಲೋಪ. ಸುಪಥಿ. ಸುಪಥಿನ್ + ಔ. ಔಗೆ ಶೀ
ಭಾವ. ಸುಪಥಿನೀ. ಸುಪಥಿನ್ + ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ಇದಕ್ಕೆ
ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ ಘೋನಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ
ನ್ಯಾದೇಶ. ಸುಪನ್ಥಿನ್ + ಇ. “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಸುಪನ್ಥಿನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ
ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಸುಪಥಾ-ಸುಪಥಿ. ಭ್ಯಾಸ್-ಸುಪಥಿಭಿಃ ||
ಇತ್ಯಾದಿ.

ಜಕಾರಾಂತ ಊರ್ಜ್ ಶಬ್ದ. (ಬಲ, ತೇಜಸ್ಸು).

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ “ ಸ್ವಮೋಃ ”—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಊರ್ಜ್.
“ ಜೋಃ ಕುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. “ ನಾವಸಾನೇ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಚತ್ವರ್. ಊರ್ಗ್, ಊರ್ಕ್. ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಊರ್ಜಿಃ

ಉರ್ಜ್ಜ + (ಶ್) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲಂತವಾದುದರಿಂದ “ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮು. ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಉನ್ ರ್ಜ್ಜ + ಇ. ಉನ್ ರ್ಜ್ಜಿ. ನ, ರೇಫ, ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯೆ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವವಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇರೂಪ. ಉರ್ಜ್ಜಾ-ಉರ್ಗ್ಜಾ-ಉರ್ಗ್ಜಿಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ ತದ್ ಶಬ್ದ. (ಅದು)

ತತ್-ತೇ-ತಾನಿ || ಯತ್-ಯೇ-ಯಾನಿ || ಏತತ್-ಏತೇ-ಏತಾನಿ ||
ಗವಾಕ್, ಗವಾಗ್ | ಗೋಚೀ | ಗವಾಞ್ಚಿ | ಪುನಸ್ತದ್ತತ್ ||
ಗೋಚಾ | ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ | ಶಕೃತ್-ಶಕೃತೀ-ಶಕೃನ್ ||

ತದ್ + ಸ್. “ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸುಲುಕ್. ತದ್. “ ವಾವ ಸಾನೇ ” ತತ್. ತದ್ + ಔ. “ ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ ” ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. “ತ್ಯದಾದೀ ನಾಮಃ,” ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯ. “ ಅತೋಗುಣೇ ” ಪರರೂಪ. ತ + ಇ. ಗುಣ. ತೇ. ತದ್ + ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್, ಪರರೂಪ. ತ + ಇ. “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. “ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ”-ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ತಾನಿ, ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ತೇನ ತಾಭ್ಯಾಮ್-ತ್ಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ ಯದ್ ಶಬ್ದ. (ಯಾವುದು)

ತದ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರ-ದ್ವಿ-ಯತ್, ಯದ್-ಯೇ-ಯಾನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ ಯೇನ-ಯಾಭ್ಯಾಮ್-ಯೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ “ಏತದ್” ಶಬ್ದ (ಇದು)

ಏತದ್ + ಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಸುಲೋಪ. ವಾವಸಾನೇ. ಏತದ್-ಏತತ್. ಏತದ್ + ಔ. ತ್ಯತಾದ್ಯತ್. ಪರರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಗುಣ. ಏತೇ. ಏತದ್ + ಜಸ್. ಅತ್ಯ, ಪರರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ನುಮ್. ಉಪಧಾ

ದೀರ್ಘ. ಏತಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಏನದ್ ಆವೇಶ. ಅನ್ಯಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡುರೂಪಗಳು. ಏತದ್-ಏತತ್-ಏನತ್ ಏನದ್| ಏತೇ-ಏನೇ ಏತಾನಿ, ಏನಾನಿ|| ಏತೇನ-ಏನೇನ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ “ಗವಾಜ್ಜ್” ಶಬ್ದ. (ಗೋವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದು)

ಅಜ್ಜು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಗತಿ ಪೂಜಾ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ “ನಾಜ್ಜೇ ಪೂಜಾಯಾಮ್” ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ “ಅನಿವಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಷಿತಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜ್ಜುಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಗವಾಜ್ಜ್ + ಕ್ರಿಸ್. ನಲೋಪ. ಕ್ರಿಸಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೋಪ. ಗವಾಜ್. ಸುಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಗವಾಜ್. ಪದಾಂ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. “ಜೋಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾವೇಶ. ಗವಾಜ್. ಪದಾಂ ತದಲ್ಲಿ ಚತ್ವ, ಚತ್ವವಿಕಲ್ಪ. ಗವಾಜ್ + ಗವಾಗ್. ಇಲ್ಲಿ ಗೋ + ಅಕ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅವಜ್ ಬಂದು ಗವಾಜ್ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಾದರೂ ಕ್ಷಿಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಗೋಅಜ್ಜ್ + ರೂಪಗಳಾದರೂ ಕ್ಷಿಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಗೋಅಜ್ಜ್ + ಡಿ. ಶೀ ಭಾವ. ನಲೋಪ. ಗೋ + ಅಜ್ + ಈ. ನವುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸುಟಿಗೆ (5) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ “ಯಚಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ “ಯಚಿ ಭಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ “ಅಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿಃ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗೋಜ್ + ಈ. ಗೋಚೇ ಗವಾಜ್ + ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್ ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ “ಉಗಿದಚಾಂ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಸರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ಗವಾನ್ + ಇ. “ನಶ್ವಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. “ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರದ ಚಕಾರಸವರ್ಣ ಇಕಾರಾದೇಶ. ಗವಾಜ್ಜ್ + ಇ. ಗವಾಜ್ಜ್|| ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ರೂಪ. ಗವಾಜ್-ಗವಾಗ್-ಗೋಚೇ-ಗವಾಜ್ಜ್. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ “ಅಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವಜ್ ಇಲ್ಲ. ತೃ. ಗೋಚಾ-ಗವಾಜ್ ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ “ಜೋಕುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಗವಾಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್. “ಝಲಾಂ ಜಶೋನೇ” ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ|| ಚ-ಗೋಚೇ-ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ|| ಪಂ-ಗೋಚಃ-ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ|| ಸ-ಗೋಚಃ-ಗೋಚೋ-ಗೋಚಾಮ್|| ಸ-ಗೋಚಃ-ಗೋಚೋ-ಗೋಚಾಮ್||

ಗವಾಚ್ + ಸು. ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ ಚತ್ವ. ಗವಾಚ್ + ಸು. “ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ”
ಸುವಿನ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕಷಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕ್ಷ. ಗವಾಕ್ಷು.

ತಕಾರಾಂತ “ಶಕೃತ್” ಶಬ್ದ. (ಮಲ)

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ಶಕೃತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಶಕೃತೀ.
ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಅದೇಶ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ.
ಶಕೃನ್‌ತ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಶಕೃನ್ತಿ || ತೃತೀಯಾದಿಂದ
ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ತಕಾರಾಂತ “ದದತ್” ಶಬ್ದ (ಕೊಡುವುದು)

ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ. ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದದತ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿ
ನಂತೇ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ “ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಲುಕ್. ಔ|ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ದದತ್
(ದದದ್) ದದತೀ. ದದತ್, + ಇ ಎದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ
ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶತ್ವ ಬಂದಾಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೬. ನಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ || ೭-೧-೭೯ ||

ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರೋ ಯಃ ಶತಾ ತದಂತಸ್ಯ ಕ್ಲೇಬಸ್ಯ ವಾ ನುಮ್

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ದದನ್ತಿ ದದತಿ || ತುದತ್ ||

ದ್ವಿಸದ ಸೂತ್ರ. “ನಾಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಚತುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್,”
“ಶತುಃ,” “ಉಗದಚಾಂ-” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ” “ಇದಿತೋನುಮ್
ಧಾತೋಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ “ನುಮ್” ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶತ್ವಪ್ರತ್ಯಯಇದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತ
ವಾದ ನಪುಂಸಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ
ಬರುತ್ತದೆ. “ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಎಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ
ಆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ದದತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ
ದಾ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶತ್ವಬಂದಾಗ ಶ್ಲ ಎಂಬ

ವಿಕರಣ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ದದಾ ಎಂಬುದು ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ಅಂತವಾದುದು ದದತ್ ಎಂಬ ಅಂಗ (ನಪುಂಸಕವಾಗಿದೆ.) ಇದಕ್ಕೆ ಶಿ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ನುಮ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದದನ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ದದನ್ತಿ-ನುಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದದತಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ದದತಾ ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್-ದದದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಹೀಗೇ ತುದ (ವೃಥನೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಶತ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ತುದತ್ ಶಬ್ದ ಹಾಗುತ್ತದೆ. ವೃಥೆಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ ತುದತ್, ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವಬಂದಾಗ ತುದತ್ + ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೭. ಆ ಚ್ಛೀನದ್ಯೋನುಮ್ || ೭-೧-೮೦ ||

ಅವರ್ಣಾಂತಾದಂಗಾತ್ಪರೋ ಯಃ ಶತುರವಯವಸ್ತದಂತಸ್ಯ ನುಮ್

ನಾ ಶೀನದ್ಯೋಃ | ತುದಂತೀ-ತುದತೀ | ತುದಂತಿ ||

ಆತ್. ಶೀನದ್ಯೋಃ, ನುಮ್ | ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅಂಗಸ್ಯ” ಅಧಿಕಾರ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಸರಣಾವಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆತ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ಹಿಂದಿನಂತೆ “ತುಃ” “ವಾ,” “ನುಮ್” ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶತುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಷ್ಠೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತ್ರು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವೇ ಅಂತವಾದ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀ, ನದೀ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತುದ್ + ಶತ್ರು ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ, ಆಗ ತುದ್ + ಅ + ಆತ್. “ಅತೋ ಗುಣೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ, ತುದತ್. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ ತುದ, ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶತ್ರು ವಿನ ಅವಯವ ತಕಾರ. ಇದೇ ಅಂತವಾದ ಶಬ್ದ ತುದತ್. ಇದಕ್ಕೆ ಶೀ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ತುದನ್ + ಈ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ತುದನ್ತಿ-ನುಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತುದತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶಬಂದಾಗ “ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದು

ದಿಲ್ಲ. ತುದನ್ನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ತುದತಾ-ತುದ
ದ್ವೈಮ್-ತುದ್ವಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಕಾರಾಂತ “ಪಚತ್” ಶಬ್ದ (ಬೀಯಿಸುವುದು)

ಪಚ್ ಧಾತು. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಚ್ ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ (ಅ)
ವಿಕರಣ. ಪಚ+ಅತ್ “ಅತೋಗುಣೇ” ಪಚತ್. ಸು ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್.
ಪಚತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ಪಚತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯ ನುಮಾಗಮ
ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶೀನದೀಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೬೮. ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್ || ೭-೧-೮೧ ||

ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋರಾಪ್ರರೋ ಯಃ ಶಶುರನಯವಸ್ತದಂತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ
ನುಮ್ ಶೀನದ್ವೋಃ | ಪಚನ್ತೀ | ಪಚನ್ತಿ || ದೀವ್ಯತ್ |
ದೀವ್ಯನ್ತೀ | ದೀವ್ಯನ್ತಿ || ಧನುಃ | ಧನುಷೀ | ಸಾನ್ತೇತಿವೀರ್ಘಃ |
ನುಮ್‌ವಿಸರ್ಜನೀಯೇತಿ ಷಃ | ಧನೂಂಷಿ | ಧನುಷಾ | ಧನು
ಭ್ಯಾಮ್ | ಏವಂ ಚಕ್ಷುರ್ಹವಿರಾದಯಃ || ಪಯಃ | ಪಯಸೀ |
ಪಯಾಂಸಿ | ಪಯಸಾ | ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್ || ಸ.ಪುಮ್ | ಸುಪುಂಸೀ
ಸುಪುಮಾಂಸಿ || ಅದಃ | ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಮ್ | ಉತ್ಪಮುತ್ಪೇ |
ಅನೂ | ಅನೂನಿ | ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್ ||

|| ಇತಿ ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

|| ಇತಿ ಷ್ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋಃ, ನಿತ್ಯಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. “ಅತ್” “ನುಮ್”
“ಶತುಃ” ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಶಪ್‌ಶ್ಯನ್ ಸಂಬಂಧಿ
ಯಾದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯದ ಅನಯವವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತ
ವಾದ ನಪುಂಸಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀನದೀ ಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ.
ಪಚತ್ + ಈ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಅಂದರೆ ಪಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ.
ಇದರಪರದಲ್ಲಿ ಶತ್ಯವಿನ ಅನಯವವೆಂದರೆ ತಕಾರ. ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಪಚತ್
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀಪರವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ಪಚನ್‌ತ್ + ಈ. ನಕಾರಕ್ಕೆ

ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸರ್ವಣ. ಪಚನ್ತಿ || ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನುಮ್
ಪಚನ್ತಿ || ದ್ವಿ || ಪಚತ್-ಪಚನ್ತಿ-ಪಚನ್ತಿ || ಪಚತಾ ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್-ಪಚದ್ಭಿಃ
ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ತಕಾರಾಂತ ದೀವ್ಯತ್ ಶಬ್ದ. (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು)

ದಿವ್ಯಧಾತು. ಶತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಉಪಧಾ
ದೀರ್ಘ. ದೀವ್ಯ + ಅತ್. ಪರರೂಪ. ದೀವ್ಯತ್. ಸುಪರವಾವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್.
ದೀವ್ಯತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ದೀವ್ಯತ್ + ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ
ಅಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಶತ್ಪ್ರವಿ ನ ಅವಯವವೆಂದರೆ ತಕಾರ, ಅದೇ ಅಂತ್ಯವಾದ ಶಬ್ದ
ದೀವ್ಯತ್, ಅದಕ್ಕೆ ಶೀ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ದೀವ್ಯನ್ತಿ ||
ದೀವ್ಯತ್ + ಇ. “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ ” ನುಮ್. ದೀವ್ಯನ್ತಿ || ದ್ವಿತೀಯಾದ
ಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ದೀವ್ಯತಾ
ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷಕಾರಾಂತ “ ಧನುಷ್ ” ಶಬ್ದ. (ಬಿಲ್ಲು)

ಧನುಷ್ + ಸ್. “ ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ ” ಸು, ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಧನ್
ಧಾತುವಿಗೆ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧನುಷ್ ಆಗಿದೆ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ ”
ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಇದು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ”
ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರವೇ ಇರುವುದ
ರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಧನುಃ. “ ಖರವಸಾನಯೋಃ
ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಧನುಃ. ಧನುಷ್ + ಔ, ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ.
ಧನುಷೀ. ಧನುಷ್ + ಜಸ್. ಶಿ ಆದೇಶ. “ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರ್ಘುಲಚಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ
ನುಮಾಗಮ. ಧನುಷ್ (ಸ್)ಷ್ + ಇ. ಷತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ “ ಸಾಂತಮಹತಃ
ಸಂಯೋಗಸ್ಯ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರೋಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಧನುಷ್ + ಇ. “ ನಶ್ಚ
ಪದಾಂತಸ್ಯ ರ್ಘುಲಿ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಮಧ್ಯೆ ಅನುಸ್ವಾರ ವ್ಯವ
ಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ “ ನುಮ್ + ” (ಸೂ 354) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಧನುಷಿ.
ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಧನುಃ-ಧನುಷೀ-ಧನುಷಿ. ತೃ. ಧನುಷಾ-
ಧನುಷ್ + ಭ್ಯಾಮ್. “ ಸ್ವಾದಿಷ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸಾಧಿನೇ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ
ಯಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ರುತ್ವ. ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್-ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹೀಗೇ ರುತ್ವ. ಧನುರ್ಭಿಃ ||
ಚ-ಧನುಷೇ-ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್-ಧನುರ್ಭ್ಯಃ || ಪಂ. ಧನುಷಃ-ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್-
ಧನುರ್ಭ್ಯಃ || ಷ-ಧನುಷಃ-ಧನುಷೋಃ-ಧನುಷಾಮ್ || ಸ-ಧನುಷಿ-ಧನುಷೋಃ-
ಧನುಷ್ಮು, ಧನುಃಷು. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ,

ಸತ್ತ ಬಂದಾಗ “ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತ. ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಚಕ್ಷುಷ್, ಹವಿಷ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಕಾರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ. ಚಕ್ಷುಃ-ಚಕ್ಷುಷೀ-ಚಕ್ಷುಷಿಂಷಿ. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಕಾರಾಂತ ಪಯಸ್ ಶಬ್ದ. (ಹಾಲು ಅಥವಾ ನೀರು)

ಪಯಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ “ಸಪಜುಷೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪಯರ್. “ಖರನಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಯಃ| ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಪಯಸೀ. ಜಸ್ ಶಸ್ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. “ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಪಯನ್ ಸ್ + ಇ. “ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ” ನಕಾರದ ಉಪಧಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಯಾನ್ ಸ್ + ಇ. “ನಶ್ಚಾಪ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪಯಾಂಸಿ|| ದ್ವಿ-ಪಯಃ-ಪಯಸೀ-ಪಯಾಂಸಿ| ತ್ರಿ-ಪಯಸಾ-ಪಯಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ. ಪಯರ್ + ಭ್ಯಾಮ್. “ಹಶಿಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೌಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಪಯ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್. ಗುಣ. ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್-ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರುತ್ವ, ಉತ್ವ, ಗುಣ. ಪಯೋಭಿ|| ಚ-ಪಯಸೇ-ಪಯೋ ಭ್ಯಾಮ್-ಪಯೋಭ್ಯಃ|| ಪಂ-ಪಯಃ-ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್-ಪಯೋಭ್ಯಃ|| ಸ್ವ-ಪಯಸಃ-ಪಯಸೋಃ-ಪಯಸಾಮ್|| ಸ-ಪಯಸಿ-ಪಯಸೋಃ ಪಯಸ್ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಸಕಾರಾಂತ ಸುಪುಂಸ್. ಶಬ್ದ (ಒಳ್ಳೇಪುರುಷನುಳ್ಳದ್ದು)

ಶೋಭನಾಃ ಪುನಾಂಸಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಸುಪುಮ್. ಸುವಿಗೆ “ಸ್ವಮೋರ್ನ್ ಪುಂಸಕಾತ್” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಸುಪುಮ್ ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ “ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಸುಪುಮ್. ಸುಪುಮ್ ಸ್ + ಈ. (ಶೀ) “ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಂಸಿ|| ಸುಪುಮ್ ಸ್ + ಇ. (ಶಿ) “ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯ ನಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವಲ್ಲದೆ “ಪುಂಸೋಃಸುಜ್ಞ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುಜ್ಞ ಆದೇಶ. ಜುತ್ವಾದುದರಿಂದ ಜುಜ್ಜ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾ

ದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಪುಮನ್ + ಇ. ಅಸುಪುನಲ್ಲಿ ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಸುಮ್. ಸುಪುಮನ್ ಸ್ + ಇ. “ಸಾಂತಮಹತಃ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸುಪುಮನ್ ಸ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಮಾಂಸಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಪುಮ್ — ಸುಪುಂಸೀ — ಸುಪುಮಾಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ “ಸಂಯೋಗಾಂತ ಸ್ಯಲೋಪಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಏಕಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಂಭ್ಯಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಕಾರಾಂತ “ಆದಸ್” ಶಬ್ದ (ಇದು)

ಆದಸ್ + ಸ್. ಸುವಿಗೆ ಉಕ್ಯಾದಾಗ ಸಕಾರ, ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ “ಸಸಜು ಘೋರುಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಆದತ್. “ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ” ಅದಃ. ಆದಸ್ + ಔ. ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. “ತೃದಾದೀನಾಮಃ” “ಅತೋಗುಣೇ” ಅದ + ಅ + ಈ. ಅದ + ಈ. ಗುಣ. ಅದೇ. ಈಗ “ಅದಸೋಸೇರ್ವಾದುದೋಮಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ನುತ್ವ. ಏಕಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ. ಅಮೂ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ದಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಉಕ್ ಆದುದರಿಂದ “ಆದಸ ಔಸುಲೋಪಶ್ಚ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ವವಿಲ್ಲ. ಅದಸ್ + ಇ. (ಶಿ) ತೃದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ + ಇ. “ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ರಘುಲಚಃ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದನ್ + ಇ. “ಸರ್ವನಾಮಸ್ಯಾ ನೇ ಚಾ ಸಂಬುದ್ಧಾ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅದಾನಿ. “ಆದಸೋಸೇಃ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ. ಅಮೂನಿ. ದ್ವಿ-ಆದಃ-ಅಮೂ-ಅಮೂನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ.

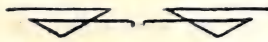
ತೃ-ಅಮುನಾ | ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ | ಅಮಿಭ್ಯಃ || ಚ-ಅಮುಷ್ಮೈ | ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ | ಅಮೀಭ್ಯಃ || ಪಂ-ಅಮುಷ್ಮಾತ್ | ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ | ಅಮೀಭ್ಯಃ || ಪ-ಅಮುಷ್ಯ | ಅಮುಯೋಃ | ಅಮೀಷಾಮ್ || ಸ-ಅಮುಷ್ಮಿನ್ | ಅಮುಯೋಃ | ಅಮೀಮು ||

ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಹಲಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಆರುರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸಂಗ್ರಹ ಸಾಗಿ ವಿನಿರ್ದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

— ಶ್ರೀಃ —

ಅಥಾವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಮ್ ||

ಅವ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ
ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೯. ಸ್ವರಾದಿನಿಸಾತಮವ್ಯಯಮ್ || ೧-೧-೩೭ ||

ಸ್ವರಾದಯೋ ನಿಸಾತಾರ್ಕ್ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ || ಸ್ವರ್ |
 ಅಂತರ್ | ಪ್ರಾತರ್ | ಪುನರ್ || ಸನುತರ್ | ಉಚ್ಚೈಸ್ |
 ನೀಚೈಸ್ | ಶನೈಸ್ | ಮಧಕ್ | ಮತೇ | ಯುಗಪತ್ |
 ಆರಾತ್ | ಪೃಥಕ್ | ಹ್ಯಸ್ | ಶ್ವಸ್ | ದಿನಾ | ರಾತ್ರಾ |
 ಸಾಯಂ | ಚಿರಂ | ಮನಾಕ್ | ಈಷತ್ | ಜೋಷಮ್ |
 ತೂಷ್ಟೀಮ್ | ಬಹಿಃ | ಅವಸ್ | ಸಮಯಾ | ನಿಕಷಾ |
 ಸ್ವಯಮ್ | ವೃಥಾ | ನಕ್ತಮ್ | ನಜ್ | ಹೇತೌ | ಇದ್ಧಾ |
 ಅದ್ಧಾ | ಸಾಮಿವತ್ | ಭ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ | ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್ | ಸನಾ |
 ಸನತ್ | ಸನಾತ್ | ಉಪಧಾ | ತಿರಸ್ | ಅಂತರಾ | ಅಂತರೇಣ |
 ಜ್ಯೋಕ್ | ಕಮ್ | ಶಮ್ | ಸಹಸಾ | ವಿನಾ | ನಾನಾ | ಸ್ವಸ್ತಿ |
 ಸ್ವಧಾ | ಅಲಮ್ | ವಷಟ್ | ಶೌಷಟ್ | ವೌಷಟ್ | ಅನ್ಯತ್ |
 ಅಸ್ತಿ | ಉಪಾಂತು | ಕ್ಷಮಾ | ವಿಹಾಯಸಾ | ದೋಷಾ | ಮೃಷಾ |
 ಮಿಥ್ಯಾ | ಮುಧಾ | ಪುರಾ | ಮಿಥೋ | ಮಿಥಸ್ | ಪ್ರಾಯಸ್ |
 ಮುಹುಸ್ | ಪ್ರಾಹುಕಮ್ | ಪ್ರವಾಹಿಕಾ | ಆರ್ಯಕಲಮ್ |
 ಅಭೀಕ್ಷಮ್ ಸಾಕಮ್ | ಸಾರ್ಧಮ್ | ನಮಸ್ | ಹಿರುಕ್ |
 ಧಿಕ್ | ಅಥ | ಅಮ್ | ಆಮ್ | ಪ್ರತಾಮ್ | ಪ್ರಶಾನ್ | ಮಾ |
 ಮಾಜಿ | ಅಕೃತಿಗಣೋಯಮ್ || ಚ | ವಾ | ಹ | ಅಥ |

ಏನ | ಏನಮ್ | ನೂನಂ | ಶತ್ವತ್ | ಯುಗಪತ್ | ಭೂಯಸ್ |
 ಕೂಪತ್ | ಕುವಿತ್ | ನೇತ್ | ಚೇತ್ | ಚಣ್ | ಕಚ್ಚಿತ್ | ಯತ್ |
 ನಹ | ಹಂತ | ನೂಕಿ | ನೂಕಿಮ್ | ನಕಿ | ನಕಿಮ್ | ಮಾಜ್ |
 ನಜ್ | ಯಾವತ್ | ತಾವತ್ | ತ್ವೈ | ದ್ವೈ | ರೈ | ಶ್ರಾಷಟ್ |
 ನೌಷಟ್ | ಸ್ವಾಹಾ | ಸ್ವಧಾ | ವಷಟ್ | ತುಮ್ | ತಥಾಹಿ | ಖಲು |
 ಕಿಲ | ಅಘೋ | ಅಥ | ಸುಸು | ಸ್ಮ | ಆದಹ |

ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಂ, ಅನ್ಯಯಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ವರಾಽದಿಃ ಯೇಷಾಂತೇ
 ಸ್ವರಾದಯಃ | ಸ್ವರಾದಯಶ್ಚ ನಿಪಾತಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ | ಸ್ವರಾದಿ
 ನಿಪಾತಮ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ವರ್ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ನಿಪಾತಗಳೂ ಅನ್ಯಯ
 ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. “ಚಾದಯೋಽಪತ್ವೇ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ
 ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಸ್ವರ್ ಮುಂತಾದ
 ಪುಗಳನ್ನೂ ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ.
 ಸ್ವರ್=ಸ್ವರ್ಗ. ಅಂತರ್=ಮಧ್ಯ, ಪ್ರಾತರ್=ಬೆಳಿಗ್ಗೆ, ಪುನಃ=ತಿರುಗಿ, ನಿಶೇಷ,
 ಸನುತರ್=ಅಂತರ್ಧಾನ(ಮಾಯವಾಗುವುದು), ಉಚ್ಚೈಃ=ದೊಡ್ಡದು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ,
 ನೀಚೈಃ=ಅಲ್ಪ, ಕಡಿಮೆ, ಶನ್ಯೈಃ=ಮೆಲ್ಲನೆ, ಋಧಕ್=ಸತ್ಯ, ಋತೇ=ಬಿಟ್ಟು, ಯುಗ
 ಪತ್=ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆರಾತ್=ದೂರ, ಸಮೀಪ, ಪೃಥಕ್=ಬೇರೆ, ಅನ್ಯ.
 ಹ್ಯಸಾ=ನಿನ್ನೆ, ಶ್ವಸಾ=ನಾಳೆ, ದಿವಾ=ಹಗಲು, ರತ್ರಾ=ರಾತ್ರಿ, ಸಾಯಂ=
 ಸಾಯಂಕಾಲ, ಚಿರಂ=ಬಹುಕಾಲ, ಮನಾಕ್, ಈಷತ್=ಸ್ವಲ್ಪ, ಜೋಷಂ=ಸುಖ,
 ಮೌನ, ತೂಷ್ಣಿಂ=ಮೌನ, ಬಹಿಸ್, ಅವಸ್=ಹೊರಗೆ, ಸಮಯಾ=ಹತ್ತಿರ,
 ಸ್ವಯಂ=ತಾನಾಗಿ. ವೃಥಾ=ವ್ಯರ್ಥ, ನಕ್ತಂ=ರಾತ್ರಿ, ನೌಞ್=ಇಲ್ಲಿ, ನಿಷೇಧ. ಹೇತಾ=
 ನಿಮಿತ್ತ, ಕಾರಣ, ಇಧಾ=ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವುದು, ಆದ್ಧಾ=ವೃಷ್ಟ, ನಿಶ್ಚಯ,
 ಸಾಮಿ=ಅರ್ಥ, ಜಿಗುಪ್ಸಿತ, ವತ್=ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದು ಅಂತವಾದುದು
 ಅನ್ಯಯ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್=ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್=ಕ್ಷತ್ರಿಯ
 ನಂತೆ. ಸನಾ, ಸನತ್, ಸನಾತ್=ನಿತ್ಯ, ಉಪಧಾ=ಭೇದ, ತಿರಸ್=ಅಂತರ್ಧಾನ, ಅಡ್ಡ
 ತಿರಸ್ಕಾರ, ಅಂತರಾ=ಮಧ್ಯ, ಬಿಟ್ಟು, ಅಂತರೇಣ=ಬಿಟ್ಟು, ಜ್ಯೋಕ್=ಕಾಲಾಧಿಕ,
 ಶ್ರುತ್ವೈ, ಶೀಘ್ರ, ಈಗ. ಕಮ್=ನೀರು, ತಲೆ, ನಿಂದಾ, ಸುಖ. ಶಮ್=ಸುಖ.
 ಸಹಸಾ=ಅಕಸ್ಮಿಕ, ಅವಿನುಶ್. ವಿನಾ=ವರ್ಜ(ಬಿಟ್ಟು), ನಾನಾ=ಅನೇಕ, ವಿಶಾ.
 ಸ್ತಸ್ತಿ=ಮಂಗಳ, ಸ್ವಧಾ=ಪಿತೃಗಳ ದಾನ ಸೂಚಕ, ಅಲಂ=ಅಲಂಕಾರ, ಸಾಕಷ್ಟು,
 ಶಕ್ತಿ, ನಿಷೇಧ, ತಡೆ. ವಷಟ್, ಶ್ರಾಷಟ್, ನೌಷಟ್=ಹವಿದಾನ ಸೂಚಕ.
 ಅನ್ಯತ್=ಬೇರೆ. ಅಸ್ತಿ=ಇರುವಿಕೆ, ಉಪಾಂಶು=ನಿದಾನೋಚ್ಚಾರಣೆ, ರಹಸ್ಯ.

ಕ್ಷಮಾ=ಸಹನೆ. ವಿಹಾಯಸಾ=ಆಕಾಶ. ದೋಷಾ=ರಾತ್ರಿ. ಮೃಷಾ, ಮಿಥ್ಯಾ=ಸುಳ್ಳು. ಮುಧಾ=ವ್ಯರ್ಥ. ಪುರಾ=ಸತತ, ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ, ಮುಂದೆ ಆಗುವುದು, ಆಸನ್ನವಾದುದು. ಮಿಥೋ ಮಿಥಸ್=ಗುಟ್ಟು, ಒಟ್ಟಿಗೆ. ಪ್ರಾಯಸ್=ಸಾಮಾನ್ಯ, ಮುಹುಸ್=ಪುನಃಪುನಃ. ಪ್ರವಾಹುಕಮ್=ಸಮಾನಕಾಲ, ಮೇಲೆ. ಪ್ರವಾಹಿಕಾ ಎಂದರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ. ಅದು ಪಾಠಾಂತರ. ಆರ್ಯಹಲಮ್=ಬಲಾತ್ಕಾರ ಇದು ಭಿನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆರ್ಯ=ಪ್ರತಿಬಂಧಕ. ಅಲಂ=ಪ್ರತಿಷೇಧ, ವಿವಾದ. ಅಭೀಕ್ಷಮ್=ಪಾಪಃ ಪುನ್ಯ. ಸಾಕಮ್, ಸಾರ್ಧಮ್=ಒಟ್ಟಿಗೆ. ನಮಸ್=ಬಗ್ಗಿರುವಿಕೆ. ಹಿರುಕ್=ವರ್ಜನ (ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು) ಧಿಕ್=ನಿಂದಾ, ಗದರಿಸುವಿಕೆ. ಅಥ=ಆಮೇಲೆ ಅಮ್=ಶೀಘ್ರ, ಅಲ್ಪ. ಆಮ್=ಅಂಗೀಕಾರ. ಪ್ರತಾಮ್=ಬಾಡುವಿಕೆ. ಪ್ರಶಾನ್=ಸಮಾನ. ಪ್ರತಾನ್=ವಿಸ್ತಾರ. ಮಾ ಮಾಜ್=ನಿಷೇಧ, ಆಶಂಕೆ. ಆಕ್ತತಿಗಣೋಯಮ್=ಈ ಸ್ವರಾದಿಗಳು ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಕ್ತತಿಯಿಂದ ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅವ್ಯಯವೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವು ಹೇಗೆಂದರೆ-ಕಾಮಂ ಇದು ಸ್ವಚ್ಛಂದ ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಸರಂ=ಆದರೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ. ಸಾಚಿ=ಅಡ್ಡಲಾಗಿ. ಸತ್ಯಂ=ಅರ್ಥ ಅಂಗೀಕಾರ. ಮಂಕ್ಷು, ಆಶು=ಬೇಗ. ಸಂವತ್=ವರ್ಷ. ಅನಶ್ಯಂ=ನಿಶ್ಚಯ. ಉಷಾ=ರಾತ್ರಿ. ಓಂ=ಅಂಗೀಕಾರ. ಬ್ರಹ್ಮ. ಭೂಃ=ಭೂಮಿ. ಭುವಃ=ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಝಟಿತಿ, ಝುಕ್, ತರಸಾ=ಬೇಗ. ಸುಷ್ಮ=ಪ್ರಶಂಸೆ. ದುಷ್ಠ=ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ. ಸು=ಪೂಜಾ. ಕು=ಕುತ್ಸಿತ, ಸ್ವಲ್ಪ. ಅಂಜನಾ=ತತ್ತ್ವ, ಬೇಗ ಮಿಥು=ಎರಡು, ಅಸ್ತಂ=ವಿನಾಶ. ಸ್ಥಾನೇ=ಯುಕ್ತ. ವರಂ=ಸ್ವಲ್ಪ, ಉತ್ಕರ್ಷ. ಸುದಿ=ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ. ವದಿ=ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ.

ಇನ್ನು ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚ=ಸಮುಚ್ಚಯ, ಅನ್ವಾಚಯ, ಇತರೇತರಯೋಗ, ಸಮಾಹಾರ. ವಾ=ವಿಕಲ್ಪ, ಉಪಮಾ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಏವ=ನಿಶ್ಚಯ. ಅನಿಶ್ಚಯ. ಏವಮ್=ಈರೀತಿಯಾಗಿ. ನೂನಮ್=ತರ್ಕ, ನಿಶ್ಚಯ. ಶಶ್ವತ್=ಪುನಃ, ಪುನಃ, ನಿತ್ಯ, ಒಟ್ಟಿಗೆ. ಯುಗಪತ್=ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಯಸ್=ಪುನಃ ಅಧಿಕ. ಕೂಪತ್=ಪ್ರಶ್ನ, ಪ್ರಶಂಸಾ. ಕುಮಿತ್=ಅಧಿಕ, ಪ್ರಶಂಸಾ. ನೇತ್=ಶಂಕೆ, ನಿಷೇಧ, ವಿಚಾರ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಜೇತ್=ರೆ, (ಆದರೆ) ಚಣ್=ಒಂದುವೇಳೆ (ರೆ) ಕಚಿತ್=ಇಷ್ಟಪ್ರಶ್ನೆ. ಯತ್ರ=ಅನಿಶ್ಚಿತ ಪ್ರದೇಶ, ಅಮರ್ಷ, ನಿಂದಾ, ಆಶ್ಚರ್ಯ. ನಹ=ಪ್ರತ್ಯಾರಾಂಭ. ಹಂತ=ಹರ್ಷ, ವಿಷಾದ, ಅನುಕಂಪಾ, ವಾಕ್ಯಾರಂಭ. ಮಾಕೀ, ಮಾಕಿಂ, ನಕೀ, ನಕಿಮ್=ಬಿಟ್ಟು, ಮಾಜ್, ನಚ್=ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿ. ಯಾವತ್, ತಾವತ್=ಪೂರ್ತಿ, ಅವಧಿ, ಪರಿಮಾಣ. ನಿಶ್ಚಯ. ತ್ವಿ=ವಿಶೇಷ, ವಿತರ್ಕ, ದ್ವಿ=ವಿತರ್ಕ. ನ್ವಿ=ವಿತರ್ಕ.

ಇದುಸಾರಾಂಶರ. ರೈ=ದಾನ, ಅನಾದರ. ಶ್ರಾಪಟ್, ವಾಪಟ್, ಸ್ವಾಹಾ= ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾಹಾ=ವೇದತಾ ದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ಸ್ವಧಾ=ಸಿತ್ಯಗಳ ದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ವಪಟ್=ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ತುಮ್=ತುಚ್ಛೀಕರಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು. ತಥಾಹಿ=ನಿರ್ದರ್ಶನ ಹೇಳುವಾಗ ಬರುವುದು. ಖಲು=ನಿಷೇಧ. ವಾಕ್ಯಾಲಂಕಾರ, ನಿಶ್ಚಯ. ಕಿಲ= ವಾರ್ತಾದಲ್ಲಿ, ಸುಳ್ಳು. ಅಥೋ ಅಥ=ಮಂಗಲ, ಅನಂತರ, ಆರಂಭ. ಪ್ರಶ್ನ, ಪೂರ್ತಿ, ಅಧಿಕಾರ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಸುಷ್ಠು=ಪ್ರಶಂಸಾ. ಸ್ತು=ಕಳೆದದ್ದು, ಪಾದ ಪೂರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಆದಹೇಉಪಕ್ರಮ, ಹಿಂಸಾ, ನಿಂದಿತ.-

ಉಪಸರ್ಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿಗೂಪಕಾಶ್ಚ || ಆವದತ್ತಂ | ಆಹಂಯುಃ

ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ||

ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳು ಉಪಸರ್ಗದಂತೆಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತದಂತೆಯೂ ಸ್ವರಗಳಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉಪಸರ್ಗದಂತಿರುವವುಗಳು. ಆವದತ್ತಂ=ವಿದತ್ತಂ=ಪ್ರದತ್ತಂ, ಸುದತ್ತಂ ಇಲ್ಲಿ ಅವ, ವಿ, ಪ್ರ, ಸು, ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವು ಉಪಸರ್ಗಗಳಂತೆ ಇವೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಭಕ್ತಿಯಂತದಂತೆ ಕೆಲವು ಇವೆ. ಆಹಂಯುಃ=ಆಹಂಕಾರಿ. ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ=ಹಾಲುಳ್ಳದ್ದು. ಇವು ವಿಭಕ್ತಿಯಂತದಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಸ್ವರದಂತಿರುವವುಗಳು

ಅ | ಆ | ಇ | ಈ | ಉ | ಊ | ಏ | ಐ | ಓ | ಔ |

ಪಶು | ಶುಕಮ್ | ಯಥಾಕಥಾಚ | ಪಾಟ್ | ಪ್ಯಾಟ್ | ಅಂಗ |
ಹೈ | ಹೇ | ಭೋಃ | ಆಯೇ | ದ್ | ವಿಸು | ಏಕಪದೇ ||ಯುತ್ |
ಆತಃ | ಚಾದಿರಪ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ || ತಸಿಲಾದಯಃ ಪ್ರಾಕ್ ಸಾಕಪಃ |
ಶಸ್ಪ್ರಭೃತಯಃ ಪ್ರಾಕ್ ಸಮಾಸಾಂತೇಭ್ಯಃ || ಅನ್ | ಆನ್ |
ಕೃತ್ವೋರ್ಥಾಃ | ತಸಿವತೀ | ನಾನಾಜಾ | ಏತದಂತನುಷ್ಠ-
ವ್ಯಯಮ್ ||

ಅ=ಕರೆಯುವಾಗ, ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿ, ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ=ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ. ಇ=ಕರೆಯುವಾಗ, ಜುಗುಪ್ಸೆಯಲ್ಲಿ, ಆಶ್ಚರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಯಿಂದ ಔವರೆಗೆ ಕರೆಯುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪಶು=ಚನ್ನಾಗಿ ಶುಕಂ=ಬೇಡನೆ. ಯಥಾಕಥಾಚ=ಅನಾದರತೆಗೊಳಿಸುವುದು.

ಪಾಟಿನಿಂದ ಅಯೀವರೆಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ದ್ಯು = ಹಿಂಸಾ, ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯ, ಪಾದಪೂರಣಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಷು = ನಾನಾ. ಏಕ ಪದೇ = ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ. ಯುತ್ = ಕುತ್ತಿತ. ಆತಃ = ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಚಾದಿಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣ. ಇದರಂತೆ ದೃಷ್ಟವಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಯತ್, ತತ್ = ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆಹೋಸ್ವಿತ್ = ವಿಕಲ್ಪ, ಸೀಮ = ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ, ನ = ಸಾದೃಶ್ಯ. ಪಾದ ಪೂರಕ. ದಿಷ್ಟ್ಯ = ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿ. ಚಾಟು = ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯ ಹುಂ = ಗದರಿಸುವಿಕೆ. ಇನ = ಸಾದೃಶ್ಯ. ಅದೃಶ್ಯ = ಈಗ.

ಇನ್ನು ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಪಾಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವನೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಯಗಳು. ವೃಕ್ಷತಃ ಇದು ತಸಿಲಂತ. ವೃಕ್ಷದ ದೇವೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೇ ಶಸ್ತ್ರಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವು ತದ್ಧಿತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಕಣಶಃ ಇದು ಶಸಂತ, ಕಣಕಣವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃತ್ವಸುಚ್ಛ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದೂ ಅವ್ಯಯ. ತದರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದೂ ಅವ್ಯಯ. ಕೃತ್ವಸುಚಿಗಿ ಬಾರಿ, ಸಲ ಎಂದರ್ಥ. ಪಂಚಕೃತ್ವಃ = ಐದು ಬಾರಿ (ಸಲ) ದ್ವಿಃ, ತ್ರಿಃ = ಎರಡುಸಲ, ಮೂರುಸಲ. ತಸ್ ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವು ಗಳು ಅವ್ಯಯ. ವಿನಾ, ನಾನಾ ಉದಾಹರಣೆ. ಹೊರತಾಗಿ, ಅನೇಕರೀತಿ ಅರ್ಥ. ಇನ್ನೂಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೭೦. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ || ೧-೧-೩೯ ||

ಕೃದ್ಯೋ ನೂತಃ ಏಜಾತಶ್ಚ ತನುತನುನ್ಯಯಂ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ, | ಜಿನಸೇ | ಪಿಬಧ್ಯೈ |

ಕೃತ್, ಮೇಜಂತಃ || ಮೌಚ, ಏಚ್ಚ ಮೇಚ್ಛಾ | ತಾ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ | ಮೇಜಂತಃ. ಮಕಾರ, ಏಚ್ಛಾ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವವುಗಳು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಮಕಾರಾಂತ ವಾದ, ಏಜಂತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಮ್. ಸ್ಮೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಐಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಐಮುಲಿನಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಾಂತವಾದ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದ ಸ್ಮಾರಂ ಎಂಬುದು. ಐಮುಲಂತಕ್ಕೆ " ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ

ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀವನೇ. ಏಜಂತ ಕೃದಂತವಾಗಿದೆ. ಜೀವಧಾತುವಿಗೆ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪಿಬಧ್ಯೈಃ. ಇದೂ ಏಜಂತ ಕೃದಂತ ಅವ್ಯಯ. ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಶಙ್ಕೈಃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಾರ ಇತ್. ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಬಾದೇಶ. ಪಿಬಧ್ಯೈಃ.

(ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೭೧ ಕ್ತಾ ತೋಸುನ್ ಕಸುನಃ || ೧-೧-೪೦ ||

ಏತದಂತಮವ್ಯಯಮ್ | ಕೃತ್ವಾ | ಉದೇತೋಃ | ವಿಸೃಪಃ

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಕ್ತಾ, ತೋಸುನ್, ಕಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಕ್ತಾ = ಕೃತ್ವಾ. ಕೃತ್ವಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರ ಇತ್. (ಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ.) ತೋಸುನ್ = ಉದೇತೋಃ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಇಣ್ ಧಾತು ವಿಗೆ “ಭಾವಲಕ್ಷಣೇ”-ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೋಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಸುನ್ = ವಿಸೃಪಃ ಸೃಪಲ್ಪಗತಾ ಧಾತು. ಕಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. “ಲಶಕ್ವತ್ವದ್ಧಿತೇ” ಕಕಾರ ಇತ್. “ಹಲಂ ತ್ಯಮ್” ನಕಾರ ಇತ್. ಅಪ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಸೃಪ್ + ಅಪ್. ಸೃಪಪ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿರ್ವರ್ಗ. ವಿಸೃಪಃ. ಇದು ಅವ್ಯಯ ವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೭೨. ಅನ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ || ೧-೧-೪೧ ||

ಅಧಿಹರಿ.

ಅನ್ಯಯೀಭಾವಃ, ಚ. || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. “ಅನ್ಯಯಂ” ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ-ಅನ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವೂ ಅನ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಧಿಹರಿ ಹೌ = ಅಧಿಹರಿ. ವಿಭಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸ. ಇದು ಅನ್ಯಯ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನ್ಯಯದ ಮೇಲಿರುವ ಅಪ್ ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೭೩. ಅನ್ಯಯಾದಾಪ್ ಸುಪಃ || ೨-೪-೮೨ ||

ಅನ್ಯಯಾದ್ವಿಹಿತಸ್ಯಾಪಃ ಸುಪಶ್ಚ ಲುಕ್ || ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್ |
 ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಷು || ವಚನೇಷು ಚ
 ಸರ್ವೇಷು ಯನ್ಮನ್ಯೇತಿ ತದನ್ಯಯಮ್ || ೧ || ವಷ್ಟಿ ಭಾಗುರಿರ
 ಲ್ಲೋಪಮನಾವಪ್ಪೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ || ಅಪಂ ಚೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ
 ಯಥಾನಾಚಾ ನಿಶಾ ದಿಶಾ || ೨ || ವಗಾಹಃ | ಅವಗಾಹಃ | ಪಿಧಾನಂ |
 ಅಪಿಧಾನಂ ||

ಇತಿ ಅನ್ಯಯಪ್ರಕರಣಮ್

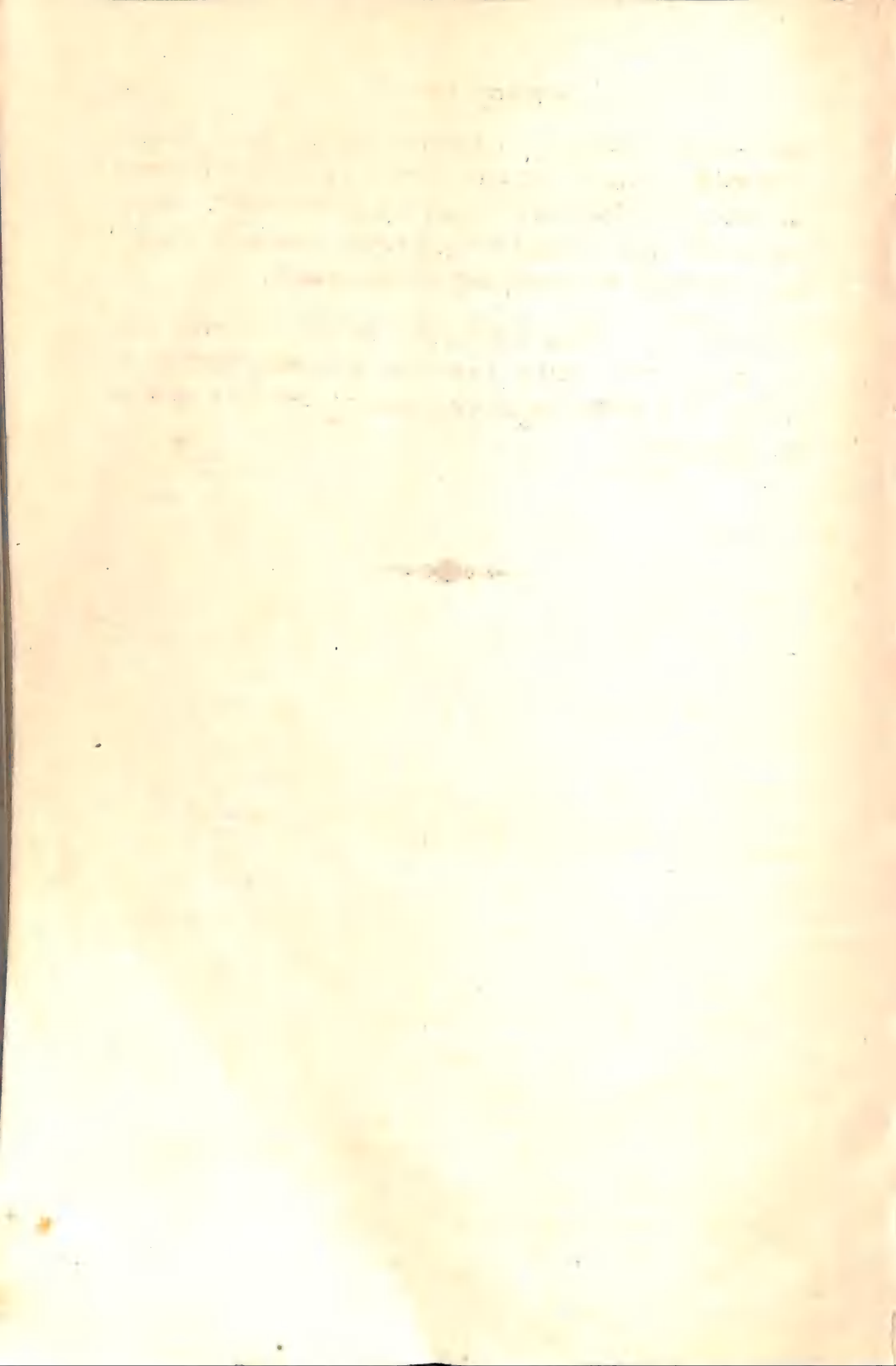
ಅನ್ಯಯಾತ್, ಆಪ್ ಸುಪಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಆಪ್ ಚ, ಸುಪ್ ಚ ಆಪ್
 ಸುಪ್. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ಯ. ತಸ್ಯ ಆಪ್ ಸುಪಃ “ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಪ” — ಸೂತ್ರದಿಂದ
 “ಲುಕ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ — ಅನ್ಯಯದಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯ
 ಯಕ್ಕೂ, ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್. ತತ್ರ
 ಅನ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಬರುತ್ತದೆ.
 ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ತತ್ರ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪಿಗೆ
 ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಅನ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಆಪ್ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ
 ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರಮತ. “ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು” — ಶೋಕದಿಂದ ಅನ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ
 ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯತ್ = ಯಾವ ಶಬ್ದ ಸ್ವರೂಪವು ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು = ಮೂರುಲಿಂಗಗಳ
 ಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಾಸು ವಿಭಕ್ತಿಷು = ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವೇಷು ವಚನೇಷು =
 ಎಲ್ಲಾ, ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದೃಶಂ = ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ನಮ್ಯೇತಿ = ವಿಕಾರ
 ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತತ್ ಅನ್ಯಯಮ್ = ಅದು ಅನ್ಯಯ. ಯಾವವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೇ
 ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದ ರೂಪವೇ ಅನ್ಯಯ. ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿಯಿರುವುದರಿಂದ
 ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಗುರಿಃ = ಭಾಗುರಿಯೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು. ಅವಾಪ್ಪೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ =
 ಅವ, ಅಪಿ ಈ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಶ್ಲೋಕಂ = ಆದಿರು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ
 ವನ್ನು ವಷ್ಟಿ = ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾಗುರಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿನೀತ್ಯಾ ಲೋಪ
 ವಿಲ್ಲ. ಆಗ ಏಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಂತನಾಂ = ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಪಂಚ =
 ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ
 ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್, ಹಲಂತಕ್ಕೆ ಟಾಪ್ ಇಲ್ಲ. ಯಥಾ =
 ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾಚಾ, ನಿಶಾ, ದಿಶಾ. ವಾಚ್, ನಿಶ್, ದಿಶ್ ಇವು ಹಲಂತ ಶಬ್ದ. ಇವುಗ
 ಳಿಗೆ ಟಾಪ್ ಬಂದರೆ ವಾಚಾ, ನಿಶಾ, ದಿಶಾ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಪಾಣಿನಿ ಮತದಲ್ಲಿ

ಹಲಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಪಿಧಾನಂ, ಅವಗಾಹಃ ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಿ, ಅವ ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾಗುರಿಗಳ ರೀತ್ಯಾ ಲೋಪಬಂದರೆ ವಗಾಹಃ, ಪಿಧಾನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಗಾಹಃ (ಇಳಿಯುವಿಕೆ) ಪಿಧಾನಂ = ಮುಚ್ಚಳ “ ಪೂರ್ವಾಪರಾ ತೋಯನಿಧೀ ವಗಾಹ್ಯ ” ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನು ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅನ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ನಾಮಪದಗಳ ವಿವರವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. “ ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ ” ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
CHICAGO, ILL.
1911

